

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

διδ. ιατρ. (Αθήνα)

ΔΗΜΩΔΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Ἡ ἔκδοσις χορηγεῖται ἀπὸ τὸ
«ΙΑΡΥΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ καὶ ΘΕΛΜΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ·Ι·ΔΗ»

ΕΚΔΟΣΗ
ΙΑΤΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ»
ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1988

ΜΝΗΜΗ
ΕΥΘΥΒΟΥΛΟΥ Κ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ
ΙΑΤΡΟΥ

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ
διδ. ιατρ. (Αθήνα)

ΔΗΜΩΔΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Ἡ ἔκδοσις χορηγεῖται ἀπὸ τὸ
«ΙΔΡΥΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ καὶ ΘΕΛΜΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ-Ι·ΔΗ»

ΕΚΔΟΣΗ
ΙΑΤΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ»
ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1988

ΕΞΙ ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ

Ήταν μια έπιστημονική υποχρέωσή μου να δώσω συγκεντρωμένα σ' ένα τόμο τις εργασίες μου γύρω από τη δημόδη ή λαϊκή ιατρική της Κύπρου. Δίνω στη δραστηριότητά μου αυτή την έννοια του έναύσματος για διορθώσεις και συμπληρώσεις από άλλους λαογράφους ή γιατρούς, που θα θελαν ν' ασχοληθούν με τον κλάδο αυτό της λαογραφίας. Ήξάλλου, προΐον του έρωτά μου προς την έπιστήμη υπήρξε ή ασχολία μου αυτή και άσφαλώς θα φιλοδοξώ να επιζήσει παρόλες τις άτέλειές της.

Πιο λογικό, από πρώτη ματιά, θάταν αν έδινα μιαν όμοιομορφία στα κείμενα αυτού του τόμου, μάλιστα με γραμμή τὰ σημερινά δεδομένα. Τουτό όμως θα κατάστρεφε την ιδιοτυπία τους, κείνο τὸ ιδιαίτερο της κάθε έποχής μου από τὸ 1940 έως τελευταία. Στην τωρινή δημοσίευση τῶν εργασιῶν μου αὐτῶν διατηρῶ τὸ παλιὸ πρόσωπό τους (σύνταξη, γραμματική, ὀρθογραφία, κυπριατισμούς) ὥστε αν θελήσει κάποιος ενδιαφερόμενος γλωσσολόγος για τις επιδράσεις περιβάλλοντος μιᾶς έποχής ἐδῶ στὸ μικρὸ μας χῶρο ἢ τὴ γλωσσική εξέλιξη νάχει σχετικὸ ὕλικό. Ὡστόσο διόρθωσα τυπογραφικά λάθη και κακὲς ὀρθογραφικὲς γραφὲς και συμπλήρωσα παραλείψεις από ἀπροσεξία μου κατὰ τις διορθώσεις τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν.

Ὅφείλω ἐδῶ νὰ ἀναφερθῶ σὲ δυὸ ἄτομα, πὸν μου ἔδωσαν ιδέες ἢ με βοήθησαν πὸν πέρα ν' ασχοληθῶ με τὸν κλάδο της δημόδους ιατρικής. Τους: ἱατρὸ Εὐθύβουλο Κωνστ. Παρασκευαΐδη, πὸν μου ἔδωσε τὰ πρῶτα κυπριακὰ ὀνόματα νόσων και μου ὑπόδειξε πὸς καλὸ θάταν νὰ τὰ μαζέψω συστηματικά· και τὸν καθηγητὴ μου στὸ «Παγκύπριο Γυμνάσιο» λαογράφο Γεώργιο Παπαχαράλάμπος, πὸν μου ἔλυε ἀπορίες, κυρίως στὰ πρῶτα μου βήματα, και με ἐνεθάρρυνε νὰ συνεχίζω τις ἔρευνές μου.

Στὴν παράγραφο αὐτὴ ἐξηγῶ τὸ λόγο της προτίμησής μου νὰ με προλογίσει μαθητὴς μου, ὁ Χρῦσανθος Κυπριανὸς, ἐπιθεωρητὴς φιλολογικῶν μαθημάτων, ἐκδότης - διευθυντὴς της «Λαογραφικῆς Κύπρου» (τῶρα ἐτήσια ἔκδοση) και συνεργάτης μου στὸν «Ἑλληνικὸ Πνευματικὸ Ὅμιλο Κύπρου». Σ' αὐτὸν μετᾶδωσα ὅλα τὰ καλὰ και κακὰ μου στὴν ἐρευνητική μου πορεία μέσα στους θησαυροὺς της λαογραφίας. Ἀγαπῶ τὴ συνέχεια, ὅπως κάθε ὑπεύθυνος ἐρευνητὴς (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ μέγεθός του). Καὶ συνέχεια εἶναι ὁ μαθητὴς σου, πὸν ἔμμεσα ἀναλαμβάνει και νὰ σὲ συμπληρώνει.

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶ κάποιες εὐχάριστες, ὑπεύθυνες ὁμολογίες, πὸν ὀψοσδήποτε με γέμισαν φυσική περηφάνεια: τὴν ὁμολογία για τὸ ἄτομό μου τοῦ ἱατροῦ Νίκου Ἰωάννου, προέδρου τοῦ Ἰατρικοῦ Συλλόγου «Ἰπποκράτης» («Σημερινή» 16 Ἰουν. 1985): «...Οἱ ἐπισκέψεις αὐτὲς (τοῦ Κ. Χρυσάνθη) δὲν ἦταν ἀπλῶς ἱατρικές, ἀλλὰ προσλάμβαναν και κοινωνικο - ἀνθρωπιστικὸ χαρακτήρα, με τὴ συνήθεια τοῦ Δρος Χρυσάνθη νὰ συζητᾶ με τὸν κόσμο και νὰ ἐνδιαφέρεται για τὰ ζητήματα πὸν τὸν ἀπασχο-

λοῦσαν». Ἐπίσης ὀφείλω νὰ ἐκτιμήσω καὶ τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ἴδιου ἱατροῦ ἀνάληψη τῆς συχνὰ «ἐνοχλητικῆς» προσπάθειας γιὰ ἐξεύρεση χορηγίας πρὸς ἔκδοση τοῦ πονήματός μου αὐτοῦ, ἔστω κι ἂν ὁ χορηγὸς σ' ὄλους τοὺς τομεῖς ὑπῆρξε ἀπλόχερος στὴν κοινωνία μας, καὶ εἰδικότερα στὸν ἱαματικὸ τομέα.

Ἀσφαλῶς ὀφείλω εὐχαριστίες στὸ χορηγὸ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς, τὸ «Ἴδρυμα Γεωργίου καὶ Θέλλμας Παρασκευαΐδη».

Οἱ χειρονομίες γιὰ ὑποστήριξη τῶν γραμμάτων κατατάσσονται στὶς εὐεργεσίες. Αὐτὲς ὠφελοῦν καὶ τὸν συγγραφέα καὶ τοὺς ἐπαρκεῖς ἀναγνώστες, τελικὰ τὴν πρόοδο τῶν γραμμάτων.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Η παρουσία του λαού είναι διάσπαρτη στο ποιητικό και το πεζό έργο του δασκάλου μας, του γιατρού Κύπρου Χρυσάνθη, κι αξίζει να μελετηθεί στην έκταση και στο βάθος. Προσωπικά έχω δώσει μια αρκετά μεγάλη εργασία - διάλεξη πάνω σ' αυτό το θέμα με τίτλο «Ο κόσμος του λαού στην ποίηση του Κύπρου Χρυσάνθη». Αξίζει όμως ν' απομονωθούν οι αντιλήψεις του λαού, αποκλειστικά στον τομέα της λαϊκής ιατρικής, όπως προβάλλουν στην ποίηση και στην πεζογραφία του.

Με τον τομέα της λαϊκής ιατρικής έχει ιδιαίτερα καταπιαστεί, παράλληλα με το πολύπτυχο λογοτεχνικό του έργο. Κι έχει δώσει πλούσιους καρπούς η μακρά του ενασχόληση με την περιγραφή και την ερμηνεία φαινομένων, ενεργειών και αντιλήψεων που υπάγονται στη λαϊκή ιατρική. Μερικά από τα πεδία πάνω στα οποία επέμεινε είναι:

- α) Οι ονομασίες των νόσων και τα αιτιά τους.
- β) Ο ρόλος των ζώων στη λαϊκή ιατρική.
- γ) Ο ρόλος των φυτών.
- δ) Θεραπευτές άγιοι.
- ε) Προσωποποιήσεις νόσων.
- στ) Λαϊκοί γιατροί.
- ζ) Ονομασίες μελών του ανθρώπινου σώματος.
- η) Ονομασίες νόσων των δοντιών, ανατομία, φυσιολογία, υγιεινή, θεραπεία.
- θ) Λαϊκές ιατρικές δοξασίες.

Δεν άφησε επίσης ανεξέταστα τα γιατροσόφια, τη γραπτή δηλαδή ιατρική επιστήμη του λαού, που είναι το ένα σκέλος για τη μελέτη της δημόδους ιατρικής. Έδωσε όμως πιο πολλή προσοχή στις προφορικές πηγές της λαϊκής ιατρικής (προφορική έκθεση θεραπείας, παραδόσεις γύρω από τις ασθένειες) κι ιδιαίτερα στις γητειές, τις επωδούς δηλαδή με ακατανόητο πολλές φορές περιεχόμενο που συνοδεύεται από μαγικές πράξεις και κινήσεις και που χρησιμοποιείται για θεραπεία νόσου ή πρόκληση νόσου. Δημοσιεύει αρκετές γητειές, τις ταξινομεί σε διηγηματικές, μειωτικές, μεταβιβαστικές, επικλητικές - κολακευτικές - ξορκιστικές, παρομοιαστικές και επισημαίνει πως, εκτός από τα γλωσσικά και θρησκευτικά στοιχεία, υπάρχουν σ' αυτές αιτιολογήσεις νόσων, φυσιολογικές και ανατομικές δοξασίες, καθώς και τρόποι θεραπείας.

Απομονώνουμε την εξαιρετή εργασία του «Θηριακά της Κύπρου», όπου ασχολείται με το θηριακό κλάδο της δημόδους ιατρικής, την προφύλαξη και τη θεραπεία των βλαβών που προκαλούν τα ιοβόλα ζώα. Στην εργασία αυτή, αφού διαστειλίζει τη δημόδη ιατρική της Κύπρου σε εμπειρική και μαγική, τονίζει ότι από πλευράς επιστημονικής η μαγική ιατρική όταν

συνδυάζεται με την εμπειρική κι επιστημονική δεν πρέπει να καταφρονείται. Πιο ειδικά, διαπιστώνει ότι οι θηριακοί γιατροί είναι πολύ φυσικό να δανείστηκαν πολλές από τις θεραπευτικές τους μεθόδους από το λαό, να τις πλούτισαν με δικές τους παρατηρήσεις και μετά, με τη σειρά τους, να τις ξανάδωσαν στο λαό. Κι είναι πολύ φυσικό να βρίσκουμε σήμερα στην ελληνική δημόδη ιατρική, και κατά συνέπεια και στην κυπριακή, τις παλιές εκείνες αγωγές των αρχαίων και βυζαντινών Ελλήνων ιατρών. Πιθανόν ένα μεγάλο μέρος των θηριακών αγωγών της δημόδους ιατρικής της Κύπρου, επιλέγει, να το επινόησε ο κυπριακός λαός ανεξάρτητα αν παρόμοια χρησιμοποιήσαν και οι αρχαίοι Έλληνες ιατροί, γιατί, σαν συνεχιστής λαός, όμοια σκέφτηκαν και με όμοιο μάτι παρατήρησαν. Καταλήγει ότι από τον έλεγχο των αγωγών, σύμφωνα με τα επιστημονικά δεδομένα τα σημερινά, καταφαίνεται η ορθότητα των πιο πολλών από αυτές.

Αλλά και στους τομείς έρευνας της λαϊκής ιατρικής έχει να δείξει προσεκτικές παρατηρήσεις. Συζητεί προγενέστερες κατατάξεις κι ιδίως εκείνη του Νικόλαου Πολίτη. Βρίσκει πως η κατάταξη του Πολίτη βοηθεί τον λαογράφο αλλά καταπονεί το γιατρό και προ παντός διευκολύνει παραλείψεις που έχουν ιατρικό ενδιαφέρον. Γι' αυτό προτείνει δική του διαίρεση με ιατρική βάση, πιστεύοντας ότι τούτο δεν εμποδίζει τη λοιπή λαογραφική εργασία. Ως προς την αξία της δημόδους ιατρικής από επιστημονική και πολιτιστική άποψη (αφού αναφερθεί σε δύο αξιώματα που αλληλοσυμπληρώνονται και μας επιτρέπουν να την εκτιμήσουμε: α) το ότι δηλαδή ο ανθρώπινος εγκέφαλος παντού και πάντα σκέφτηκε περίπου όμοια, κάτω από τις ίδιες συνθήκες και β) ότι στο νεότερο πολιτισμό υπάρχουν λείψανα παλαιών πολιτισμών) καταλήγει στα εξής συμπεράσματα:- α) Ότι μπορεί να μας δώσει μια γενική αντίληψη της αρχέγονης ιατρικής, β) Ότι μπορεί να οδηγήσει στην κατασκευή νέων φαρμάκων, γ) Ότι μπορεί να κατευθύνει στην επινόηση καινούργιων θεραπευτικών αγωγών και μεθόδων.

Σαν γιατρός επιτυγχάνει ο Κύπρος Χρυσάνθης να δώσει στις εργασίες του, πάνω στον τομέα της λαϊκής ιατρικής, τη σφραγίδα της επιστημονικής του κατάρτισης, που οι μη ειδικοί μελετητές της ζωής του λαού δε μπορούν. Κοντά σ' αυτό ας προστεθεί η οξεία παρατηρητικότητα του, η μεθοδικότητα, η ικανότητα να αιτιολογεί και η πλούσια πείρα του. Το έργο του είναι αξιοθαύμαστο για το σεβασμό του στη σοφία και πείρα του λαού, πολύτιμο για τα στερεά συμπεράσματα, άξιο ιδιαίτερης εκτίμησης για τη σαφήνεια που είναι γραμμένο ώστε να ελκύει και να παρακολουθείται με άνεση από ειδικούς και μη.

Εντυπωσιάζει η ενημερότητά του πάνω στη σχετική βιβλιογραφία, που του επιτρέπει να κινείται διαχρονικά και συγχρονικά, παρακολουθώντας το φαινόμενο στην έκτασή του και συγκρίνοντας τόσο με αντιλήψεις που απαντούν σ' άλλα μέρη του ελληνικού χώρου, τωρινές και παλιές, όσο και με συνήθειες άλλων λαών. Εισχωρεί σε πολύτιμες μελέτες και μαρτυρίες Ελλήνων και ξένων σε βάθος αιώνων, εντοπίζοντας τα ουσιώδη σ' αυτές· ανατρέχει σε πολιτισμούς άλλων εποχών, άλλων λαών και τωρινών· ανεβαίνει σε αρχέγονες συνήθειες· βλέπει διαμέσου των αιώνων την κοινή σκέψη και αντίδραση των ανθρώπων· βρίσκει, συγκρίνοντας, διαφορές και

κοινά σημεία· αποδεικνύεται ιδιαίτερα γνώστης των αντιλήψεων και της συμπεριφοράς του δικού μας λαού, που τον βλέπει στην ιδιαιτερότητά του αλλά και μέσα στα Πανελλήνια πλαίσια.

Το έργο του στον τομέα της λαϊκής ιατρικής από πλευράς παρουσίασης, κατάταξης, τεκμηρίωσης, σύγκρισης και ερμηνείας είναι πραγματικά αξιόλογο, σημαντικό σε περιεχόμενο κι αξιοπρόσεκτο σε έκταση, πολύπλευρο σε ποικιλία θεμάτων που τα εξετάζει με διεισδυτικό όμμα και κριτικό πνεύμα.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΣΤ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ
Επιθεωρητής Φιλολογικών Μαθημάτων

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΕΣ ΤΗΣ ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Ἡ σημασία τῆς δημόδους ἱατρικῆς, ὅπως γενικῶς τῆς δημόδους ἐπιστήμης, εἶναι μεγάλη ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως ὅσο καὶ ἀπὸ γενικῆς πολιτιστικῆς. Ἡ εἰρωνική στάση μερικῶν ἀτόμων ἀπέναντί της δὲν εἶναι καθόλου δικαιολογημένη, ἂν καὶ αὐτὴ δὲν πρέπει κἂν νὰ ἀναφέρεται γιὰτι πάντοτε προέρχεται ἀπὸ ἄτομα ἀκατατόπιστα στὰ ζητήματά της. Δὲν εἶναι καθόλου δεῖγμα πολιτισμοῦ καὶ καλλιιεργείας ἢ εἰρωνεία, πού ἐκτοξεύεται ἀπὸ ἄγνοια, ἔστω καὶ γιὰ τὰ πιὸ ἀσήμαντα πράγματα. Ἀπεναντίας εἶναι δεῖγμα πολιτισμοῦ καὶ καλλιιεργείας ἢ τοποθέτηση καὶ τῶν πιὸ ἀσημάντων πραγμάτων στὴ θέση πού τοὺς ἀρμόζει κατόπιν προσεχτικῆς μελέτης καὶ ἐχτιμήσεως. Ἐξάλλου δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐκδήλωση τοῦ λαοῦ, ὁποιοῦδήποτε λαοῦ, πού νὰ μὴν ἔχει, ἔστω καὶ στὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο παρελθόν, τὴ ζωτικῆς σημασίας αἰτία της.

Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε, ὅμως, τὴ μεγάλη σημασία τῆς δημόδους ἱατρικῆς πρέπει νὰ θυμηθοῦμε δυὸ ἀναμφισβήτητα ἐπιστημονικὰ ἀξιώματα: α) τὸ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος παντοῦ καὶ πάντα ἐσκέφθηκε περίπου ὅμοια κάτω, ὅμως, ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθηκες. Καὶ β) ὅτι στὸ νεώτερο πολιτισμὸ ὑπάρχουν σπαρμένα λειψάνα παλαιῶν πολιτισμῶν. Τὰ δυὸ αὐτὰ ἀξιώματα ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δοῦμε τὴ σημασία τῆς δημόδους ἱατρικῆς. Εἰδικῶς τὸ δεῦτερο ἀξίωμα, ἢ ὑπαρξη δηλ. λειψάνων παλιῶν πολιτισμῶν μὲς τὸν νεώτερο, πού πάνω του βασίζεται ἡ ἐπιστήμη τῆς Λαογραφίας, δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ τὸ ἀναπτύξουμε ἔστω καὶ σύντομα.

Τὴν ὑπαρξη λειψάνων παλιῶν πολιτισμῶν μὲς τοὺς νεώτερους πολιτισμοὺς τὴν ἔχουν ἀντιληφθεῖ ἀπὸ πολλὰ χρόνια προηγουμένως ἀρκετοὶ ἐρευνητές. Πρῶτος, ὅμως, ὁ Ἄγγλος ἐθνολόγος Edward Tylor ἔδωσε ἐξήγηση στὸ φαινόμενο αὐτό, δημιουργῶντας τὸν νόμο τῆς ἐπιβιώσεως. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιβίωση στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος πού ἔχουν μεγάλη δύναμη ἀντιστάσεως, εἴτε γιὰτι εἶναι στενὰ συνυφασμένα μὲ ἰσχυροὺς συναισθηματισμοὺς, εἴτε γιὰτι τὰ ἰσχυροποίησε μιὰ μακρόχρονη συνήθεια, δὲ μποροῦν νὰ ἐξαφανιστοῦν ὅταν χαθεῖ ἢ αἰτία πού τὰ δημιούργησε. Ὅμοίως ἂν ὀρισμένα στοιχεῖα δὲ βροῦν κατὰ τὴν πορεία τους ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἰσχυρὸ καταρηγητικὸ ἐμπόδιο πάλι δὲν χάνονται. Μένουν μὲς τὸν νεώτερο πολιτισμὸ ἄλλα προσαρμοσμένα πρὸς τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις ἀλλὰ σὰν κάτι τὸ ἀκατανόητο καὶ ἀλόγιστο. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἔχουν ἀποκληθεῖ ἐγκαταλείμματα ἢ ἐπιβιώματα, *survivals in the culture* κατὰ τὸν Tylor, καὶ εἶναι μὲς τὸν νεώτερο πολιτισμὸ «ὡς τὰ ἀπολιθώματα παλαιότερων γεωλογικῶν περιόδων εἰς τοὺς βράχους τῶν ὀρέων» κατὰ τὸν Στίλωνα Κυριακίδη. Ἐρευνῶντας προσεχτικὰ τὰ ἐπιβιώματα αὐτὰ καὶ βρίσκοντας τὶς γενεσιουργές τους αἰτίες στὸ παρελθόν μποροῦμε νὰ καθορίσουμε καὶ νὰ ἐπεξηγήσουμε χίλια - δυὸ σημεῖα τῆς ἐθνολογίας, τῆς ὀμαδικῆς ψυχολογίας, τῆς ἀρχαιολογίας κλπ. Συγκεκριμένως στὰ ζητήματα τῆς ἱατρικῆς μποροῦμε ἀπὸ αὐτὰ νὰ

σχεδιαγράψουμε ἔστω καὶ ἀσαφῶς τὴν ἀρχικὴ ἰατρικὴ ἐνὸς τόπου καί, βρίσκοντας μὲ τὶς συγκρίσεις τὰ κοινὰ καὶ πῶς παλιὰ παγκόσμια στοιχεῖα, νὰ καθορίσουμε τὴν ἰατρικὴ τοῦ ἀρχέγονου ἀνθρώπου, συμπληρώνοντας τὰ κενὰ ἢ ἐπεξηγώντας σκοτεινὰ σημεῖα μὲ παραλληλισμούς πρὸς ὅμοια στοιχεῖα τῶν σημερινῶν ἀπολιτίστων λαῶν.

Ἐχτός, ὅμως, ἀπὸ τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴ αὐτὴ ὠφέλεια μπορεῖ κατὰ τὴν ἔρευνα τῆς δημόδους ἰατρικῆς νὰ προκύψει καὶ πραχτικώτερη ὠφέλεια, ἔστω καὶ ἂν τὸ σημεῖο αὐτὸ περιφρονεῖται ὀλότελα. Ἡ μελέτη δηλ. τῶν θεραπευτικῶν μέσων τῆς δημόδους ἰατρικῆς μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποκαλύψει ἕνα φάρμακο σοβαρᾶς ἢ πρόχειρης θεραπευτικῆς ἰκανότητος. Εἶναι ἀλήθεια πὼς σήμερα οἱ χιλιάδες τῶν φαρμακευτικῶν βιομηχανιῶν συνεχῶς μᾶς τροφοδοτοῦν κάθε λίγο μὲ νέα συνθετικὰ φάρμακα θαυμαστῶν πολλῆς φορῆς ἰδιοτήτων. Ὡστόσο δὲν πρέπει νὰ εἶναι εὐκαταφρόνητα καὶ τὰ δημόδη, ὅταν μάλιστα δὲν ἔχουν τελείως μελετηθεῖ. Ἀρκετὰ σημερινὰ φάρμακα ποῦ ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νὰ εἶναι σωτήρια δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ φάρμακα δημόδους χρήσεως στὸ παρελθόν. Ὁ φλοιὸς τῆς κίνας (*Cinchona officinalis*) π.χ. ἀπ' ὅπου βγαίνει τὸ κινίνο, χρησιμοποιόταν ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια κατὰ τῆς ἐλονοσίας ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς, ἰδίως τοῦ Περοῦ καὶ τῆς Βολιβίας. Τὸ φάρμακο αὐτὸ μόλις κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἄρχισε νὰ διαδίδεται καὶ νὰ μπαίνει στὴν ἐπίσημη θεραπευτικὴ ὅταν εἶχε συμπεριληφθεῖ στὴν Λονδίνοιο Φαρμακοποιία τοῦ 1677. Προηγουμένως κυκλοφοροῦσε στὶς Εὐρωπαϊκὰς χώρες ὡς μυστήριον φάρμακο μὲ τὶς χτυπητὲς ὀνομασίαις «*σκὸνὴ τῆς κόμησας*», «*σκὸνὴ τῶν ἰησοῦϊτῶν*», «*σκὸνὴ τοῦ καρδινάλιου τῆς Lugo*» κλπ. Ἐπίσης ἡ δαχτυλίτις (*Digitalis*), ἕνα θαυμάσιον καρδιοτονωτικὸ φάρμακο, ποῦ πρωτομπῆκε στὴν ἐπίσημη ἰατρικὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ἀπὸ τὸν δρᾶ William Withering, δὲν ἦταν παρὰ διουρητικὸ φάρμακο τῆς δημόδους ἰατρικῆς ἀπ' ὅπου αὐτὸς τὸ πῆρε. Στὸ βιβλίον τοῦ George Eliot «*Silas Marner*», ὅπως καὶ σὲ διάφορα ἄλλα, ἀναφέρεται ὡς δημῶδες φάρμακο. Ἀλλὰ καὶ στὴ δική μας δημόδη ἰατρικὴ χρησιμοποιεῖται σήμερα ἀκόμα τὸ κορακόχορτον ἢ χελιδονόχορτον ποῦ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ δαχτυλίτις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰπεκακουάνα (*Ipecacuanha*) ἦταν δημῶδες φάρμακο τῆς Βραζιλίας, καὶ τόσα ἄλλα φάρμακα.

Ἐρευνώντας, ὅμως, ἐχτός ἀπὸ τὰ φάρμακα, καὶ τὶς διαφορὰς δημῶδεις θεραπευτικὰς ἀγωγὰς καὶ μεθόδους μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε πρὸς νέαις ἐφευρέσεις, χρήσιμες στὴν θεραπευτικὴ. Ἡ ἂν τοῦτο συμβαίνει σπάνια μποροῦμε νὰ προσαρμοστοῦμε ἢ καλύτερα νὰ καλυτερεύσουμε ὠρισμένες δημῶδεις ἀγωγὰς πρὸς γενικὴ ὠφέλεια. Εἶναι γνωστὴ πρὸς τοῦτο ἡ ἐμμονὴ τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ πατροπαράδοτα καὶ ἡ δυσπιστία του πρὸς καθετὶ νέο. Ἡ χρῆσις π.χ. λυωμένου σκορπιοῦ ὡς ἐπίθεμα πάνω στὸ δῆγμα ἀπὸ σκορπιὸ δὲν ὑπενθυμίζει τὴν ὁμοιοθεραπευτικὴ μέθοδον καὶ δὲν εἶναι μιὰ στοιχειώδους ἰδέαις γιὰ φυσικὰ ἀντισώματα ποῦ βρίσκονται μὲς τοὺς χυμούς τῶν δηλητηριωδῶν θηρίων; Ποιὰ ἢ ἀπόδειξις ὅτι ἡ δημόδης αὐτὴ μέθοδος εἶναι προῖον δεισιδαιμονίας καὶ δὲν εἶναι πείρα ἀπειρῶν παρατηρήσεων; Εἶναι γνωστὸ πῶς ὁ λαὸς ὅταν μετὰ τὸ ἄγγιγμα στὰ φύλλα τῆς τσουκνίδας (*Urtica*) ὑποφέρει ἀπὸ τὸν γνωστὸ κνισμὸ, ποῦ ὀφείλεται σὲ μυρμηκικὸ ὀξύ, παίρνει φύλλα μολόχας (*Malva*) καὶ τὰ ἐπιτρίβει στὰ προσβληθέντα μέρη

του σώματός του απαγγέλλοντας συνήθως ειδικό εξορκισμό. Η ίαση από τον κνισμό μετά από τις επιτρίψεις αυτές είναι αναμφισβήτητη. Η ίαση όμως οφείλεται σε αυθυποβολή ή υπάρχει μέσα στα φύλλα της μολόχας εξουδετερωτική του μυρμηκικού οξέος ουσία; Στο πού μπορεί, έστω και σπάνια να οδηγήσει ή μελέτη των δημωδών θεραπευτικών αγωγών δείχνεται ξεκάθαρα από την τελειοποίηση και την αναγωγή σε επιστημονική μέθοδο του ευλογιασμού, δημώδους κατά της ευλογιάς προφυλαχτικής μεθόδου, προτού βέβαια ανακαλυφθεί ο σωτήριος δαμαλισμός του "Αγγλου ιατρού Jenner. Ο Πυλαρινός και ο Τιμόνης, δυο Έλληνες ιατροί του ΙΗ' αιώνα, παρατήρησαν πώς οι γυναίκες της Θεσσαλίας και μερικῶν άλλων μερῶν της ήπειρωτικής Ελλάδος για να προφυλάξουν τα παιδιά από βαριές και θανατηφόρες μορφές ευλογιάς έπαιρναν λύο από τις δερματικές αλλοιώσεις τῶν ὄσων έπασχαν από ελαφρές μορφές ευλογιάς και τὸ ἐμβολιάζανε στὰ ὑγιή παιδιά. Έτσι αρκετά παιδιά παθαίνανε μιὰ ἥπια μορφή της φοβερῆς αὐτῆς ἀρρώστιας, χωρίς βέβαια νὰ ἀποκλείονταν και οἱ βαριές θανατηφόρες μορφές. Τη μέθοδο αὐτή οἱ δυο ἀνωτέρω Έλληνες τὴν τελειοποίησαν, τῆς ἔδωσαν τὸν επιστημονικὸ χαρακτήρα και με μελέτες κατορθώσανε νὰ τὴν διαδόσουν σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, ὥσπου με κρατικὰ διατάγματα και κατόπιν ἀπὸ ἀγῶνες τὴν ἀντικατέστησε ὁ πιὸ επιστημονικὸς δαμαλισμὸς τοῦ Jenner.

Ἀπὸ τὴν πιὸ πάνω σύντομη ἔκθεση φαίνεται καθαρὰ πὼς ἡ ἱατρικὴ σημασία τῆς δημώδους ἱατρικῆς εἶναι τριπλῆ: α) βοηθᾷ στὸ νὰ σχεδιαγράψουμε τὴν ἀρχικὴ ἱατρικὴ ἑνὸς τόπου και συμμετέχει στὸ νὰ σχηματίσουμε μιὰ γενικὴ ἀντίληψη τῆς ἀρχέγονης ἱατρικῆς τοῦ ἀνθρώπου. β) ἡ ἔρευνα τῶν δημωδῶν φαρμάκων μπορεί νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν ἀνακάλυψη νέων χρησίμων φαρμάκων. Και γ) ἡ μελέτη τῶν δημωδῶν ἀγωγῶν και μεθόδων μπορεί νὰ μᾶς ὀδηγήσει πρὸς νέες ἀγωγές και μεθόδους, πὸς θὰ ἔχουν τοῦλάχιστο τὸ πλεονέκτημα πὼς θὰ εἶναι πρόχειρες και εὐκόλα μπορούν νὰ διδαχτοῦν στὸν λαὸ γιὰ τὴν γενικὴ προαγωγή τοῦ ἐπιπέδου ὑγείας.

Στὴν πρώτη, μάλιστα, σημασία τῆς δημώδους ἱατρικῆς, δηλ. στὸ σχεδιαγράμμα τῆς τοπικῆς ἀρχικῆς ἱατρικῆς και στὴν συμμετοχὴ γιὰ νὰ σχηματιστεῖ μιὰ γενικὴ ἀντίληψη τῆς παγκόσμιας ἀρχέγονης ἱατρικῆς, δίνω μεγάλη ἀξία ἀπὸ καθαρῶς επιστημονικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, πὸς θὰ χρησιμοποιήσει τὰ ἀνωτέρω πρὸς πλήρωση τῶν κενῶν της, εἶναι μιὰ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ μιὰ ἱστορικὴ και φιλολογικὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη φιλοσοφικὴ και κριτικὴ, και εἶναι ἀπαραίτητος παράγοντας γιὰ κάθε ἱατρὸ - ἔρευνητή. Πολὺ σωστὰ ὁ Compte ἔγραφε γενικῶς πὼς «*κανένας δὲ μπορεί νὰ γνωρίζει καλὰ μιὰ ἐπιστήμη ἂν δὲ γνωρίζει τὴν ἱστορία της*». Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς γιὰ κάθε ἱατρὸ - ἐπιστήμονα, γιὰτι ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ ἱατρικοῦ παρελθόντος γίνεται πιὸ εὐκόλη ἡ κατανόηση τοῦ ἱατρικοῦ παρόντος και δημιουργεῖται πιὸ ἔντονη ἡ παρόρμηση πρὸς μελλοντικὲς ἔρευνες και προόδους. Παρόμοια γνώμη ἔχουν ἐκφράσει πολλοὶ ἔρευνητὲς σὰν τὸν Littre, μεγάλο ἔρευνητὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, τὸν Βιεννέζο καθηγητὴ Puschmann κλπ. Και τί ἄλλο εἶναι ἡ γνώση τῆς τοπικῆς ἀρχικῆς ἱατρικῆς και τῆς παγκόσμιας ἀρχέγονης ἱατρικῆς παρὰ τὸ πρῶτο βῆμα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης; Τὰ ἐλάχιστα γραπτὰ ἱατρικὰ μνημεῖα

τῶν ἀρχαίων ἐποχῶν δὲ μᾶς διαφωτίζουν ὀλότελα γιὰ τὴν ἀρχέγονη ἰατρική. Ἔρχονται, ὅμως, οἱ ἰατρικὲς ἀντιλήψεις τῶν ἀπολιτίστων σημερινῶν λαῶν καὶ τὰ ἐπιβιώματα τῶν δημῶδων ἰατρικῶν κάθε λαοῦ, ἰδίως τῶν κατοίκων ἀγροτικῶν περιοχῶν, νὰ συμπληρώσουν τὶς γνώσεις μας πάνω στὴν ἀρχέγονη ἰατρική κι ἔτσι νὰ γνωρίζουμε περισσότερο τὰ πρῶτα μας ἰατρικὰ βήματα. Σ' αὐτό, λοιπόν, τὸ σημεῖο βλέπω τὴν σπουδαία συμβολὴ τῆς δημῶδους ἰατρικῆς στὴν ἐπιστήμη, χωρὶς βέβαια μὲ αὐτὸ νὰ ὑποτιμῶ καὶ τὴ συμβολὴ τῆς σὲ ἄλλους πνευματικοὺς τομεῖς.

Οἱ πηγὲς πρὸς μελέτη τῆς δημῶδους ἰατρικῆς εἶναι πολλές, ἄλλες γραπτὲς σὰν τὰ χειρόγραφα ἰατροσοφικὰ καὶ τὶς σολομωνικὲς, ἄλλες προφορικὲς. Προτοῦ καθορίσουμε τὶς πηγὲς καὶ τὴν ἀξία τους εἶναι σωστὸ νὰ δοῦμε τὰ θέματα, ποῦ ἐνδιαφέρουν τὴν δημῶδη ἰατρική καὶ εἰδικῶς τὴν νεοελληνική. Τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ γιὰτὶ ὁ καθορισμὸς τῶν θεμάτων θὰ ὑποβοηθήσει τὴ συλλογὴ τοῦ ὑλικοῦ καὶ συγχρόνως θὰ προσδώσει στὶς πηγὲς τὴν ἀνάλογη ἀξία. Ὁ Ν. Πολίτης, ὁ Πατέρας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, στὸν πρῶτο τόμο τῶν «*Λαογραφικῶν Συμμεϊκτων*» τοῦ (Ἀθῆναι 1920) ἀναγράφει καὶ τὴ δημῶδη ἰατρική ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα ποῦ θὰ πρέπει νὰ ἐνδιαφέρουν ἓνα νεοέλληνα λαογράφο. Ὡς κεφάλαια τοῦ θέματος αὐτοῦ καθορίζει τὰ ἑξῆς: «*Δημῶδης ἰατρική. Ἱατροσοφία. Ἱατροὶ καὶ ἰάτραινα. Ἱατροὶ τῆς κοινότητος. Χρήσις ἰαματικῶν βοτανῶν, τρόποι τῆς συλλογῆς αὐτῶν. Ἐνέργεια μελῶν, δέρματος, τριχῶν, ὀνύχων ζώων. Ἱαματικὴ δύναμις μετάλλων καὶ λίθων. Σκευασία φαρμάκων. Θεραπευτικὴ. Θεραπεία κατὰ τὸ ὅμοιον ἢ ἀνάλογον. Θεραπεία κατὰ τὸ δόγμα ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται. Θεραπεία ἀνυπάρκτων νόσων καὶ κακώσεων (γύρισμα τοῦ ἀφαλοῦ, σήκωμα τῶν νεφρῶν κλπ.). Διαιτητικὴ. Χειρουργικὴ. Κτηνιατρικὴ*». Πρέπει, ὅμως, νὰ ὁμολογήσουμε πὼς τὰ κεφάλαια αὐτὰ εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος, μπορεῖ νὰ ὑποβοηθήσουν ἓνα λαογράφο, ποῦ θὰ δεῖ τὴν δημῶδη ἰατρική ἀπὸ ἀπόψεως ὄχι ἰατρικῆς, ἀλλὰ δὲ μποροῦν νὰ ικανοποιήσουν τὸν ἰατρὸ - ἔρευνητή. Ὁ λόγος ποῦ καμμιά διαίρεση ἱκανοποιητικὴ δὲν ἔχει προταθεῖ εἶναι πὼς παραμελήθηκε ἡ μελέτη τῆς δημῶδους ἰατρικῆς, καὶ προπαντὸς ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς. Λίγοι ἰατροὶ μόνο, σὰν τὸν Ε. Ξύδη, Χρηστίδη, Κούζη, Κυριαζῆ, Μικὲ Παϊδούση κλπ., ἀσχολήθηκαν στὸ παρελθὸν μὲ ζητήματα τῆς δημῶδους ἰατρικῆς, ἀλλὰ μὲ πνεῦμα κάπως ἐλεύθερο. Ἄλλοι πάλι ἰατροὶ ἀπλῶς μαζέψανε ὑλικό, τὸ ανακοινώσανε σὲ εἰδικοὺς λαογράφους καὶ οἱ ἴδιοι δὲν τὸ ἐπεξεργάστηκαν. Γι' αὐτὸ ἡμεῖς θὰ προσπαθήσουμε νὰ δόσουμε μία κατὰ κεφάλαια διαίρεση τῆς δημῶδους ἰατρικῆς, στηριγμένοι πάνω στὸν ἰατρικὸ τρόπο διαιρέσεως, πιστεύοντας ἔτσι πὼς βοηθοῦμε στὴν ἀπὸ ἰατρικῆς ἀπόψεως ἔρευνα. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: «*Δημῶδης ἀνατομική. Δημῶδης φυσιολογία. Δημῶδης νοσολογία. Δημῶδης θεραπευτικὴ, φαρμακολογία καὶ φαρμακευτικὴ. Λαϊκοὶ ἰατροὶ καὶ ἱστορικὰ αὐτῶν. Δημῶδη ἰατρικὰ βιβλία*». Τέλος μποροῦμε γιὰ νὰ εἴμαστε ἀπολύτως πλήρως κατὰ τὴν ἔρευνα σὲ ἓνα τελευταῖο κεφάλαιο νὰ ἐξετάσουμε τὴν κτηνιατρική καὶ τὰ νοσήματα τῶν φυτῶν. Ἄς δοῦμε, ὅμως, τὰ κεφάλαια αὐτὰ ξεχωριστά:

Α) *Δημῶδης Ἀνατομική*: Εἶναι ἀλήθεια πὼς σήμερα πιά ἡ ἀνατομική μὲ τὴν μεγάλη τῆς ἀνάπτυξη καὶ τὴν εὐρύτητα τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς, μιὰ καὶ καταπιάνεται καὶ μὲ λύσεις φιλοσοφικῶν προβλημάτων ὡς φιλοσοφική

ἀνατομική, ἀποτελεῖ μιὰ αὐτοτελῆ ἐπιστήμη. Ὡστόσο ἡ ἀξία της δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ξεχωρὰ ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησή της στὴν ἰατρική. Μποροῦσε, βέβαια, νὰ ἐνδιαφέρει ξεχωριστὰ ἓνα ἐρευνητὴ πού θὰ μελετοῦσε τὴ δημώδη ἀνατομική ὡς κλάδο τῆς δημώδους ἐπιστήμης. Στὴν περίπτωση, ὅμως, αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφερθεῖ ὁ ἐρευνητὴς αὐτὸς τόσο γιὰ τὴν ἀνθρωποτομία ὅσο καὶ γιὰ τὴ ζωτομία καὶ φυτοτομία, σχηματίζοντας ἔτσι μιὰ γενική ἰδέα τοῦ μορφολογικοῦ κλάδου τῆς δημώδους βιολογίας.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς δημώδους ἰατρικῆς ἢ δημώδης ἀνατομικῆ τοῦ ἀνθρώπου ἐνδιαφέρει γιὰτὶ συνήθως στηρίζεται σὲ παρατηρήσεις πάνω στὰ σφάγια καὶ σπανίως σὲ παρατηρήσεις πάνω σὲ πτώματα ἀπὸ τυχαῖα δυστυχήματα. Τὸ ἴδιο αὐτὸ ἔχει συμβεῖ σὲ ὅλους τοὺς ἀνατολικούς λαοὺς ὅπως καὶ στοὺς Ἑλληνας ὡς στὰ ἀλεξανδρινὰ χρόνια. Στὰ ἀλεξανδρινὰ αὐτὰ χρόνια κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν Πτολεμαίων ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος δοκιμάσανε ἀνατομὲς πάνω σὲ ἀνθρώπινα πτώματα. Κατὰ τὶς συγκρίσεις, ὅμως, πρέπει ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἔχει ὑπόψη του γιὰ νὰ μὴ πέσει σὲ σφάλματα πῶς ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς τὴν προαναγέννηση ἀπαγορευτήκαν πάλι οἱ ἀνατομὲς ἀνθρωπίνων πτωμάτων καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἀνατομικὲς γνώσεις περιοριστήκανε στὴν παράδοση, ἰδίως τοῦ Γαληνοῦ, καὶ στὶς παρατηρήσεις πάνω σὲ σφάγια.

Θὰ ἀναγραφοῦν, λοιπόν, οἱ ὀνομασίες κάθε χώρας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος (ἐπιφανειακὴ ἀνατομική), οἱ ὀνομασίες τῶν σπλάχνων καὶ οἱ ἀνατομικὲς τους σχέσεις κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ λαοῦ (σπλαχνολογία) καὶ θὰ δοθοῦν οἱ ἀντίστοιχὲς τους ἐπιστημονικὲς ὀνομασίες, χωρὶς βέβαια νὰ παραλείπονται ὅλα τὰ δημώδη συνώνυμα. (Ἄς σημειωθεῖ πῶς ἀρκετὲς ἀνατομικὲς ὀνομασίες τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες τῶν σφαγίων). Τέτια προσπάθεια ἔκαμε ὁ Ν. Κληρίδης.

Β) Δημώδης Φυσιολογία: Ἰδιαιτερόν ἐνδιαφέρον ἔχουν καὶ οἱ φυσιολογικὲς δοξασίες τοῦ λαοῦ, πού θὰ συμπληρώσουν τὶς ἀνατομικὲς τοῦ ἀπόψεως. Μὲ τὴ συμπλήρωση μάλιστα αὐτὴ μᾶς διαγράφεται πιά πλήρως ἡ δημώδης βιολογία. Οἱ πιὸ πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς φυσιολογικὲς δοξασίες πού βρίσκονται ἢ στὰ χειρόγραφα ἰατρικὰ συγγράμματα τοῦ λαοῦ ἢ ζοῦν ἀκόμα μέσα στὸν καθημερινό του λόγο, μοιάζουν καταπληχτικὰ μὲ πολλὲς φυσιολογικὲς θεωρίες τῶν ὑλοζωϊστῶν φιλοσόφων, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱατρῶν καὶ φυσιολογῶν. Οἱ χυμοπαθολογικὲς π.χ. δοξασίες τοῦ Ἱπποκράτη ἀνευρίσκονται σὲ ἀρκετὰ Κυπριακὰ γιαιτροσόφια. Ὅπως πιστεύει αὐτὸς καὶ οἱ δογματικοί, πῶς τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις χυμοὺς, τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα, τὴ μέλαινα καὶ τὴν ξανθὴ ἢ κίτρινη χολή, ἔτσι καὶ ὁ νεώτερος Κύπριος. Ἐνα χειρόγραφο γιαιτροσόφι, ἰδιοχτησία τοῦ πανοσιολογιωτάτου ἑξαρχοῦ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου Ἱερώνυμου, περιέχει τὰ ἐξῆς σχετικῶς μὲ τὴν ἀνωτέρω Ἱπποκρατικὴ ἀρχή: «ἔτσι καὶ ὁ ἀνθρώπος ἐγίνεν ἀπὸ τέσσερα στοιχεῖα, ἤγουν ἀπὸ τὸ αἷμα, ἀπὸ τὸ φλέγμα, ἀπὸ τὸν χυμὸν καὶ ἀπὸ τὴν χολήν». (Πιὸ κάτω ὑπονοεῖται ὡς συνώνυμο τοῦ χυμοῦ ἢ ξανθῆ χολή). Ὅμοια δοξασία βρίσκουμε καὶ στὸ τυπωμένο γιαιτροσόφι τοῦ Μητροφάνη, σκευοφύλακα τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, στὴν σελίδα 146: «ἐκ τούτων τῶν τεσσάρων χυμῶν αἵματος, φλέγματος, χολῆς ξανθῆς καὶ χολῆς μελαίνης, συνίσταται τὸ ἀνθρώπινον σῶμα...». Ἐνα ἄλλο παράδειγμα εἶναι ἡ

παρμενίδειος δοξασία πώς στα δεξιά της μήτρας βρίσκονται τα ἄρρενά και στα ἄριστερά τα θήλεα. Τέτια ἄποψη ὑποστηρίζανε πολλοί, πρᾶγμα πού τὴν ἔκαμε νὰ ἐπικρατήσῃ γιὰ χρόνια στὴν σφαῖρα τῆς σκέψεως, ὅπως γράφει ὁ J. Needham στὸ βιβλίο του "History of Embryology". Τὴν ἴδια δοξασία ἀνευρίσκουμε καὶ στὸ πιὸ πάνω ἀναφερόμενο χειρόγραφο γιαιτροσόφι.

Θὰ ἀναγράψουμε, λοιπόν, τὶς φυσιολογικὲς δοξασίαι τοῦ λαοῦ γραπτὲς ἢ προφορικὲς, δίνοντας περισσότερο βᾶρος στὶς προφορικὲς ὅπου ἡ βιβλικὴ ἐπίδραση εἶναι λιγότερη, καὶ θὰ τὶς συγκρίνουμε πρὸς τὶς ἀρχαῖαι Ἑλληνικὲς ἢ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Πάντως κατὰ τὶς συγκρίσεις μας καὶ προπαντὸς κατὰ τὶς συνταυτίσεις ὀφείλουμε νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας δυὸ σημεῖα: α) ὅτι ὑπάρχει πολλὲς φορὲς κάποια ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα μεταξὺ νεώτερης καὶ παλαιότερης θεωρίας ἢ ἀπόψεως, χωρὶς συγχρόνως νὰ ὑπάρχει ταυτότητα οὐσίας ἢ κοινὴ βάση. Τὸ χημικὸ στοιχεῖο θεῖο (S) π.χ. στοὺς ἀρχαίους ἦταν καθαρτικὸ γιὰ ἱεροτελεστικὸς καὶ ψυχικὸς λόγους, ἐνῶ σήμερα εἶναι ἀπολυμαντικὸ μὰ μὲ τελείως διάφορη ἔννοια. Στὸς ἀρχαίους δηλ. εἶχε τὴν ἔννοια τῆς ψυχικῆς καθάρσεως, ἐνῶ σήμερα ἔχει τὴν ἔννοια τῆς μικροβιοχτόνου ιδιότητος. Καὶ β) ὅτι πολλὲς ἔννοιαι καὶ ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων εἶχον μᾶλλον συμβολικὸ ἢ ποιητικὸ χαρακτήρα καὶ δὲν πρέπει γι' αὐτὸ νὰ παίρνονται ἀβασάνιστα ὡς κυριολεχτικὲς κι' ἔτσι νὰ συγκρίνονται μὲ σύγχρονες.

Γ) *Δημῶδης Νοσολογία*: Ἡ συστηματικὴ περιγραφή τῶν νόσων κατὰ τὶς δημῶδεις ἀντιλήψεις μᾶς διευκολύνει στὶς λεπτομερειακὲς συγκρίσεις καὶ μᾶς δίνει τὴ νόσο σὰν ἓνα ὀργανικὸ σύνολο σύμφωνα μὲ τὸ λαϊκὸ πνεῦμα. Κατὰ τὴν περιγραφή θὰ ἀκολουθήσουμε τὴν ἐξῆς σειρά: α) δημῶδεις ὀνομασίαι τῶν νόσων. β) συμπτωματολογία. γ) δημῶδεις αἰτιολογίαι τῶν νόσων. δ) δημῶδης προγνωστικὴ. Καὶ ε) δημῶδης προφυλαχτικὴ.

α) *δημῶδεις ὀνομασίαι τῶν νόσων*: Ἀπὸ πρώτη ματιὰ μπορεῖ νὰ φανεῖ πὼς οἱ ὀνομασίαι τῶν νόσων ἐνδιαφέρουν ἀποκλειστικὰ τὸν γλωσσολόγο. Αὐτό, ὅμως, εἶναι λάθος. Μέσα στὶς ὀνομασίαι αὐτὲς βρίσκουμε πολλὲς φορὲς τὴν ἄποψη τοῦ λαοῦ σχετικὰ μὲ τὸ γενεσιουργὸ αἷτιο τῆς νόσου, βρίσκουμε τὰ κύρια συμπτώματα τῆς νόσου, αὐτὰ πού τὰ θεωρεῖ ὡς τέτια ὁ λαός, καὶ τέλος βρίσκουμε τὸν κύριο ἐντοπισμὸ τῆς νήσου σύμφωνα πάλι μὲ τὴ λαϊκὴ δοξασία. Ἡ ὀνομασία π.χ. *ἀνεμοπύρωμα*, πού δίνεται στὸ ἐρυσίπελας, δηλώνει ἀπὸ τὴν μιὰ τὸ ὑποθετικὸ γενεσιουργὸ τῆς νόσου αἷτιο «ἀνεμος» καὶ τὸ προεξάρχον σύμπτωμα τῆς νόσου «πύρωμα», δηλ. αὐξησι τοπικῶς τῆς θερμοκρασίας, *καυστικὸ πόνον*, καὶ κόκκινη χροιά σὰν τὴ φωτιά. Ἐχτὸς ἀπὸ τὸ καθαρὰ αὐτὸ ἐπιστημονικὸ μέρος, ἡ γνώση τῶν δημῶδων ὀνομασιῶν τῶν νόσων ὑποβοηθεῖ ὑπερβολικὰ καὶ τὸν πραχτικὸ ἱατρό, προπαντὸς στὴν λήψη ἱστορικῶν, καὶ τὸν ὑγειονόμο πού θέλει νὰ μεταδόσῃ στὸν λαὸ τὶς ὑγειονομικὲς προόδους.

Κατὰ τὴν καταγραφὴ καὶ ταξινομήση τῶν δημῶδων ὀνομασιῶν τῶν νόσων πρέπει νὰ δοθοῦν καὶ οἱ ἀντίστοιχοι ἐπιστημονικοὶ ὄροι. Μιὰ τέτια ἔλλιπῃ, ὅμως, προσπάθεια ἐκάμαμε ἐμεῖς προσωπικῶς γιὰ τὶς ὀνομασίαι τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους καὶ συγκεκριμένως μόνο γιὰ τὶς μονολεχτικὲς. Ὁ ἐρευνητής, ὅμως, πρέπει νὰ ἔχει ὑπόψη του ὅτι ὁ λαὸς δὲν δη-

λώνει μιὰ νόσο μόνο μονολεχτικῶς ἀλλὰ καὶ περιφραστικῶς μὲ συνηθισμένα ρήματα τὸ «πονῶ», «νοιῶθω», «αἰστάνομαι», «τζίενγκιοῦμαι» κλπ. ὅπως π.χ. «πονῶ τὸ στομάσιη μου» ἀντὶ «στομαχόπονος» ἢ «γαστέρας» κλπ. Οἱ μονολεχτικὲς ὀνομασίαι τῶν νόσων παίρνονται ἄλλες ἀπὸ παρομοίωση, ὅπως π.χ. τὸ κιτρινάδι, κυπρ. τζιτρινάδα, ποῦ σημαίνει ἄλλοτε τὴν ἀναιμία καὶ ἄλλοτε τὸν ἴκτερο, ἄλλες εἶναι σύνθετες ἀπὸ τὸ ὑποθετικὸ αἴτιο τῆς νόσου καὶ τὸ κυριαρχικὸ σύμπτωμα, ὅπως π.χ. τὸ «ἀνεμοπύρωμα», ποῦ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ἄλλες προέρχονται ἀπὸ παραφθορὰ τῆς ἀρχαίας τῶν ὀνομασίας ἢ τοῦ ἀρχαιογλωσσου κυριαρχικοῦ συμπτώματος τῆς νόσου, ὅπως π.χ. τὸ «ῥχαταρας» (ἴκτερος), τὸ «ῥχτικας» καὶ «χιτιζίδον» (ἐκτικὸς) κλπ. Τέλος, σημειώνουμε πὼς κατὰ τὸν λαὸ πολλὲς φορές ἓνα ἀπλὸ σύμπτωμα θεωρεῖται νόσος, ὅπως καὶ πολλὰ νοσήματα ἐξαιτίας κοινοῦ προεξάρχοντος συμπτώματος ταυτοποιοῦνται καὶ θεωροῦνται ὡς μία νόσος, ὅπως π.χ. μὲ τὸν ὄρο «θέρμη» ἀποκαλεῖται στὴν Κύπρο κάθε ἐμπύρετο νόσημα καὶ ἰδίως ἡ ἐλονοσία, ἡ γρίπη, τὰ κρυολογήματα, ὁ τυφοειδῆς πυρετὸς καὶ οἱ παράτυφοι κλπ.

β) *Δημῶδης αἰτιολογία τῶν νόσων*: Ἡ ἀναζήτηση τῶν αἰτίων τῶν νόσων κατὰ τὸν λαὸ μᾶς δίνει τὸν βαθμὸ τῆς ἐρευνητικῆς τάσεως τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀναζήτηση τῶν αἰτίων ξεφεύγει πιὰ ἀπὸ τὴν ἀπλὴ παρατήρηση καὶ τὴν πείρα (ἢ λαϊκὴ πείρα ἐμπεριέχει τὸν στοιχειώδη πειραματισμὸ) καὶ ἀνήκει στὶς ἐπιδιώξεις τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀναζήτηση τῶν αἰτίων ἢ ἀνώτερη βαθμίδα τῆς λαϊκῆς ἐπιστήμης.

Τὰ αἴτια τῶν νόσων κατὰ τὸν λαὸ εἶναι κυρίως ἔξι: 1) ἡ εἴσδυση ξένων σωμάτων (δόντια, νύχια, ἀγκάθια κλπ.). 2) ἡ εἴσδυση σκουληκιῶν, καμπῶν καὶ ἄλλων ἐντόμων πραγματικῶν ἢ ὑποθετικῶν. 3) ἡ ἐπίδραση διαφόρων ἀνωτέρων τοῦ ἀνθρώπου πνευμάτων, καλῶν ἢ κακῶν, καὶ ἡ ἐπήρεια μερικῶν ἀτόμων μὲ ὑπερφυσικὴ δύναμη (μάγοι, βάσκανα μάτια). 4) οἱ πλανητικὲς ἢ ἀστρικὲς καὶ καιρικὲς ἐπιδράσεις, ποῦ ἔχουν ὅμως ὡς ἐνεργὸν ὑπόστρωμα κάποιο πάλι πνεῦμα. 5) οἱ διαιτητικὲς παρεκτροπές. Καὶ 6) οἱ διαταραχὲς τῶν χυμῶν τοῦ σώματος. Οἱ δυὸ πρῶτες τάξεις αἰτίων ἀποτελοῦν τὴν πιὸ ἀρχέγονη ἀντίληψη γιὰ τὰ αἴτια τῶν νόσων. Αὐτὴ τὴν ἀντίληψη τὴν συναντοῦμε καὶ σήμερα σ' ὅσους λαοὺς ζοῦν πολὺ μέσα στὴ φύση. Εἶναι γνωστὸ πὼς σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὴν τερηδόνα τῶν δοντιῶν τὴν ἀποδίδουν σὲ σκουλήκι, ὅπως ἀποδίδουν ὅμοια νόσο καὶ οἱ Ἀσσυριοβαβυλώνιοι. Ἐπίσης γνωστὴ εἶναι καὶ ἡ πανελλήνια φράση «μὲ τρώει τὸ σκουλήκι» ἢ «μὲ τρώει τὸ σαράκι», ποῦ μὲ αὐτὴ δηλώνεται κάποια βαριὰ ψυχικὴ στενοχώρια. Ἡ δοξασία αὐτὴ ἐπήγασε ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ἐξαιτίας εἰσόδου ἀγκαθιῶν ἢ δοντιῶν μετὰ ἀπὸ δάγκαμα παρατηρεῖται πολλὲς φορές νόσημα μὲ πόνο (τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ σύμπτωμα γιὰ ἓνα πρωτόγονο) καὶ ἀπὸ τὴν παρατήρηση πὼς σκουλήκια ἢ ἄλλα ἔντομα καταστρέφουν τμήματα τῶν φυτῶν, σὰν τοὺς καρποὺς π.χ., καὶ πολλὲς φορές ὀλόκληρο τὸ φυτὸ. Οἱ δυὸ ἄλλες τάξεις αἰτίων, δηλ. ἡ ἐπίδραση ἀνωτέρων πνευμάτων ἢ ἀτόμων μὲ ὑπερφυσικὴ δύναμη, καὶ οἱ πλανητικὲς ἢ ἀστρικὲς καὶ οἱ καιρικὲς ἐπιδράσεις, εἶναι ἀπόρροιας τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπαρξὴ ἀνωτέρων ὄντων, ποῦ κανονίζουν ὅλες τὶς γήινες ὑποθέσεις, συνεπῶς καὶ τὴν ὑγεία ἢ τὴν νόσο. Πολλὰ νοσήματα, ἰδίως ψυχικά, ὀφείλονται στὸ

χτύπημα νεράιδας, πολλές επιδημίες όφείλονται σέ γυναϊκες άγριες με υπερφυσικές δυνάμεις, όπως ακριβώς έπίστευαν και στα παλιά χρόνια. Οί "Έλληνες π.χ. ένόμιζαν τούς λοιμούς ως τιμωρία, πού προερχόταν από τόν 'Απόλλωνα κυρίως, οί Μεσοποτάμιοι άποδίδανε τήν πανάλη στήν Ναμπτάρ κλπ. Οί διαιτητικές παρεκτροπές ως αίτιο τής νόσου περιέχουν άλλοτε ως γενεσιουργό αίτιο τó «σκουλήκη» και άλλοτε κάποιο πνεύμα. "Έτσι, παραδέχονται στήν Κύπρο πώς σκουληκιασμένοι καρποί μπορούν νά προκαλέσουν τυφοειδή πυρετό. 'Ομοίως «πώς μες τά χρυσόμηλα κάθεται διπλοπόδιν ή θέρμη», σά νά είναι δηλ. ή έλνοσσία πνεύμα. Τό τελευταίο αίτιο τής νόσου, ή διαταραχή δηλ. τών χυμών τού σώματος (τού αίματος, φλέγματος, ξανθής ή κίτρινης και μελαίνης χολής) είναι μάλλον άποψη, πού προέρχεται από βιβλιακές επιδράσεις, και συναντάται συνήθως στα γιατροσόφια.

Θά μελετήσουμε, λοιπόν, τά αίτια τών νόσων, προσέχοντας ιδιαίτέρως νά ξεχωρίσουμε τή βαθύτερη έννοια πού τούς αποδίδει ό λαός. Τά γενεσιουργά αυτά αίτια μάς δηλώνονται όχι μόνον από τόν προφορικό λόγο, αλλά και από τήν όνομασία τής νόσου, από τις διάφορες παραδόσεις σχετικά με προσωποποιημένες νόσους, από τις ειδικές γητιές πού χρησιμοποιούνται πρós θεραπείαν τής νόσου και από τά γιατροσόφια.

γ) *δημόδης συμπτωματολογία*: 'Η συμπτωματολογία μάς ένδιαφέρει γιατί δείχνει τήν παρατηρητικότητα τού λαού και μάς βοηθεί νά δούμε πάνω σέ ποίο ένόχλημα βασίστηκε αυτός για νά όνομάσει ή κατατάξει ή αίτιολογήσει τή νόσο. Τά κύρια συμπτώματα τής νόσου θα τά βρούμε είτε μέσα στήν όνομασία της, είτε μέσα στις περιγραφές τών γιατροσοφιών, είτε μέσα στις γητιές, είτε τέλος κατά τήν προφορική διήγηση.

δ) *δημόδης προγνωστική*: 'Η προγνωστική άποτελεί ένα από τά ήθικά κεφάλαια τής ιατρικής και τού ιατρού. 'Ο κόσμος ένδιαφέρεται για τήν ίαση ή τόν θάνατο τού άρρώστου και όχι γι' αυτή ή εκείνη τή διάγνωση τού ιατρού. Δίνει, λοιπόν, ή προγνωστική τά σημεία πού πάνω τους βασισμένοι προβλέπουμε τήν ίαση ή τόν θάνατο. Τά προγνωστικά αυτά σημεία για τόν λαό είναι μάλλον γενικά για όλα τά νοσήματα και σπανιώτατα ειδικά για ένα μόνο νόσημα. Τά προγνωστικά σημεία τού λαού μπορούμε νά τά κατατάξουμε σέ τρεις τάξεις: α) σωματικά σημεία πού εμφανίζονται πάνω στον ίδιο τόν άρρωστο, όπως π.χ. ή εμφάνιση λόξυγκα σέ βαριά πάσχοντα πού δηλώνει γρήγορο έρχομό θανάτου. β) σημεία από τόν έξω κόσμο, πού εμφανίζονται σέ άψυχα άντικείμενα ή σέ έμψυχα. Τό σπάσιμο π.χ. καθρέφτη είναι ειδοποίηση για κάποιο κακό πού θά συμβεί. Τό κλάμα σκύλλου ή τó κλάμα κουκουβάγιας επίσης είναι κακό σημείο. Τέλος ώρισμένα όνειρα συγγενών τού άρρώστου κλπ. έπέχουν άξία προγνωστικού σημείου. Και γ) ή ήμερομηνία έναρξεως τής νόσου. 'Η δοξασία αυτή προήλθε είτε από τήν θεωρία τών κρισίμων ήμερών τού 'Ιπποκράτη και άλλων αρχαίων ιατρών, άπόρροια και αυτή τών πυθαγορείων θεωριών για τούς αριθμούς, είτε από τήν δοξασία τών σεληνιακών επιδράσεων πάνω στις ανθρώπινες ύποθέσεις.

Τά προγνωστικά σημεία θα τά βρούμε μες τόν προφορικό λόγο και μες τά διάφορα γιατροσόφια. 'Όστόσο κατά τήν εξέτασή τους και τις συγκρίσεις πρέπει νά έχουμε ύπόψη πώς τά πιό πολλά προγνωστικά σημεία δέν

έχουν ως αίτιο γενέσεώς τους συνεχή παρατήρηση πάνω στον άρρωστο και από αυτό απόκτηση σχετικής πείρας, αλλά είναι απόρροια άλλων δοξασιών θρησκευτικών ή εθνικών κλπ., όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις αποφράδες ημέρες. Οί αποφράδες ημέρες δέν είναι τίποτε άλλο παρά γενική προγνωστική για όλες τις ανθρώπινες υποθέσεις.

ε) *δημώδης προφυλακτική*: ή δημώδης προφυλακτική έχει ακριβώς όπως και ή δημώδης προγνωστική τόν γενικό χαρακτήρα παρά τόν ειδικό. Ειδικά προφυλακτικά παραγγέλματα δέν υπάρχουν. Οί διάφορες μέθοδοι τής προφυλάξεως βρίσκονται σέ άμεση σχέση με τήν αιτιολογική άποψη. "Αν τó νόσημα όφείλεται σέ είσδυση ξένων σωμάτων ή σκουληκιών ή άποφυγή αυτών άποτελεί προφύλαξη. "Ο δαιμονικός, όμως, ή πνευματικός γενεσιουργός παράγοντας τής νόσου προεξάρχει τόσο ώστε και στην περίπτωση πού αίτιο είναι τó πραγματικό ή υποθετικό σκουληκι χρησιμοποιοείται πάλι ή μαγική προφυλακτική μέθοδος. Για τις επιδημίες, πού ή προφύλαξη τότε παίρνει τόν όμαδικό χαρακτήρα, έχτος από τις παρακλήσεις στους πολιούχους ή επιχωρίους άγίους και τις περιφορές τών είκόνων τους χρησιμοποιείται και τó «νημάτωμα τής εκκλησιάς». Μόνο μιá προφυλακτική μέθοδο, πού έχει κάποιο επιστημονικό υπόστρωμα και ένα ειδικό χαρακτήρα, γνωρίζουμε, τόν εύλογιασμό ή έγκεντρισμό ή έμφυλλισμό, πού προφυλάγει από τις βαριές μορφές εύλογιάς. Στην Κύπρο υπήρχε μιá μορφή εύλογιασμού, πού έμοιαζε καταπληχτικά με όμοια μέθοδο τής Κίνας. Κατά τόν κυπριακό τρόπο εύλογιασμού τó παιδί κυλιέται μέσα στα λείπια πού άποπέσανε από άτομο με έλαφρά μορφή εύλογιάς. Τη μέθοδο αυτή, πού μάς τη διηγήθηκε ό πανιερώτατος έξαρχος τής "Αρχιεπισκοπής Κύπρου "Ιερώνυμος, τη δημοσιέψαμε στα «Κυπριακά Γράμματα» στη μελέτη μας «"Η προσωποποίηση τής Εύλογιάς και ό Εύλογιασμός κατά τους Κυπρίους». Στην δημώδη προφυλακτική, τέλος, ανήκουν και τα διάφορα περιάπτα (χαίμαλιά).

Δ) *Δημώδης θεραπευτική, φαρμακολογία και φαρμακευτική*: "Η θεραπευτική, μαζί με τις έπικουρικές φαρμακολογία και φαρμακευτική, είναι για τη δημώδη ιατρική ό πιό παλιός κλάδος. "Η, για να είμαστε πιό ακριβής, ή θεραπευτική άποτελοΰσε κατά τήν άρχή τής γήινης μας ζωής τήν όλη ιατρική. Γιατι άπλούστατα ό άνθρωπος όταν άρρωστοΰσε άναζητοΰσε ως είναι φυσικό όχι τις αίτιολογήσεις και προγνώσεις αλλά τήν θεραπεία. Συνεπώς ή πρώτη του ιατρική πείρα περιέχει άπλως ίαματικά στοιχεία. "Η θεραπευτική ως ό άρχαιότατος κλάδος κατέχει άρκετά στοιχεία, πού ένδιαφέρουν τόσο από γενικής άπόψεως όσο και από καθαρώς ιατρικής.

"Η δημώδης θεραπευτική διαιρείται σέ τρεις κλάδους, τόν φαρμακευτικό, τόν μαγικό και τα φυσικά μέσα με τήν χειροπρακτική. "Ο φαρμακευτικός κλάδος τής θεραπευτικής θεραπεύει με τη χορήγηση φαρμάκων, πού ανήκουν και στα τρία βασίλεια τής φύσεως. "Ο μαγικός κλάδος θεραπεύει με τήν ύποβολή, χρησιμοποιώντας πρós τούτο τις έπωδες, τα ξορκίσματα, τις έπικλήσεις και τις άποπομπές. Συνήθως κατά τήν θεραπεία χρησιμοποιούνται συνδυασμένα και οι δυό θεραπευτικοί τρόποι, για να επιστρατευθούν όλοι οι θεραπευτικοί παράγοντες.

α) *Φαρμακευτικός τρόπος θεραπείας*: Τὰ φάρμακα πού χρησιμοποιεῖ ἡ δημόδης ἰατρική, ὅπως εἶπαμε καὶ πιδό πάνω, προέρχονται καὶ ἀπό τὰ τρία βασίλεια τῆς φύσεως. Συνεπῶς τὰ φάρμακα διακρίνονται σέ ζωϊκά, φυτικά καὶ ὀρυχτά. Ἡ λέξη «φάρμακο» εἶναι πιθανό αἰγυπτιακῆς προελεύσεως ἀπό τὴν λέξη *ph-ar-ma-ki*, πού ἐσήμαινε θεραπευτικό παρασκεύασμα φυτικῆς προελεύσεως. Στὰ χρόνια τοῦ Ὀμήρου ἡ λέξη φάρμακο ἐσήμαινε τόσο τὸ θέραπειο (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἓνα νεώτερο δημοτικό τύπο) ὅσο καὶ τὸ δηλητήριο. Στὰ κλασσικά χρόνια καὶ στὰ κατοπινα ὑπερίσχυσε ἡ δευτέρη σημασία καὶ τὸ φάρμακο ἰσοδυναμοῦσε πρὸς τὸ δηλητήριο. Σήμερα ἡ λέξη «φάρμακο» ἔχει τὴν ὀμηρική διπλὴ σημασία με κάποια ὁμως ὑπερίσχυση τῆς δηλητηριώδους σημασίας του.

ι) *Ζωϊκά φάρμακα*: ἡ χρῆση τῶν ζωϊκῶν φαρμάκων στὴν ἰατρική ἔχει τὴν ἀρχή της σέ μερικὲς μαγικὲς δοξασίες. Κατὰ τὸν ἀρχέγονο ἄνθρωπο ἡ ζωὴ τοῦ ζῶου ἦταν ὅμοια με τὴν ἀνθρώπινη. Συνεπῶς ὠρισμένα ζῶα ἦταν ἱερά, πολλές φορές ἀντιπροσωπευτικά τῆς φυλῆς. Ἡ ἱερότητα αὐτῆ τοῦ ζῶου ὀδήγησε τὸν ἄνθρωπο στὸ νὰ πιστέψει πῶς τὸ ζῶο αὐτὸ ἐγκλείει κάποιες θεραπευτικὲς καὶ προφυλαχτικὲς ἰκανότητες. Γι' αὐτὸ πολλοὶ κατατρῶγουν κρυφὰ γιὰ θεραπευτικούς καὶ προφυλαχτικούς σκοποὺς τὰ ἱερά τῆς φυλῆς τοὺς ζῶα, ὅπως π.χ. οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τὴν μαρτυρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ μὴ ἱερά ζῶα θεωρηθήκανε κατ' ἄλλο τρόπο ὡς θεραπευτικά καὶ προφυλαχτικά. Ἀπὸ μία ὁμοιότητά τους πρὸς τὸ προεξάρχον σύμπτωμα τῆς νόσου ἀποχτοῦσαν κατὰ τὴν μαγικὴ ἀντίληψη τῶν πρωτόγων ἱαματικὴ ἰκανότητα. Τέλος, τὸ μαγικῆς προελεύσεως ὁμοιοπαθητικό δόγμα, πού ἀργότερα ἐγινε καὶ ἐπιστημονικὴ ἀρχή, «τὸ ὅμοιο τοῖς ὁμοίοις εἰσὶν ἰάματα» συνέτεινε πολὺ στὴν χρῆση τῶν ζωϊκῶν οὐσιῶν, ἰδίως κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ἰοβόλων θηρίων. Με ἄλλα λόγια τρεῖς κυρίως παράγοντες ἔχουν συντελέσει στὸ νὰ θεωρηθοῦν ὡς θεραπευτικά οἱ ζωϊκὲς οὐσίες: α) ἡ ἱερότητά τους, β) ἡ ὁμοιότητά τους πρὸς κάποιο σύμπτωμα τῆς νόσου καὶ γ) τὸ ὁμοιοπαθητικό δόγμα.

Σὲ ὅλους τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμοὺς πλῆθος ζωϊκῶν οὐσιῶν ἀπὸ τὸ λίπος καὶ τὸ αἷμα ὡς τὰ ἀηδῆ ἀπεκκρίματα, χρησιμοποιοῦνται ὡς θεραπευτικά. Τὸ λίπος τοῦ χοίρου, τὸ αἷμα τῆς ἀλεπούς, τὰ οὔρα τοῦ παιδιοῦ κλπ. εἶναι ἀπὸ τὰ πιδό μυστήρια καὶ θαυματουργὰ φάρμακα. Ἐνα παράδειγμα θὰ φέρω γιὰ νὰ δείξω τὴ μακρόχρονη χρῆση ἓνός ἀηδοῦς ἀπεκκρίματος, πού ὡς σήμερα ἀκόμα χρησιμοποιεῖται στὴν Κύπρο, τῆς κόπρου τοῦ σκύλλου. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀρκετοὺς αἰῶνες π.Χ. χρησιμοποιοῦσαν τὰ περιττώματα τοῦ σκύλλου. Τὸ "*album graecum*," ὅπως ἀποκαλεῖται τὸ περιττώμα τῶν λευκῶν σκύλλων, ἦταν ἐπίσης ὑποληπτικό φάρμακο στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Ὁ Ἀντώνιος Μούσας, ἱατρός τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, πού πρῶτος χρησιμοποίησε ἐπίσημα τὸ φάρμακο αὐτὸ ὡς "*Aquila alba*" τὸ θεωρεῖ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ πιδό θαυμαστά φάρμακα. Ὁμοίως καὶ ὁ Γαληνὸς τὸ ἀναφέρει, με κάποια μάλιστα ὑπόληψη. Καὶ τὸν μεσαίωνα ὡς τὸν 17ον αἰῶνα, πού ἡ χρῆση τέτοιων φαρμάκων ἔφτασε στὸ κατακόρυφο, ἐξακολουθοῦσε ἡ "*album graecum*" νὰ εἶναι ἄφταστο φάρμακο γιὰ τὴ κυνάγχη, τὰ ἀποστήματα καὶ τὰ ἔλκη. Ἡ ὀρθόδοξη ἰατρικὴ ἐπιστήμη ἔχει διαγράψει σήμερα τὰ πιδό πολλὰ

ζωϊκά φάρμακα και έχει περιοριστεί σε μερικά λίπη, χρήσιμα για την παρασκευή αλοιφών, στην μετάγγιση αίματος και στην οργανοθεραπεία.

Θα καταγράψουμε, λοιπόν, τα ζωϊκά φάρμακα, τον τρόπο παρασκευής τους, τη δοσολογία και τον τρόπο λήψεως, τις θεραπευτικές τους ενδείξεις, σημειώνοντας δίπλα και την ιστορία τους. Η ιστορία τους και οι συγκρίσεις θα μάς οδηγήσουν να βρούμε ποιός παράγοντας έχει συντελέσει ώστε να θεωρηθούν θεραπευτικά.

ii) *Φυτικά φάρμακα*: Τα φυτικά φάρμακα φαίνεται να ήταν τα πιό παλιά θεραπευτικά μέσα του ανθρώπου. Ο άνθρωπος στα πρώτα του γήινα βήματα είχε ως θεραπευτικό οδηγό κατά την αρρώστια του το ίδιο του το ένστιχτο, το «*θεραπευτικό ένστιχτο*». Το «*θεραπευτικό ένστιχτο*» δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια εξειδικευμένη μορφή του πρωταρχικού ένστιχτου της αυτοσυντηρήσεως και άμυνας. Το ένστιχτο αυτό οδήγησε τον άνθρωπο στο να χρησιμοποιήσει ώρισμένα φυτά (καρπούς, φύλλα, ρίζες κλπ.) που είχαν ιαματική δύναμη. Το θεραπευτικό ένστιχτο ο καθηγητής Κούζης το χαρακτηρίζει ως διαίσθηση προς τη μυστηριώδη δύναμη που κλείουν οι χυμοί των φυτών, διαίσθηση που οδήγησε τον άνθρωπο να άνεύρει μετά από δοκιμές τις θανατηφόρους ιδιότητες των φυτών, έμεις προσθέτουμε και τις θεραπευτικές. Τη διαίσθηση αυτή, κατά τον ίδιο μελετητή, την γέννησαν οι τυχαίες ανακαλύψεις θεραπευτικών φυτών. Ο άνθρωπος, όμως, με την παρατηρητικότητα του είχε αντιληφθεί πως πολλά ζώα, χωρίς να τα διδάξει κανένας, χρησιμοποιούσαν για την ίασή τους ώρισμένα φυτά. Οδηγό στην περίπτωση αυτή τα ζώα είχαν το θεραπευτικό ένστιχτο, που είναι πιό ανεπτυγμένο σ' αυτά παρά στον άνθρωπο. Έτσι, πολλοί μύθοι λένε πως το χελιδόνιο το μέγα (*chelidonium majus*) ως θεραπευτικό των οφθαλμών μάς το διδάξανε τα χελιδόνια, το μάραθο (*Foeniculum officinalis*) ως οξυδερκικό μάς το διδάξανε τα φίδια κλπ. Κυρίως, όμως μάς οδήγησε προς τα φυτικά φάρμακα ή όμοιότητα μερικών τμημάτων τους προς το προεξάρχον και έντυπωσιακό σύμπτωμα μιās νόσου. Σ' αυτό συνέτεινε ή παγκόσμια πίστη πως μέσα στη φύση ύπάρχει το έξουδετερωτικό κάθε κακού, συνεπώς και της νόσου, αρκεί μόνο να το ξεχωρίζεις από κάποιο έκδηλωτικό του. Το έκδηλωτικό του δεν ήταν άλλο παρά ή όμοιότητά του προς το προεξάρχον και έντυπωσιακό σύμπτωμα της νόσου. Το φιδόχορτο π.χ. (*Arum maculatum*) που στον καυλό του φέρει στίγματα παρόμοια με τις κηλίδες του δέρματος των φιδιών, θεωρήθηκε ως προφυλαχτικό και θεραπευτικό κατά των δηγμάτων των έχιδνων. Τα καρότα (*Daucus carota*), που το έρυθροκίτρινό τους χρώμα μοιάζει με την ίχτερική χρώση του δέρματος, θεωρήθηκε ως θεραπευτικό του ίχτέρου κλπ.

Από τα άνωτέρω καταφαίνεται πως τρεις κυρίως παράγοντες έχουν συντελέσει στο να χρησιμοποιηθούν ως φάρμακα οι φυτικές ουσίες: α) το θεραπευτικό ένστιχτο του ανθρώπου ή οι τυχαίες ανακαλύψεις που γεννήσαν τη διαίσθηση για την ύπαρξη μυστηριώδους δυνάμεως μέσα στους φυτικούς χυμούς. β) ή διδασκαλία από τα ζώα. Και γ) ή όμοιότητα μερικών τμημάτων των φυτών προς το προεξάρχον και έντυπωσιακό σύμπτωμα μιās νόσου.

Είναι αλήθεια πώς όλες οι φυτικές ουσίες είχαν χρησιμοποιηθεί στην θεραπευτική. Μὲ τις πολλές, ὅμως, δοκιμὲς μερικὰ φυτὰ ξεχωριστήκανε καὶ ἀποχτήσανε ἔτσι κυριαρχικὸ χαρακτήρα. Κατὰ τὴν καταγραφή τῶν φυτικῶν φαρμάκων δὲν πρέπει νὰ ἀγνοήσωμε τὸ γεγονὸς αὐτό. Ἡ καταγραφή θὰ γίνῃ ὡς ἑξῆς: τὰ συνώνυμα τῶν φυτῶν καὶ τὸ ἀντίστοιχο ἐπιστημονικὸ τους ὄνομα μὲ κατὰταξή τοῦ ὑλικοῦ σύμφωνα μὲ τις ταξινομικὲς ἀρχές τῆς σύγχρονης βοτανικῆς ἐπιστήμης. Νὰ καταγραφοῦν οἱ ἐνδείξεις, ὁ τρόπος παρασκευῆς καὶ ἡ δοσολογία. Ὅμοίως πρέπει νὰ δηλωθεῖ ὁ τρόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς περισυλλογῆς τῶν, γιὰτὶ κατὰ τὴν λαϊκὴ δοξασία αὐτὰ τὰ δύο ἐπηρεάζουν σημαντικὰ τὴν θεραπευτικὴ τους ἰκανότητα. Τὰ κίνητρα τῆς δοξασίας αὐτῆς εἶναι δύο: α) τὸ ὅτι σὲ ὠρισμένη ὥρα τοῦ ἔτους τὰ φυτὰ παρουσιάζουν τὴν ὠρίμανσή τους ἢ τις θεραπευτικὲς των οὐσίες σὲ μεγαλύτερη ἀναλογία καὶ β) τὸ ὅτι πρέπει νὰ προσδοθεῖ σ' αὐτὰ κάποιο μυστήριο, πρᾶγμα ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ὑποβολή, πού στὰ χέρια τοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ τὸν σπουδαιότερο θεραπευτικὸ παράγοντα.

iii) *Ὀρυχτὰ φάρμακα*: Γιὰ τὴν εἰσαγωγή τῶν ζωϊκῶν καὶ φυτικῶν φαρμάκων στὴν δημόδη θεραπευτικὴ εἶχαν δράσει πολλοὶ παράγοντες, ὅπως εἶδαμε πρὸ πάνω. Γιὰ τὴν εἰσαγωγή, ὅμως, τῶν ὀρυχτῶν οὐσιῶν, καὶ προπαντὸς τῶν λίθων, ἕνας κυρίως παράγοντας ἔδρασε, τὸ χρῶμα καὶ ἡ λάμψη τους. Ἡ ὁμοιότητα τοῦ χρώματός των πρὸς τὸ προεξάρχον καὶ ἐντυπωσιακὸ σύμπτωμα τῆς νόσου θεωρήθηκε ὡς βαθύτερη ὁμοιότητα, ὡς ὁμοιότητα οὐσίας, καὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε πρὸς θεραπείαν καὶ προφύλαξη τῆς ἐξωτερικῶς ὅμοιας νόσου. Ὁ αἱματίτης λίθος π.χ. ἢ κοινῶς γαιματόπετρα, ἐξαιτίας τοῦ λαμπροῦ ἐρυθροῦ χρώματός του, συσχετίστηκε πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ αἵματος κατὰ τις αἰμορραγίες καὶ τὴν ἐρυθρότητα τοῦ ἐπιπεφυκότος κατὰ τις ὀφθαλμίες, γι' αὐτὸ θεωρήθηκε θεραπευτικὸ καὶ προφυλακτικὸ γι' αὐτές. Μὲ τὴν ἀπόδο, ὅμως, τοῦ χρόνου ὅταν ὠρισμένα μέταλλα καὶ λίθοι ἐξαιτίας τῆς σπανιότητός των ἀποχτήσανε τὸν χαρακτήρα βαρύτιμης οὐσίας, ἕνας νέος παράγοντας, ἡ πολυτιμότητά τους, ἔδρασε γιὰ τὴν εἰσαγωγή τους καὶ τὴ συχνότερή τους χρῆσιν στὴν θεραπευτικὴ. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ πολὺ εἶχε συντελέσει καὶ ἡ ἀλχημεία. Ὑπῆρξε μάλιστα ἐποχὴ, σὰν τὸν μεσαιῶνα καὶ τὴν ἀναγέννηση, πού οἱ ὀρυχτῆς οὐσίες, καὶ προπαντὸς οἱ πολύτιμοι λίθοι, ἔφθασαν στὸ σημεῖο νὰ σκλαβώσουν ὄχι μόνο τὴ δημόδη ἰατρικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ.

Καταγράφοντας τὰ ὀρυχτὰ φάρμακα, τις ἐνδείξεις, θεραπευτικὲς των ιδιότητες, τρόπο λήψεως, παρασκευῆς καὶ δοσολογία πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη πὼς πολλὲς φορὲς οἱ λίθοι εἶναι φανταστικοί. Οἱ λίθοι π.χ. πού βρίσκονται στὸ στομάχι μικρῶν χελιδονιῶν (Διοσκουρίδης, γιαιτροσόφι Μητροφάνους κλπ.) εἶναι ἀπλῶς μιὰ φαντασία. Αὐτὸ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ γιὰ μερικὲς ζωϊκὲς οὐσίες, ὅπως, π.χ. γιὰ τὸ ὄστουν καρδίας ἐλάφου, πού ἦταν θαυματουργὸ στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια.

β) *Μαγικὸς τρόπος θεραπείας*: Σχεδὸν πάντοτε ἡ δημόδης ἰατρικὴ παράλληλα πρὸς τὴν φαρμακευτικὴν θεραπευτικὴν ἐφαρμόζει καὶ τὴν μαγικὴν θεραπευτικὴν. Ἡ μαγεία, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία, εἶναι βαθιὰ ριζωμένη μὲς τὴν ἀνθρώπινη ψυχῇ, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ὁ ἄνθρωπος πίστεψε στὴν ὑπάρξιν ὑπερφυσικῶν ὄντων. Ἡ λέξι «μαγεία» προῆλθε ἀπὸ τὴν περσικὴ λέξι μά-

γος (ιερέας). Φαίνεται πώς κοιτίδα τῆς μαγείας εἶναι ἡ Ἐνατολή, κυρίως ἡ Ἀσσυροβαβυλωνία καὶ Περσία, ἀπ' ὅπου μεταδόθηκε στὴν Αἴγυπτο, στὴν Ἑλλάδα καὶ μετὰ σὲ ὅλη τὴ Δύση. Μαγικά στοιχεῖα, βέβαια, ὑπάρχουν σὲ ὅλους τοὺς λαούς, ἀφοῦ ὅπως εἶπαμε ἡ μαγεία φαίνεται νὰ εἶναι ἐμφυτη στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ. Ὡς μεθοδική, ὅμως, μαγεία ἦ, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση, ἐπιστημονικὴ, πρωτοφάνηκε στὴν Ἐνατολή. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπου μεταφυτεύθηκε στὰ ἀλεξανδρινὰ καὶ κατοπινὰ χρόνια κυρίως ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, εἶχε ὡς κοιτίδα τῆς τὴν Θεσσαλία. Ἀπὸ αὐτὴ ξεκινούσαν οἱ φαρμακοὶ, ἰατρομάντιες κλπ. ποὺ ἀσχολούνταν μὲ τὴν μαγεία, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτοῦν γύρα ὁλόγυρα τὶς ἑλληνικὲς χῶρες.

Ἡ μαγεία στὴν θεραπευτικὴ ὡς μαγικὴ ἱατρικὴ ἔχει βάση τῆς τὴν ὑπαρξὴ ὑπερφυσικῶν ὄντων, καλῶν ἢ κακῶν, ποὺ προκαλοῦν τὴ νόσο. Προσπαθεῖ, λοιπόν, μὲ διάφορα μέσα νὰ ἐξιλεώσει ἢ νὰ ἀποπέμψει τὰ νοσογόνα πνεύματα ἢ νὰ πείσει ἀγαθοποιὰ πνεύματα νὰ ἐκδιώξουν τὰ νοσογόνα ἀπὸ τὸν πάσχοντα. Πρὸς τοῦτο δυὸ εἶδη μαγείας χρησιμοποιοῦνται: α) ἡ λευκὴ μαγεία ἢ θεουργία, ποὺ ὡς ἀρωγὸ ἔχει τὰ ἀγαθοποιὰ πνεύματα (Ἁγέλους, Ἁγίους) καὶ β) ἡ μαύρη ἢ διαβολικὴ μαγεία ἢ γοητεία, ποὺ ὡς συνεργάτης ἔχει τὰ κακὰ δαιμόνια.

Τέσσερα μαγικά στοιχεῖα, ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κάθε μαγεία, ὑπάρχουν σὲ κοινὴ χρῆση γιὰ κάθε δημῶδη θεραπευτικὴ: α) τὸ μαγικὸ ὑλικό, β) τὰ μαγικὰ σύνεργα, γ) οἱ μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις καὶ δ) τὰ μαγικὰ γλωσσικὰ συνθέματα. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴ μαγικὴ τελετουργία ποὺ ἐξιλεώνει ἢ διώχνει τὸ νοσογόνο πνεῦμα ἀπὸ τὸν ἄρρωστο.

Μαγικὸ ὑλικὸ εἶναι τὸ καθετὶ ποὺ πάνω του ὁ μάγος θὰ ἐμφυτέψει τὴν μαγικὴν θεραπευτικὴ δύναμη. Τέτια μαγικὰ ὑλικά εἶναι τὸ νερό, τὸ ἄλας, τὸ ψωμί καὶ ἄλλα φυτικά, ζωικά ἢ ὄρυχα φάρμακα. Σ' αὐτό, μάλιστα, τὸ ὑλικό, ποὺ πολλὰς φορὲς ἔχει πραγματικὲς θεραπευτικὲς ιδιότητες, ὀφείλεται καὶ ἡ ἴαση. Μαγικὰ σύνεργα εἶναι διάφορα ἀντικείμενα, ποὺ ἡ χρῆση τους θὰ συνδεόταν πρὸς ὠρισμένες προλήψεις τοῦ παρελθόντος. Τέτια μαγικὰ σύνεργα εἶναι ἡ κούπα ἢ ἀμεταχείριστη, τὸ μαυρομάνικο μαχαίρι, ἡ κόκκινη μεταξένια κλωστή, τὸ μονόπυρο καρφὶ καὶ ἄλλα. Μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις εἶναι πολλὰς, οἱ πλεονεκτήματα ὅμως ἔχουν τὴ σημασία ἀναπαράστασης. Ἡ ἀναπαράσταση αὐτὴ ἢ μίμηση κατὰ μιὰ παγκόσμια καὶ πανάρχαιη δοξασία θεραπεύει. Ἔτσι, σ' ἓνα μαγικὸ πάπυρο τῆς Αἰγύπτου, ποὺ δημοσίεψε ὁ Dieterich, μνημονεύεται πὺς ὁ αἰγύπτιος ἱερέας θεραπεύει δάγκωμα ἐχιδνας μὲ τὸ νὰ διηγεῖται, κι ἔτσι νὰ ἀναπαριστᾷ στὴν φαντασία ὄλων, θεραπεία δὴγματος ἐχιδνας στὸ Ρᾶ ἀπὸ τὴν Ἰσιδα. Οἱ μαγικὲς αὐτὲς πράξεις καὶ κινήσεις γίνονται τόσο ἀπὸ τὸν μάγο, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν πάσχοντα ἢ τὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ πάσχοντα. Τέτιες πράξεις καὶ κινήσεις εἶναι οἱ βλασφημίαι, ἡ ἐκσφενδόνιση λιθαρῶν, τὸ κόψιμο ξύλου, τὸ δέσιμο κλωστῆς σὲ κόμπους, τὸ κάρφωμα τῆς γῆς ἢ ξύλου ἢ δέντρου καὶ ἄλλες. Τὰ μαγικὰ γλωσσικὰ συνθέματα εἶναι γητιῆς ἢ ἐξορκισμοὶ ἢ ἐκκλησιαστικὲς εὐχές, ἔμμετρα ἢ πεζιά, ἑλληνόγλωσσα ἢ ξενόγλωσσα, ποὺ ἐξορκίζουν ἢ ἐπικαλοῦνται ἢ διηγοῦνται.

Κατὰ τὸν μαγικὸ τρόπο θεραπείας 4 κυρίως μέθοδοι χρησιμοποιοῦνται: ἡ ἐγκοίμησις, ἡ ἀποπομπή, ἡ ἐγκατάλειψις καὶ ἡ ὁμοιοπάθεια. Πολλὲς φορές ὅμως γίνεται χρῆσις συγχρόνως δυὸ ἢ περισσοτέρων μεθόδων.

i) *Ἐγκοίμησις*: ἡ ἐγκοίμησις εἶναι ἡ ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ μετὰ τὰ ὑπερφυσικὰ ὄντα. Κατὰ τὴν ἐπικοινωνία αὕτη ἀμέσως γίνεται ἡ θεραπεία μετὰ τὴν ἐπέμβαση τοῦ θεοῦ ἢ ἀπλῶς συνιστᾶται τὸ τί πρέπει νὰ γίνει γιὰ νὰ κατορθωθεῖ ἡ ἴασις. Στὴ δευτέρα περίπτωσις πού ἡ ὑπόδειξις γίνεται μετὰ τὸ ὄνειρο μπορεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενὴς νὰ ἀντιληφθεῖ τὸ καθεστὶ πού τοῦ παραγγέλλει τὸ θεῖο. Συνήθως, ὅμως, μόνο εἰδικῶς ἐξησησκημένα ἄτομα μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν τὸ θεραπευτικὸ ὄνειρο. Ἡ ἐγκοίμησις αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη θεραπευτικὴ μέθοδος, πού παρατηρεῖται σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ μέθοδος αὕτη ἦταν βασικὴ γιὰ τὴν θεουργικὴ ἰατρικὴ ἢ τὴν ἰατρικὴ τῶν ναῶν, πού εἶχε ἀσκηθεῖ στὰ ἱερά τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἀσκληπιεῖα), στὸ Τροφώνιον Ἄντρο καὶ στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιάραου. Καὶ σήμερον ἀσκεῖται σὲ ναοὺς ἀφιερωμένους σὲ θεραπευτὲς Ἁγίους σὰν τὸν Ἁγ. Θεράποντα, τὸν ἀπόστολο Ἀνδρέα καὶ ἄλλους. Ἡ ἐγκοίμησις σήμερον γίνεται τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς τοῦ ἁγίου ἀφοῦ προηγουμένως ὁ ἀσθενὴς ὑποβληθεῖ σὲ ὠρισμένες προετοιμασίες.

Οἱ προετοιμασίες αὐτὲς εἶναι ἡ νηστεία, οἱ καθαρμοὶ, ἡ ἀγρυπνία καὶ οἱ προσευχὲς καὶ ἄλλες. Εἶναι ἀλήθεια πὼς σήμερον οἱ ἐγκοιμήσεις δὲν εἶναι τόσο συχνὲς ὅπως οἱ ἄλλες μαγικὲς μέθοδοι καὶ ὅπως προπαντὸς ἦταν στὴν ἀρχαιότητα. Θυμασῖα περιγραφὴ ἐγκοιμήσεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπάρχει μέσα στὸν «Πλούτων» τοῦ Ἀριστοφάνη. Ἀπὸ ἀφιερωματικὲς πλάκες στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου πληροφοροῦμαστε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐγκοιμήσεως καὶ τὴ μεγάλη χρῆσις τους, ὅπως καὶ τὴν ὁμοιότητά της πρὸς τὶς σημερινὲς ἐγκοιμήσεις. Μιὰ τέτια πλάκα λέει τὰ ἐξῆς (σὲ μετάφραση): «*Γοργίας Ἡρακλειώτης πυορροῦσε. Αὐτὸς εἶχε πληγωθεῖ σὲ μιὰ μάχη στὸν πνεύμονα ἀπὸ τόξο. Ἀπὸ αὐτὸ πυορροῦσε τόσο πολὺ γιὰ ἓνα χρόνον ἔτσι πὸν γέμισε 67 λεκάνας μετὰ πύον. Ὅταν ὅμως ἐγκοιμήθηκε εἶδε στὸ ὄνειρό του πὼς ὁ Θεὸς ἀφαίρεσε τὴν ἀκίδα ἀπὸ τὸν πνεύμονά του. Ὅταν ξημέρωσε βγήκε ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ γιαιτρεμμένος κρατῶντας στὸ χέρι του τὴν ἀκίδα*». Παρόμοιο μὸς διηγήθηκε καὶ μιὰ γυναῖκα ἐδῶ. Αὕτη ἔπασχε, ὅπως μὸς εἶπε, χρόνια ἀπὸ σκωληκοειδίτιδα. Κάποτε ἐγκοιμήθηκε γιὰ νὰ θεραπευτεῖ. Στὸν ὕπνον της εἶδε τὸν ἅγιο νὰ ἔρχεται, νὰ διανοίγει τὴν κοιλία της καὶ νὰ βγάζει τὴν σκωληκοειδῆ ἀπόφυσιν, πού ἔμοιαζε λέει, σὰν τὰ σκουλήκια τῆς βροχῆς. Ἀφοῦ ὁ ἅγιος πέταξε τὴν σκωληκοειδῆ μακρὰ τῆς εἶπε πὼς πιά ἦταν θεραπευμένη. Τὸ πρῶν ἡ γυναῖκα ζύπνησε χωρὶς πιά πόνους καὶ ἀπὸ τότε παρόλο πὸν περάσανε ἀρκετὰ χρόνια δὲν εἶχε καὶ τὸν πῖδ ἀλαφρὸν παροξυσμὸ. Διατείνεται μάλιστα πὼς ποτὲ δὲν θὰ ξαναρρωστήσει μετὰ σκωληκοειδίτιδα, γιὰτὶ πιά αὕτη ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸν ἅγιο.

ii) *Ἀποπομπή*: ἀποπομπή εἶναι ἡ μεταβίβασις τῆς νόσου σὲ ἔμψυχα ἢ ἄψυχα πὸν βρίσκονται μακρὰ τοῦ ἀρρώστου ἢ ἡ μεταβίβασις τῆς νόσου σὲ ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, πὸν ἀποστέλλονται μετὰ μακρὰ. Ἡ μαγικὴ αὕτη μέθοδος στηρίζεται πᾶν στὴν παγκόσμια καὶ πανάρχαια δοξασία πὼς εἶναι δυνατὴ ἡ μεταβίβασις ἀσθένειας σὲ ἄψυχα ἀντικείμενα ἢ σὲ ἔμψυχα ὄντα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Πὼς γεννήθηκε ἡ δοξασία

αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστὸ. Συνέτειναν, ὅμως, ἀναμφιβόλως τρεῖς παράγοντες: α) ἡ μεταδοτικότητα τῶν λοιμωδῶν νοσημάτων, β) τὸ ὄνειρο καὶ γ) ἡ σύμπτωση τῆς ταυτότητος σκέψεων.

Ἡ ἀποπομπὴ τῆς νόσου γίνεται συνήθως πρὸς τὴν θάλασσα, τὰ ἀπάτητα ὄρη, στ' ἀνάθεμα κλπ. Στὴν ἀποπομπὴ αὐτῇ, μάλιστα στηρίζονται καὶ πολλὲς ἀρχαῖες συνήθειες. Οἱ Ἑβραῖοι π.χ. ὅπως ἀναφέρει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη φορτώνανε τὶς ἀμαρτίες καὶ ὅλα τὰ κακὰ τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ σὲ ἓνα τράγο καὶ μετὰ τὸν ἀποστέλλανε στὴν ἔρημο. Στὴν Καινὴ Διαθήκη μεταβιβάζονται νόσοι στοὺς χοίρους καὶ ἀποστέλλονται στὴ Νεκρὰ Θάλασσα. Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μερικὲς ἄλλες ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις φορτώνανε ἀνομήματα καὶ νόσους στοὺς φαρμακοὺς ἢ καθάρματα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαία συνήθεια ποὺ φόρτωνε στὸν Χαραδριὸ τὸ νόσημα καὶ μετὰ τὸν ἄφηνε νὰ πετάξει ψηλὰ καὶ νὰ τὸ διασκορπίσει στοὺς αἰθέρες δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀποπομπή.

iii) *Ἐγκατάλειψη*: ἡ ἐγκατάλειψη ἔχει τὴν ἴδια βάση μὲ τὴν ἀποπομπὴ μὲ τὴν διαφορὰ πὼς μετὰ τὴν μεταβίβαση τῆς ἀσθένειας δὲν ἀποπέμπεται τὸ ἄψυχο ἢ ἔμψυχο ποὺ τὴν δέχτηκε, ἀλλὰ ἐγκαταλείπεται στὸν τόπο του. Στὴν ἐγκατάλειψη ὑπείσέρχεται καὶ ἓνας ἄλλος παράγοντας, μιὰ δοξασία ἐπίσης παγκόσμια καὶ πανάρχαιη, ποὺ σύμφωνα μὲ αὐτὴ καθετὶ ποὺ μᾶς ἀνήκει εἶναι ἓνα κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ συμμετέχει στὸ καθετὶ μας. "Ἄν ἓνα κομμάτι τῶν ρούχων μας ἢ μιὰ πλεξίδα τῶν μαλλιῶν μας ἐγκαταλείψουμε κάπου ταυτοχρόνως ἐγκαταλείπουμε καὶ τὴ νόσο ποὺ μᾶς μαστίζει. "Ἡ ἂν πάρουμε δυὸ κουκκιά καὶ τὰ ρίξουμε κάπου φεύγοντας τότε σ' αὐτά, ποὺ μεταβιβάστηκε ἡ νόσος, μένει τὸ κάθε κακὸ κι ἐμεῖς ἀπολυτρωνόμαστε. "Ἡ ἂν κυλιστοῦμε σὲ μιὰ εἰδικὴ περιοχὴ ἐγκαταλείπουμε στὸ χῶμα ἐκεῖ τὴ μεταβιβαζόμενη νόσο. "Ἡ ἂν περάσουμε ἀπὸ μιὰ κουφάλα δεντροῦ ἢ ἀγγίσουμε εἰδικοὺς βράχους κλπ. ἐγκαταλείπουμε, μεταβιβάζοντας ἐκεῖ, τὴ νόσο κι ἔτσι θεραπευόμαστε.

Συνήθως ἡ ἐγκατάλειψη στὸν Ἑλληνικὸ λαὸ γίνεται μὲ τοὺς ἐξῆς τρόπους: α) ἀνάρτηση κομματιῶν ρούχου καὶ μαλλιῶν σὲ ἱερὰ δέντρα, κιγκλιδώματα ναῶν καὶ παρεκκλησιῶν, θάμνους καὶ ἄλλου. β) ἐγκατάλειψη ὅλης τῆς παλιᾶς περιβολῆς μὲ ἀνάρτηση ἢ ὄχι σὲ ἱερὲς περιοχὲς καὶ ἐπένδυση μὲ τελειῶς νέα ρούχα. γ) κύλισμα σὲ ἱερὰ κατηφορικὰ μέρη ἢ σὲ εἰδικὲς τοποθεσίες, συνήθως ἀφιερωμένες σὲ εἰδικὸ θεραπευτὴ ἅγιο. δ) δίοδο ἀπὸ κουφάλες δέντρων, σπήλιων ἢ κοίλων μεγάλων λίθων. Καὶ ε) ἄγγιγμα σὲ ἱερὲς πέτρες, δέντρα, εἰκονίσματα κλπ.

"Ὅπως εἶπα καὶ πιὸ πάνω ἡ ἐγκατάλειψη εἶναι μέθοδος πανάρχαιη καὶ παγκόσμια. Ὁ Πausανίας ἀναφέρει πὼς τὸ ἄγαλμα τῆς Ὑγείας στὴν Τιτάνη ἦταν καλυμμένο μὲ βοστρύχους καὶ ρούχα ποὺ ἀναρτοῦσαν οἱ ἄρρωστοι πιστοί. Ὁμοίως ὁ Παχούμιος Ρουσᾶνος (Ιστ' αἰ.) ἀναφέρει πὼς «*ἐν ταῖς κρήναις καὶ πηγαῖς... καὶ βοστρύχους καὶ ἔτερ' ἄμματα αἱ γυναῖκες ἀνατιθέασιν ὡς οἱ Ἑλληνες*». (Δελτ. Ἱστορ. Ἑταιρ. Α', 108). Ἀλλὰ καὶ σήμερα οἱ βαλκανικοὶ λαοί, οἱ Ἱρλανδοὶ καὶ ἄλλοι καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ μουσουλμάνοι χρησιμοποιοῦν τὴν θεραπευτικὴ αὐτὴ μέθοδο. Στὴν Κύπρο ἡ ἐγκατάλειψη εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ διαδεδομένες μαγικὲς θεραπευτικὲς μεθόδους. Στὸν

“Αγ. Περνιακό π.χ. στο παρεκκλήσι της Περιστερώνας (Μόρφου) εγκαταλείπεται όλη ή επένδυση του παιδιού που πάσχει από περνάριν (στρεπτοκοκκίασεις και σταφυλοκοκκίασεις των παιδών). Κοντά στην Φιλιά (Μόρφου) υπάρχει ή άγίοπετρα ένας μεγάλος μονόλιθος, πιθανό υπόλειμμα αρχαίου ελαιοτριβείου, που περνούν τα παιδιά από κάτω για να γιατρευτούν. Τέτιοι μονόλιθοι υπάρχουν σε πολλά μέρη της Κύπρου. Στο Μόρφου κατά τα παλιά χρόνια υπήρχε μιá τοποθεσία του “Αη ’Αξιστράτηγου, όπου κυλιόνταν όσοι έπασχαν από έλονοσία κι έτσι γιατρεύονταν γιατί τó «κακό έξιστράτιζε». Και τόσα άλλα.

iv) *Όμοιοπάθεια*: ή όμοιοπάθεια είναι θεραπευτική μέθοδος που κατορθώνει την ίαση με τή διήγηση όμοιου γεγονότος. Η όμοιοπάθεια στηρίζεται πάνω σε μιá παγκόσμια και πανάρχαιη δοξασία που λέει πώς όταν αναπαριστούμε είτε με τή διήγηση είτε με τή μίμηση ένα γεγονός αυτό συγχρόνως επαναλαμβάνεται. Στόν μαγικό πάπυρο της Αιγύπτου, που άναφέραμε πιό πάνω, με τó να διηγηθεί ó Αιγύπτιος ιερέας θεραπεία του Ρά από τήν “Ισιδα θεραπεύει τόν άρρωστο που πάσχει τά όμοια. Τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο άρκετές γητιές δέν είναι τίποτε άλλο παρά άφήγηση που έχει σκοπό να άναπαραστήσει όμοιο επεισόδιο κι έτσι να προκαλέσει τήν ίαση. Μιá τέτια γητιά για τó ντζανίν (ΐχτερος) δημοσιέψαμε στα «Κυπριακά Γράμματα». Τó σχετικό μέρος της είναι αυτό: «*Έκ τής ήμέρας εκείνης ότε έξήρχετο ή Παναγία Θεοτόκος από τó “Όρος τών Έλαιών μετά μωριάδων Άγγέλων, Άρχαγγέλων, άπήντησε τόν “Όκταρα και δέν τόν έχαιρέτησεν: έστάθη όμως και τόν ήρώτησε: που υπάγεις “Όκταρα και κίτρινη και συνάδελφε του Χάρου και συνάγαγε του θανάτου; Και κείνος λέγει της Παναγίας: θα υπάγω εις τόν δούλον του Θεού (δεινά), να δράμω εις τήν κεφαλήν του, να έμβω εις τά πλευρά του, εις τήν άκοήν του. Και ή Κυρία Θεοτόκος έτοιμη έστάθη και του λέγει: Τομή σου άδόλου ή χείρα πέντε δάκτυλα και χρυσή σφραγίδα έχω να σε όρκίσω εις τά 24 ψηφία του ήλιου, εις τās άκτινας να χωνεύσης τόν θυμό σου εις τά όρη και βουνά και σήλαια και τά βάθη της θαλάσσης και να μην εισέλθης εις τόν δούλον του Θεού δεινά διότι είναι βαπτισμένος και από μύρον μυρωμένος και δέν δύναται να βαστάξη τούς πόνους σου». Με τήν διήγηση αυτή ή μάγος ή ή ιερέας επαναλαμβάνει ένα γεγονός και με τήν άποπομπή της νόσου από τήν Παναγία στα όρη κλπ. αποπέμπεται ή νόσος και ιάται ή άσθενής.*

Παρόλο που διακρίναμε τόν μαγικό τρόπο θεραπείας σε 4 μεθόδους πρέπει να σημειώσουμε πώς ποτέ δέ θα τις βρούμε αυτές όλότελα χωρισμένες. Συνήθως αυτός συναντάται σε συνδυασμούς. Από τó μέρος που άναφέρω πιό πάνω φαίνεται ή συνδυασμός της όμοιοπάθειας και της άποπομπής. Σε άλλες περιπτώσεις παρατηρούμε συνδυασμό όμοιοπάθειας και έγκαταλείψεως κλπ.

Προτού κλείσω τήν έκθεσή μου γύρω από τόν μαγικό τρόπο θεραπείας δέν είναι άσκοπο να τονίσω μιá συγγένεια της όμοιοπάθειας με κάποια θεραπευτική μέθοδο της ψυχανάλυσεως. Σε νευρασθενικά άτομα ή Freud και ή σχολή του κατόρθωσαν έστω και προσωρινά μιá ψυχική κάθαρση, και συνεπώς ίαση, άν οι άρρωστοι έφερναν στη μνήμη τους τó γεγονός που τούς προκάλεσε τή νεύρωση. “Έτσι με τó να διηγηθούν τó γεγονός αυτό γίνεται μιá άναπαράσταση και έπέρχεται ή ίαση. “Όστόσο όφείλω να τονί-

σω πὼς ἡ συγγένεια αὐτὴ ὀφείλεται σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ ὁμοίότητα, ἐνῶ ἡ βάση καὶ ὁ μηχανισμὸς τῶν δυῶν αὐτῶν μεθόδων εἶναι τελείως διάφοροι. Καὶ ὅμως καὶ οἱ δυὸ μέθοδοι εἶναι ὁμοιοπάθειες.

γ) *Φυσικὰ μέσα, χειροπραχτικὴ καὶ μικρὰ χειρουργικὴ*: κατὰ τὴν θεραπεία ἢ δημῶδης ἱατρικῆ δὲν χρησιμοποιεῖ μόνον φάρμακα καὶ μερικὲς μαγικὲς μεθόδους ποὺ οἱ τελευταῖες ἀποτελοῦν κυρίως τὸ ψυχολογικὸ τμῆμα τῆς θεραπευτικῆς ἀλλὰ καὶ διάφορα φυσικὰ μέσα, μερικοὺς θεραπευτικοὺς χειρισμοὺς καὶ μερικὲς μικροεπεμβάσεις χειρουργικῆς φύσεως.

Φυσικὰ μέσα εἶναι κυρίως δύο: ἡ θερμότητα καὶ τὰ ἱαματικά λουτρά. Ἡ θερμότητα ἐφαρμόζεται μὲ τοὺς ἐξῆς τρόπους: i) κεραμίδι ζεστό. ii) κούφιες βεντουζες (ξηρὸς σικουασμὸς). iii) καταπλάσματα ἀπλᾶ ἢ σιναπούχα (λαπάδες κυπρ.). iv) θερμὰ λουτρά, ποδόλουτρα. v) πυρωμένο πυθᾶρι ἢ φοῦρνος καὶ ἄλλα. Ἐὰς σημειωθεῖ πὼς ὁ λαὸς ἀλλοιώτικα ἐξηγεῖ τὸν τρόπο δράσεως τῶν μέσων αὐτῶν. Τὰ ἱαματικά λουτρά ἐπίσης χρησιμοποιοῦνται. Συνήθως, ὅμως, αὐτὰ θεωροῦνται ὡς ἀγιάσματα καὶ προστρέχουν πρὸς αὐτὰ οἱ ἄρρωστοι ὅπως πρὸς τὶς ἄλλες μαγικὲς μεθόδους. Τὰ λουτρά αὐτά, ποὺ κυρίως εἶναι θειοῦχα ἢ ἀρσενικοῦχα καὶ δισανθρακικά, ἐτράβηξαν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου, γιατί βρίσκονται κοντὰ σὲ παρεκκλήσια ἢ ἐκκλησίες θεραπευτῶν ἁγίων καὶ γιατί ἔχουν ἰδιάζουσα γεύση. Ἡ θεραπευτικὴ τους ἰκανότητα ὀφείλεται καὶ στὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχουν, ἀλλὰ κυρίως στὸν παράγοντα «*ὑποβολή*».

Συχνὴ χρῆση, ὁμοίως, γίνεται καὶ διαφόρων χειροπραχτικῶν μεθόδων. Οἱ μέθοδοι αὗτοι ὡς καὶ τὰ φυσικὰ μέσα κατέχουν τὸ ἀπολύτως ὑγιὲς καὶ ἀκίνδuno τμῆμα τῆς δημῶδους ἱατρικῆς. Οἱ χειροπραχτικὲς αὐτὲς μέθοδοι εἶναι κυρίως 4: i) οἱ ἐντριβές, ii) οἱ μαλάξεις, iii) ἡ κινήσιοθεραπεία καὶ iv) ἡ ἀνάταξη καταγμάτων καὶ ἐξαρθημάτων. Ἡ ἀνάταξη γίνεται ἀπὸ εἰδικoὺς λαϊκοὺς ἱατροὺς, ποὺ στὴν Ἑλλάδα ἀποκαλοῦνται «*σπασογιατροί*» κλπ. Ὡστόσο μερικὲς χειροπραχτικὲς μέθοδοι δὲν εἶναι τόσο ἀκίνδυνες ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω, οὔτε καὶ ὑγιεῖς. Πρόκειται γιὰ τὶς χειροπρακτικὲς μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἴαση τελείως φανταστικῶν ἀσθενειῶν, ὅπως στὸ «*πέσιμον τοῦ φνιδκιοῦ*» (ὄσφυαλγία), στὸ «*πέσιμον τ' ἀφαλιού*» (γαστραλγίες, κωλικοὶ τῶν ἐντέρων) κλπ. Τρεῖς κυρίως εἶναι οἱ ἐπικίνδυνες χειροπραχτικὲς μέθοδοι ποὺ ἐφαρμόζονται σὲ ἀντίστοιχες φανταστικὲς ἀσθένειες: α) τὸ πάτημα, ποὺ ὁ θεραπευτὴς πατᾶ στὴ ράχη τοῦ ἀσθενοῦς, β) τὸ ἀντίναμα ἢ πάκια, ποὺ τινάσσεται ἀπότομα ὁ ἀσθενὴς ἀπὸ ὄσφυαλγία καὶ γ) τὸ ψήλωμα ἢ γύρισμα τοῦ ὀμφαλοῦ. Πλάι σ' αὐτὲς εἶναι τὸ ψήλωμα τῶν λαιμῶν σὲ πυώδεις ἀμυγδαλίτιδες καὶ ἄλλα.

Τέλος, καὶ ἡ μικρὰ χειρουργικὴ δὲν εἶναι ἄγνωστη στὸν λαόν. Ἐχτὸς ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴ τοῦ ὀμφαλοῦ λώρου, ποὺ γίνεται μετὰ τὸν τοκετὸ ἀπὸ τὴν μαμή, ὁ λαὸς χρησιμοποιεῖ τὶς σκιστὲς βεντουζες (αἱματηρὸς σικουασμὸς), τὴν ἀφαίμαξη, τὶς βδέλλες, τὴν ἐξαγωγή χαλασμένων δοντιῶν, τὴν πίστουλα καὶ ἄλλα. Ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις αὐτὲς ἡ ἀφαίμαξη εἶναι ἡ πιὸ συνδεδεμένη μὲ χίλιες δυὸ λαϊκὲς δοξασίες, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε συμβεῖ καὶ στὰ ἀρχαῖα χρόνια, καὶ εἰδικώτερο στὰ μεσαιωνικὰ τόσο στὴν δημῶδη ὅσο καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ. Ἡ ὥρα τοῦ ἔτους, τὰ ζῶδια, οἱ φάσεις τῆς

σελήνης, ή μέρα τοῦ μήνα ἔχουν ἄμεση σχέση με τήν ἀφαιμάξη γιά τήν ἀποτελεσματικότητά της καί γιά τὰ κακά ἐπακόλουθα τῆς ἄκαιρης ἐφαρμογῆς της. Ἡ ἐξαγωγή πάλι τῶν χαλασμένων δοντιῶν γίνεται ἀπό εἰδικούς κουρεῖς ἢ εἰδικούς περιοδευτῆς ὀδοντίατρος, πού διαφημίζουν τήν τέχνη τους κατὰ ἕνα πολὺ κωμικό, ἀλλά πάντοτε ἔλκυστικό γιά τήν πελατεία, τρόπο (κυρίως ἄλλοτε). Τέλος ἡ «*φίστουλα*» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά τεχνική δημιουργία τοῦ συριγγίου πρὸς ἀποβολή τῶν δηλητηριασμένων χυμῶν. Προφανῶς ἡ μέθοδος αὐτή, πού γίνεται με τήν συνεχῆ πίεση στό πάσχον μέρος ρεβιθιοῦ ἢ κουκιοῦ ἢ σκόρδου κλπ., στηρίζεται πάνω στίς χυμοπαθολογικές δοξασίες τοῦ λαοῦ. Ἡ πληθώρα ἐνὸς χυμοῦ, πού προκαλεῖ τήν ἐνόχληση, ὀφείλει νά καταπολεμηθεῖ. Με τήν διάνοιξη συριγγίου δίνεται πρὸς τὰ ἔξω διέξοδος τοῦ πληθωρικοῦ χυμοῦ κι ἔτσι ἀποκαθίσταται ἡ ἁρμονία μεταξύ τῶν τεσσάρων χυμῶν τοῦ σώματος με συνέπεια τήν ἐπάνοδο τῆς ὑγιούς καταστάσεως.

Θὰ καταγράψουμε, λοιπόν, τὰ φυσικά μέσα, τίς χειροπραχτικές μεθόδους καί τίς μικροχειρουργικές ἐπεμβάσεις, τὸν τρόπο τῆς ἐχτελέσεώς των, τίς ἐνδείξεις καί ἀντενδείξεις των ὅπως καί τὸν τρόπο πού σύμφωνα με αὐτὸν ἐνεργοῦν θεραπευτικῶς κατὰ τήν λαϊκὴ ἀντίληψη.

Ε) *Λαϊκοὶ ἰατροὶ καὶ ἱστορικὰ αὐτῶν*: τὸ κεφάλαιο αὐτὸ τῆς δημῶδους ἱατρικῆς, ὅπως καί τὸ ἐπόμενο *δημῶδη ἱατρικὰ βιβλία*, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἱστορικὸ κλάδο τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς. Τὸ πρόσωπο τοῦ λαϊκοῦ ἱατροῦ εἶχε τήν θέση του μέσα στήν κοινωνία, ἢ τήν ἔχει στίς ἀπομακρυσμένες ἀγροτικές περιοχὲς ὅπου σπανίως εἰσδύει ὁ ἐπιστήμονας ἱατρός, ὅπως ἀκριβῶς τήν ἔχει σήμερα ὁ ἱατρός μες τήν δική μας κοινωνία. Οἱ λαϊκοὶ αὐτοὶ ἱατροὶ εἶχαν καί δικές τους ἱατρικές ἐπινοήσεις ἢ τελειοποίησαν τίς σύγχρονές τους λαϊκῆς πού μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Σὲ μερικά μέρη, ὅπως πάνω στήν "Ἠπειρο καί δική τους μουσικὴ διάλεχτο εἶχαν, πού ἂν τήν παραλληλίσουμε εἶναι ἀντίστοιχη πρὸς τήν ξένη γλῶσσα πού μιλοῦν οἱ ἱατροὶ μπροστὰ στὸν ἄρρωστο γιά νά μὴ καταλάβει αὐτὸς καί τὸ περιβάλλον του τίς ἐπιστημονικῆς ἢ ἐπαγγελματικῆς τους συνεννοήσεις.

Θὰ φανεῖ παράξενο τὸ πῶς ἐπιμένω στὴ μελέτη τοῦ βίου καί τῶν ἔργων τῶν λαϊκῶν ἱατρῶν. Ἐνα παράδειγμα, ὅμως, θὰ πείσει πῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δέν εἶναι τόσο εὐκαταφρόνητοι, ἰδίως στὰ δικά μας μέρη. Ὁ πραχτικὸς ἱατρός Παναγιώτης Γιατράκος, πού ἔδρασε στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, εἶχε συμβάλει στὸν Ἑλληνικὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα με τὸ νά ιδρύσει πραχτικὴ σχολὴ χειρουργικῆς πολέμου. Ἀπὸ τήν σχολὴ αὐτὴ βγήκανε ἄρκετοὶ πραχτικοὶ χειροῦργοι, πού γιαιτρεύανε τοὺς Ἑλληνες τραυματίες καί συγχρόνως πολεμοῦσαν, ἐχτελώντες ἔτσι διπλὸ καθήκον πρὸς τήν Πατρίδα τους. Ἀλλὰ καί ἄλλοι πραχτικοὶ ἱατροὶ ἔχτος ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Γιατράκο ἀναφέρονται κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς ἐκείνους ἀγῶνες, ὡς ὁ ἱερέας Γάβαρης, καί προπαντὸς ἡ γρηὰ Στακέλαινα, πού θεράπευε τοὺς τραυματίες κατὰ τήν πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως.

(στ') *Δημῶδη Ἱατρικὰ βιβλία*. Τὰ γιαιτροσόφια καί οἱ σολομωνικῆς εἶναι τὰ γραπτὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία τοῦ λαοῦ, πού ἀκόμα, ὅμως, δέν ἔχουν

ἐρευνηθεῖ πέρα ὡς πέρα. Ὅλες οἱ βιβλιοθήκες εἶναι γεμάτες ἀπὸ τέτια χειρόγραφα. Ἰδιαίτερός, ὅμως, αὐτὰ κυκλοφοροῦν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς. Κάθε μεγάλη οἰκογένεια σχεδόν, εἶχε ἢ ἔχει ἓνα τέτιο χειρόγραφο, πού ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογένειας, ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὸ καθετί, συμβουλευέται σὲ περίπτωση ἀσθενείας κάποιου ἀπὸ τὸ σπίτι του. Φαίνεται πὼς καὶ κατὰ τὰ ἀρχαῖα χρόνια οἱ μεγάλες οἰκογένειες εἶχαν τέτια οἰκογενειακὰ ἱατρικά, καὶ γενικῶς ἐπιστημονικά, βιβλία, πού τὰ συμβουλευόταν ὁ ἀρχηγός, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε συμβεῖ στοὺς Ρωμαίους προτοῦ ἢ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ μὲ τὸν Ἀρχάγαθο εἰσδύσει στὴν Ρώμη.

Ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ πολὺ λίγα ἔχουν ἐκδοθεῖ, τὰ ἐξῆς:

(α) ἓνα γιατροσόφι ἀπὸ κώδικα τῆς Λειψίας, πού τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Bursain (1873-1874). (β) ἓνα γιατροσόφι, πού τὸ ἀντίγραψε ὁ Ἰωάννης Σταφίδας στὰ 1384 καὶ χρησιμοποιοῦταν ὡς θεραπευτικὸ ἐγχειρίδιο στὸν Ξενῶνα τῆς μονῆς Ἀγ. Παντελεήμονος, καὶ πού τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Legrand (1881) ἀπὸ τὸν ὑπ' ἀρ. 2315 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων. (γ) τὸ «Γεωπονικόν» τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου, ὅπου περιέχονται καὶ θεραπευτικὲς ὁδηγίαι, καὶ πού τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Τριανταφύλλου. (δ) ἓνα «Κυπριανάριον» ἀντίγραφον ἀπὸ ἀρχαῖο Κυπριακὸ χειρόγραφο, πού τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Κ. Βελεφάντης (Λευκωσία 1913), καὶ (ε) τὸ «ἱατροσοφικόν» τοῦ Μητροφάνους, σκευοφύλακα τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, πού τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Φιλάρετος (1924). Ἀποσπάσματα ἀπὸ διάφορα ἄλλα χειρόγραφα γιατροσόφια ἔχουν δημοσιευτεῖ ἐδῶ κι' ἐκεῖ σὲ διάφορα Ἑλληνικὰ περιοδικὰ καὶ σὲ ἐφημερίδες τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐξετάζοντας γενικῶς τὰ γιατροσόφια, πού ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ διάφορα dispensatoria, luminaria, antidotaria, κ.λ.π. τῆς Δύσεως, ἐξάγουμε τὰ ἐξῆς:

(α) Ὅτι τὰ πιὸ πολλὰ γιατροσόφια εἶναι ἀντίγραφα συνταγολογίων, πού ἔχουν συνταχθεῖ κυρίως ἀπὸ καλογήρους μὲ βάση τὰ κείμενα τοῦ Διοσκουρίδου, Γαληνοῦ, Παύλου Αἰγινήτου καὶ μερικῶν ἄλλων βυζαντινῶν ἱατρῶν. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν ἐπιδράσεις καὶ ἀπὸ διάφορα θεραπευτικὰ ἐγχειρίδια τῆς Δύσεως, ἰδίως τῆς Ἰταλίας. (β) Ἐχτὸς ἀπὸ τὶς ἱατρικὲς συνταγὲς περιέχουν καὶ μαγικὲς καὶ τεχνικὲς μεθόδους πού προέρχονται ἀπὸ διάφορα ἐγχειρίδια. Τὰ ἐγχειρίδια αὐτὰ κατὰ τὸν Στεφανίδη ἔχουν ὡς πρότυπο τὸν πάπυρο τοῦ Λουγδούνου. (γ) Οἱ πιὸ πολλὲς συνταγὲς τῶν ἀναφέρονται σὲ θεραπείαις δηγμάτων σκορπιοῦ, κ.λ.π., ὅ,τι ἀκριβῶς ἐνδιαφέρει τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς. (δ) Ἐχτὸς ἀπὸ τὰ κυρίως ἱατρικὰ περιέχουν καὶ ἄλλα πού ἀναφέρονται στὴ λαϊκὴ ἐπιστῆμη ὡς βροντολογία κ.λ.π.

Μετὰ ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τῶν κεφαλαίων εἶναι ἀνάγκη νὰ δοῦμε καὶ νὰ ἐχτιμήσουμε τὶς πηγὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ πάρουμε τὸ ὕλικὸ γιὰ νὰ συνθέσουμε ἱατρικῶς τὰ κεφάλαια αὐτὰ. Οἱ κυριώτερες πηγὲς εἶναι: (α) οἱ παραδόσεις, (β) οἱ γητιεὶς καὶ τὰ ξορκίσματα, (γ) οἱ παροιμίαι, ἀποτροπὲς καὶ κατάρες, (δ) τὰ γιατροσόφια καὶ οἱ σολομωνικὲς καὶ (ε) ὁ προφορικὸς λόγος.

(α) Οἱ παραδόσεις εἶναι μυθικὲς διηγήσεις, προϊόντα τῆς μυθοπλαστικῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, πού τὶς συνδέει μὲ διάφορα γεγονότα τοῦ καθημερινοῦ βίου πιστεύοντας ἀκράδαντα στὴν ἀληθινότητά τους. Μὲ αὐ-

τὲς ὁ ἄνθρωπος «*χαρίζη ψυχὴν ἐκ τῆς ψυχῆς του εἰς τὴν περὶ αὐτὸν ἄψυχον φύσιν*» ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει ὁ Στίλτων Κυριακίδης. Στὶς παραδόσεις αὐτὲς ἀνευρίσκουμε (i) τὶς αἰτιολογήσεις πολλῶν ἀσθενειῶν σὰν τῶν ψυχικῶν (παραφροσύνη, ἐπιληψία, κ.λ.π.) τῶν ἐπιδημικῶν (εὐλογιάς, πανώλους, χολέρας κ.λ.π.) καὶ μερικῶν ὀξέων ἐμπυρέτων νοσημάτων συχνῶν στοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς (ρευματισμοί, ἀρθραλγίες, κ.λ.π.), (ii) τοὺς τρόπους θεραπείας των καὶ (iii) τὴν συμπτωματολογία τους. Εἰδικῶς στὴν συμπτωματολογία σταματῶ γιατί ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ σχολή, καὶ προπαντὸς ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ Fr. Ranke, ἀποδείχτηκε πὼς πολλὲς μυθικὲς διηγήσεις εἶναι προϊόντα νοσηρῶν ὀνείρων ἢ ἐπιληπτικῶν καταστάσεων.

(β) Οἱ *γητιές* καὶ τὰ *ζορκίσματα* εἶναι μαγικὰ συνθέματα, πού πολλὲς φορές συνοδεύονται ἀπὸ μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις, καὶ ἔχουν σκοπὸ νὰ ἐκδιώξουν ἢ νὰ προκαλέσουν μιὰ νόσο ἢ ἓνα ἄλλο κακό. Λέμε μαγικὰ συνθέματα καὶ ὄχι ἄσματα, ὅπως τὰ ἀποκαλεῖ ὁ Στ. Κυριακίδης, γιατί τοῦλάχιστο στὰ νεώτερα χρόνια δὲν ἔχουν ὅλα ἔμμετρη μορφή οὔτε καὶ τὰ τραγουδοῦνε, ἀλλὰ ἀπλῶς λέγονται σιγά. Ὅτι στὴν ἀρχὴ τους εἶχαν τὴν ἔμμετρη μορφή εἶναι ἀναμφισβήτητο. Στὶς γητιές αὐτές, ἔχτὸς ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ καὶ θρησκευτικὰ στοιχεῖα, ὑπάρχουν καὶ τὰ ἐξῆς: (i) αἰτιολογήσεις καὶ προσωποποιήσεις τῶν νόσων, (ii) φυσιολογικὲς καὶ ἀνατομικὲς δοξασίες, καὶ (iii) τρόπους θεραπείας.

(γ) Οἱ *παροιμίες*, πού ἀτελῶς μπορεῖ νὰ τὶς ὀρίσουμε ὡς λόγους σύντομου καὶ δημοτικούς, οἱ *ἀποτροπὲς* ἢ *ἀπευχές*, φράσεις δηλαδὴ πού συνοδεύονται μὲ μαγικὲς κινήσεις καὶ ἔχουν σκοπὸ τὴν ἀπομάκρυνση ἢ ἀποτροπὴ ἑνὸς κακοῦ, καὶ οἱ *κατάρες*, οἱ πολὺ συγγενικὲς μὲ τὶς γητιές, εἶναι πηγὲς ἐπίσης, ἔστω καὶ μικρότερης σημασίας, γιὰ τὴν δημόδη ἰατρικὴ.

Γιὰ τὰ γιατροσόφια, κ.λ.π., μιλήσαμε πρὶν ἀπάνω ὥστε περιττεῦει κάθε ἐπανάληψη.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω καταφαίνεται πόση σημασία ἔχει ἡ μελέτη τῆς δημόδους ἰατρικῆς. Ὅστόσο στὸν τόπο μας καθυστέρησε ὑπερβολικὰ περιορίζοντας ὅλη τῆς τὴν προσπάθεια σὲ ἀπλὲς καὶ πολλὲς φορές βιασμένους συλλογὲς ὕλικου. Δὲ μοῦ φαίνεται σωστὸ ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες νὰ περιφρονοῦμε ἢ νὰ ἀργοποροῦμε ἀδικαιολόγητα τὴ μελέτη τῆς δημόδους μας ἰατρικῆς, ὅταν μάλιστα αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ πρὶν πολὺχρονη καὶ πρὶν πλούσια ὅλου τοῦ κόσμου. Μὲ τὴ μελέτη τῆς ἀρκετὰ θὰ προσφέρουμε στὴν ἐπιστήμη, ἀρκετὰ προβλήματα θὰ λύσουμε. Δὲν θεωρῶ ἄσκοπο ὡς κατακλειδα νὰ σᾶς ἀναφέρω ἐδῶ γνώμη τοῦ Καθηγητῆ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς στὴν Βιέννη Neuburg σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία τῆς δημόδους ἰατρικῆς: «*μέσα στὸ χάος τῶν φαντασιοπληξιών αὐτῶν ἀνευρίσκει πολλὰ χρυσὰ ψύγματα ὀρθῆς παρατηρήσεως καὶ ἐπιτυχοῦς πείρας...*».

(Cyprus Medical Journal, vol. III, No. 8, July 1950, 393-414).

Η ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Ἡ δημόδης ἰατρικὴ ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δημόδους ἐπιστήμης καὶ ἓνα μεγάλο τμῆμα τῆς λαογραφίας. Ἡ καθυστέρηση στὴ μελέτη τῆς ὀφείλεται κυρίως στὴν ἀμέλεια τῶν ἰατρῶν. Οἱ λίγοι ἰατροὶ ποὺ ἔδειξαν ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν ἔχουν παρασυρθεῖ μᾶλλον ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς λαογραφίας καὶ ἔχουν ἐπεξεργασθεῖ τὰ θέματά τους μᾶλλον κατὰ φιλολογικὸ τρόπο (παρόλον ὅτι ἀναγνωρίζουμε καὶ τὸν φιλολογικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου ποὺ λέγεται Λαογραφία). Γι' αὐτὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γενικὸ κύταγμα τῆς δημόδους ἰατρικῆς καὶ ἡ ταξινόμηση τοῦ λίγου ἢ πολλοῦ ὕλικου ἔγινε καὶ γίνεταί κατὰ τρόπο μὴ ἰατρικό. Καὶ ἐπειδὴ στὴν Κύπρο ὑπάρχει ἀρκετὸ ὕλικὸ προτείνουμε τρόπο διαιρέσεως τῆς δημόδους ἰατρικῆς πρὸς ὑποβοήθηση τῆς συλλογῆς.

ἌΝ. Πολίτης (1920), ὁ Πατέρας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, καθορίζει ὡς κεφάλαια τῆς δημόδους ἰατρικῆς, καὶ προπαντὸς τῆς νεοελληνικῆς, τὰ ἑξῆς: *«Δημόδης ἰατρικῆ. Ἱατροσόφια. Ἱατροὶ καὶ ἰάτραιναί. Ἱατροὶ τῆς κοινότητος. Χρήσις ἱαματικῶν βοτανῶν, τρόποι τῆς συλλογῆς αὐτῶν. Ἐνέργεια μελῶν, δέρματος, τριχῶν, ὀνύχων ζώων. Ἱαματικὴ δύναμις μετὰλλων καὶ λίθων. Σκευασία φαρμάκων. Θεραπευτικὴ. Θεραπεία κατὰ τὸ ὅμοιον ἢ ἀνάλογον. Θεραπεία κατὰ τὸ δόγμα ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται. Θεραπεία ἀνυπάρκτων νόσων καὶ κακώσεων (γύρισμα τοῦ ἀφαλοῦ, σήκωμα τῶν νεφρῶν κλπ.). Διαιτητικὴ. Χειρουργικὴ. Κτηνιατρικὴ»*. ἌΓ. Μέγας (1939) δὲν δίνει ὡς πρὸς τὸ παρὸν διαιρέση, παρόλο ποῦ ἂν ἔδινε θὰ ἀκολουθοῦσε ἡ κατάταξί του τὶς ἀνάγκες κατατάξεως στὸ Λαογραφικὸ Ἱαρχεῖο καὶ ὄχι πάντοτε τὴ σειρὰ ποὺ δίνει ἡ ἀλληλουχία τῶν λαογραφικῶν φαινομένων, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει γιὰ τὶς κατατάξεις σὲ ἄλλους τομεῖς τῆς λαογραφίας. ἌΣτ. Κυριακίδης (1922) γράφει πὼς ἀκολουθεῖ τόσο γιὰ τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου ὅσο καὶ γιὰ τὶς κατὰ παράδοση πράξεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ τὸ διάγραμμα τοῦ Ν. Πολίτη ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *«Λαογραφία»* (1909 τομ. Α' σελ. 10) καὶ ἀναδημοσιεύτηκε στὰ *«Λαογραφικὰ Σύμμεικτα»* τοῦ Ν. Πολίτη.

Ἐμεῖς μὲ ἰατρικὴ πᾶ βάση, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐμποδίζει τὴν λοιπὴ λαογραφικὴ ἐργασία, διαιροῦμε τὰ κεφάλαια τῆς δημόδους ἰατρικῆς ὡς ἑξῆς: *«Δημόδης ἀνατομία. Δημόδης φυσιολογία. Δημόδης νοσολογία. Δημόδης θεραπευτικὴ, φαρμακολογία καὶ φαρμακευτικὴ. Λαϊκοὶ ἰατροὶ καὶ ἱστορικὰ αὐτῶν. Δημόδη ἰατρικὰ βιβλία (γιατροσόφια καὶ σολομωνικὲς)»*. Ἀναλυτικῶς τὰ κεφάλαια εἶναι:

1) *Δημόδης ἀνατομία*: Οἱ ὀνομασίαι κάθε χώρας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος (ἐπιφανειακὴ ἀνατομικὴ). Οἱ ὀνομασίαι τῶν σπλάχνων καὶ οἱ ἀνατομικὲς τους σχέσεις.

2) *Δημόδης φυσιολογία*: Φυσιολογικὲς δοξασίαι τοῦ λαοῦ, προφορικὲς καὶ γραπτές. Τὰ δύο κεφάλαια, δημόδης ἀνατομία καὶ φυσιολογία, θὰ ἀπο-

τελοῦν τὴ δημῶδη βιολογία, μὲ ἐλάχιστες συμπληρώσεις ἀπὸ τὸν λοιπὸν ἔμβιο κόσμο.

3) *Δημῶδης νοσολογία*: Δημῶδεις ὀνομασίες τῶν νόσων. Δημῶδης αἰτιολογία τῶν νόσων. Δημῶδης συμπτωματολογία. Δημῶδης προγνωστική. Δημῶδης προφυλακτική.

4) *Δημῶδης θεραπευτική, φαρμακολογία καὶ φαρμακευτική*. Φαρμακευτικὸς κλάδος (ζωϊκά, φυτικά καὶ ὀρυκτὰ φάρμακα). Μαγικὸς κλάδος (ἐγκοίμηση, ἀποπομπή, ἐγκατάλειψη, ὁμοιοπάθεια). Φυσικὰ μέσα (χειροπρακτική καὶ μικρὰ χειρουργική).

5) *Λαϊκοὶ ἰατροὶ καὶ ἱστορικὰ αὐτῶν*.

6) *Δημῶδη ἱατρικὰ βιβλία*.

Τὰ κεφάλαια αὐτὰ πιὸ ἀναλυτικὰ καὶ ἐκλαϊκευμένα, μὲ ἀρκετὲς λεπτομέρειες, τὰ δόσαμε σὲ διάλεξη τῆς *Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν* καὶ τὰ δημοσιεύσαμε — ἔχοντας πάντοτε βάση τὴν παρούσα ἐργασία (Χρυσάνθης, 1950). Δείγματα ἐργασίας σχετικὰ μὲ τὴν Κύπρο καὶ μὲ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα ἔχει δώσει ὁ Ν. Κληρίδης (1946) γιὰ τὴν ἀνατομία καὶ ὁ ὑποφαινόμενος γιὰ τὴν ὀνομασία νόσων (Χρυσάνθης, 1945) καὶ τὴ δημῶδη αἰτιολογία τῶν (Χρυσάνθης, 1946).

Νομίζουμε ὅτι ἡ διαίρεσή μας αὐτὴ βοηθεῖ τόσο τὴ συλλογὴ ὕλικου καὶ τὴν ταξινόμησή του ὅσο καὶ τὴ μελέτη του ἀπὸ ἱατρικῆς ἀπόψεως χωρὶς νὰ ζημιώνεται ἢ καθαρῶς λαογραφικὴ καὶ φιλολογικὴ ἄποψη τοῦ ζητήματος. Ἡ διαίρεση τοῦ Ν. Πολίτη μπορεῖ νὰ βοηθεῖ τὸν λαογράφο, ἀλλὰ καταπονεῖ τὸν ἱατρὸ καὶ προπαντὸς διευκολύνει παραλείψεις ποὺ ἔχουν ἱατρικό, τοῦλάχιστον, ἐνδιαφέρον. Ὅτι πρέπει κάποιος ἱατρός νὰ κατευθύνει σὲ ἓνα τόπο τὴ συλλογὴ ὕλικου μὲ περισσότερες ἐπεξηγήσεις γιὰ τοὺς συλλογεῖς εἶναι φανερὸ (ὅπως ἀσφαλῶς πρέπει νὰ γίνεται καὶ στὴ διαίρεση τοῦ Ν. Πολίτη). Οἱ εἰδικότερες, σὰν παιδιατρικὰ κλπ., ἀσφαλῶς θὰ ἀκολουθοῦν πάλιν τὴν πιὸ πάνω διαίρεσή μας.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. ΙΔ', 1950, 207-209)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Κληρίδης Ν. (1946) Ὀνομασίες τῶν Μελῶν τοῦ Ἀνθρώπινου Σώματος στὴν Κύπρο, «Κυπρ. Σπουδαί», Τόμ. Η', (1944) σελ. 99.
- 2) Κυριακίδης, Στ. (1922) Ἑλληνικὴ Λαογραφία, τομ. Α', Ἀθῆναι, σελ. 19.
- 3) Μέγας, Γ. (1939) Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, Ἀθῆναι, σελ. 3.
- 4) Πολίτης, Ν. (1920) Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τομ. Α', Ἀθῆναι σελ. 5 κ ἔξ.
- 5) Χρυσάνθης, Κ. (1945) Οἱ Ὀνομασίες τῶν Νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους, «Κυπρ. Σπουδαί», τομ. Ζ' (1943) σελ. 71.
- 6) Χρυσάνθης Κ. (1946) Τὰ Αἷτια τῶν Νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους, «Κυπρ. Σπουδαί», τομ. Η' (1944) σελ. 83.
- 7) Χρυσάνθης, Κ. (1950) Ἡ Σημασία καὶ οἱ Δικαιοδοσίες τῆς Δημῶδους Ἱατρικῆς, *Cyprus Med. Journal*, τομ. ΙΙΙ, σελ. 393.

ΜΙΑ ΣΩΣΤΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Η νόσος αποτελεί σοβαρό επεισόδιο στον καθημερινό βίο ατόμου και ομάδων ή κοινοτήτων, τόσο στα πρωτόγονα χρόνια έως στα σημερινά, όσο και μεταξύ του αγροτικού πληθυσμού και του σημερινού αστικού. Ενδιαφέρει σε ίσο βαθμό με την εργασία, που προσκομίζει στο άτομο, στην οικογένεια και στη χώρα τη συντήρηση. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η ιαματική τέχνη εμφανίζεται πολύ ενωρίς σχεδόν παράλληλα με την αναζήτηση της τροφής. Η αποκοπή του ομφαλίου λώρου μετά τον τοκετό δεν είναι μια χειρουργική επέμβαση, έστω κι αν ο τοκετός είναι φυσιολογικό φαινόμενο; Επομένως η λαϊκή ή δημόδης ιατρική αναπτύχθηκε παράλληλα με τις άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις.

Πρακτικά η λαϊκή ιατρική περιέχει στοιχεία πολιτισμού με τη μορφή λειψάνων, αλλά και παρατηρήσεις για την θεραπευτική αξία ιδίως των βοτάνων. Επιπλέον με τις νέες απόψεις πως προτού αποταθούμε στο γιατρό πρέπει κάτι πρόχειρο αλλά ωφέλιμο να προσφέρουμε στον πάσχοντα, συνήθως αφεψήματα, εντριβές κλπ., οι δημόδεις παρατηρήσεις κατά παράδοση, πολλά μπορεί να προσφέρουν, και από ψυχολογικής ακόμα απόψεως.

Από προσωπικό ενδιαφέρον προς καθετί που ανήκει στη λαογραφία, ιδιαίτερα στα της δημόδους ιατρικής, που και οι επαγγελματικές μου υποσυνείδητες ωθήσεις έχουν κάποιο λόγο, τείνω να κοιτάζω στις λαογραφικές εκδόσεις το κεφάλαιο λαϊκή ή δημόδης ιατρική. Έτσι στο σύγγραμμα του καθηγητή *Δημήτριου Σ. Λουκάτου «Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία»* (σελ. 236) επρόσεξα το «διάγραμμα ερεύνης» για τη λαϊκή θεραπευτική. Βέβαια και σε άλλες σελίδες του συγγράμματος αυτού υπάρχουν κεφάλαια σχετικά, όπως π.χ. οι επώδες ή ξόρκια. Διάγραμμα του είδους αυτού έχει και ο *Νικόλαος Πολίτης* στο περιοδικό «*Λαογραφία*» (τόμ. Α', 1909, σ. 10), που αναδημοσιεύτηκε στα «*Λαογραφικά σύμμεικτα*».

Το διάγραμμα του *Δ.Σ. Λουκάτου* έχει κάποιες διαφορές και είναι το εξής:

1. Γενικά για τις αρρώστιες, τους γιατρούς και τα φάρμακα (δοξασίες, παραδόσεις, παροιμίες). Αναμνήσεις των γεροντοτέρων. Τα βότανα και η συλλογή τους.
2. Ανατομία του ανθρώπινου σώματος (ονοματολογία των μελών, παθήσεις και θεραπείες), Λαϊκή ορθοπαιδική.
3. Κυκλοφορία του αίματος. Παθήσεις και θεραπείες. Το αίμα στη Λαογραφία μας. Λαϊκή δερματολογία. Τριχοφνία, εκζέματα κτλ.
4. Λειτουργία του στομάχου, παθήσεις και θεραπείες - σχετικές παροιμίες και όροι.

5. *Λαϊκή χειρουργική. Πληγές, εγκαύματα, δαγκώματα, απολυμαντικά, αντισηπτικά.*

6. *Λαϊκή διαιτητική. Δίαιτα και τροφές για ορισμένες παθήσεις ή τάσεις. Φαγητά που δυναμώνουν. Υγειονολογικές παροιμίες.*

7. *Αλφαβητική παράθεση των ασθενειών με την αντίστοιχη σύντομη θεραπευτική τους και με τα λαϊκά τους ονόματα.*

8. *Αλφαβητική παράθεση βοτάνων, με τις αντίστοιχες θεραπευτικές ιδιότητές τους, τα λαϊκά τους ονόματα.*

9. *Ιατροσόφια (λόγια και λαϊκά). Συλλογή ή αντιγραφή παλαιών κειμένων από βιβλία και χειρόγραφα.*

Προσωπικά, και για καθαρώς ιατρικούς λόγους, είχα προτείνει το 1950 («Κυπριακά Σπουδαί», Τόμ., ΙΔ', 1950, σ. 207) μια άλλη διαίρεση την εξής:

1) *Δημώδης ανατομία: Οι ονομασίες κάθε χώρας του ανθρωπίνου σώματος (επιφανειακή ανατομική). Οι ονομασίες των σπλάχνων και οι ανατομικές τους σχέσεις.*

2) *Δημώδης φυσιολογία: Φυσιολογικές δοξασίες του λαού, προφορικές και γραπτές. Τα δύο κεφάλαια, δημώδης ανατομία και φυσιολογία θα αποτελούν τη δημώδη βιολογία, με ελάχιστες συμπληρώσεις από τον λοιπόν έμβιο κόσμο.*

3) *Δημώδης νοσολογία: Δημώδεις ονομασίες των νόσων. Δημώδης αιτιολογία των νόσων. Δημώδης συμπτωματολογία. Δημώδης προγνωστική, Δημώδης προφυλακτική.*

4) *Δημώδης θεραπευτική, φαρμακολογία και φαρμακευτική. Φαρμακευτικός κλάδος (ζωϊκά, φυτικά και ορυκτά φάρμακα). Μαγικός κλάδος (εγκοίμηση, αποπομπή, εγκατάλειψη, ομοιοπάθεια). Φυσικά μέσα (χειροπρακτική και μικρά χειρουργική).*

5) *Λαϊκοί ιατροί και ιστορικά αυτών.*

6) *Δημώδη ιατρικά βιβλία.*

Με την ευκαιρία της έκδοσης του τόμου της «Λαογραφικής Κύπρου» για τον καθηγητή Δημήτριο Λουκάτο, θάθελα, εκτός από μια νεώτερη προσθήκη με τα κεφάλαια «Κτηνιατρική και Νοσήματα των Φυτών», που επηρεάζουν και την υγεία του ανθρώπου (*Cyprus Medical Journal*. Vol. III, No. 8, 1950, p. 393), να συμπληρώσω με την πολύ ορθή πρόταση του Λουκάτου: *Λαϊκή διαιτητική. Δίαιτα και τροφές για ορισμένες παθήσεις ή τάσεις. Φαγητά που δυναμώνουν. Υγειονολογικές παροιμίες».*

(Λαογραφική Κύπρος, χρ. ΙΗ' No. 38, 1988, 237-238)

ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΟΣΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΣΚΕΛΕΤΟΥ

Ὁ Νέαρχος Κληρίδης δημοσίεψε με τίτλο «*Ὄνομασιες τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος στὴν Κύπρο*» στὸ «*Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν*» (τόμ. Η΄, 1946, σελ. 97), γύρω ἀπὸ τις 160 ὀνομασίες καὶ χαρακτηρισμούς. Γιὰ τὰ ὅστᾶ ἀναγράφει μόνο 28 ὀνόματα. Πιὸ κάτω καταγράφω τὰ ὀνόματα τῶν ὀστέων (α) μετὴν ἰατρικὴ κατάταξιν καὶ (β) ἀλφαβητικῶς.

Σκελετός=καρβατσιὰ (ἦ), καρκαλαμιὰ (ἦ), σκελετός (ὀ), τὰ κόκκαλα τοῦ ἀνθρώπου.

A) Σκελετός τῆς κεφαλῆς

(Κεφαλῆ=ἄππος (ὀ), κκαφὰ (ἦ), κκελλὲ (ἦ), κούτρα (ἦ), τζιεφαλή (ἦ)).

1) Ἐγκεφαλικὸ κρανίον=τὸ καῦκαλον τῆς τζιεφαλῆς, τὸ καφάσιν τῆς τζιεφαλῆς, κρανίον (τό), κούτελον (τό), κούτρελον (τό).

μετωπιαῖο=κούτρανον (τό), μέτωπον (τό).

βρεγματικά=ἄππος (ὀ), καφάσιν (τό), κουστρουύππιν (τό), παλὸν (τό).

κροταφικά=νύπνοι (οἶ), ριζόφκια (τά), ὕπνος (ὀ).

ἰνιακὸ=κουστρουύππιν (τό), κούτελον (τό), πίσω κόκκαλον (τό), τζοιλιάτζιν (τό).

2) Προσωπικὸ κρανίον.

ζυγωματικά (καὶ ζυγωματικά τόξα)=μῆλα (τά), τὰ μῆλα τοῦ προσώπου.

γνάθος=σαούνα (ἦ), σαούνια (τά), σαούνη (τό).

κάτω γνάθος=μασέλλα (ἦ).

ὀδόντες=δόγκια (τά), ποὺ διαιροῦνται σέ:

τομεῖς=ὀμπροστινὰ (τά), κοφτήρες (οἶ), κοφτήρκα (τά).

κυνόδοντες=σιυλλόδοντα (τά).

γομφίοι=μασητήρες (οἶ), μολίτες (οἶ).

σωφρονιστήρες=φρονιμίτες (οἶ).

B) Σκελετός τοῦ κορμοῦ

(Κορμός=κορμὶν (τό), κορμοστασιὰ (ἦ), μπόϊν (τό), σῶμαν (τό).

στέρνον=στήθος (τό), προστήθιν (τό).

ξίφοειδῆς ἀπόφυση: σταυρὶν (τό), τὸ τραανὸν τοῦ στήθους.

πλευρές=παγίδες (οἶ), παΐδες (οἶ), παΐδκια (τά), πλευρὰ (τά).

σπονδυλικὴ στήλη=κοκκαλέτρα (ἦ), καούρα (ἦ), κάρα (ἦ), καρκαλαμιὰ (ἦ), καρόραχον (τό), καταρασιὰ (ἦ), οἶ κλειδκιασες τῆς ράσιης, ραχοκοκκαλιὰ (ἦ), κόκκαλα (τά), (μαζί με τις πλευρές), τὰ κόκκαλα τῆς ράσιης.

σπόνδυλος=ὀ κόγκλος τῆς κάρας, σφόντυλος (ὀ).

ἄτλας=ἀντικλειδὶν (τό).

ἱερὸν ὀστοῦν=γνίδιν (τό), τὸ κλειδὶν τῆς μέσης, μνίδιν (τό), φνίδιν (τό)
κόκκυγας=καυλονούριν (τό), μουττόκωλο (τό).

Γ) Σκελετὸς τῶν ἄνω ἄκρων

ὠμοπλάτη=μουττοκούταλον (τό), πλάτη (ή), τὸ πλατὺν της κουτάλας, φαού-
τα (ή), φηκάριν (τό).

ἀκρώμιο=μουττοκούταλον (τό).

κλείδα=ζυνάπιν (τό), τὰ ζυνάπια τοῦ λαιμοῦ, τὰ ζυνάπια τοῦ σιερκοῦ, σταυ-
ρὶν (τό) (οἱ δυὸ κλειῖδες μὲ τὸ στέρνο ἢ τὸ στέρνο μὲ τις πλευρές).

βραχιόνιο=κουτάλα (ή).

ὀστᾶ τοῦ πῆχου=πράτσα (τά).

καρπὸς=ὁ κόγκλος τοῦ σιερκοῦ, κύττος καὶ βεζύρης, περτζιλίκκια (τά).

μετακάρπια=τὰ χτένια τοῦ σιερκοῦ.

φάλαγγες δακτύλων= τὰ δαχτύλια τοῦ σιερκοῦ, τὰ κόκκαλα τοῦ σιερκοῦ.

ἡ τελευταία φάλαγγα=μουττοδάχτυλα.

Δ) Σκελετὸς τῶν κάτω ἄκρων

πύελος=σταυροκόκκαλος (ὁ).

ἡβικὰ ὀστᾶ=ζυνάπη (ή).

μηριαῖο=μερὶν (τό).

ἐπιγονατίδα=ἀουρίδα (ή), ἀνωτήρας (ὁ), ἡ ἀρίδα τοῦ ποδκιοῦ, ἀρωτίδα (ή),
τὸ μῆλον τοῦ γονάτου, τὸ τραανὸν τοῦ ποδκιοῦ.

κνήμη=τὸ καλάμιν τοῦ ποδκιοῦ, κάννα (ή), καννὶν (τό).

ὀστᾶ τοῦ ταρσοῦ=κκότσια (τά), τσουννάριν (τό).

ἀστράγαλος=κλόγκος (ὁ), κλόγγος (ὁ), τὰ πελεζίκκια τοῦ ποδκιοῦ.

φτέρνα=ἡ ἀρίδα τοῦ ποδκιοῦ, πατούνα (ή), φτέρνα (ή).

μετατάρσια=τὸ στῆθος τοῦ ποδκιοῦ (περιλαμβάνοντα καὶ τὰ μαλακὰ μόρια),
τὸ χτένιν τοῦ ποδκιοῦ.

φάλαγγες δακτύλων=τὰ δαχτύλια τοῦ ποδκιοῦ, τὰ κοκκαλούδκια τοῦ ποδκι-
οῦ.

Ε) Ἄρθρωσις

(Ἄρθρωση=ἀρμὸς (ὁ), κλειδικαση (ή), κλειδωση (ή), κόγκλος (ὁ), ὄρμος
(ὁ)).

τοῦ ὄμου=νῶμος (ὁ)

τοῦ ἀγκῶνα=ἄγκωνας (ὁ), ἀγκῶνας (ὁ).

τοῦ ἰσχίου=βουλὶν (τό) (τοῦ ποδκιοῦ); (ἀπὸ τῆ μπροστινῆ μεριά).

τοῦ γόνατος=ἡ κλειδικαση τοῦ γονάτου, κλάππα (ή) (ἰγνύς, ὀπίσθιο μέρος
τῆς ἄρθρωσης).

Ἄλφαβητικὴ κατάταξις

ἄγκωνας=ἀγκῶνα

ἀγκῶνα=ἀγκῶνα

ἀντικλειδὶν=ἄτλας

ἀνωτήρας=ἐπιγονατίδα

ἀουρίδα=ἐπιγονατίδα

ἄππος=κεφαλή, θόλος κρανίου,
βρεγματικά

ἀρίδα=ἐπιγονατίδα καὶ φτέρνα

ἀρμὸς=ἄρθρωση

ἀρωτίδα=ἐπιγονατίδα

βουλὶν=ἄρθρωση τοῦ ἰσχίου

γνίδιν=ἱερὸν ὀστοῦν

δαχτύλια=φάλαγγες τῶν δακτύλων

δόγκια καὶ δόντι=δόντια

ζυνάπη=ήβικὰ ὀστᾶ, πύελος
 ζυνάπιν=κλείδα
 καλάμιν=κνήμη
 κάννα=κνήμη
 καννίν=κνήμη
 καούρα=σπονδυλική στήλη
 κάρα=σπονδυλική στήλη, κεφαλή
 караβатиᾶ=σκελετὸς
 καρκαλαμιᾶ=σπονδυλική στήλη,
 σκελετὸς
 карόραχον=σπονδυλική στήλη
 καταρασιᾶ=σπονδυλική στήλη
 καύκαλον=κρανίο
 καυλονούριν=κόκκυγας
 καφάσιν=βρεγματικά
 κκαφᾶ=κεφαλή
 κκελλῆ=κεφαλή
 κλάππα=ίγνυα
 κλείδκιαση=ἄρθρωση
 κλείδωση=ἄρθρωση
 κόγκλος=ἄρθρωση
 κοκκαλέτρα=σπονδυλική στήλη
 κόκκαλα=ὀστά, σπονδυλική στήλη
 καὶ πλευρὰ
 κοκκαλούδκια=φάλαγγες δακτύλων
 κορμίν=κορμὸς
 κκότσια=ἀστράγαλος
 κοφτήρες=τομεῖς
 κοφτήрка=τομεῖς
 κουστρούπιν=ίνιακό, βρεγματικά
 κουτάλα=βραχιόνιο
 κούτελον=κρανίο, ίνιακὸν ὀστοῦν
 κούτρα=κεφαλή
 κούτρανον=μετωπιαῖο
 κούτρελον=κρανίο
 κρανίον=κρανίο
 κύττος καὶ βεζύρης=ὀστάρια τοῦ
 καρποῦ
 μασέλλα=κάτω σιαγόνα
 μασητήρας=γομφίος
 μερὶν=μηριαῖο, μηρὸς
 μέτωπον=μέτωπο
 μῆλον=ζυγωματικά τόξα
 μῆλον τοῦ γονάτου=ἐπιγονατίδα

μνίδιν=κόκκυγας
 μολίτης=γομφίος
 μουττοδάκτυλα=ἡ τελευταία φάλαγγα
 δακτύλων
 μουττοκούταλον=ἄκρῶμιο,
 ὠμοπλάτη
 μουττόκωλον=κόκκυγας
 νύπνοι=κροταφικά
 νῶμος=ἄρθρωση ὤμου, ὤμος
 ὄμπροστινᾶ=πρόσθια δόντια, τομεῖς
 ὄρμος=ἄρθρωση
 παγίδες=πλευρὲς
 παΐδες=πλευρὲς
 παΐδκια=πλευρὲς
 παλὸν=βρεγματικά, πηγή
 πατούνα=φτέρνα, πέλμα
 πελεζίκκια τοῦ ποδκιου=ἀστράγαλος
 περτζιλίκκια=ὀστάρια τοῦ καρποῦ
 πλάτη=ὠμοπλάτη
 πλατὺν τῆς κουτάλας=ὠμοπλάτη
 πλευρᾶ=πλευρὲς
 πράτσα=ὀστᾶ τοῦ ἀντιβραχίου
 προστήθιν=στέρνο
 ριζόφκια=κροταφικά
 σαούνα=γνάθος
 σαούνια=γνάθοι
 σιυλλόδοντα=κυνόδοντες
 σκελετὸς=σκελετὸς
 σταυρὶν=στέρνο καὶ κλεῖδες
 σταυροκόκκαλος=πύελος
 στήθος=στέρνο
 σφόντυλος=σπόνδυλος
 σῶμαν=κορμὸς
 τζιεφαλή=κεφαλή
 τζιοιλᾶτζιν=ίνιακό
 τραανὸν=χόνδρος
 τσουνᾶριν=ὀστᾶ τοῦ ταρσοῦ
 ὕπνος=κρόταφος
 φαούτα=ὠμοπλάτη, παλάμη
 φηκάριν=ὠμοπλάτη
 φνίδιν=ἱερὸν ὀστοῦν
 φρονιμίτης=σωφρονιστήρας
 φτέρνα=πτέρνα.

Παρατηρήσεις

1) Τὰ ὀνόματα αὐτὰ τὰ μάζεψα ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ μου πελατεία κι ἀπὸ ἔρευνα μεταξὺ τῶν μαθητῶν μου στὰ Γυμνάσια Λευκωσίας.

2) Μερικὲς ὀνομασίες ἀναφέρονται τόσο στὸ ὄστουν ὅσο καὶ στὰ μαλακὰ μόρια, ποὺ τὸ καλύπτουν (ριζόφκια, μερίν, πράτσα, κουτάλες, νῶμος κλπ.).

3) Μερικὲς ὀνομασίες ἀναφέρονται στὸ ὅλο καὶ σὲ μερικὰ μέρη ἢ μέρος μόνο (κούτελον σημαίνει καὶ κρανίο καὶ ἰνιακὸν ὄστουν, ἄππος σημαίνει τὸ κεφάλι, ἀλλὰ καὶ τὸ θόλο τοῦ κρανίου, ποὺ σχηματίζουν τὰ βρεγματικά ὀστᾶ, τὸ παλὸν—ἀπαλὸν— σημαίνει τὴν προσθία πηγὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ βρεγματικά ὀστᾶ, πατούνα σημαίνει φτέρνα καὶ πέλμα).

4) Οἱ ξενικὲς λέξεις εἶναι πολὺ λίγες (τούρκικες καὶ ἰταλικὲς) σχετικὰ μὲ τις ἑλληνικὲς καὶ τείνουν οἱ πιὸ πολλὲς νὰ λείψουν, παραμένοντας σὲ παροιμίες, παροιμιακὲς φράσεις, χαρακτηρισμοὺς ἢ βρισιῆς (κκαφφά, κκελλέ, κούτρα).

5) Συνηθισμένες εἶναι οἱ ὀνομασίες μὲ τὸ μέρος καὶ τὸ σύνολο, ποὺ συνοδεύονται καὶ μὲ καθοριστικὴ κίνηση (τὰ κόκκαλά μου — καὶ δείχνει τὰ πλευρὰ καὶ ἔννοεῖ σπονδυλικὴ στήλη καὶ πλευρές, τὸ χτένιν τοῦ σιερκοῦ — καὶ δείχνει τὴ ραχιαία ἐπιφάνεια τῆς παλάμης, ἢ τὸ κόκκαλον τοῦ μερκοῦ, δηλ. τὸ μνηριαῖο κλπ.).

(Λαογραφικὴ Κύπρος, χρ. Α΄, ἀρ. 1, Γενάρης-Ἀπρίλης 1971, 1-6)

ΟΙ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΝΟΣΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΥΠΡΙΟΥΣ

Ἡ ὀνομασία τῶν νόσων στήν Κύπρο ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπό τοὺς ἐξῆς παράγοντες:

α) Ἀπὸ τὸ κυριαρχικὸ καὶ προεξάρχον σύμπτωμα τῆς νόσου. Τὸ σύμπτωμα αὐτὸ δίνει τὴν ὀνομασία στὴ νόσο εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε κατὰ παρομοίωση. Π.χ. ὁ *πετεινόβηχας* (κοκκύτης, *tussis convulsiva*) πῆρε τὴν ὀνομασία αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἐντυπωσιακὸ καὶ κυριαρχικὸ τῆς ὅλης συμπτωματολογίας συριγμὸ πού μοιάζει μὲ τὸ κράξιμο πετεινοῦ. Τὸ *πύρωμα* (ἐρυσίπελας, *erysipelas*) πῆρε τὴν ὀνομασία του ἀπὸ τὰ προεξάρχοντα συμπτώματά του, τὴν τοπικὴ δηλ. αὐξησὴ τῆς θερμοκρασίας, τὸ χρῶμα καὶ τὸν τοπικὸ πόνο. Τὸ *κοτσινάδιν* (ἐρυθρά, *rubeola*) πῆρε τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τὸ κοκκινωπὸ τῆς ἐξάνθημα κλπ. Στὸν ἴδιο παράγοντα ὀφείλονται καὶ οἱ ὀνομασίαι πολλῶν νόσων στήν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπως π.χ. ἡ *ἀνέβαση*, ἡ *ἀνέγκαση* (βρογχικὸν ἄσθμα, *asthma bronchiale*), ὁ *κορακόβηχας* (κοκκύτης), οἱ *μυρμητζέλλες* ἢ *μυρμητζίλλες* ἢ *μυρμηγκιές* (ἀκροχορδόνες) κλπ.

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικὲς ἀσθένειες πού ὀφείλουν τὸ ὄνομά τους σ' αὐτὸ τὸν παράγοντα:

ἀλουπόβηχας	κομμασοῦρα	ρουσοῦδιν
ἀνάσερμαν	κόνιδες	στένωση
ἀνάσυρμαν	κονίες	στερόπονος
ἄσπρον	κοτσινάδιν	σπλήνα
ἀτλάζιν	κριθθαρκά	τάτσα
βήχας	ὄχτικας	τασιὰ
βράστη	ὀρθοῦπνιὰ	τζαννίν
βραχνάδα	παμπακάς	τζιτρινάδα
θέρμη	πκιασμοὶ	φάουσα
καρβούνιν	πύρεξη	χταπόδιν
καρβουνοπύρωμα	πυρετὸς	χιτιζιὸν
κατεβασσιὰ	πύρωμαν	κλπ.
κομμάρα	ροδοφύλλιν	

β) Ἀπὸ τὴν ξένη ὀνομασία τῆς νόσου. Τὰ δάνεια συνήθως γίνονται ἀπὸ τὴν λατινικὴ, ἰταλικὴ, γαλλικὴ, τουρκικὴ καὶ ἀραβικὴ. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ξένη ὀνομασία χρησιμοποιεῖται αὐτούσια ἢ σύνθετη μὲ μιὰ ἑλληνικὴ λέξη. Π.χ. ἡ *σκαρλατίνα* (ὄστρακιά) προέρχεται ἀπὸ τὴν λατινικὴ λέξη *scarlatina*. Τὸ *καρβούνιν* (ἄνθραξ, *anthrax*) ἀπὸ τὴν λατινικὴ *carbo*. Τὸ *κροῦπ* (διφθερίτις, *diphtherie*) ἀπὸ τὴ γαλλικὴ *cro-* *up*. Τὸ *κέλιντζίκκιν* (παραμορφωτικὴ ἀρθρίτις) ἀπὸ τὴν τουρκικὴ *ge-*

Μὲ τὴν ἀπὸ ξένη γλῶσσα προέλευση τῶν ὀνομασιῶν ἐλάχιστα ἀσχολοῦμαστε, ἀφήνοντας τὸ πεδίο αὐτὸ στοὺς εἰδικούς.

lincik. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔχουμε καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα ὀνομασίες νόσων παρμένες ἀπὸ τὸ ξενικό τους ὄνομα, ὅπως π.χ. *φίστουλα* (συρίγγιον) ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ *fistola*, *ταμπλὰς* (ἀποπληξία) ἀπὸ τὴν τουρκικὴ *tambla*, *πανούκλα* (πανώλης, *pestis*) ἀπὸ τὴν λατινικὴ *panucula* κλπ.

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικὲς ἀσθένειες ποὺ πήραν τὴν ὀνομασίαν τους ἀπὸ ξένη γλῶσσα:

Ἐκ τὴν γαλλικὴν:

βλαγγάρα	ντζαννίν
γρίπη	ρουσούδιν
καρτάνα	σιάτικα
κοκλοῦσσ	τάτσα
κροῦπ	πλαγγάρα

Ἐκ τὴν ἰταλικὴν:

ζαμουτσούνιασμα	κουαρτάνα	πομπόνια
καρολία	μάλλαβράντζα	πούζα
καρολία	μαλάρια	πούντα
κόλπος	μάλλαφράντζα	σκουλαμέττον
κόρπος	ὄρσουλες	φίστουλα
κουαρτένα	πελαρία	φουρτούνα.

Ἐκ τὴν τουρκικὴν καὶ ἀραβικὴν:

γιαλούπιν	μισκίνα
γιαρὰς	μισκινίκκιν
ζήλικούρτης	νουςλάς
ζήλικούρτιν	περτές
κέλιντζίκκιν	σάραλίκκιν
κίλιντζίκκιν	σουρουπάτ
κκέλα	σουρουπάθθιν
κουλούντζια (καὶ τὰ σύνθετα στεροκουλούντζια κλπ.).	τουςλάς.

Ἐκ τὴν λατινικὴν:

ἄσπρον	κουκκούλια
ἰφλουέντζα	μαουλάς
καντήλα	πανούκλα
καρβούνιν	σκαρλατίνα

γ) Ἐκ τὴν θέση ποὺ ἐδράζεται ἡ νόσος. Π.χ. ὁ *μαουλάς* (ἐπιδημικὴ παρωτίτις, *parotitis epidemica*) πήρε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴ ἀπὸ τὸ μέρος ποὺ ἐδράζεται, τὸ μάγουλο. Ὁ *λαιμόπονος* (κυρίως διφθερίτις) ἀπὸ τὸν λαιμὸ (ἀμυγδαλαί, φάρυγξ) ὅπου ἐδράζεται. Στὸν ἴδιο ἐπίσης παράγοντα ὀφείλονται καὶ οἱ ὀνομασίες ἀρκετῶν νόσων στὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπως π.χ. ὁ *πονόματος* (ὀφθαλμία), ὁ *πονόδοτος*, οἱ *μαγουλήθρες* (παρωτίτις), ἡ *πλευρίτωση* (πλευρίτις) κλπ.

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικές ἀσθένειες πού ὀφείλουν τὴν ὀνομασία τους στὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ ὄργανισμοῦ ὅπου ἐδράζονται:

ἀμματοπόνηση	δοντοπύρωμαν	πονόδοντος
ἀμματόπονος	ζαοζυνίσσιασμαν	στέρα
ἀντερόκομαν	λαιμὰ	στερόπονος
ἀντερόπονος	λαιμόπονος	τζίεφαλαρκὰ
βυζοπύρωμαν	μαουλάς	τζίεφαλοπέρναρον
γαστέρα	ξίπέτσιασμαν	φτόπονος
δοντόπονος	πλευρίτης	κλπ.

δ) Ἐπὶ τὸν αἰτιολογικὸν παράγοντα τῆς νόσου, πραγματικὸν ἢ ὑποθετικὸν καὶ δεισιδαίμονα. Π.χ. τὸ *σεληνιασμαν* (ἐπιληψία) πῆρε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν γιὰτὶ ἀποδίδεται σὲ σεληνιακὰς ἐπιδράσεις (ἢ ἐπίδραση στὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι περισσότερον δαιμονικῆς καὶ μαγικῆς φύσεως παρά ἀστρικῆς μὲ τὴν ἔννοια τῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων). Ὁ *φόος* (ἴκτερος) ὀνομάσθηκε ἔτσι γιὰτὶ ἀποδίδεται ὁ ἴκτερος σὲ αἰφνίδιον φόβον. Τὸ *ντζίσμαν* (παράλυση προσωπικοῦ, φρενοβλάβεια) πῆρε αὐτὸ τὸ ὄνομα γιὰτὶ νομίζουσι πῶς προέρχεται ἀπὸ ἄγγιγμα δαιμονικοῦ. Καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀρκετὰ νοσήματα παίρνουν τὸ ὄνομα τους ἀπὸ τὸν πραγματικὸν ἢ ὑποθετικὸν αἰτιολογικὸν τους παράγοντα, ὅπως π.χ. τὸ *ἀνασκέλισμα* (ἀτροφία καὶ καχεξία τῶν παιδῶν), τὸ *ἀγέρι* (ἐπιληψία) κλπ.

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικές ἀσθένειες πού ὀφείλουν τὴν ὀνομασίαν τους στὸν αἰτιολογικὸν τους παράγοντα (συνήθως φανταστικόν):

ἀντζιελοσσισιασμαν	σισάσμαν
ἀφάλιν (ἐπεσέν μου τ')	στερόπονος (ἀνεβαίνει ἢ στέρα)
βνίδιν (ἐπεσεν τὸ)	σφαλάντζιν (ἐκρουσέν με τὸ)
δκιασσιέλησμαν	ντζίσμαν
σεληνιασμός	φόος κλπ.

ε) Ἐπὶ τὴν τάσιν πρὸς κολακευτικὸν κατονομασμὸν, τάσιν πού κατὰ τὸν Ν. Πολίτη¹ συνδέεται μὲ τὴν ἰδέαν τῆς προσωποποιήσεως τῶν νόσων. Π.χ. τὸ *καλαγκάθθιν* (ἄνθραξ, *ragium* κλπ.) ὀνομάσθηκε ἔτσι κατ' εὐφημισμὸν (καλὸ ἀγκάθι). Ἡ *βασιλιτζιῆ ἀρρώστια* (πνευμονικὴ φυματίωσις) ἐπίσης ὀνομάζεται ἔτσι κατ' εὐφημισμὸν. Σὲ ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ συνήθεια αὐτὴ εἶναι διαδεδομένη στὴν κυρίως Ἑλλάδα: π.χ. ἡ ἐπιληψία καλεῖται *γλυκὸ*, ὁ ἄνθραξ καὶ τὸ *ragium* καλεῖται *καλὸ σπειρί*, ἢ εὐλογία *γλυκισμένη* κλπ.

Παραθέτουμε ἐδῶ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸν νόσων πού ἀποκαλοῦνται κατ' εὐφημισμὸν:

ἀμολόητον	βασιλιτζιῆ ἀρρώστια	καλαγκάθθιν κλπ.
-----------	---------------------	------------------

στ) Ἐπὶ τὴν ἀρχαίαν ἢ σύγχρονον ἐπιστημονικὴν ὀνοματολογία, μὲ μερικές συνήθως παραφθορές. Π.χ. ὁ *ὄχταρας* προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν λέξιν ἴκτερος. Ὁ *ὄχτικας* ἐπίσης ἀπὸ τὸν ὄρον ἐκτικὸς (πυρετὸς) κλπ.

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικές ἀσθένειες πού τὸ ὄνομα τους προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἢ σύγχρονον ἐπιστημονικὴν ὀνομασίαν τῶν νόσων:

άζμαν
γρίπη
διφθερίτης
θέρμη
κοκκύτης

όχταρας
όχτικας
σύρφιλη
φτίση
χιτζιόν κλπ.

ζ) 'Από τὸ προεξάρχον σύμπτωμα καὶ τὸ ὑποθετικὸ ἢ πραγματικὸ αἴτιο τῆς νόσου. Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ προεξάρχον σύμπτωμα δίνει τὴν ὀνομασίαν εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε κατὰ παρομοίωσιν. Π.χ. τὸ *ἀνεμοπύρωμα* (ἐρυσίπελας) πῆρε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴ ἀπὸ τὸ ὑποθετικὸ αἴτιον «*ἀνεμος*» (ὡς κατὰ τὸ δαιμονικὸν) καὶ ἀπὸ τὴν ὀμάδα τῶν προεξαρχόντων τοπικῶν συμπτωμάτων «*πύρωμα*». Τὸ *ἀερόπκιασμα* (μυϊκὴ σύσπασις) πῆρε τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀπὸ τὸ αἴτιον «*ἀέρας*» (ὡς παράγοντα ἀποτόμου ψύξεως) καὶ ἀπὸ τὸ προεξάρχον σύμπτωμα «*πκιάσμα*» (σύσπασις ἐπώδυνος) κλπ.

η) 'Απὸ τὰ ὑλικά ἢ τὸν τρόπον πού συνήθως θεραπεύεται ἡ νόσος. Π.χ. τὸ *περνάριν* (σταφυλοκοκκιάσεις καὶ στρεπτοκοκκιάσεις τῶν παιδῶν, ἔκθυμα κλπ.) πῆρε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴ γιὰ τὴν «*κόβκεται*» (θεραπεύεται) μὲ τὸ *περνάριν* (ξύλον τῆς πρίνου). Ὁ *τρίκογκλος* (ὀστεομυελίτις, φυματίωσις τῶν ὀστέων ἢ τῶν ἀρθρώσεων μὲ συρίγγια) ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ φυτὸν *τρίκογκλος* (;), πού τὸν θεραπεύει κλπ.

θ) *Περιφραστικῶς*, μὲ ἓνα ῥῆμα πού δηλώνει πάθησιν καὶ τὴν θέσιν ἢ τὸ ὄργανον πού πάσχει. Τὰ πιδὸ συνηθισμένα αὐτὰ ῥήματα εἶναι: *πονῶ*, *ἔχω πόνον*, *κάφκει* (καίει), *τζειγκιοῦμαι* (αἰσθάνομαι ἄλγη), *ἔχω τζειγκιές*, *πάσχω*, *ὑποφέρω* κλπ. (Στὴ μελέτη μας αὐτὴ σημειώνομε πολὺ λίγες περιφραστικῆς ὀνομασίας τῶν νόσων, σκοπεύοντας νὰ τίς δώσομε ἀργότερα).

Ὡστόσο, ἔχτοσ ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω παράγοντες, γιὰ τὴν ὀνομασίαν τῶν νόσων μπορεῖ νὰ ἀνευρεθοῦν καὶ μερικοὶ ἄλλοι, σπανιότεροι ὅμως, πού δὲν ἀναφέρονται ἐδῶ, γιὰ τὴν σκοποεῦσιν μὲ τὴ μελέτη μας αὐτὴ νὰ συμβάλομε ἀπλῶς μὲ χοντρῆς γραμμῆς στὴν ἔρευνα τῆς δημόδιου ἱατρικῆς τῆς Κύπρου. Εἶναι ἀλήθεια πῶς μερικά ὀνόματα νόσων, πού ἀναφέρονται ἀπὸ μερικοὺς ἐρευνητῆς, δὲν κατορθώσαμε νὰ τὰ ἐλέγξομε, γι' αὐτὸ δίπλα σ' αὐτὰ δηλώνομε μὲ σύντμησιν τὴν προέλευσίν τοὺς. Ἄλλα πάλι ὀνόματα ἀνευρίσκονται μόνο σὲ γητιῆς. Ὡστόσο ἐμεῖς τὰ ἀναφέρομε, γιὰ τὴν μπορεῖ σὲ παλαιότερα χρόνια νὰ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ καὶ δὲ θάταν σωστὸ νὰ τὰ ἀγνοήσομε σήμερα. Μερικά πάλι ὀνόματα ἀναφέρονται μόνο μέσα στὰ γιαιτροσόφια. Ὅσα ἀπὸ αὐτὰ ὑποψιαζόμεστε πῶς μῆκαν στὸν λαὸ ἢ προέρχονται ἀπὸ τὸν λαὸ, πού τὰ χρησιμοποιοῦσε σὲ παλαιότερα χρόνια, τὰ ἀναγράφομε:

Συντμήσεις:

γαλλ.=γαλλικὴ
ἱτ.=ἱταλικὴ
λατ.=λατινικὴ
προβ.=προβηγκιανὴ
τουρκ.=τουρκικὴ
γητ.=γητιῆ
ἱατρ.=γαιτροσόφι

μεσ.=μεσαιωνικὴ
Κληρ.=Κληρίδης¹
Κυρ.=Κυριαζῆς²
Σαθ.=Σάθα³
Σακ.=Σακελλαρίου⁴
*=ἡ λέξις παρατηρεῖται στίς πόλεις ἀπὸ ἐπιδράσεις ἱατρῶν.

1), 2), 3), 4) Κύττα πίσω στὴν βιβλιογραφία.

Α) Λοιμώδη Νοσήματα

Άνεμοευλογία: ή άνεμοβλογιά.

Άνθραξ: τὸ καλαγκάθθιν¹, τὸ καρβούνιν (λατ. carbo), τὸ σφαλάντζιν², τὸ καρβουνοπύρωμαν (=άνθρακικὸν ἐρυσίπελας, γητ.), ή μαύρη (=κακοήθης φλύχαινα)³. ὁ Ζήλικούρτης (;) (τουρκ. Zil kurt)⁴, τὸ ζήλικούρτιν (;)

Γρίπη: * ή γρίπη (γαλλ. grippe)⁵, * ή ιφλουέντζα (λατ. influenza)⁶, τὸ κρουλόημαν, ή πούντα (λατ. punta).

Διφθερίτης: * ὁ διφθερίτης, *τὸ κρούπ (γαλλ. croup), τὰ λαιμά, ὁ λαιμό-πνος, τὸ πόνημαν, ή σκαρατζία. Ζήλικούρτις (;), ζήλικούρτιν (;).

*Δυσεντερία*⁷: ή ανάγκη, ή άνάτζιη, ή διάρροια, οί δκιασμοί, *ή δυσεντερία, ή εύκοιλίότη, ή κίνηση, ή λειεντερία, ή λοιμιτζιή, ή λυσαντερία, οί πκιασμοί, ή σούρτιση, ή χολέρια (Κυρ.). Κάμνω μήγλαν⁸ τζιαί γαίμαν.

Έλονοσία: ή θέρμη, ή καρτάνα (προβ. cartana, Χατζ.), ή κομμάρα, ή κομασούρα, ή κουαρτάνα, ή κουαρτένα (ιατρ.), ή μαλάρια (ιταλ. malaria), ή πύρεξη, ὁ πυρετός, ὁ ριγοπυρετός, τὸ ρίγος (ιατρ.), ή σπλήνα, ὁ σπλήνας⁹, ὁ στερόπνος (Κληρ.), ή φουρτούνα (ιταλ. fortuna). "Έχω ριδὸν τζιαί βράστην. "Η λοιμιτζιή θέρμη (γαστρεντερική εκδήλωση έλονοσίας ή δυσεντερίας;).

Έρυθρά: Τὸ άτλάζιν, τὸ κοτσινάδιν.

Έρύθημα λοιμῶδες: Τὸ ροδοφύλλιν (;)

Έρυσίπελας: Τὸ άνεμοπύρωμαν, τὸ ήλιοπύρωμαν, τὸ λαμπροπύρωμαν, τὸ πύρωμαν, τὸ ξορισμένον, τὸ σουρουπάθ, σουρουπάθθιν, σουρουπάτ. Τὸ άτλάζιν (;) [Άχελοπύρωμαν, άχετοπύρωμαν, βυζοπύρωμαν, δοντοπύρωμαν, έχεδνοπύρωμαν, έχεντοπύρωμαν, έφυσοπύρωμαν, καλλοπύρωμαν, καρδελ-λοπύρωμαν, καρβουνοπύρωμαν, καλοπύρωμαν, κκελοπύρωμαν, κοτσινοπύρωμαν, κουρτουλοπύρωμαν, μαρουλλοπύρωμαν, μηλλοπύρωμαν, νευροπύρωμαν, νυχτοπύρωμαν, ὀφθαλμοπύρωμαν, ὄψεως πύρωμαν, πρασινοπύρωμαν, πρισκοπύρωμαν, τρισπύρωμαν, ύδροπύρωμαν, φουσκοπύρωμαν, χαλινοπύρωμαν, χονδροπύρωμαν κλπ. (γητ.)]¹⁰.

Εύλογία: ή άμολόητη, ή βλογιά, ή εύλογία, ή λοιμιτζιή (;)

Γλαρά: τὸ ρουσουδιν (γαλλ. rouge).

Κοιλιακὸς τύφος. Παράτυφοι: τὸ τύφος, τύφος τῶν άντέρων, τύφος τῆς τζιεφαλῆς, τὰ τύφη (=παράτυφοι), φλώωση τῆς τζιοιλιάς.

Κοκκύτης: ὁ άλουπόβηχας, *τὸ κοκλοϋσσ (γαλλ. coquelushe), *ὁ κουκ-κύτης, ὁ πετεινόβηχας.

Λέπρα: τὸ κκελέφιν (Σακ.), ή λέπρα, ή λώβα¹¹, ή μισκίνα (τουρκ. miskin =λεπρός), τὸ μισκινίκκιν (τουρκ. miskinlik).

Λύσσα: ή λύσσα, λυσσάρα, λυσσαίρα.

*Μηνιγγίτης*¹²: ὁ μηλιγγίτης, τὸ τύφος τῆς τζιεφαλῆς.

Όστρακιά: ή σκαρατζία, ή σκαρλατίνα (λατ. scarlatina).

Πανώλης: τὸ θανατικό¹³, ή θανατιτζιή, ὁ λοιμός, ή πανούκλα (λατ. pan-ucula), ή φάουσα (= άδενική πανώλης)¹⁴.

Παρωτίτις ἐπιδημική: ὁ μαουλάς (λατ. magulus=μάγουλο).

Σύφιλις: ἡ ἀνάγκη (Κυρ.), ἡ ἀνάτζη (Κυρ.), ἀνάγκη καὶ ἀνάτζη τῶν γεναικῶν, *τὰ ἀφροδίσια, τὰ γαλλικὰ πάθη, ἡ μάλλαφράντζα (ἰταλ. mal di Francia), ἡ μάλλαφράντζα, *ἡ σύρφιλη.

Τέτανος: ἡ ταουτσιὰ (τουρκ. danuca)¹⁵.

Φυματίωσις: ἀνάγκη (Κυρ.), ἀνάτζη (Κυρ.), βασιλιτζιὴ ἀρρώσκια (=πνευμονικὴ φυματίωσις), ὁ ὄχτικας (ἐκτικός), *φτίση, τὸ χτιτζιὸν (ἐκτικός).

Χολέρα: θανατικό, λοιμιτζιή, ἡ χόλερα, ἡ χολέρα, ἡ χολέρια (Κυρ.).

Β) Ἄναπνευστικὸν σύστημα

Ρινίτις: Ἡ κατεβασσιὰ, σαυλάκωμα (Σακ.), τὸ συνάχιν, ἡ τζιυνάχωση.

Πολύποδες ρινός: κρέατα τῆς μούττης, χταπόδιον τῆς μούττης (=ιδίως κακοήθεις ὄγκοι), χταπόδια τῆς μούττης.

Λαρυγγίτις: ὁ βήχας, τὸ βράγνιασμα, ἡ βραχνάδα, τὸ βράχνιασμα, ὁ λαιμόπονος, ὁ τάρκακας (=συρίττουσα λαρυγγίτις)¹⁶.

Ὅγκος τοῦ λάρυγγος: ζήλικούρτιν (ποῦ μέσα τοῦ λαιμοῦ), τὸ πόνημαν (εἰς τὸν λαιμόν), φάουσα (εἰς τὸν λαιμόν).

Βρογχίτις: βήχας, *ὁ βρογχίτης, οἱ κρυάδες, τὸ κρυολόημα, ἡ πατήκωση.

Βρογχικὸν ἄσθμα: τὸ ἄζμαν, τὸ ἀνάσερμαν, τὸ ἀνάσυρμαν, ἡ ὀρθοῦπνία, ἡ ὀρθοῦπνία, ἡ στένωσις.

Δύσπνοια: τὸ ἀνάσερμαν, ἀνάσυρμαν, ἀσκομάσσημαν, τὸ πνιούριν .

Πνευμονία, βρογχοπνευμονία: ἡ περιπνευμονία, ἡ περιπνευμονία, ἡ πούντα.

Πνευμονικαὶ συμφορήσεις: ἡ βλαγγάρα (γαλλ. flanc=ἡπαρ), ἡ φλαγγάρα.

Πνευμονικὴ φυματίωσις: ἡ βασιλιτζιὴ ἀρρώστια, ἡ κρυφὴ ἀρρώσκια, τὰ στηθικά¹⁷.

Πλευρίτις: ὁ πλευρίτης, ἡ πούντα. Νερὸν εἰς τὸ πλευρὸν (=ὕγρα πλευρίτις).

Γ) Πεπτικὸν σύστημα

Ὀδονταλγία: ὁ δοντόπονος (ὁ πονόδοντος).

Ὀυλίτις: τὰ οὔλη, ὁ νουσλάς (=σκορβουτικὴ οὔλιτις κυρίως), ὁ τουσλάς.

Ἀφθώδης στοματίτις: οἱ ἄφτες, ὁ παμπακάς.

Ἀμυγαλίτις: τὰ λαιμά, ὁ λαιμόπονος, ὁ πονόλαιμος (ιατρ.), ἡ σκαραντζία, οἱ σταφυλίτες, ἡ σαυλάκωση (Σακ.), ὁ μαβυλίτης, ὁ μαμιλίτης, ὁ πομιλίτης; (γητ.)¹⁸.

Κιρσός τοῦ οἰσοφάγου: ὁ μουασίλης ἢ ὁ μουασίλης τοῦ στομασσιοῦ.

Γαστρίτις: ὁ ἀναουλιατός, οἱ ἀναοῦλλες, τὰ ξερατά, τὰ στρεψίματα.
"Ἐπεσεν τ' ἀφάλιν μου.

Ἐλκος τοῦ στομάχου: μουασίλης ἢ μουασίλης τοῦ στομασσιοῦ.

Ἐντερίτις: ὁ ἀντερίτης. (Τὰ λοιπὰ κύττα δυνσεντερία).

Κωλικὸς τῶν ἐντέρων: τὸ ἀντερόκομμα, ὁ ἀντερόπονος, ὁ ἀστέρας, ἡ γαστέρα, ὁ καρκιόπονος, ὁ κωλικόπονος, ὁ πόνος, πόνος τῶν ἀντέρων, πόνος τῆς καρκιᾶς, ἡ στέρα. "Ἐπεσεν τ' ἀφάλιν μου.

Δυσκοιλιότης: ἡ δυσκοιλιότη, ἡ στένωσις, ἡ σφίξις.

Σκωληκοειδίτις: τὸ τυφλόν, τυφλὸν ἄντερον.

Κήλη: τὸ κατέβασμα, ἡ πούζα (ἰτ. buzzo), τὸ πούζιασμα, τὸ τσάκρισμα.

Αἰμορροΐδες: ὁ μαγασίλης, οἱ μμοροΐδες, ὁ μουασίλης, ὁ μυγασίλης, μουασίλης ἢ μυγασίλης τοῦ πάτου.

Συρίγγιον: ὁ φίστουκας, ἡ φίστουλα (ἰτ. fistola).

Ἐντερικοὶ σκώληκες: τὰ σκουλούτζια. Ἐπιπυόρκα, τὰ σκουλουκούδκια (=δόξουροι). Ἡ ταινία, ὁ σκούλουκας (=ταινίαι). Οἱ ἄλμιγγοι, οἱ ἄρμιγγες, οἱ ἄρμιγγοι (=ἀσκαρίδες).

Εἰλεός: δῆμμα τ' ἀντέρου, κλῶσμα τ' ἀντέρου, ὁ πόνος.

Ἰκτερος: τὸ ζαννὶν (γαλλ. jaune), ὁ ὄχτακας, ὁ ὄχταρας, (ἴχτερος), ὁ ὄχτικας, τὸ τζαννίν, ἡ τζιτρινάδα, ὁ φόος. Τὸ κέλιτζικ (Μαχ.). Τὸ ἀνεμόζανον, τὸ λουτζότζανον, τὸ ποδοτζανον, τὸ σσιερότζανον, τὸ τζιεφαλότζανον (γητ.)¹⁹.

Χολολιθίασις: πέτρα εἰς τὸ πικραλλίδιν ἢ εἰς τὸ φολικάδιν²⁰.

Δ) Οὐροποιητικὸν σύστημα

Λευκωματουρία: *τὸ λεύκωμα.

Πολυουρία: τὸ κατουρκόν, τὸ πολλὸν κατούρημα.

Στραγγουρία: ἡ στραγγουρία.

Κωλικὸς τοῦ νεφροῦ: ὁ νεφρόπονος, πόνος εἰς τὰ νεφρά. Ἐνοίξαν ἢ ἐπέσαν τὰ νεφρά μου.

Λιθίασις τοῦ νεφροῦ: ἡ πέτρα, πέτρα τοῦ νεφροῦ.

Ψαμμίασις: τὰ ἄλατα, ἄλατα εἰς τὰ νεφρά, ὁ ἄμμος, τὸ τζιεραμίν, *ψαμμίασις.

Στενώματα τῆς οὐρήθρας: τὰ στενώματα.

Βιλαρζίασις: Κατουρᾶ γαιῖμαν.

Ε) Αἰσθητήρια

Βλεφαρίτις: τὸ καψίδιν, τὸ καψίδκιασμα, οἱ κόνιδες, οἱ κονίες, οἱ νεροκόνιδες, οἱ νεροκονίες.

Δακρυοκυστίτις, δακρυχόον συρίγγιον: τὸ γιாலούπιν.

Ἐπιπεφυκίτις: ἡ κατεβασσιά.

Καταρράχτης, γλαύκωμα: τὸ ἄσπρον, ὁ πεπερτὲς εἰς τ' ἄμμάτιν²¹.

Κερατίτις: ἡ ἄμματοπόνηση, ὁ ἄμματοπόνος, ἡ κατεβασσιά.

Κριθή: ἡ κλιθθαρκά, ἡ κριθθαρκά. Τὸ κριθθαροπύρωμα (γῆτ.), τὸ κριθθοπύρωμα (γῆτ.).

Λευκώματα: τὸ ἄσπρον (λατ. asper), ὁ λεκκὲς (Κυρ. τουρκ. leke), τὸ ξένον, ἡ τάτσα (γαλλ. tache Μεν.), ἡ τατσία.

Νυκταλωπία: ἡ ὀρνιθοτυβλία, ἡ ὀρνιθοτυφλία, ἡ ὀρνιθοτυφλία.

Ὄφθαλμία: ἡ ἄμματοπόνηση, ὁ ἄμματοπόνος, ἡ γαρισούρα (μεσ.). φλόωση τῶν ἄμμαδκιῶν.

Πτερύγιον: τὸ κρέας τ' ἄμμαδκιού, τὸ ξένον, ἡ πίζηλη (γαλλ. besicle? Κυρ.).

Στραβισμός: τὸ ἀλλοιθώρισμαν, ἡ ἀλλοιθωρκά²².

Τράχωμα: οἱ κορδαψιοί²³, τὸ τράχωμαν, οἱ σκορδαψιοί, οἱ σκορταψιοί.

Τύφλωσις: ἀλαοσκοπιή (Σακ.), ἡ στραβάρα, τὸ στράωμαν, ἡ στραωμάρα.

Τριχίασις ὀφθαλμῶν: ἡ τρισσιά.

Κυψελίς: τὸ τζιερίν, τὸ τζιερκόφτιν.

Κώφωσις: ἡ κουφάρα.

Ὁτίτιδες: ὁ φκίοπονος, ὁ φτόπονος. "Ἐπκιασεν ἀέραν τὸ φτίν μου.

ΣΤ) Δερματικά-Ἐφροδίσια

α) Δερματικαὶ Ἀλλοιώσεις

Ἀπόστημα: τὸ κουβάριν, τὸ μουθίν, τὸ πόστημαν, τὸ πρίσμαν, τὸ φούσκωμαν.

Βλατίς: τὸ κουρτούλλιν, τὸ κουρτουλλούϊν, τὸ σπειρίν, τὸ σπειρούδιν, τὸ σπειρούϊν.

Ἐκδορά: τὸ ξιπέτσισμαν, τὸ τσάρνιασμαν, τὸ χτάρμαν, ὁ χταρμός, τὸ χτάρσιμον, τὸ χτέρμαν.

Ἐλκος: ὁ γιαράς (τουρκ. yaga), τὸ πόνημαν.

Μώλωψ: τὸ κόστωμαν.

Ὄγκος, διόγκωσις: τὸ κουβάριν, *ὁ ὄγκος, τὸ πρίσμαν, τὸ φούσκωμαν.

Πληγή: ὁ γιαράς, ἡ λαβωμαδκία, ἡ πληγή, ἡ πληή, τὸ πόνημαν.

Πετέχεια: ἡ πατιτζιή²⁴

Πομποί: τὰ κουκκούλια (λατ. cuculus), τὸ ροδοφύλλιν, οἱ τσοῦνες, οἱ φουτοῦλες, οἱ φουτοῦνες, οἱ φυσήτσεις.

Φλύκταινα, πομφόλυξ: ή καντήλα (λατ. *candela*), ή μαύρη, ή παμπούλα, ή φούσκα.

Χρωστικής διαταραχαί: οί παννάδες²⁵, οί τάτσες.

β) Δερματικά νοσήματα

Άθήρωμα: τὸ βλέμμα, τὸ φλέμμα.

Άκμή: τὰ εὐκεννίκκια, τὰ κουρτουλλούδκια, τὰ πιπίντζια, σπειρκὰ τῆς ἡλικίας, τὰ σπειρούδκια.

Άκροχορδόνες: τὰ μυρμηγκια (ιατρ.), οί μυρμητζιές, οί σκαθθάρροι.

Άχωρ: ή κκέλα (τουρκ. *kel*=φαλακρός), ὁ κκελίτης.

Δοθιήν: ὁ ἀμματάς, ὁ γαιματάς, ὁ καλόηρος, ή καντήλα ή μαύρη, ὁ καρφίτης, ὁ ξορισμένος, ὁ χρονίτης²⁶.

Έκζεμα: τὸ ἀρμυρόφλεγμα, τὸ ἀτλάζιν, τὸ ἔκσεμαν, ὁ μαγιασίλης, ὁ μουασίλης, ὁ μυγιασίλης, τὸ ξορισμένον.

Έκθυμα: τὸ ἀτλάζιν, τὸ ξορισμένον, τὸ περνάριν.

Έρπης: τὸ ἀρμυρόφλεγμαν.

Έρπης ἐπιχείλιος: ἑκατούρισέν του ὁ μισσιαρός²⁷, ἔφτυσέν του ή ἀρρώστια ή ή πύρεξη.

Έφηλίδες: οί ἡλιοκαμμάδες, οί ἡλιοπαννάδες, οί τάτσες τοῦ ἡλιου.

Ίδρώα: τὸ δρωτάριν.

Καρκίνος: (ἐπιθλιώμα): *ὁ ὄγκος, ή φάουσα.

Κηρίον μολυσματικόν: τὸ ἀτλάζιν, τὰ μιμίδκια, τὸ μιμίν, ὁ μιμίτης, τὸ μιμίτιν, τὸ περνάριν.

Κνίδωσις: *δηλητηρίασις τοῦ γαιμάτου, ή κνισμάρα, μόλυσση ή μόλυσση τοῦ γαιμάτου, ὁ τζοιλικάς, τὸ ροδοφύλλιν, ή φαούρα.

Κρυοπάγημα: τὸ βόρκασμαν, οί σσιονίστρες, τὰ χείμεθλα (ιατρ.).

Λειχήν: ή ἀρκογροφή, ή ἀρκοδροφή, ή ἀρκοθροφή, ή γροφή, ή δροφή, ή θροφή.

Λίπωμα: τὸ βλέμμα, τὸ φλέμμα.

Λύκος: ή λιμπουρκά²⁸, ὁ λύκος.

Παράτριμα: τὸ σύγκαμμαν, τὸ συγκάψιμον.

Πυτιρίασις: ή πυτιρίδα, ή πυτιρίθρα.

Σταφυλοκοκκιάσεις καὶ στρεπτοκοκκιάσεις τῶν παίδων: τὸ ἀτλάζιν, τὸ ξορισμένον, τὸ περνάριν. Βατοπέρναρον, κουτρουλλοπέρναρον, κριθθοπέρναρον, λυκοπέρναρον, μαζοπέρναρον, μοσφιλοπέρναρον, ραχοπέρναρον, τζιεγαλοπέρναρον, τὸ φεγγαροπέρναρον (γητ.)²⁹.

Σπίλος ἀγγειωματώδεις: οί ἐλιές, οί κρεατοελιές.

Τριχόκειρ=τριχοφάος.

Τριχόρρηξις: ή δρωξαλλίδα (Σακ.), ή τρωξαλλίδα, ή ψαλλίδα.

Τριχοφυτεῖαι: (Κύττα λειχήν).

Τύλλοι: οί κάλλοι, οί κόντρες, οί σκάθθαροι.

Φαγέδαινα: ή φάουσα.

Φακοί (φακόψις): οί πυκνάδες (Σακ.). οί πυκνίδες, τὸ πυκνίδιν.

Φθειρες ἐφηβαίου: τὸ κουρκιαγιάκκιν, οί μουννόφτειρες.

Φλέγμων: τὸ ἀμολόητον, τὸ ἀνεμοπύρωμαν, τὸ ξορισμένον, ὁ ξορισμένος, τὸ πύρωμαν.

Ψώρα: ή φαούρα, τὸ φαούριν, ή ψώρα.

γ) Ἐφροδίσια Νοσήματα³⁰

Βαλανίτις: ή ζούρα, ή ξημαρισσιά.

Βλενόρροια: ή γονόρροια, τὰ πάθη, τὸ σκουλαμέττον (ιτ. scolamento).

Κονδυλώματα: τὰ καραόλια (ιτ. caragollo), καρυόλια.

Λευκόρροια: οί βρῶμες, οί ξημαρισσιές, τὰ ὕγρα.

Μαλακὸν ἔλκος, βουβῶνες: οί ὄρσουλες, τὰ πομπόνια.

Μητρίτιδες: τὰ πάθη, πάθη τῶν γεναικῶν, τὰ μητρικά.

Μήτρας ὄγκοι: *ὁ ὄγκος, τὸ χταπόδιν τῆς μήτρας.

Σύφιλις: (Κύττα λοιμῶδη νοσήματα).

Ζ) Νευρικὸν σύστημα

Ἀποπληξία: ή βλαγγάρα, ὁ κόλπος (ιτ. colpo), ὁ κόρπος, ὁ ταμπλάς (τουρκ. tambla), ή φλαγγάρα. Ἐνέβηκεν τὸ γαῖμα στὴν τζιεφαλήν του, ἤδρεν τον τὸ γαῖμαν.

Ἐπιληψία: ή ἀνάγκη (Σακ.), τὸ ἀντίναμαν, ή ἄσσημη ἀρρώσκια, τὸ ἀντζιελόσσιασμαν (Σακ.), ή κατζιή ἀρρώσκια, τὸ λάωμαν, τὸ σάραλίκκιν (τουρκ. saga-li=ἔχει ἐπιληψία, Ξιουτ.), τὸ σεληνιάσμαν, ὁ σεληνιασμός, οί σπασμοί, τὸ τρισολάωμαν.

Ἐφιάλτης: ὁ βαρυπνάς, ὁ γαρυπνάς.

Ἡλίσις: ὁ ἥλιος³¹.

Ἡλιθιότης: ή μαννάδα.

Ἡμικρανία: ή κατεβασσιά, τὰ κουλούντζια (τουρκ. kulunc), ή πεζαρία (ιτ. peso=ἔχω βάρος), ή τζιεφαλαρκά, ὁ τζιεφαλόπονος.

Ἰσχυαλία: ή σιάτικα (προβ. sciatica, Χατζ.).

Λήθαργος: ή μωρισούρα, ψατίκα (μεσ.).

Λιποθυμία: ή λλιοθυμιά, τὸ λλύωμαν, τὸ φύρμαν.

Μελαγχολία: ή ποχόνδρια, ή ποχόντρια, ή ὑποχόνδρια, ή ὑποχόντρια.

Μητρομανία: ή γαρισούρα (μεσ. γάργαλος—γαργάλη; Σακ.), τὸ στρινίν.

Μυῶν συσπάσεις: ὁ καρουκάς, ὁ καρτσινάς, τὸ πκιάσμαν.

Νευραλγίαὶ καὶ Μυαλγίαὶ: τὸ ἀερόπκιασμαν, τὰ γεροκούλουγκα, τὰ κουλούντζια, τὰ νεφροκούλουγκα, τὰ στεροκούλουγκα, τὰ ποδοκούλουγκα, οί τζιεγκιές, τὰ τζιεφαλοκούλουγκα.

Νευραλγίαι τριδύμου: ἡ κατεβασσιά.

Ὀσφυαλγία: τὸ βνίδιν, τὸ μνίδιν, τὸ μνίϊν, τὸ φνίδιν (ἔππεσεν).

Παράλυσις: τὸ λόρωμαν, τὸ πκιάσμαν.

Προσωπικοῦ παράλυσις: τὸ ζαομουτσοῦνιασμαν (ἰτ. *musope*=πρόσωπον), τὸ ντζίσμαν, τὸ στραομασέλλιασμαν, τὸ στραομουτσοῦνιασμαν.

Σπασμοφιλία: τὸ ἀντίναμαν, τὸ λάβωμαν, τὸ ντζίσμαν, οἱ σπασμοί.

Στερνοκλειδομαστοειδοῦς συσπάσεις (ραιβόκρανον): τὸ ζαοζυνίσσιασμαν, τὰ κουλούντζια, τὰ στεροκούλουγκσ, τὸ στραοζυνίσσιασμαν, τὸ στραολαίμιασμαν, τὸ στραοτζοίμιασμαν.

Ὑστερία: τὰ νεῦρα, ἡ στέρα, τὰ τρεμουσιά.

Φρενοβλάβεια: τὸ λάμπασμαν, τὸ λαμπασιὸν (Σακ.), τὸ λαμπαχιόν, τὸ λάωμαν, ἡ λαωμάρα, ἡ λωλάδα, τὸ ντζίσμαν, ἡ πέλλα (ἀπὸ τὸ πελλός; Σακ.), ἡ πελλαμάρα, ἡ πελλάρα, ἡ πεζαρία.

Η) Λοιπὰ συστήματα

Ἀναιμία-χλώρωσις: ἡ τζιτρινάδα.

Ἀρθραλγίαι, ἀρθρῖτις, ρευματισμοί: τὰ ἄλατα, τὰ ἀρθριτικά, οἱ ἀρμοποιές, οἱ ὀρμοπονίες, τὰ ρεματικά, *οἱ ρευματισμοί, οἱ τζειγκιές.

Ἀρθρῖτις παραμορφωτική: τὸ κέλιντζίκκιν (τουρκ. *Gelinskik*), τὸ κίλιντζίκκιν, τὸ τζίλιντζίκκιν.

Γάγγραινα: τὸ γκαγκρίν.

Δήγματα: ἡ δακκαμμαδικιά, τὸ δάκκαμαν, τὸ κρούσμαν³².

Διαβήτης: ὁ ζαχαρίτης.

Ἐγκαύματα: τὸ κάψιμον, τὸ κρούσιμον, τὸ κρούσμαν.

Ἐξάρθημα: τὸ ξήστρεμμαν (Σακ.), τὸ ἔφακαμαν, τὸ ἔφακαρμαν, τὸ φκάλαμαν, τὸ φκάρμαν, τὸ φκάρσιμον.

Θλάσις: τὸ νευροκαβαλλίτζιεμμαν, τὸ φλήμαν.

Κατακλίσεις: ὁ θανατίτης.

Καχεξία γεροντική: τὸ βαρκάρισμα, ἡ βαρκαρισούρα.

Καχεξία παιδική: τὸ δκιασσιέλημα, τὸ δκιασσιέλησμαν, τὸ κάσκιασμαν, ἡ κακουσσιάν, τὸ κλῶσμαν, τὸ σσιάσμαν.

Λεμφικῶν ἀδένων διόγκωσις: οἱ ἐλιές, τὰ κουβάρκα, τὸ μουθίν, οἱ νυφ-φίτσες, πομπόνια.

Μαστίτις: τὸ βυζοπὸνήμαν, ὁ βυζόπονος.

Ὀστεομωελίτις: ὁ τρίκογκλος, ὁ τρίκουγκλος, ὁ τρικούγκουλος.

Παλμοί: ἄχτυπος (ὁ, τό).

Παρωνυχίς (*Ranagicium*): τὸ καλαγκάθθιν, ὁ νυχόπονος.

Πόνοι τῶν ἄκρων: ἡ ποβαρία, ἡ ποδαρία.

Ταχυπαλμία: ἄχτυπος (ὁ, οἱ, τό).

Τερατώματα: τὸ παραχτῶριν (παρὰ-ἔκτρωμα, Σακ.).

Χοιράδωσις: τὰ κουβάρκα, τὰ πρίσματα, οἱ σσιελῶνες, τὰ χελώνια (ια-
τρ.)

Συμπεράσματα

Ἐκ τῆν πιδ πάνω παράθεση τῶν ὀνομασιῶν τῶν διαφόρων νόσων
στὴν Κύπρο ἐξάγουμε τὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

α) Ὑπάρχει καταφανὴς ὑπεροχὴ τῶν ἑλληνικῶν ὀνομασιῶν τῶν νόσων
στὴν Κύπρο ἀπέναντι στὶς ἐλαχιστότατες ξενικὲς ὀνομασίαις.

β) Ὑπάρχουν γιὰ μερικὲς νόσους σὰν τὴν ἐλονοσία, ἐρυσίπελας, δυ-
σεντερία κλπ. ἄρκετὰ συνώνυμα, τόσο στὴν καθημερινὴ χρῆση ὅσο καὶ
στὶς γητιῆς, πού δείχνουν τὴν συχνότητα καὶ τὴν μεγάλη ἔχταση τῶν νό-
σων αὐτῶν στὴν Κύπρο.

γ) Ὑπάρχει στὴν Κύπρο πραγματικὸς πλοῦτος συνωνύμων γιὰ τὶς διά-
φορες νόσους, παρόλο πού σ' αὐτὸ συντελεῖ μερικῶς καὶ ἡ σύγχυση τῶν
διαφόρων νοσολογικῶν ὀντοτήτων ἀπὸ τὸν λαό. Λέμε «πλοῦτος», γιὰτὶ εἴ-
μαστε βέβαιοι πὼς ὑπάρχουν ἄρκετὲς ἀκόμα ὀνομασίαις νόσων πού ἐμεῖς δὲν
κατορθώσαμε νὰ συλλέξουμε, ἐλπίζοντας πὼς κάποιος ἄλλος εἰδικὸς θὰ
μᾶς συμπληρώσει στὸ σημεῖο αὐτὸ μελλοντικῶς.

δ) Ὑπάρχει στὸν κυπριακὸ λαό, ὅπως καὶ σὲ ὅλους τοὺς λαούς, σύγ-
χυση νοσημάτων, ἔτσι πού μὲ μιὰ λέξη νὰ ἀποκαλοῦνται πολλὲς φορὲς τε-
λείως διάφορες νοσολογικὲς ὀντότητες. Ὡστόσο αὐτὸ δὲ μᾶς παραξενεύει,
γιὰτὶ καὶ ὁ ἐπιστήμονας ἱατρός, παρόλη τὴν βοήθεια τοῦ ἐργαστηρίου,
βρίσκεται ὄχι λίγες φορὲς στὴν ἀδυναμία νὰ προσδιορίσει ποῖα εἶναι μιὰ
νόσος, ἀναμένοντας νὰ τὸν βοηθήσει ἡ ἐξέλιξη τῆς καταστάσεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ν. Κληρίδου: Δημῶδης Ἱατρικὴ ἐν Κύπρῳ περ. «*Κυπρ. Χρον.*», ἔτος Δον, σελ. 244-247.
Ν.Γ. Κυριαζῆ: Δημῶδης Κυπριακὴ Ἱατρικὴ, περ. «*Κυπρ. Χρον.*» ἔτ. Δον, σελ. 1.
Στ. Κυριακίδου: Κυπριακαὶ Ἐπφδαί, περ. «*Λαογρ.*», τόμ. Α', σελ. 604-615.
Γ. Λουκά: Λεξιλόγιον τῆς Λαλουμένης Γλώσσης τῶν Κυπρίων, Λεμεσός.
Γρ. Μαχαιριώτη: Κυπριακαὶ Ἐπφδαί, περ. «*Λαογρ.*», τόμ. Η', σελ. 206-209.
Σ. Μενάδρου: Γαλλικαὶ Μεσαιωνικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ, περ. «*Ἀθηνᾶ*» τόμ. ΙΒ', σελ. 360-
384.
Π. Ξιούτα: Ξεναὶ Λέξεις στὴ Γλῶσσα μας, «*Κυπρ. Σπουδ.*», τόμ. Α' σελ. 133.
Γ. Παπαχαραλάμπους: Ἐθιμα, Προλήψεις καὶ Δεισιδαιμονία τῶν Κυπρίων, «*Κυπρ.
Σπουδ.*» τόμ. Γ', σελ. 13.
Κ.Ν. Σάθα: Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β', Γλώσσημα, σελ. 597 — 637 (Βενετία; 1873).
Ἰ.Θ. Σακελλαρίου: Τὰ Κυπριακά, τόμ. Β', σελ. 422 κ ἐξ. (Ἀθῆναι 1891).
Λ. Φιλίππου: Ἐπφδαί καὶ Κατάδεσμοι ἐκ Πάφου, περ. «*Λαογρ.*», τόμ. Δ', σελ. 527.
Κυρ. Χατζηγιάννου: Περὶ τῶν ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ καὶ Νεωτέρῃ Κυπριακῇ Ξένων Γλωσσι-
κῶν Στοιχείων, Ἀθῆναι, 1936.
Κ. Χρυσάνθη: Τρία Ἱατρικὰ Σύμμεικτα Κύπρου, περ. «*Κυπρ. Γράμμ.*» τόμ. Ζ'. Ἀνάτυπο.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- 1) Σημασίες της λέξεως καλαγκάθθιν: α) ή νόσος *άνθραξ* και κάθε φλεγμονή τῶν μαλακῶν μοριῶν τῆς ἄκρας φάλαγγος τῶν δαχτύλων (paraniciium), β) φυτὰ πού χρησιμοποιοῦνται πρὸς θεραπεία τοῦ καλαγκαθθιοῦ: *Κενταύριον τὸ κρητικόν, παρωνυχία ἢ αἰγιαλόφιλος καὶ πολύκαρπον τὸ τετράφυλλον. γ) ὁ θειϊκὸς χαλκὸς (CuSO₄)* (βένετον καλαγκάθθιν) καὶ ὁ *θειϊκὸς σίδηρος (FeSO₄)* *πράσινο καλαγκάθθιν*.
- 2) Σφαλάντζια καλοῦνται ἔντομα τῆς τάξεως τῶν ὑμενοπτέρων, πού κατὰ τὴν δημώδη κυπριακὴ ἀντίληψη ὅταν κεντρίσουν προκαλεῖται ἡ νόσος *άνθραξ*. Τέτοια ἔντομα εἶναι: *Dasyllabis mauga, L. Mutilla barbara, L. Myrmilla erythrocephala, Latr., Myrmilla glabrata, F., Pycnofylla barbara, F., Smicromyrme viduata, Pall, Tropicoditilla syriaca, André.*
- 3) Μαύρη καλεῖται καὶ κάθε φλύχταινα, πού παρουσιάζει μελανωπὴ χροιά. Συνήθως αὐτὲς παρουσιάζονται στὰ πέλματα καὶ ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν λαὸν στὸ πάτημα κοπράνων σκύλου.
- 4) Τὸ τί δηλώνει ἡ λέξη *ζήλικούρτιν* εἶναι πολὺ σκοτεινὸ. Τὸ τουρκικὸ *Zil Kurt* σημαίνει «κλειστὸς λύκος». Φαίνεται λοιπὸν πὼς κάθε ὄγκος κλειστὸς ἢ ἐντοπισμένος σὲ ἐσωτερικὰ ὄργανα ὑπολαμβάνεται ἀπὸ τὸν λαὸ ὡς λύκος (lupus) κλειστός, πού δὲν ἐκδηλώθηκε, ὅπως συνήθως περὶ τῆς μύτης.
- 5) Τὸ ὄνομα *grippe* τὸ ἔδωσε στὸ νόσημα αὐτὸ πρῶτος ὁ Sauvage κατὰ τὴν ἐπιδημία τοῦ 1743. Τὸ γαλλικὸ *grippe* πολλοὶ τὸ παράγουν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ λέξη *γριπάομαι-ᾶμαι*, πού σημαίνει μαζεῦομαι, συμπτύσσομαι.
- 6) Τὸ ὄνομα *influenza* δόθηκε στὴ νόσο ἀπὸ τὸν Ἄγγλο Huxham κατὰ τὴν ἐπιδημία τοῦ 1737. Ἄλλοι θεωροῦν τὸν Chr. Galenus (1529) ὡς πρῶτο πού ἔδωσε τὸ ὄνομα αὐτὸ στὴν γρίπη, γιατί σὲ μιὰ πραγματεία του ἀποδίδει τὴ νόσο σὲ οὐρανικὲς ἐπιδράσεις: «Ob occulta quadam coeli influenza».
- 7) Μὲ τὰ διάφορα συνώνυμα τῆς δυσεντερίας ὁ κυπριακὸς λαὸς ὀνομάζει γενικῶς κάθε διαρροϊκὸ καὶ δυσεντεροειδὲς σύνδρομο.
- 8) Μήλλα=βλέννα στὴν περίπτωσι αὐτῆ.
- 9) Σπλήνας=κάθε μεγαλοσπληνία, ἰδίως ὅμως ἡ μεγαλοσπληνία τῆς χρονίας ἐλονοσίας. Πολλὲς φορὲς μὲ τὴν φράση «*ἐπκισέμ με ἢ σπλήνα μου*» ἐννοοῦν αἰφνίδιο πόνο κατὰ τὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς κοιλίας, πού ὀφείλεται σὲ παροδικὴ στάσις ἀερίου κατὰ τὴν ἀριστερὰ κολικὴ καμπή.
- 10) Οἱ ὀνομασίες πού βρίσκονται μὲς τις ἀγκύλες ἀπαντοῦν μόνον σὲ γητιῆς. Πιθανὸ μὲ αὐτὲς ὁ λαὸς νὰ ὀνομάζει τὰ ἐρυσιπέλατα ἀναλόγως τοῦ ἐντοπισμοῦ τους (βυζοπύρωμα κλπ.), τῆς συστάσεώς τους κλπ. Δὲν ἀποκλείεται, ὅμως, οἱ λέξεις αὐτὲς νὰ εἶναι ἀπλῶς μαγικὰ καὶ ἀκατανόητα συνθέματα τῆς γητιᾶς.
- 11) Μεσαιωνικὸ ἐπίθετο «*λωβός*». Σήμερα συνήθως «*λεπρός*», «*μσκίνης*».
- 12) *Μηνιγιτίζ*=κάθε *αιτιολογίας καὶ οἱ μηνιγισμοί*.
- 13) *Θανατικό*=κατὰ τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια κάθε ἐπιδημικὴ νόσος. Μερικῶς αὐτὸ ἰσχύει καὶ σήμερα.
- 14) Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σπανιότητα πὰ τῶν ἐπιδημιῶν πανώλους στὴν Κύπρο δὲ μπορεῖ κανένας σήμερα νὰ μᾶς βεβαιώσει ἀνλεγὸταν «*φάουσα*» καὶ ἡ πανώλης. Ὡστόσο ἀπὸ δυὸ παραδόσεις, πού προσάποιοῦν τὴν Πανώλη καὶ τὴν Φάουσα, ὑποπτευόμαστε πὼς μὲ τὴν ὀνομασία «*φάουσα*» ὁ κυπριακὸς λαὸς ὀνόμαζε καὶ τὴν ἀδενικὴ πανώλη. Συνήθως μὲ τὴν λέξη αὐτὴ καλεῖται κάθε δυσίατο διαβρωτικὸ ἔλκος καὶ κυρίως τὰ ἐπιθηλιώματα, ἢ νομὴ κλπ.
- 15) Ταουτσιὰ εἶναι μόνον ὁ τέτανος τῶν ζῶων.
- 16) Τάρτακας λέγεται καὶ ὁ ἐπιθανάτιος ρόγχος.
- 17) Σθηθικά=ὅλα τὰ χρόνια νοσήματα τοῦ στήθους.
- 18) Οἱ τρεῖς τελευταῖες ὀνομασίες ἀπαντοῦν μόνον σὲ γητιῆς. Εἶναι παλαιότερες ὀνομασίες τῆς νόσου ἢ ἀπλῆς μαγικὲς παρηχίσεις;
- 19) Ἰσχύουν ὅσα ὑποσημειώσαμε στὸ ἐρυσίπελας καὶ στὴν ἀμυγδαλίτιδα.
- 20) Πικραλλίδιν ἢ φολικάδιν=χοληδόχος κύστις.
- 21) Μὲ τὴν φράση αὐτὴ δηλώνεται ἐπίσης καὶ κάθε ἐλάττωσι τῆς ὀράσεως.

- 22) Ὁ στραβισμὸς συνθῆστερα δηλώνεται μὲ τὰ ἐξῆς ἐπίθετα: (εἶναι) ἀλλοίθωρος, γιαζός, ζαόμματος, στραόμματος.
- 23) Ὁ Σακελλαρίου τοὺς θεωρεῖ ὡς ὀφθαλμικὴ νόσο τῶν ζῶων (σελ. 788, τόμ. Β΄).
- 24) Πατητζιή=ἡ πορφύρα καὶ κάθε νόσος ἐμπύρετος ἢ μὴ, ποὺ παρουσιάζει πετέχειες.
- 25) Παννάδες συνήθως καλοῦνται οἱ ὑπερχρώσεις τῆς ἐγκυμοσύνης.
- 26) Χρονίτης δοθιὴν μὲ τάση πρὸς χρονιότητα. Κατὰ τὴν λαϊκὴ ἀντίληψη θέλει ἓνα χρόνο γιὰ νὰ γιαιτρευτεῖ.
- 27) Μισσιαρὸς (μισαρὸς)=σαυροειδές.
- 28) Λιμπουρκά εἶναι ἐπίσης τὰ φυματιώδη ἔλκη καὶ φυματιώδη συρίγγια.
- 29) Ἴσχϋουν γιὰ τὶς ὀνομασίες αὐτὲς ὅσα ὑποσημείωσαμε στὸ ἐρυσίπελας.
- 30) Συμπεριλαβάνομε καὶ μερικὰ γυναικολογικά.
- 31) Ἡλῖος καλεῖται καὶ κάθε φωτοφοβία.
- 32) Δῆγματα κουφῆς (*viperæ mauritanica*), κασινιόρου (*scorpius*), σφαλαντζιοῦ κλπ. Κύττα: Κ. Χρυσάνθη, «Θηριακὰ τῆς Κύπρου», Δελτ. Κυπρ. Σπουδ. τόμ. Δ΄.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΟΝΟΜΑΣΙΩΝ

Ἄγριόψωρα=ψώρα; (ιατρ.)	ἀντερίτης=ἐντερίτις
ἀερόπκιασμαν=νευρομυαλγία	ἀντερόκομμαν=κωλικοὶ τῶν ἐντέρων
ἄζμαν=βρογχικὸν ἄσθμα	ἀντερόπονος=κύττ. ἀντερόκομμαν
ἀλαοσκοπιή=τύφλωσις	ἀντίναμμαν=σπασμοφιλία, ἐπιληψία
ἄλατα=ἄρθριτικά, ψαμμιάσις	ἀντζιελόσσιασμαν=κύττ. ἀντίναμμαν
ἄλιγγοι=ἄσκαρίδες, ἄσκαριδίασις	ἀππιτούρκα=δξύουροι
ἀλλοιθώρισμαν=στραβισμὸς	ἄρθριτικά=ἄρθραλγία, ρευματισμοὶ,
ἀλλοιθωρκά=στραβισμὸς	ἄρθριτις
ἀλουπόβηχας=κοκκύτης	ἄρκοροφή=λειχήν, τριχοφυτεῖαι
ἄμματὰς=δοθιὴν	ἄρκοροφή=κύττ. ἄρκοροφή
ἄμματοπύρωσις=κερατίτις, ὀφθαλμία	ἄρκοροφή=κύττ. ἄρκοροφή
ἄμμοτόπονος=κερατίτις, ὀφθαλμία	ἄρμιγγες=ἄσκαρίδες, ἄσκαριδίασις
ἄμματοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)	ἄρμιγγοί=κύττ. ἄρμιγγες
ἄμολόητον=φλέγων, καρκίνος	ἄρμπονίες=ἄρθραλγία
ἄμμος=ψαμμιάσις	ἄρμυρόφλεγμα=ἔκζεμα, ἔρπης
ἀνάγκη=δυσεντερία, σύφιλις, φυ-	ἄσσημη ἄρρώσκια=ἐπιληψία
ματίωσις, ἐπιληψία	ἄσπρον=λευκῶμα ὀφθαλμοῦ
ἀνάγκη τῶν γεναικῶν=σύφιλις	ἄστέρας=κωλικοὶ ἐντέρου
ἀναουλιατὸς=ἔμετός, γαστρίτις,	ἀτλάζιν=ἐρυσίπελας, λοιμῶδες
ναυτία	ἐρύθημα, ἔκθυμα, ἔκζεμα
ἀναοῦλλες=κύττ. ἀναουλιατὸς	ἀφροδίσια=σύφιλις, ἀφροδίσια
ἀνάσερμαν=βρογχικὸν ἄσθμα,	νοσήματα
δύσπνοια	ἄφτες=ἄφθαι
ἀνάσυρμαν=κύττ. ἀνάσερμαν	ἄχελοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
ἀνάτζιη=κύττ. ἀνάγκη	ἄχεροπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
ἀνάτζιη τῶν γυναικῶν=κύττ. ἀνάγκη	ἄχετοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
τῶν γεναικῶν	ἄχτυπος=ταχυπαλμία, παλμὸς
ἀνεμοβλογιὰ=ἀνεμοευλογία	Βαρκάρισμαν=γεροντικὴ καχεξία
ἀνεμόζαννον=ἴκτερος (γητ.)	βαρκαρισούρα=γεροντικὴ καχεξία
ἀνεμοπύρωμαν=ἐρυσίπελας	βαρυπνάς=ἐφιάλτης

βασιλιτζιή ἄρρώσκια=πνευμονική
φυματίωσις
βατοπέρναρον=κύττ. περνάριν (γητ.)
βήχας=βρογχίτις, λαρυγγίτις
βλαγγάρα=πνευμονικαὶ συμφορήσεις,
ἀποπληξία
βλάψιμον=ἐνοχλήσεις κηύσεως
βλέμμαν=ἀθέρωμα, λίπωμα
βλογιὰ=εὐλογία
βνίδιν=ὀσφυαλγία
βνίϊν=ὀσφυαλγία
βουβῶνες=μαλακοῦ ἔλκουσ
βουβωνίτις
βραχνάδα=λαρυγγίτις
βυζόπονος=μαστίτις
βυζοπόνημαν=μαστίτις
βυζοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
βρῶμες=λευκόρροια
Γαρισούρα=ὀφθαλμία, μητρομανία
γαρυπνάς=ἐφιάλτης
γαϊματὰς=δοθιήν
γαλλικὰ πάθη=σύφιλις, ἀφροδίσια
γαστέρα=κωλικὸς τῶν ἐντέρων
γεροκούλουγκα=νευρομυαλγία
γιαλούπιν=δακρυοκυστίτις,
δακρυχόνον συρίγγιον
γιαρὰς=πληγή, ἔλκος
γκαγκρὶν=γάγραйна
γονόρροια=βλενόρροια
γλωσσοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
γρίπη=γρίπη
γροφή=λειχήν, τριχοφυτεῖα
Δακκαμμαδικὰ=δηγμα
δάκκαμμαν=δηγμα
δημμαν=συζυγικὴ ἀνικανότης
δήσιμον=συζυγικὴ ἀνικανότης
διάρροια=δυσεντερία, εὐκοιλιότης
διφθερίτης=διφθερίτις
δκιασμὸς=δυσεντερία
δκιασσιέλημαν=παιδικὴ καχεξία
δκιασσιέλησμαν=παιδικὴ καχεξία
δοντόπονος=ὀδονταλγία
δοντοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
δροφή=λειχήν, τριχοφυτεῖα
δρωξάλλίδα=τριχόρρηξις
δρώπικας=ὑδρωψ ἀσκήτης

δρωπιτζιή=ὑδρωψ ἀσκήτης
δρωτάριν=ιδρώα
δυσεντερία=δυσεντερία
δυσκοιλιότη=δυσκοιλιότης
Ἐλιές=ἀδενίτις, ἀγγειωματώδης
σπίλος
εὐκοιλιότη=δυσεντερία, εὐκοιλιότης
εὐλογιὰ=εὐλογία
ἔφαλμαν=ἐξάρθημα
ἔφαρμαν=ἐξάρθημα
ἔφυσσοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
ἐχιδνοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
ἐχεντοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
Ζαννίν=ἴκτερος
ζαοζυνίσσιασμαν=σύσπασις στερνο-
κλειδομαστοειδοῦς
ζαομουτσούνιασμαν=παράλυσις
προσωπικοῦ
ζήλικούρτης=ἄνθραξ, διφθερίτις (;)
ζήλικούρτιν=κύττ. ζήλικούρτης
ζούρα=βαλανίτις
Ἡλιοκαμμάδες=ἐφηλίδες
ἥλιοπαννάδες=ἐφηλίδες
ἥλιοπύρωμαν=ἐρυσίπελας
ἥλιος=ἥλιασις, φωτοφοβία
Θανατικὸν=πανώλης, χολέρα
θανατιτζιή=πανώλης, χολέρα
θέρμη=ἐλονοσία
θροφή=λειχήν, τριχοφυτεῖα.
Ἴφλουέντζα=γρίπη
Καλαγκάθθιν=ἄνθραξ, ranaticium
κάλλος=τύλος
καλλοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
καλόηρος=δοθιήν
καντήλα μαύρη=δοθιήν
καντήλες=πομφόλυγες, φλύκταινα
καράολια=κονδυλώματα
καρβούνιν=ἄνθραξ
καρβουνοπύρωμαν=ἀνθρακικὸν
ἐρυσίπελας
καρδελλοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
καρκιοπύρωμαν=ἐρυσίπελας (γητ.)
καρούνας=μυϊκὴ σύσπασις
καρτάνα=ἐλονοσία
καρτζινὰς=ἐπώδυνος μυϊκὴ σύσπασις

καρυόλια=κονδυλώματα
 καρφίτης=δοθιήν
 κατέβασμαν=κήλη
 κατεβασσιά=φωτοφοβία, ρινίτις, ήμικρανία, νευραλγία τριδύμου
 κατζιή άρρώσκια=έπιληψία
 κατουρκόν=πολουρία
 καψίδιν=βλεφαρίτις
 καψίδκια=βλεφαρίτις
 κάψιμον=έγκαυμα
 κέλιντζίκκιν=άρθριτις παραμορφωτική
 κίλιντζίκκιν=κύττ. κέλιντζίκκιν
 κίνηση=διάρροια, δυσεντερία
 κέλα=άχωρ
 κκελέφιν=λέπρα
 κκελοπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 κλιθθαρκά=κριθή
 κλιθθαροπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 κλώσμαν (τ' άντέρου)= είλεός
 κνισμάρα=κνίδωσις, κνισμός
 κοκλούσσ=κοκκύτης
 κόλπος=άποπληξία, ήμιπληγία
 κομμάρα=έλονοσία
 κομμασούρα=έλονοσία
 κόνιδες=βλεφαρίτις
 κονίες=βλεφαρίτις
 κόντρα=τύλος
 κορδαψιός=τράχωμα
 κόρπος=άποπληξία, ήμιπληγία
 κόστωμαν=μώλωψ
 κοτσινάδιν=έρυθρά
 κοτσινοπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 κουαρτάνα=έλονοσία
 κουαρτένα=έλονοσία
 κουβάριν=άπόστημα, άδενίτις, όγκος
 κουβάρκα=χοιράδωσις, άδενίτις.
 κουκκούλια=πομποί
 κουκκύτης=κοκκύτης
 κουλούντζια=νευρομυαλγίαι, ήμικρανία
 κουρτουλλοπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 κουρτούλια=ακμή, βλατίς
 κουρτουλλοθήκια=ακμή, βλατίς

κουτρουλλοπέρναρον=κύττ. περνάριν (γητ.)

κουφάρα=κώφωσις
 κρέας τ' άμμαδκιοϋ=πτερύγιον
 κρέατα τής μούττης=πολύπους ρινός

κριθθαρκά=κριθή
 κριθθοπέρναρον=κύττ. περνάριν (γητ.)

κρούσιμον=έγκαυμα, δήγμα
 κρούσμαν=έγκαυμα, δήγμα
 κρούδες=βρογχίτις, κρουολογήματα
 κρουολόγημαν=γρίππη, κρουολογήματα
 κωλικόπονος=κωλικός, κωλικός τών έντέρων

Λαβωμαδικιά=πληγή

λαιμά=διφθερίτις, άμυδαλίτις, λαρυγγίτις,

λαιμόπονος=κυττ. λαιμά

λάμπασμαν=φρενοβλάβειαι

λαμπασιόν=φρενοβλάβειαι

λαμπαχιόν=φρενοβλάβειαι

λαμπροπύρωμαν=έρυσίπελας

λάωμαν=έπιληψία, φρενοβλάβειαι

λαωμάρα=φρενοβλάβειαι

λειεντερία=δυσεντερία

λεκκές=λευκώματα όφθαλμοϋ

λέπρα=λέπρα

λεύκωμα=λευκωματουρία

λιμπουρκά=λύκος, φυματίωσις δέρματος

λιοθυμία=λιποθυμία

λλιώμαν=λιποθυμία

λοιμτζιή=χολέρα, γαστρεντερίτις, εύλογιά;

λοιμός=πανάλης

λόρωμαν=παράλυσις

λουτζοτζάννιν=ϊκτερος (γητ.)

λούτσικας=λύγξ

λυκοπέρναρον=κύττ. περνάριν (γητ.)

λύκος=λύκος

λυσαντερία=δυσεντερία

λύσσα=λύσσα

λυσσάρα=λύσσα

λυσσιάρα=λύσσα

λώβα=λέπρα

Μαβυλίτης=άμυγδαλίτις (γητ.)

μαγιασίλης=έκζεμα, αίμορροΐδες

μαζοπέρναρον=κυττ. περνάριν (γητ.)

μαλάρια=έλονοσία

μάλαβράντζα=σύφιλις

μαλαφράντζα=σύφιλις

μαμμιλίτης=άμυγδαλίτις (γητ.)

μαουλάς=έπιδημική παρωτίτις

μαρουλλοπύρωμαν=έρυσίπελας
(γητ.)

μαύρη=φλύκταινα, πομφόλυξ, άνθραξ

μηλιγγίτης=μηνιγγίτιδες

μηλλοπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)

μητρικά=μητρίτιδες

μιμίδκια=μολυσματικόν κηρίον

μιμμίν=μολυσματικόν κηρίον

μιμμίτης=μολυσματικόν κηρίον

μιμμίτιν=μολυσματικόν κηρίον

μισκίνα=λέπρα

μισκινίκκιν=λέπρα

μορροΐδες=αίμορροΐδες

μόλυνση γαιμάτου=κνίδωσις

μοσφιλοπέρναρον=κύττ. περνάριν
(γητ.)

μουασίλης=έκζεμα, αίμορροΐδες

μουννόφτειρες=φθειρες έφηβαίου

μυγιασίλης=έκζεμα, αίμορροΐδες

μυρμήγκια=άκροχορδόνες

μυρμητζιές=άκροχορδόνες

μωρισούρα=λήθαργος.

Νεροκόνιδες=βλεφαρίτις

νεροκονίες=βλεφαρίτις

νεύρα=ύστερία

νευροκαβαλλίτζιμαν=θλάσις, μυϊκή
σύσπασις

νευροπονίες=νευρομυαλγία

νευροπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)

νεφροκούλουγκα=μυαλγία νευρικής
χώρας

νεφροκουλούντζια=κυττ. νεφροκού-
λουγκα

νεφρόπονος=άλλη νευρικής χώρας
νουςλάς=ούλίτις σκορβουτική,
στοματίτις

ντζαννίν=ίκτηρος

ντζίσμαν=παράλυσις προσωπικού,
φρενοβλάβειαι

νυφίτιδες=λεμφαδενίτις

νυχόπονος=ranaricium

νυχοτύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)

Ξένον=λευκόμα όφθαλμού

ξημαρισσιά=λευκόρροια, βαλανίτις

ξηστρεμμαν=έξάρθρημα

ξιπέτσιμαν=έκδορά

ξορισμένον=έρυσίπελας, έκθυμα,
έκζεμα

Όγκος=όγκος, διόγκωσις

όρθοϋπνία=βρογχικόν άσθμα,
δύσπνοια

όρθοϋπνιά=βρογχικόν άσθμα,
δύσπνοια

όρμπονίες=άρθραλγία

όρنيθοτυβλιά=νυκταλωπία

όρنيθοτυφλιά=νυκταλωπία

όρнинοτυφλιά=νυκταλωπία

όρσουλες=μαλακόν έλκος, βουβώνες

όφθαλμοπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)

όχτακας=ίχτερος

όχταρας=ίχτερος

όχτικας=ίχτερος, φυματίωσις

όψεως πύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)

Πάθη=άφροδίσια, μητρίτιδες

πάθη τών γεναικών=άφροδίσια,
μητρίτιδες

παμπακάς=άφθώδης στοματίτις,
διφθερίτις;

παννάδες=έφηλίδες, χρωστικής
διαταραχαι

πανούκλα=πανώλης

παράτυφος=παράτυφος

παραχτώριν=τεράτωμα

πατήκωση=βρογχίτις, κρυολόγημα

πατιτζιή=πορφύρα, πετέχειαι

πεζαρία=φρενοβλάβειαι,
κεφαλαλγία

πέλλα=φρενοβλάβειαι

πελλαμάρα=φρενοβλάβειαι

σπλήνας=έλονοσία, μεγαλοσπληνία
 σσιάσμαν=παιδική καχεξία
 σσιελώνες=χοιράδωσις
 σσιεροτζάννιν=ΐκτερος (γητ.)
 σσιονίστρες=κρουπάγημα, χείμετλα
 σταφυλίτης=άμυδαλίτις
 στηθικά=χρονία βρογχίτις, πνευμο-
 νική φυματίωσις
 στενώματα=στενώματα
 στένωση=δυσκοιλιότης, βρογχικόν
 άσθμα
 στέρα=ύστερεία, κωλικός τών έντέρων
 στεροκούλογκα=νευρομυαλγία
 στεροκούλούντζια=νευρομυαλγία
 στερόπονος=έλονοσία
 στραβάρα=τύφλωσις
 στραγγουρία=στραγγουρία
 στραοζυνίσσιασμαν=σύσπασις
 στερνοκλειδομαστοειδοϋς
 στραολαΐμισμαν=σύσπασις
 στερνοκλειδομαστοειδοϋς
 στραομασέλιασμαν=παράλυσις
 προσωπικοϋ
 στραομουτσούνιασμαν=παράλυσις
 προσωπικοϋ
 στραοτζοΐμισμαν=κυττ. στραολαΐ-
 μισμαν
 στράωμαν=τύφλωσις
 στραωμάρα=τύφλωσις
 στρέψιμον=έμετός
 σύγκαμμαν=παράτριμα
 συγκάψιμον=παράτριμα
 συνάχιν=ρινίτις
 σύρφιλη=σύφιλις
 σφαλάντζιν (έκρουσσέν με)= άνθραξ
 σφίξη=δυσκοιλιότης.
 Ταμπλάς=άποπληξία, συγκοπή
 τάρτακας=συρίττουςας λαρυγγίτις,
 έπιθανάτιος βρόγχος
 τάτσα=χρωστικής διαταραχάι,
 λεύκωμα όφθαλμοϋ
 τάτσες τοϋ ήλιου=έφηλίδες
 τατσιά=λεύκωμα όφθαλμοϋ
 τζαννιν=ΐκτερος
 τζιεγκιές=νευραλγία, άρθραλγία
 τζιεριν=κυψελίς ώτός

τζιεραμίιν=ψαμμίασις
 τζιεφαλοκούλογκα=νευραλγία
 τζεφαλαρκά=κεφαλαλγία
 τζιερόφτιν=κυψελίς ώτός
 τζιεφαλοκούλουντζια=νευραλγία
 τζιεφαλοπέρναρον=κυττ. περνάριν
 (γητ.)
 τζιεφαλόπονος=κεφαλαλγία
 τζιεφαλότζαννον=ΐκτερος (γητ.)
 τζιτρινάδα=ΐκτερος, άναιμία, χλώρωσις
 τζοιλικάς=κνίδωσις
 τζυνάχωση=ρινίτις
 τοθεντοπούρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 τουσλάς=σκορβουτική στοματίτις
 τράχωμαν=τράχωμα
 τρίκογκλος=όστεομυελίτις
 τρίκουγκλος=όστεομυελίτις
 τρικούγκουλος=όστεομυελίτις
 τρισολάωμα=έπιληψία
 τρισπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 τρισσιά=τριχίασις όφθαλμοϋ
 τριχοφάος=τριχόκειρ
 τρωξάλλίδα=τριχόρρηξις
 τσάκκισμαν=κάταγμα
 τσάκρισμαν=κήλη
 τσάρνιασμαν=έκδορά
 τσουννα=πομφός
 τύφη=τύφος, παράτυφος
 τυφος=τύφος, παράτυφος
 τυφος τών άντέρων=τύφος, παρά-
 τυφος
 τυφος τής τζιεφαλής=τύφος, μηνιγ-
 γίτιδες
 τυφλόν=σκωληκοειδίτις
 τυφλόν άντερον=σκωληκοειδίτις.
 Ύδροπούρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
 ύδρωπικία=ύδρωψ, άσκήτις
 ύποχόνδρια=μελαγχολία
 ύποχόντρια=μελαγχολία.
 Φαούρα=κνισμός, ψάρα, κνίδωσις
 φαούριν=ψάρα
 φάουσα=καρκίνος, φαγέδαινα, άδε-
 νική πανώλης, νομή
 φεγγαροπέρναρον=κυττ. περνάριν
 (γητ.)
 φίστουκας=συρίγγιον

φίστουλα=συρίγγιον
φκάλμαν=έξάρθρημα
φκάρμαν=έξάρθρημα
φκάρσιμον=έξάρθρημα
φλαγγάρα=άποπληξία, πνευμονική
 συμφόρησις
φλέμμαν=άθήρωμα, λίπωμα
φλήμαν=θλάσις, διάστρεμμα
φλώση τῆς τζοιλιάς=τυφοειδής
 πυρετός
φνίδιν=όσφυαλγία
φός=ἴκτερος
φουρτούνα=έλονοσία
φούσκα=φλύκταινα, πομφόλυξ
φουσκοπύρωμαν=έρυσίπελας (γητ.)
φούσκωμαν=άπόστημα, ὄγκος,
 διόγκωσις
φουτουλλες=πομποί
φουτουνες=πομποί
φτειρες=φθειραι
φτίση=φυματίωσις

φτόπονος=άταλγία
φύρμαν=λιποθυμία
φυσσήτιζιες=πομποί.
Χείμεθλα=κρυσπάγημα
χελώνια=χοιράδωσις
χόλερα=χολέρα
χολέρια=χολέρα, δυσεντερία
χταπόδιν τῆς μήτρας=κακοήθης ὄγ-
 κος τῆς μήτρας
χταπόδιν τῆς μούττης=κακοήθης ὄγ-
 κος μύτης
χτάρμαν=έκδορά
χταρμός=έκδορά
χτάρσιμον=έκδορά
χτέρμαν=έκδορά
χτιτζιδόν=φυματίωσις
Ψαμμίαση=ψαμμίασις
ψώρα=ψώρα
ψατικά=λήθαργος

(Κυπριακαί Σπουδαί, τ. Ζ', 1943, 71-94)

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΝΟΣΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΥΠΡΙΟΥΣ

Ὁ ἀπλοϊκὸς ἄνθρωπος παρατηρῶντας δὲν ἀρκεῖται μόνο στὸ νὰ συναθροίσει μὲ τὴν βοήθεια τῆς ἀπλῆς πείρας ὠρισμένα πορίσματα πρακτικῆς σημασίας, ἀλλὰ τείνει συγχρόνως νὰ ἐξηγήσει τὸ κάθε τί πού παρατηρεῖ. Ἡ τάση αὐτὴ πρὸς ἐρμηνεία καὶ αἰτιολόγηση εἶναι ἔμφυτη στὸν ἀνθρώπινο νοῦ. Ἔτσι, πλάι στὴν δημώδη θεραπευτικὴ, πού ἀποτελεῖ τὸ ἀπολύτως πραχτικὸ καὶ συγχρόνως ἀρχαιότερο τμῆμα τῆς δημώδους ἰατρικῆς, ἀναπτύχθηκε καὶ ὁ αἰτιολογικὸς κλάδος - ἡ ἐξήγηση τῶν αἰτίων τῆς νόσου - πού ξεφεύγει πιά ἀπὸ τὸν πραχτικὸ χαρακτήρα, ἀποτελῶντας τὴν ἀνώτερη βαθμίδα τῆς λαϊκῆς ἐπιστήμης¹.

Ὁ ἄνθρωπος στὰ πρῶτα του βήματα ἦταν φυσικὸ πὼς γιὰ τὴν αἰτιολόγηση τῶν νόσων του θὰ ζητοῦσε κάτι ἀπὸ τὸν γύρω κόσμον πού θὰ ἔπεφτε ἄμεσα στὴν ἀντίληψή του. Ἐβλεπε πὼς ἡ εἴσδυση ἐνὸς ἀκαθιοῦ στὸ δέρμα του, τὸ δάγκωμα ἐνὸς ζώου, ἡ εἴσοδος ξένου σώματος, ὑποθέσουμε, στὸ μᾶτι, κλπ. τοῦ προκαλοῦσε ἐντυπωσιακὴ ἐνόχληση καὶ κατὰ συνέχεια νόσο. Συγχρόνως, ὅμως, παρατηροῦσε πὼς διάφορα ἔντομα καὶ σκουλήκια καταστρέφανε τοὺς καρπούς ἢ ἄλλα μέρη τῶν φυτῶν καὶ στὸ τέλος ὀλόκληρο τὸ φυτό. Ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ γεγονότα ὁ ἄνθρωπος ἀπόδωσε τὴ νόσον του στὴν εἴσδυση ξένων σωμάτων στὸν ὀργανισμό του. Εἰδικῶς, ὅμως, σκουλήκια καὶ ἄλλα ἔντομα, φανταστικὰ ἢ πραγματικὰ, ἀποτελέσανε τὸ κυριαρχικὸ αἷτιον τῶν νόσων, προπαντὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὅπου φανερὸ σημαδί εἰσδύσεως δὲν ὑπῆρχε. Ἀσφαλῶς πολὺ θὰ συντέλεσανε στὴν δημιουργία αὐτῆς τῆς πίστεως καὶ μερικὰ ἄλλα περιστατικά, σὰν οἱ γαστρεντερίτιδες ἀπὸ σκουληκισμένους τροφές, τὰ ἐντερικὰ παράσιτα (ὄξυουροι, ταινίες, ἀσκαρίδες) καὶ ἡ ἀποσύνθεση τοῦ νεκροῦ σώματος μὲ τὴν βοήθεια διαφόρων ἐντόμων καὶ σκουληκιῶν. Ἡ πίστις αὐτὴ πὼς τὰ διάφορα σκουλήκια ἢ ἔντομα προκαλοῦν τὴ νόσον εἶναι κατὰ τὸν *N. Πολίτη*² ἡ ἀρχικὴ ἀντίληψη, γιὰ τὰ αἷτια τῶν νόσων, κάθε λαοῦ πού ζεῖ πολὺ μέσα στὴν φύσιν. Ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια βρίσκουμε τὴ δοξασία αὐτὴ στὶς ἰατρικὰς τόσο τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ὅσο καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ. Οἱ Ἀσσυριοβαβυλωνιοὶ, π.χ., πιστεύανε πὼς εἰδικὸ σκουλήκι προκαλοῦσε ἓνα εἶδος ὀδοντικῆς νόσου. Οἱ Αἰγύπτιοι στὴν ἱερογλυφικὴ τους γραφὴ δηλώνανε τὴν κάθε νόσον μὲ εἰδικὸ σκῶληκα, πού ἦταν κατὰ τὴ γνώμη τους, τὸ αἷτιον τῆς νόσου. Τέλος, ἀπὸ μιὰ ἐπωδὴ πού ἀναγράφει ὁ Πλίνιος φαίνεται πὼς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀποδίδανε μερικὰ νοσήματα σὲ σκουλήκια ἢ ἄλλα ἔντομα. Ἡ ἐπωδὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Φεύγετε, καθαρίδες, λύκος ἄγριος αἷμα διώκει»³.

Τὴν πίστιν αὐτὴ τὴ συναντοῦμε καὶ σήμερον ἀκόμα στὴν Κύπρον. Ἡ τερηδόνα τῶν δοντιῶν, π.χ., ἀποδίδεται ἀπὸ τοὺς Κυπρίους σὲ σκουλήκι. Σὲ πιὸ παλιὰ χρόνια ὁ ρευματισμὸς ἐπίσης ἀποδιδότανε σὲ εἰδικὸ σκουλήκι καὶ γιὰ νὰ τὸν θεραπεύσουν χρησιμοποιοῦσαν τὸ τεχνητὸ συρίγγιον (φί-

στουλα, it. fistola) για να βγει από αυτό το σκουλήκι. Για τους δοθιήνες (κ. καρφίτες, καλόηροι κλπ.) λέγεται πώς για να θεραπευθούν ολότελα πρέπει να βγει το σκουλήκι τους (πηχτό πύο σκωληκόμορφο). Στην Μαραθάσα όταν πίνουν το πρωί τζιβανία (=τσιπουρο) συνηθίζουν να λένουν «πώς πίνουν να ψοφήσει το σκουλούτζιν τζιαί να χάσει ο γιατρός την βίζιτάν του» (επίσκεψη). Σε μερικές άλλες περιοχές της Κύπρου υπάρχει η φράση «*επίτησέμ μου ό νούρος* (ή λούρος=είδος έντομου) *σκουλούτζια στο κορμίμ μου τζι' άρρώστησα*». Επίσης πιστεύεται πώς μερικές πληγές του ανθρώπου και των ζώων «σκουλουτζιάζουν». Προς θεραπεία των σκουληκιασμένων αυτών πληγών υπάρχουν και ειδικές γητιές, που μ' αυτές εξορκίζονται τα σκουλήκια. Μιά από αυτές είναι η εξής:

Πκιάννω πέτραν τζ' αϊ πετρίν, / κόβκω βάτον τζ' αϊ βατίν, / σ' ειέτ' ό βάτος σ' ειουῢμ' έγιώ / έτσι να σ' ειούνται τζ' αϊ τα σκουλούτζ' α / ' πού τόν δοῦλον του Θεου (...)⁵.

Έχτός, όμως, από τις θεραπευτικές γητιές υπάρχουν στην Κύπρο γητιές που χειροτερεύουν ένα νόσημα. Σε μια από αυτές, που αναφέρεται σε επιδείνωση της άμυγαλίτιδος και διφθερίτιδος, ό σκώληκας αναφέρεται ως τό προκαλούν την επιδείνωση αίτιο. 'Η γητιά αυτή είναι η εξής:

«'Αϊ μιμίτη μιμιτώ, / Παρά και βλάστησες μοναχό / Κάλιον να είν' έβγάλης έκατό / Σάν την πέτραν που κρατώ. / Σάν την κολοτζιάν ν' άπλώσης, / Και σκουλούτζια να γεμάσης»⁶.

Υπάρχουν επίσης μερικές φράσεις στην καθημερινή όμιλία, που υποδηλώνουν την πίστη του Κυπριακού λαού προς την αιτιολογική για τη νόσο σημασία του σκώληκος, όπως π.χ. «*τόν τρώει το σκουλούτζιν*» ή «*τόν τρώει το σαράτζιν*» για ψυχικές καταθλίψεις κλπ.

Όπως στην Κύπρο έτσι και στην κυρίως Ελλάδα πιστεύεται ως αίτιο των νόσων το σκουλήκι ή τα έντομα. 'Η όδονταλγία π.χ. αποδίδεται σε σκουλήκι⁷. 'Ο Δαπόντες αναφέρει μύθο, όπου η πανώλης μπαίνει ως ζωύφιο στη μύτη του ανθρώπου που τόν σκοτώνει. 'Η λύσσα επίσης αποδίδεται σε ειδικά σκουλήκια⁸ κλπ. Το σκουλήκι, όμως, ή τα διάφορα έντομα θεωρούνται ως αιτιολογικοί παράγοντες της νόσου και σε άλλους σημερινούς λαούς. Εύρύτατη διάδοση έχει η δοξασία αυτή ανάμεσα στους άγγλοσαξωνικούς λαούς. Ειδικώς στην Γερμανία με τη λέξη Wurm (σκουλήκι) ως δεύτερο συνθετικό δηλώνονται διάφορα νοσήματα ως Fingerwurm, Tollwurm (λύσσα των σκύλλων), Hautwurm κλπ.⁹. 'Αλλά και στη Γαλλία, Παλαιστίνη, 'Αμερική και άλλες χώρες ή δοξασία αυτή είναι συχνή¹⁰.

Ό άνθρωπος, όμως πολύ γρήγορα παραδέχτηκε την ύπαρξη άνωτέρων όντων, που κανονίζουν όλες τις γήινες υποθέσεις, συνεπώς και την ασθένεια. Τα άνωτερα αυτά όντα με την καλοκάγαθή τους επέμβαση θεραπεύανε τη νόσο, πολλές φορές, όμως, αντίθέτως την προκαλούσαν. 'Ο Θεός ή οί Θεοί συχνά προξενούσαν νόσο για να τιμωρήσουν τόν άνθρωπο. Τα κατώτερα, όμως, πνεύματα — οί κακοδαίμονες, τα τελώνια κλπ. — προξενούσαν τη νόσο από την έμφυτή τους κακία. 'Ετσι στόν 'Όμηρο ή νόσος άποστειλλόταν από τόν Δία, «*νοῦσον Διός μεγάλου*»¹¹, από τόν 'Απόλλωνα, όπως ό λοιμός των 'Ελλήνων κατά τόν τρωικό πόλεμο¹², ή από άλλο στυγερό δαίμο-

να¹³. Ἄλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Θεοὶ μπορούσαν κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας νὰ προκαλοῦν νόσο, ὅπως ἡ Ἄρτεμις τοὺς αἰφνιδίους θανάτους, ἡ Ἀθηνᾶ τὴν παραφροσύνη κλπ. Καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, ἐπίσης, ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ αἷτια τῶν νόσων θεωρούσανε καὶ τοὺς Θεοὺς, ἰδίως στὰ ἐπιδημικὰ νοσήματα. Μιὰ ἐπωδὴ π.χ. ποὺ εἶναι γραμμένη στὸν πρόλογο τοῦ πάπυρου τοῦ Ebers λέγει: «Ἔγω ἴσις, σὺ μεγάλη μάγισσα, θεράπευσόν με, σῶσον με ἀπὸ παντὸς κακοποιῦ καὶ τυφονικοῦ πράγματος, ἀπὸ τῶν δαιμονικῶν καὶ θανασίμων νόσων, ὡς ἤλευθέρωσας τὸν υἱόν σου Ὀρον». Ἰδίως, ὅμως, δαιμονικῆς προελεύσεως ἦταν τὰ πρὸς πολλὰ νοσήματα κατὰ τοὺς Ἀσσυριοβαβυλωνίους. Ἡ Ἄλλατου π.χ. προκαλοῦσε τοὺς πόνους, ἡ Νεργάλ καὶ Οὐρουγάλ τὰ ἐπιδημικὰ νοσήματα, ἡ Γούλα διάφορα νοσήματα καὶ τὸν θάνατο, παρόλο ποῦ ἦταν καὶ θεὰ τῆς ὑγείας καὶ εὐτυχίας. Ἄλλὰ καὶ οἱ μονοθεϊστὲς Ἰουδαῖοι ἀποδίδανε στὸν Θεὸ ἢ τοὺς δαίμονες διάφορα νοσήματα.

Ἔτσι κατὰ τὴν «Παλαιὰ Διαθήκη» ὁ Θεὸς ἔστειλε θανατηφόρες ἐπιδημίες στὴ χώρα τοῦ Φαραώ¹⁴, ὁ διάβολος προξενούσε τὴ νόσο στὸν Ἰώβ¹⁵ κλπ.

Στὴν Κύπρο σήμερα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν νόσων εἶναι θεϊκῆς ἢ δαιμονικῆς προελεύσεως. Εἰδικῶς οἱ ἐπιδημίες - «τὰ θανατικὰ» - ἐνοκῆπτουν στὴ γῆ σταλμένα ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τιμωρία ἢ δοκιμασία. Εἶναι συνηθισμένη ἡ φράση ἀνάμεσα στὸ λαὸ πρὸς δήλωση τοῦ ἀνυπόφορου μιᾶς ψυχικῆς στενοχώριας ἢ μιᾶς σωματικῆς ἐνοχλήσεως πῶς «τέδκοια κακὰ νὰ μέδ δώσει ὁ Θεὸς μήτε τοῦ φίλου μου μήτε τοῦ σκούντρου μου (=ἐχθροῦ μου)». Ἐπίσης πιστεύεται πῶς καὶ ὁ ἅγιος μπορεῖ νὰ ἀποστείλει πρὸς τιμωρία μιὰ νόσο, εἴτε γιὰτι κάτι κατέστρεψες ἢ ἔκλεψες ἀπὸ τὴν περιουσία του, εἴτε γιὰτι κάτι δὲν ξεπλήρωσες ποῦ τῶταξες στὴν χάρη του. Σ' ὅλα τὰ χωριά τῆς Κύπρου ὑπάρχουν παραδόσεις γιὰ πρόκληση νόσων ἀπὸ ἀγίους. Ὁ Ἄγ. Λουκάς π.χ. προκάλεσε παράλυση τοῦ χεριοῦ σὲ ἕνα ξυλοκόπο ποῦ θέλησε νὰ κόψει ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ εἰκόνημά του (Παλαιχώρι). Ἡ Παναγία ἢ Γαλόκτιστη (Κάτω Πύργος) ἀναφέρεται πῶς προκαλοῦσε τυφλώσεις σὲ Σαρακηνοὺς κουρσάρους ὅταν αὐτοὶ δοκιμάζανε νὰ προσβάλουν ἢ νὰ κουρσέψουν τὴν ἐκκλησία της. Συνηθέστατα, ὅμως, ὁ διάβολος ἢ ἄλλα πονηρὰ πνεύματα προκαλοῦν τὴ νόσο. Σὲ μιὰ γητιά, ποῦ χρησιμοποιεῖται γιὰ θεραπεία τῆς ἐλονοσίας ὁ διάβολος ἀποκαλεῖται «προστάτης» της¹⁶. Σὲ μιὰ ἄλλη εὐχή, ποῦ ἀποδιώχνει τὸ φθόνο καὶ τοὺς κακοὺς λογισμοὺς, θεωροῦνται ἀνάμεσα στὰ ἄλλα αἷτια τῶν καταστάσεων αὐτῶν καὶ ἡ «ἐνέργεια τοῦ διαβόλου»¹⁷. Σὲ μιὰ ἄλλη, πάλι, γητιά ποῦ λύνει τὸ «κάρφωμα» (=ὀποιαδήποτε ἐξαντλητικὴ νόσος) ἀναγράφεται τὸ ἐξῆς: «... οὕτω λύσον... καὶ ἀπὸ πάσης διαβολικῆς ἐνεργείας...»¹⁸. Τέλος γιὰ τὸ «δῆμμαν ἀνθρώπου» (=γενετήσια ἀνικανότητα) ἐπικαλοῦνται τὴν ἐνέργεια τοῦ «διαβόλου Βεελζεβούλ»¹⁹. Κυρίως, ὅμως, τὰ ψυχικὰ νοσήματα (παραφροσύνη, ἐπιληψία κλπ.) καὶ πολλὲς φορὲς οἱ αἰφνιδιοὶ θάνατοι στὸ ὑπαιθρο κατὰ τὶς νυχτερινὲς ὥρες ἀποδίδονται στὰ πονηρὰ πνεύματα (διάβολο, τελώνια, νεράιδες κλπ.), τὰ μεταμορφωμένα σὲ ὠραῖες καὶ πλανεῦτρες γυναῖκες ἢ σὲ ζῶα, συνήθως γαῖδουρία ἢ γουρούνια. Ὑπάρχει, μάλιστα, καὶ ρῆμα «δαιμονίζουμαι» σὲ περιπτώσεις ποῦ ἕνα ἄτομο γίνεται ἐξαλλο ἀπὸ θυμὸ, ἔτσι σὰ νὰ μπῆκε μέσα του ὁ δαίμονας καὶ τὸ ἀποτρέλλανε.

“Όπως στην Κύπρο, έτσι και στην κυρίως Ελλάδα, ο Θεός, ο διάβολος ή άλλα κατώτερα πονηρά πνεύματα προκαλούν τη νόσο. Οί άκροχορδόνες π.χ. είναι δαιμονικής προελεύσεως²⁰. Οί φρενοβλαβείς είναι «*νεραϊδοπαρμένιοι*» ή «*νεραϊδοχτυπημένοι*». Κατά μιá κυνουριακή παράδοση όποιος περάσει τό βράδυ από τὰ μέρη όπου συχνάζουν οί νεραϊδες και πατήνει τίς τροφές τους, παθαίνει κώφωση ή τύφλωση, παραφροσύνη ή χάνει ένα από τὰ μέλη του²¹. Στην Αίτωλία κάποια νόσος τών ζώων, πιθανόν ό άνθραξ, προκαλείται από τόν «*Ίσκιον*», πού μοιάζει με άντρα ρωμαλέο ντυμένο με φουστανέλλα²². Σε άλλα χωριά του ίδιου νομού ή ίδια νόσος προκαλείται από άλλα δαιμόνια, τόν «*Κολοπάνη*» ή τόν «*Ντιβέτσικα*»²³. Σε ένα γιατροσόφι του ΙΣΤ΄ αιώνα αναγράφεται πώς ο Θεός αποστέλλει τήν επιληψία²⁴. Σε μιá ροδιακή έπωδή για θεραπεία του έρυσιπέλατος, αναγράφεται τό εξής: «... τὰ σκυλλιά νά μή ψωφήσουν, μόνον νά ψωφήση τό άνεμικό του δείνα...»²⁵. Όμοίως και οί λοιποί λαοί στα πνεύματα αποδίδουν τή νόσο. Οί Βούλγαροι π.χ. θεωρούν ως αίτιο τών νόσων τίς δαιμονικές επήρειες, οί Νοτιοσλάβοι τὰ πονηρά πνεύματα, οί Μαροκινοί τόν διάβολο και τὰ τελώνια κλπ.²⁶.

Με τή θείκης ή δαιμονικής φύσεως αιτιολογία τών νόσων συνδέεται άμεσα και ή προσωποποίηση μερικών νοσημάτων, ιδίως τών όξέων και επιδημικών. Ό αιτιολογικός παράγοντας τής νόσου είναι αυτοτελές όν, πάντοτε πονηράς φύσεως, πού αποστέλλεται συνήθως από τόν άρχηγό τών πονηρών πνευμάτων. Το φαινόμενο τής προσωποποίησης τό άπαντούμε από τὰ άρχαία χρόνια. Στους άρχαίους Έλληνες π.χ. οί νόσοι ήταν παιδιά τής Έριδος²⁷. Στην Άθάρβα Βέδα ο «*Τάκμαν*», ο πυρετός, θεοποιείται. Στους Άσσυριοβαβυλωνίους επίσης, ή πανώλης προσωποποιείται ως «*Ναμπτάρ*», κόρη τής Θεάς του Άδη κλπ.

Στην Κύπρο βρίσκουμε τήν προσωποποίηση τών νόσων σε μεγάλο βαθμό, τόσο μέσα σε διάφορες φράσεις και κατάρεις, όσο και μέσα σε γητιές και ειδικές παραδόσεις. Συνηθισμένη φράση για τήν έναρξη μιás νόσου είναι τό «*έπκιασέμ με*», όπως π.χ. «*έπκιασέμ με ή θέρμη*» (=ελονοσία έμπύρετα νοσήματα). Επίσης οί Κύπριοι παραδέχονται πώς ή ελονοσία «*κάθεται διπλοπόδιν μες τὰ χρυσόμηλα*». Πιο καθαρά βρίσκουμε τήν προσωποποίηση τών νόσων μέσα στις γητιές. Σε μιá γητιά ο ίκτερος προσωποποιείται ως «*Όχταρας*» κίτρινος, συνάδελφος του Χάρου και συνάγαγος (=συνάγωγος) του Θανάτου²⁸. Με τόν Όχταρα αυτόν συνομιλεί ή Παναγία. Η άμυγδαλίτις σε μιá άλλη γητιά είναι «*άδερφός του Χάρου*» και έχει άλλα έξη άδέρφια²⁹. Σε άλλη γητιά ή «*Στέρα*» (=κωλικός έντέρων και μήτρας) είναι μελανή και τρώει και πίνει αίμα ανθρώπινο³⁰. Κυρίως όμως τήν προσωποποίηση αυτή τήν βρίσκουμε μέσα σε ειδικές παραδόσεις γύρω από τήν εμφάνιση προσωποποιημένων επιδημικών νοσημάτων. Οί παραδόσεις αυτές αναφέρονται τίς πιο πολλές φορές στην εύλογία, πανώλη και χολέρα. Σε μιá παράδοση βρίσκουμε τήν εύλογία προσωποποιημένη ως άγριογυναίκα, με μεγάλα άκάθαρτα νύχια, πού κρατεί ένα κουβάρι νήμα³¹. Σε μιá άλλη παράδοση τής Τηλλυριάς βρίσκουμε τήν πανώλη προσωποποιημένη ως γυναίκα γρηά, πού συνοδεύεται από τήν όμήλική της «*Φάουσα*»³² (=φαγέδαινα, νομή, καρκινωματώδη έλκη, βουβωνική πανώλης³³). Σε μιá άλλη κυπριακή παράδοση ή πανώλης εμφανίζεται ως γνωστό γυναικείο πρόσωπο,

κρατῶντας στὰ χέρια της ἓνα καλάθι πού περιέχει μιὰ σμίλα, ἓνα αὐγὸ καὶ ἓνα «σαμούτι» νήμα³⁴. Σὲ μιὰ ἄλλη παράδοση ἡ ἴδια νόσος παρουσιάζεται σὰ σκύλλα³⁵ κλπ. Ὁμοίως καὶ ἡ χολέρα προσωποποιεῖται. Σὲ μιὰ παράδοση ἀπὸ τὸ Δίκωμο προσωποποιεῖται ὡς γυναῖκα πού πλένει τὰ ρούχα της μὲς τὶς λάσπες³⁶. Τέλος τὸ «ζήλικουρτιν» σὲ μιὰ παράδοση τῆς Κρήτου - Τέρρα προσωποποιεῖται ὡς ἀνθρωπόμορφο τέρας, μὲ φοβερὰ δόντια, πού ἀποπνέει δύσοσμη ἀνάσα³⁷.

Καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ προσωποποίηση τῶν νόσων εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο. Σὲ μιὰ ἐπωδὴ τῆς Μήλου προσωποποιεῖται ὁ κωλικὸς τῶν ἐντέρων ὡς «Γαστέρα»³⁸. Σὲ μιὰ ἄλλη ἐπωδὴ τῆς Ρόδου ὁ κωλικὸς αὐτὸς προσωποποιεῖται ὡς «Ἄστέρα μελανή... μελανοχεῖλα»³⁹. Σὲ μιὰ κρητικὴ γητιὰ προσωποποιεῖται ὁ ψωροφύτης (=τριχοφυτεῖαι, φυματιώδη ἔλκη ἢ ἄλλες ἀσθένειες τοῦ τριχωτοῦ τῆς κεφαλῆς)⁴⁰. Κυρίως, ὅμως, τὴν προσωποποίηση τὴν βρίσκουμε μέσα σὲ εἰδικὲς παραδόσεις, ὅπως καὶ στὴν Κύπρο. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἡ πανώλης προσωποποιεῖται εἴτε ὡς γρηά, πού συνοδεύεται ἀπὸ τὶς δυὸ ἀδελφές της Χολέρα καὶ Εὐλογιά, εἴτε ὡς τυφλὴ πού τριγυρνᾷ ἐδῶ κι ἐκεῖ, εἴτε σὰ νᾶνος πού φορεῖ σκουφο (ποντιακὴ παράδοση), εἴτε ὡς γρηά μαυροφοροῦσα πού φαρμακῶνει μὲ τὴν πνοή της⁴¹. Ὁμοίως ἡ εὐλογία καὶ ἡ χολέρα προσωποποιοῦνται ὡς γυναῖκες. Ἡ εὐλογία ἄλλοτε συνοδεύεται, ὅπως ἀναφέραμε πρὸ πάνω, ἀπὸ τὴν πανώλη καὶ χολέρα (τριάδα πού θυμίζει τὶς Μοῖρες), εἴτε ἀπὸ τὴν «Ἄστράκα» (ὄστρακιὰ) καὶ τὸν «Κεχρίτς» (=ἐξανθηματικὸ νόσημα, ἢ ἐρυθρά);⁴². Τὴν προσωποποίηση τῶν νόσων τὴν παρουσιάζουν καὶ οἱ ἄλλοι λαοί. Τὴν πανώλη π.χ. οἱ διάφοροι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ τὴν προσωποποιοῦν ὡς ἐξῆς: α) σὰν παρθένα πού κυκλοφορεῖ πάνω σὲ ἀμάξι (Σλάβοι), β) σὰν ὠραῖο νέο (Σουηδοί), γ) σὰ γρηά κατακίτρινη πού κρατᾷ δίκρανο ἢ σκούπα (Νορβηγοί), δ) σὰν ἄντρα (Γερμανοί), ε) σὰ γρηά τυφλὴ (Ἄλβανοί) κλπ.⁴³.

Ὁμοίως συνδέεται μὲ τὴ θεϊκῆς ἢ δαιμονικῆς προελεύσεως αἰτιολογία τῶν νόσων καὶ ἡ πίστη πὼς ὄρισμένα ἄτομα κατέχουν μιὰ ὑπερφυσικὴ δύναμη, πού μὲ τὴ βοήθειά της μποροῦν νὰ ἀπομακρύνουν τὰ κακοποιὰ πνεύματα, ἢ ἀντιθέτως νὰ τὰ ἐμβάλουν στὸν ἄνθρωπο προκαλῶντας ἀσθένεια. Ἡ ὑπερφυσικὴ δύναμη τῶν ἀτόμων αὐτῶν μπορεῖ νὰ δρᾷ ἐνσυνειδήτως κατόπιν ὄρισμένων γοητικῶν πράξεων (μαύρη ἢ διαβολικὴ μαγεία ἢ γοητεία) ἢ ἀσυνειδήτως χωρὶς ὄρισμένες γοητικὲς πράξεις (βάσκανο μάτι, φθόνος, ζήλια κλπ.). Ἡ πίστη αὐτὴ εἶναι ἐπίσης παμπάλαιη καὶ παγκόσμια. Οἱ Αἰγύπτιοι π.χ. πιστεύανε στὴ βασκανία καὶ προπαντὸς στὸ βάσκανο μάτι, πού γὰ νὰ τὸ ἐξουδετερώσουν χρησιμοποιοῦσαν εἰδικὸ περίπλοκο, τὸ «Οὐζάτ», συμβολικὸ ὄφθαλμό. Ἀλλὰ καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ὑπῆρχανε εἰδικὰ ἄτομα πού ὄχι μόνον θεραπεύανε τὴ νόσο, ἀλλὰ καὶ τὴν προκαλοῦσαν (φαρμακοὶ κλπ.). Εὐρύτατη, ὅμως, διάδοση εἶχε ἀνάμεσα στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμον ἡ πίστη πρὸς τὴ νοσοποιὸ δύναμη τοῦ βάσκανο ματιοῦ, πίστη πού μπῆκε καὶ στὸς ἀνθρώπους τῶν ἀνεπτυγμένων τάξεων. Ὁ Σωκράτης π.χ. γιὰ τὴ βασκανία λέγει: *μὴ μέγα λέγε, μὴ τις βασκανία περιτρέψῃ τὸν λόγον τὸν μέλλοντα*⁴⁴. Ὁμοιο βρίσκουμε καὶ στὸν Πλούταρχο πού γράφει: *ὑπὸ βασκανίας καὶ φθόνου βλάπτεσθαι προσορωμένους οἴονται τοὺς καλοῦς*⁴⁵. Ὅπως οἱ Ἕλληνας ἔτσι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πιστεύανε στὴ βασκανία

ως αιτιολογικό παράγοντα νόσου. 'Ο Βιργίλιος π.χ. αναφέρει τὰ ἐξῆς:

*"nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos..."*⁴⁶.

Στὴν Κύπρο σήμερα τὸ βάσκανο μάτι, ὁ ζήλος, ὁ φθόνος καὶ τὰ ὅμοια θεωροῦνται ἀπὸ τὰ κυριώτερα αἷτια νόσων, ἰδίως τῶν αἰφνιδίων, χρονίων καὶ ἐξαντλητικῶν. Φράσεις σὰν τὸ «*φτοῦ σου νὰ μέσ σὲ πκιάσει τ' ἀμμάτιν*», «*σκόρτον στ' ἀμάτι σου*» κλπ. δηλώνουν τὴν πίστη τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ πρὸς τὴ νοσογόνο ἐνέργεια τῆς βασκανίας. Τὰ διάφορα ἀποτρεπτικά καὶ προφυλακτικά κατὰ τῆς βασκανίας σὰν τὸ «*καλλίτζιν*» (=πέταλο) στὶς διάφορες οἰκοδομές, ὁ «*ἀλλάς*» ἢ «*λαλλάς*» (=ἀλόη), ὁ σκόρδος, ἡ «*ἀμματόπετρα*» (=χάντρα σὲ σχῆμα καὶ χρωμα ματιοῦ), ὁμοίως δηλώνουν τὴν πίστη αὐτή. Ἡ ἔντονη κεφαλαλγία σύμφωνα μὲ μιὰ γητιὰ ἀποδίδεται στὸ βάσκανο μάτι⁴⁷. Πρὸς θεραπεία χρονίων νόσων ἢ νοσημάτων πού ὑποψιάζονται ὡς αἷτια τους τὴ βασκανία ὑπάρχουν εἰδικὲς γητιές, «*οἱ γητιές διὰ τὸν φθόνον*». Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἡ ἐξῆς: «*Ἀποστροφῆ Δεσποτικῆ, ἐξέλθε ζῆλε, φθόνε, γοητεία, κατάρτα, ψαλμοκατάρτα καὶ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ διαβόλου καὶ ἀναχωρήσατε ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ ἀπὸ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Διὰ δυνάμεως τῆς Ἀγίας Τριάδος Ἀμήν*». Τὰ ἄτομα πού μποροῦν μὲ τὴ βασκανία νὰ προκαλέσουν νόσο εἶναι αὐτὰ πού ἔχουν γαλανὰ μάτια. Ἀπὸ τὶς διαφορὲς γητιῆς φαίνεται πὼς πιὸ βάσκανες εἶναι οἱ γυναῖκες. Ἐξωτερικὰ διακριτικὰ σημεῖα τῶν βασκάνων γυναικῶν εἶναι κατὰ τὸν κυπριακὸ λαὸ τὰ ἐξῆς: ἡ τρίχωση τοῦ στήθους (γυνὴ στηθότριχος), ἡ πυκνὴ τρίχωση στὶς κνήμες (μαλλουροποδκιά, μαλλουροζαμποῦ), τὰ ἀραιὰ δόντια (ἀναρκοδοντοῦ), ἡ ἔλλειψη δοντιῶν ἢ ἡ διατήρηση μόνο ἐνὸς (μονοδοντοῦ), οἱ ὀδοντικὲς παραμορφώσεις (στραοδογκιά), τὰ πυκνὰ ἢ ἐνωμένα φρύδια (δυσοβρουοῦ, κλεισοφρυδοῦ), οἱ ἀνορθωμένοι μαστοὶ (ὄρτοβυζοῦ), ἡ κύφωση (καουροραχοῦ) κλπ.⁴⁸. Ἐχτός, ἔμως, ἀπὸ τὸ φθόνον καὶ τὸ βάσκανο μάτι, ὠρισμένα ἄτομα μποροῦν νὰ προκαλέσουν νόσο. Ἔτσι ἂν διασκελίσουν τὸ παιδί ἢ τὰ τὰ ρούχα του⁴⁹) ἢ τὸν θαμένο πλακοῦντα⁵⁰), τὸ παιδί ἀρρωστᾷ καὶ πεθαίνει ἀπὸ καχεξία. Ὅμοίως ὠρισμένα ἄτομα, οἱ γόητες ἢ «*γητευτὲς*» ἢ «*μά(γ)οι*» μποροῦν νὰ «*καρφώσουν*» (μαῦρη μαγεία) ἕνα ἄτομο, προστάζοντας πρὸς τοῦτο τὸν διάβολο, καὶ νὰ προκαλέσουν μιὰ χρονία ἐξαντλητικὴ νόσο. Τὰ ἄτομα αὐτά, πού διαθέτουν ὑπερφυσικὴ δύναμη, μποροῦν νὰ «*δήσουν*» τὸν γαμπρὸ (δηῖμαν ἀντροῦνου), προκαλῶντας γενετήσια ἀνικανότητα, ἢ νὰ χωρίσουν ἀντρόγυνα. Εἰδικὲς γητιῆς γιὰ τέτιες πράξεις ὑπάρχουν στὴν Κύπρο πολλές, ἄλλες δημοσιευμένες καὶ ἄλλες ἀδημοσίευτες.

Καὶ ὁ λοιπὸς ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύει τόσο στὴν ὑπερφυσικὴ δύναμη τῶν μάγων σχετικὰ μὲ τὴν πρόκληση νόσων, ὅσο καὶ στὴ βασκανία. Κατὰ τοὺς Νεοέλληνες τὸ βάσκανο μάτι ἀποστέλλει μὲ τὸ βλέμμα τὸν δαίμονα. Ὡς βάσκανα μάτια θεωροῦνται τὰ σταχτιά⁵¹. Ὡστόσο σὲ μερικὰ μέρη ἀποδίδουν βάσκανες ἰδιότητες καὶ στὰ γαλανὰ. Τὰ καρφώματα (καταπασσαλεύσεις) καὶ τὸ δέσιμο ἀντρογύνου εἶναι σὲ εὐρύτατη χρῆση⁵². Στὸ Καστελλόριζο (ὅπως καὶ στὴν Κύπρο) πιστεύεται πὼς τὸ «*ἀνασκέλλημα*» (=καχεξία τῶν παιδῶν) ὀφείλεται σὲ διασκελισμὸ τοῦ παιδιοῦ ἢ τῶν ρούχων του ἀπὸ ἀνθρωπο⁵³. Καὶ οἱ λοιποὶ σημερινοὶ λαοὶ πιστεύουν στὴν ἐνέργεια τῶν μάγων σχετικὰ μὲ τὴν πρόκληση νόσου. Κατὰ τὶς γερμανικὲς παραδόσεις οἱ μάγισσες βράζουν καὶ μαγειρεῦν τὶς ἀσθένειες⁵⁴. Στὴ βασκανία ἐπίσης

ἀποδίδουν πολλά νοσήματα ὅλοι οἱ σύγχρονοι λαοί, χρησιμοποιοῦντας πρὸς ἀποτροπὴ τῆς διάφορα εἰδικὰ φυλαχτά, παρμένα καὶ ἀπὸ τὰ τρία βασιλεία τῆς φύσεως.

Οἱ καιρικὲς μεταβολὲς καὶ τὰ ἀστρικὰ ἢ πλανητικὰ φαινόμενα ἦταν φυσικὸ ἐξαρχῆς νὰ προκαλέσουν ἐντύπωση στὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἔφθασε σὲ τέτιο σημεῖο ὥστε νὰ θεοποιηθοῦν τὰ φαινόμενα αὐτά. Τὸ μυθολογικὸ πάνθεο ὄλων τῶν λαῶν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο στὴν ἀρχὴ του καὶ στὴν οὐσία του παρὰ προσωποποίηση καὶ θεοποίηση τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἔτσι κατὰ βάθος οἱ καιρικὲς καὶ ἀστρικὲς ἐπιδράσεις ὡς αἰτιολογικοὶ παράγοντες τῆς νόσου ἔχουν ὡς ὑπόβαθρό τους τὴν ὑπαρξὴ πνεύματος. Ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος πιστεῦανε στὴν αἰτιολογικὴ γιὰ τὴ νόσο σημασία τῶν παραγόντων αὐτῶν. Οἱ Ἀσσυριοβαβυλώνιοι, π.χ., ποῦ πιστεῦανε πῶς οἱ Θεοὶ ἀποκαλύπτουν τὴ θέλησή τους μὲ διάφορα σημεῖα ἀπὸ τὰ ἄστρα συσχετίσανε τὴν ἐμφάνιση τῶν ἐπιδημιῶν μὲ διάφορους ἀστερισμούς. Κατὰ τὶς ἀπόψεις των, ἐπίσης, κάθε ὄργανο τοῦ σώματος βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια ὀρισμένου ἄστρου. Καὶ γενικῶς πλάϊ στὶς δαιμονικὲς καὶ παρασιτικὲς αἰτίες τῶν νόσων κατατάσσανε καὶ τὶς κοσμικὲς ἐπήρειες. Στὶς ἀστρικὲς ἐπήρειες ἀποδίδανε τὴ νόσο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀμερικανικοὶ λαοί. Στοὺς Κινέζους ὡς μόνες νοσογόνες αἰτίες θεωροῦνται τὸ ψῦχος, ὁ ἄνεμος καὶ ἡ ὑγρασία.

Στὴν Κύπρο οἱ ἀστρικὲς καὶ καιρικὲς ἐπιδράσεις θεωροῦνται ὡς αἷτια μερικῶν νοσημάτων. Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς νοσημάτων, ὅπου τὸ ψῦχος καὶ ἡ ὑγρασία ἀποτελοῦν ὑποβοηθητικὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἐμφάνισή τους (πνευμονία, ρευματισμοί, νευραλγίες κλπ.), ἀποδίδονται ἀπολύτως στὴν ἐπίδραση τοῦ ψύχους. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἡλιακῶν ἀχτίνων κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες προκαλεῖ τὸν «ἥλιο» (=ἡλίαση), τὴν «κατεβασία» (=ἰσχυρὲς κεφαλαλγίες), τὸν «τῦφον» (=τυφοειδὴς πυρετός), τὴν «θέρμην» (=ἐλονοσία, ἐμπύρετα νοσήματα) καὶ ἄλλες. Συχνὲς εἶναι οἱ φράσεις «μέγ γυρίζεις μέσ' τὸν ἥλιον γιατί ἐν νὰ πκιάσεις θέρμην γιὰ τῦφος». Τὸ «τζίσμαν» (=παράλυση τοῦ προσωπικοῦ) θεωρεῖται ὡς ἀποτέλεσμα ἀπότομης ἐπιδράσεως ψυχροῦ ἀνέμου. Ἡ ἐπιληψία ἀποδίδεται σὲ ἐπίδραση τοῦ φεγγαριοῦ, γι' αὐτὸ οἱ ἐπιληπτικοὶ ἀποκαλοῦνται σεληνιασμένοι καὶ ἡ νόσος «σεληνίασμαν». Σὲ πολλὰ μέρη τῆς Κύπρου ὅταν ἕνας πρωτοδεῖ τὸ νέο φεγγάρι φτύνει ἀλλιῶς τὸν πρῶτο ποῦ θὰ δεῖ θὰ τοῦ προκαλέσει «κκέλα» (=ἄχωρα) ἢ παίρνει χρυσάφι καὶ δὲν βλέπει βρέφος, ἀλλιῶς αὐτὸ ἀρρωστᾷ. Τὴν ἐπίδραση τῶν καιρικῶν μεταβολῶν πάνω στὴν ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου τὴ βρίσκουμε καὶ μέσα στὰ κυπριακὰ γιατροσόφια. Ὁ Μητροφάνης⁵⁵ στὸ ἱατροσοφικὸ του, ἐκεῖ ποῦ ἐξετάζει κάποιες χυμοπαθολογικὲς θεωρίες, ἀναφέρει ὡς αἷτια καὶ ἀφορμὲς τῶν νόσων καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν τεσσάρων ἀνέμων πάνω στοὺς τέσσαρες χυμοὺς τοῦ σώματος.

Στὶς ἀστρικὲς καὶ καιρικὲς ἐπιδράσεις ὡς αἷτια νόσων πιστεῦει καὶ ὁ λοιπὸς ἑλληνικὸς λαός. Ὁλόκληρη ὁμάδα νοσημάτων ἀποκαλοῦνται «κρυολογήματα» καὶ ἔχουν ὡς αἷτιό τους τὸ ψυχρὸ ρεῦμα τοῦ ἀγέρα. Οἱ παράφρονες κατὰ γενικὸ κανόνα ἀποκαλοῦνται «φεγγαροχτυπημένοι». Στὴν ἐπιληψία γενικῶς θεωρεῖται ὅτι ἐπιδρᾷ ἡ σελήνη⁵⁶ γι' αὐτὸ ἀποκαλεῖται ἡ νόσος «σεληνίασμα». Τὴν ὀξεῖα διανοητικὴ σύγκριση σὲ μερικὰ μέρη τὴν

ἀποκαλοῦν «ἀερίκό», γιατί τὴν ἀποδίδουν στὰ κακοποιὰ πνεύματα ποὺ ζοῦν μέσ' τὸν ἀέρα⁵⁷. Στὴν Γκιουμουλτζίνα τῆς Θράκης ὅταν δοῦν τὸ καινούργιο φεγγάρι πρέπει, προτοῦ δοῦν ἄνθρωπο, νὰ δοῦν τρεῖς «βατζιάδαις», ἀλλιῶς ὁ πρῶτος ποὺ θὰ δοῦν γεμίξει στὸ πρόσωπο σπειριά⁵⁸ (=δοθιήνες). Ὁ «νηλιοῦριστής» (=ἡλίαση καὶ μερικὲς διανοητικὲς διαταραχὲς) ἀποδίδεται στὴν ἐπίδραση τοῦ ἡλιου⁵⁹ κλπ.

Γιὰ τὸν κυπριακὸ λαὸ ὡς αἷτια νόσων θεωροῦνται καὶ οἱ διαιτητικὲς παρεκτροπές. Ὁ «ζαχαρίτης» (=σακχαρώδης διαβήτη) ὀφείλεται στὴν κατάρχρηση ζάχαρη. Ἡ φυματίωση ἀποδίδεται μερικῶς στὸν ὑποσιτισμὸ κλπ. Τὶς διαιτητικὲς παρεκτροπές ὡς αἷτια νόσων τὶς παραδέχονται καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀλλὰ καὶ στοὺς λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἰδίως στοὺς Αἰγυπτίους, οἱ διαιτητικὲς παρεκτροπές καὶ ἡ κακὴ διανομὴ τῆς τροφῆς στὰ διάφορα ὄργανα εἶχαν θεωρηθεῖ ὡς αἷτια νόσων.

Τὰ δῆγματα τῶν ἰοβόλων ζώων, ἐπίσης, θεωρηθήκανε ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια ὡς αἷτια ἐιδικῶν νόσων, παρόλο ποὺ ὁ δαιμονικὸς παράγοντας ἐνυπῆρχε σ' αὐτά. Στὶς Ἰνδίες, π.χ., ὅπου ὑπῆρχανε πολλὰ εἶδη ἰοβόλων ζώων, δημιουργήθηκε καὶ ξεχωριστὴ τάξη ἰατρῶν θεραπευτῶν τῶν τέτιων δηγμάτων. Οἱ Ἀσσυριοβαβυλώνιοι ἰατροὶ ἀναγράφανε συνταγὲς γιὰ τὰ δῆγματα τῶν σκορπιῶν καὶ τῶν ἄλλων ἰοβόλων ζώων. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τὰ δῆγματα τῶν ἰοβόλων ζώων εἶχαν σπουδαστεῖ ἰδιαίτερος ὥστε ἐιδικοί ἰατροὶ σὰν τὸ Ἀπολλόδωρο τὸν Ἰολόγο, τὸν Νικάνδρο τὸν Κολοφώνιο καὶ ἄλλους, νὰ ἀναδειχθοῦν καὶ ἐιδικὰ βιβλία, τὰ «θηριακά» νὰ γραφτοῦν. Στὴν Κύπρο ὁ θηριακὸς κλάδος ἀποτελεῖ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς δημῶδους ἰατρικῆς. Ἡ «κουφή» (=viperia mauritanica), ὁ σκορπιός, τὸ «σφαλάτζιν» (=φαλάγγιον) καὶ ἄλλα μὲ τὰ δηλητήριά τους προκαλοῦν νόσημα καὶ θάνατο⁶⁰. Καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα σήμερα, ὅπως καὶ σὲ ὅλα τὰ μέρη ὅπου ὑπάρχουν τὰ ἰοβόλα αὐτὰ ζῶα, τὸ δηλητήριό τους ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς κυριώτερες αἰτίες τῶν νόσων, ἰδίως γιὰ τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμοὺς.

Ἐνα τελευτᾶιο αἷτιο τῶν νόσων εἶναι καὶ ἡ διατάραξη τῶν χυμῶν τοῦ σώματος. Εἶναι ἀλήθεια πὼς σπανίως στὸν κυπριακὸ λαὸ βρίσκουμε ἐκφράσεις, σὰν τὸ «χολοσκάζω», «ἔσπασεν ἡ χολή μου», «ἔσπασεν τὸ φολικάδιμ μου» (=χοληδόχος κύστη), ποὺ δηλώνουν ἔστω καὶ ἀσαφῶς πίστη πρὸς τὴ διαταραχὴ τῶν χυμῶν ὡς αἷτιολογικοῦ παράγοντα τῆς νόσου. Συνήθως τὶς δοξασίες αὐτὲς τὶς βρίσκουμε μέσα στὰ γιατροσόφια, τὴ γραπτὴ δηλ. ἰατρικὴ τοῦ λαοῦ. Ἀσφαλῶς οἱ θεωρίες αὐτὲς εἶναι παρμένες κυρίως ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἰατρικὰ ἔργα. Ὡστόσο δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ τὶς συμπεριλάβουμε στὴν ἐργασία μας αὐτῇ.

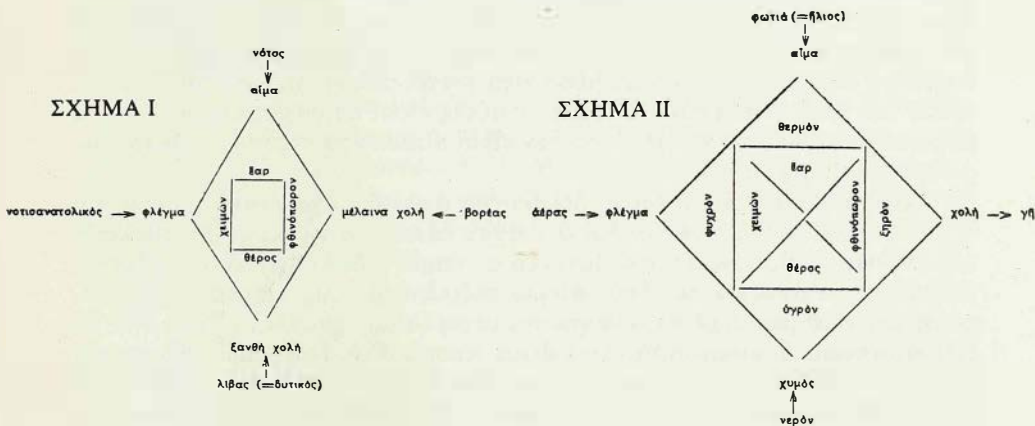
Χυμοπαθολογικὲς γνώσεις βρίσκουμε ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια. Οἱ Ἀσσυριοβαβυλώνιοι ἀναφέρεται ὅτι εἶχαν κάποιες ἀσαφεῖς ὑγροπαθολογικὲς γνώσεις. Στὶς Ἰνδίες, στὸ ἰατρικὸ σύστημα τοῦ Αὐγινέδα, ἀναφέρεται πὼς τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ τρία ριζικὰ ὑγρὰ τῆς οἰκονομίας (ἀέρα, χολὴ καὶ φλέγμα), ἀπὸ τὰ στοιχειώδη μέρη (αἷμα, γάλα κλπ.) καὶ ἀπὸ τὴ ζωϊκὴ δύναμη ἢ ψυχή, ποὺ εἶναι θείας προελεύσεως. Κυρίως, ὅμως, τὴν χυμοπαθολογία τὴν ἀναπτύξανε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, καὶ ἐιδικῶς ὁ Ἴπποκράτης καὶ οἱ ἱπποκρατικοί. Ἀπὸ αὐτοὺς πέρασε στοὺς Βυζαντινοὺς, ποὺ τὴ δόσανε στὰ γιατροσόφια, καὶ στοὺς Ἀραβες, ποὺ τὴ μεταφέρανε στὴ

Δύση. Κατὰ τοὺς ἱπποκρατικοὺς τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρες χυμοὺς: τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα, τὴν κίτρινη καὶ τὴ μέλαινα χολή. Πρὸς τοὺς τέσσαρες αὐτοὺς χυμοὺς ἀναποκρίνονται οἱ ἐξῆς ιδιότητες: τὸ θερμὸ (πρὸς τὸ αἷμα), τὸ ψυχρὸ (πρὸς τὸ φλέγμα), τὸ ξηρὸ (πρὸς τὴν κίτρινη χολή) καὶ τὸ ὑγρὸ (πρὸς τὴ μέλαινα χολή). Ἀπὸ τὴν ὁμοιομερῆ ἀνάμιξη τῶν χυμῶν αὐτῶν γεννιέται ἡ ὑγεία, ἀπὸ τὴν ἀνομοιομερῆ ἀνάμιξη ἢ ἀπὸ τὴν ὑπερίσχυση τοῦ ἑνὸς χυμοῦ προκαλεῖται ἡ νόσος. Ἰδίως ἡ ἀνάμιξη τῆς κίτρινης καὶ μέλαινας χολῆς μὲ τὸ αἷμα προκαλεῖ τὰ πιὸ ἐπικίνδυνα νοσήματα.

Σχετικὰ μὲ τὶς χυμοπαθολογικὲς δοξασίαις βρήκαμε σὲ δυὸ κυπριακὰ γιατροσόφια: Στὸ ἔντυπο γιατροσόφι τοῦ Μητροφάνη, σκευοφύλακα τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, καὶ στὸ ἀνώνυμο χειρόγραφο γιατροσόφι τοῦ Ἐξάρχου Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου Ἱερωνύμου. Στὸ γιατροσόφι τοῦ Μητροφάνη⁶¹ ἀναγράφεται πῶς αἰτία τῶν νόσων εἶναι οἱ τέσσαρες ἄνεμοι καὶ οἱ τέσσαρες χυμοί. Πρὸς κάθε χυμὸ ἀντιστοιχεῖ καὶ ἓνας ἄνεμος. Ὅταν φυσᾷ ὁ ἄνεμος αὐτὸς ὑπερίσχυει ὁ ἀντίστοιχος χυμὸς καὶ ἔχουμε ἀνάλογη νόσο. Σχηματικῶς οἱ ἀντιστοιχίαι αὐτὲς μποροῦν νὰ παρασταθοῦν ὅπως στὸ σχῆμα I.

Στὸ ἀνώνυμο χειρόγραφο γιατροσόφι τοῦ Ἱερωνύμου ὑπάρχουν κάποιες διαφορὲς ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ μερικὲς συμπληρώσεις. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα στοιχεῖα: τὸν ἥλιο, τὸν ἀέρα, τὴ γῆ καὶ τὸ νερό. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προέρχονται οἱ τέσσαρες χυμοὶ τοῦ σώματος: τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα, ὁ χυμὸς (=ξανθὴ χολή) καὶ ἡ χολή (=μέλαινα χολή). Ὁ κάθε χυμὸς ὑπερίσχυει σὲ ὀρισμένη ἐποχὴ τοῦ χρόνου καὶ σὲ ὀρισμένη ἡλικία. Σχηματικῶς μποροῦμε νὰ παραστήσουμε τὰ ἀνωτέρω ὅπως στὸ σχῆμα II.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Κατὰ τοὺς Κυπρίους αἷτια τῶν νόσων εἶναι τὰ ἐξῆς: α) ἡ εἴσδυση στὸν ὄργανισμό ξένου σώματος καὶ διαφόρων ἐντόμων καὶ σκουληκιῶν, πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν, β) ἡ ἐνέργεια ὑπερφυσικοῦ ὄντος (Θεοῦ, δαιμόνων καὶ ἄλλων κατωτέρων πονηρῶν πνευμάτων), γ) οἱ καιρικὲς καὶ ἀστρικὲς ἐπιδράσεις, δ) οἱ διαιτητικὲς παρεκτροπές, ε) οἱ ἰοι τοξικῶν ζώων καὶ στ) ἡ ὑπερίσχυση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς χυμοὺς τοῦ σώματος.

Ἡ δράση ἀνθρώπων μὲ ὑπερφυσικὴ δύναμη καὶ ἡ βασκανία ὑπάγονται στὴ δευτέρη κατηγορία αἰτίων, γιὰτὶ κύριος νοσογόνος παράγοντας εἶναι πάλι τὸ πνεῦμα. Δὲν ἀποκλείεται πάντοτε καὶ στὶς λοιπές, ἐχτὸς τῆς δευτέρας, κατηγορίες αἰτίων καὶ ἡ σύγχρονη δράση τοῦ ὑπερφυσικοῦ ὄντος. Σὲ μερικές, μάλιστα, βρίσκεται ὡς ὑπόβαθρο τὸ πνεῦμα.

1) ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Κ. ΓΡ.=περιοδικὸ «Κυπριακὰ Γράμματα», ὅπου ἡ ἐξῆς μελέτη:

Κ. Χρυσάνθη: Ἡ προσωποποίηση τῆς Εὐλογίας καὶ ὁ Εὐλογιασμός κατὰ Κυπρίους, ἔτος Θ', σελ. 137.

Κ.ΧΡ.=περιοδικὸ «Κυπριακὰ Χρονικά», ὅπου οἱ ἐξῆς μελέτες:

Ν. Κυριακῆ: Δημῶδες Κυπριακὴ Ἱατρικὴ, ἔτος Δ', σελ. 1 κ. ἐξ.

Δ. Παπαδοπούλου: Παραδόσεις, ἔτος Γ', σελ. 283.

Κ.ΣΠ.=Δελτίον τῆς Ἑταιρείας «Κυπριακῶν Σπουδῶν», ὅπου οἱ ἐξῆς μελέτες:

Γ. Παπαχαραλάμπους: Ἐθιμα, Προλήψεις καὶ Δεισιδαιμονίαι τῶν Κυπρίων, τόμ. Γ', σελ. 13.

Κ. Χρυσάνθη: Θηριακὰ τῆς Κύπρου, τόμ. Δ', σελ. 39.

Κ. Χρυσάνθη: Οἱ Ὀνομασίες τῶν Νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους, τόμ. Ζ', σελ. 71.

ΛΑ.=περιοδικὸ «Λαογραφία», ὅπου οἱ ἐξῆς μελέτες:

Α. Διαμανταρᾶ: Γητέματα Καστελλορίζου, τόμ. Δ', σελ. 502.

Α. Ζερβάκι: Γηθειὲς ἐξ Ἐμπάρου, τόμ. Δ', σελ. 512.

Στ. Κυριακίδου: Κυπριακαὶ Ἐπφδαὶ (Εὐκές), τόμ. Στ', σελ. 603.

Στ. Κυριακίδου: Δεισιδαιμονίαι καὶ Δεισιδαίμονες Συνήθειαι, τόμ. Β', σελ. 405.

Δ. Λυκοπούλου: Σύμμεικτα Αἰτωλικὰ Λαογραφικά, τόμ. Δ' σελ. 414.

Κ. Μαντζουράνη: Κυνουριακαὶ Παραδόσεις, τόμ. Δ', σελ. 466.

Γ. Μέγα: Παραδόσεις περὶ Ἀσθενειῶν, τόμ. Ζ', σελ. 488.

Ε. Παπαναστασίου: Ἐπφδαὶ ἐξ Ἀγίου τοῦ δήμου Αἰδηγιῶν, τόμ. Δ', σελ. 524.

Λ.Σ.=Ν. Πολίτου: Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. ΙΙΙ, Ἀθήναι, 1931.

Κ.Λ.=Ξ. Φαρμακίδου: Κυπριακὴ Λαογραφία, Λεμεσός, 1938.

Λ.Ι.=Γ. Σπανοπούλου: Ἡ Λαϊκὴ Ἱατρικὴ ἐν Κύπρῳ, Λευκωσία, 1935.

Ἐχτὸς τῆς ἀνω ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καὶ ἡ ἐξῆς βιβλιογραφία:

J. Bouillet (Ν. Παρίσι: Ἐπιτομὴ Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς, Ἀθήναι, 1884.

Γ. Δρακίδου: Ροδιακά, Ἀθήναι, 1937.

J. Grimm: Deutsche Mythologie, 8' ἔκδ. (1878), τόμ. ΙΙΙ.

A. de Gubernatis: Storia popolare degli usi funebri Indo-europei, Milano, 1873.

Α. Κούζη: Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς, Ἀθήναι, 1929.

Μητροφάνους: Ἱατροσοφικόν, Λευκωσία, 1924.

Γ. Πουρναροπούλου: Ἡ Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς, Ἀθήναι, 1928.

Κ. Χρυσάνθη: The personification of Plague and Cholera according to the Cypriots. "Folk-Lore", v. LVI, June 1945, p. 259.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

2) Α.Σ., σελ. 64.

3) Pl. Sec., Nat. Hist., XXVII, II.

4) Γιά τὶς ὀνομασίες τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους κῦττα Κ. Σπ., τομ. Ζ' σελ. 71.

5) Κ.Α. σελ. 176.

6) Κ. Χρ., ἔτ. Αον, σελ. 79.

7) Α.Σ., σελ. 64.

- 8) Τη δοξασία αὐτὴ τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Πλίνιος, Nat. Hist. XIX, 5.
- 9) Sander's Wörterbuch. d. deutschen Sprache, Leipsing, 1865, II λεξ. Wurm.
- 10) Α.Σ., σελ. 65-66.
- 12) Ὅδ. ι', 411.
- 13) Ἰλ. Α', 10.
- 14) Ὅδ. ι', 396.
- 14) Ἐξ. Θ', 10 καὶ ΙΑ', 5.
- 15) Ἰώβ Β', 7.
- 16) Α.Ι., σελ. 18.
- 17) Α.Ι., σελ. 27.
- 18) Κ.Α., σελ. 192.
- 19) Κ. Σπ., τόμ. Γ', σελ. 29.
- 20) Α.Σ., σελ. 67.
- 21) Α.Α., τόμ. Δ', σελ. 464.
- 22) Α.Α., τόμ. Δ', σελ. 414.
- 23) Α.Α., τόμ. Δ', σελ. 415.
- 24) Ἑλλ. Κῶδιξ LXX φ. 36α, βιβλ. Μονάρχου (Ν. Πολίτης).
- 25) Γ. Δρακίδης: Ροδιακά, σελ. 247.
- 26) Α.Σ., σελ. 68, ὑπόσημ. 2.
- 27) Ἡσίοδος, Θεογ. 226.
- 28) Κ. Γρ., τόμ. Ζ', σελ. 117.
- 29) Κ.Α., σελ. 168.
- 30) Κ.Α., σελ. 188 καὶ Α.Α. τόμ. Στ', σελ. 693.
- 31) Κ. Γρ., τόμ. Θ', σελ. 137.
- 32) Κ.Σπ., τόμ. Ζ', σελ. 128 καὶ Folk - Lore, v. LVI, σελ. 261.
- 33) Κ. Σπ., τόμ. Ζ', σελ. 78.
- 34) Κ. Χρ., τόμ. Γος, σελ. 283.
- 35) Folk - Lore, v. LVI, σελ. 262.
- 36) Κ.Σπ., τόμ. Ζ', σελ. 128.
- 37) Folk - Lore, v. LVI, σελ. 263.
- 38) Α.Σ., σελ. 81.
- 39) Γ. Δρακίδης: Ροδιακά, σελ. 252.
- 40) Α.Α., τόμ Α', σελ. 513.
- 41) Α.Σ., σελ.
- 42) Κ.Α., σελ. 477.
- 43) Α.Σ., σελ. 87.
- 44) Πλάτωνος, Φαίδ. 95 β.
- 45) Πλούταρχος πρὸς Ἐπικ., σ. 1090 Δ.
- 46) Βιργιλίου, Ἐκλ. III, 103.
- 47) Κ.Α., σελ. 180.
- 48) Κ. Σπ., τόμ. Γ' σελ. 30 καὶ Α.Ι., σελ. 25-26.
- 49) Τὰ ρούχα ἑνὸς ἀτόμου κατὰ τὸν λαὸ ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς προσωπικότη-
τός του.
- 50) Ὁ πλακοῦς θεωρεῖται, ὅπως καὶ στοὺς Αἰγυπτίους, ἡ ἐξωτερικὴ ἔδρα τῆς ψυχῆς.
- 51) Θ. Παπακωνσταντίνου, «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια», τόμ. 6ος, σελ. 806.
- 52) Α.Α., τόμ. Δ', σελ. 525.
- 53) Α.Α., τόμ. Δ', σελ. 502.
- 54) J. Grimm, Deutche Mythologie, v. III, σελ. 337 (δ' ἔκδοση).
- 55) Μητροφάνη, Ἱατροσοφικόν, Λευκωσία 1924, σελ. 144.
- 56) Α.Χ. Μπουτούρα, Προλήψεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ Ἑρμηνεῖα αὐτῶν Ἀθήναι, σελ.
60.
- 57) Α.Α., τόμ. Δ' σελ. 502.
- 58) Α.Α., τόμ. Β', σελ. 425.
- 59) Α.Α., τόμ. Δ', σελ. 587.
- 60) Κ. Σπ., τόμ. Δ', σελ. 39 κ.ἐξ.
- 61) Μητροφάνους, ἔ.ἀ. σελ. 144.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. Η', 1944, 83-97)

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΙΣ ΕΜΒΡΥΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ

Ἐμβρυολογικὲς θεωρίες καὶ δοξασίες ἔχουμε στὴν Κύπρο ἀρκετές. Αὐτὲς κυκλοφοροῦν καθημερινὰ μὲς τὸν προφορικὸ λόγῳ ἢ εἶναι διασωσμένες μέσα στὰ γιατροσόφια, τὰ γραπτὰ αὐτὰ μνημεῖα τῆς λαϊκῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐμβρυολογικὲς δοξασίες, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ λείψανα παλιῶν δοξασιῶν, θὰ ἀναφέρω, συμβάλλοντας ἔτσι λίγο στὴν εὐρύτερη μελέτη τῆς δημώδους ἐμβρυολογίας.

Κατὰ τὶς λαϊκὲς δοξασίες τῶν Κυπρίων τὸ ἔμβρυο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνάμιξη τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος καὶ τῶν καταμηνίων τῆς γυναίκας. Τὴν ἐμβρυολογικὴ αὐτὴ θεωρία δὲν τὴν βρίσκουμε μόνο στὸν καθημερινὸ προφορικὸ λόγῳ ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ γιατροσόφια. Δυὸ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἕνα γιατροσόφι, μιλοῦν ὡς ἐξῆς γιὰ τὴν θεωρία αὐτή: «... καὶ σμίγει μὲ τὰ αἵματα αὐτῆς καὶ γίνεται ὡσπερ κρέας καὶ στέκει ἕως τὰς ἑννέα ἡμέρας καὶ τότε τζιπώνεται καὶ μένει τζιπωμένον ἕως τὰς σαράντα ἡμέρας...», «...ἤξευρε, ὅτι ὁ μὲν σπόρος τοῦ ἀνδρός, ὅταν πέσῃ εἰς τὴν μήτραν τῆς γυναικός, ἔναι περισσότερος ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς γυναικός, ἐκεῖ ὅταν σμίγουν ὅπου χύνει καὶ αὐτὴ αἷμα, εἰ μὲν ἐγγαστρῶθῃ τότε ὁμοιάζει τοῦ πατρὸς ἢ ἀπὸ τὸ γένος αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ τῆς γυναικός τὸ αἷμα ἔναι περισσότερον ἀπὸ τοῦ ἀνδρός τὸν σπόρον, ὁμοιάζει τῆς μητρὸς τοῦ ἢ ἀπὸ τὸ γένος αὐτῆς...»(*)

Ἡ συμμετοχὴ τῶν καταμηνίων στὸν σχηματισμὸ τοῦ ἐμβρύου εἶναι μιὰ θεωρία πολὺ παλιά, ποὺ μπῆκε καὶ στὴν ἀρχαία ἐπιστῆμη ἀκόμα. Ὁ Ἄριστοτέλης στὸ «Περὶ Ζῶων Γενέσεων» συζητῶντας γιὰ τὴ γονὴ καὶ ἀπορρίπτοντας τὴν ἰδέα περὶ ὑπάρξεως γυναικείου σπέρματος λέγει τὰ ἐξῆς: «ὅτι μὲν οὖν τὸ θῆλυ εἰς τὴν γένεσιν γονὴν μὲν οὐ συμβάλλεται, συμβάλλεται δὲ τι, καὶ τοῦτ' ἔστιν ἡ τῶν καταμηνίων σύστασις...»¹. Καὶ ὁ Sūcruta, ἕνας Ἰνδὸς ἰατρός τοῦ Στ' π.Χ. αἰῶνα, παραδέχεται πὼς τὸ ἔμβρυο σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἔνωση τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος καὶ τοῦ γυναικείου αἵματος, οὐσιῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν χυλό.² (Τὸ γυναικεῖο αἷμα στὴν περίπτωσιν αὐτή, ὅσο καὶ γιὰ ὄλες τὶς ὅμοιες περιπτώσεις στὶς Ἰνδίες ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ «καταμηνίου αἵματος»). Καὶ γενικῶς στὶς δοξασίες τῶν Ἰνδῶν βασιλεύει ἡ δοξασία αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἐμβρύου. Οἱ Ἰνδοὶ στὰ ἱερά τους βιβλία παραδέχονται πὼς τέσσαρες παράγοντες συμβάλλουν στὸν σχηματισμὸ τοῦ ἐμβρύου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ δυὸ εἶναι: α) τὸ ἀνδρικὸ σπέρμα, β) τὸ sonita (=μητρικὸ αἷμα)³. Ἡ θεωρία αὐτή, ὅπως εἶπα πρὶν ἀνω, μπῆκε καὶ στὴν ἐπιστῆμη ἐξαιτίας τοῦ Ἄριστοτέλη. Ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς στὸν «Λόγον προτρεπτικὸν πρὸς Ἑλληνας» ἀσπάζεται τὴν θεωρία αὐτή, ὅπως καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ὁ Albertus Magnus στὸ XVI βιβλίῳ τοῦ ἔργου του «De Animalibus»⁴.

Ἡ ἐμβρυολογικὴ αὐτὴ δοξασία προῆλθε ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ ἰκανότητα πρὸς σύλληψιν παρατηρεῖται μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν καταμηνίων στὴ

γυναίκα και πώς αυτά σταματούν μόλις κατορθωθεί ή σύλληψη. Το γεγονός μάλιστα αυτό, το τόσο έντυπωσιακό, επηρέασε τη σκέψη πολλών αγρίων φυλών, ώστε σε μόνα τα καταμήνια να αποδίδουν τον σχηματισμό του εμβρύου, παραγωνρίζοντας τελείως τη συμμετοχή του ανδρικού σπέρματος⁵. Όμοίως ή θεωρία αυτή έχει συντελέσει στη δημιουργία μερικών συνηθειών, όπως στις Ινδίες, όπου θεωρούν ως αμάρτημα την εμφάνιση των καταμήνιων προτού παντρευτή ή κόρη και μετακομιστή στη συζυγική κατοικία⁶.

Σε πολλά μέρη της Κύπρου τα καταμήνια δεν τα θεωρούν ως ποιητικό αίτιο του εμβρύου, αλλά απλώς ως θρεπτικό υλικό γι' αυτό. Για τον σχηματισμό του εμβρύου παραδέχονται τη συνένωση του *ανδρικού* και του *γυναικείου σπέρματος*. Είναι γνωστές οι φράσεις «*έχυσε ή γυναίκα*» και άλλες παρόμοιες που δηλώνουν παραδοχή ύπαρξης γυναικείου σπέρματος.

Όμοια δοξασία πρεσβεύουν και μερικοί από τους ύλοζωιστές φιλοσόφους, όπως ο Πυθαγόρας, ο Δημόκριτος, ο Επίκουρος και οι Έπικούρειοι. Ο Γαληνός σχετικώς με αυτό γράφει: *Πυθαγόρας και Δημόκριτος και Επίκουρος και το θήλυ προ-ίεσθαι σπέρμα...*⁷. Ο Ίππων, κατά τη μαρτυρία του ίδιου του Γαληνού, παραδεχόταν επίσης ύπαρξη γυναικείου σπέρματος, με τη διαφορά πώς κατά τη γνώμη του αυτό δεν συμμετείχε στον σχηματισμό του εμβρύου ως ποιητικό⁸. Αλλά και ο Ίπποκράτης (ή ο Ιπποκρατικός έμβρυολόγος) παραδεχόταν ύπαρξη γυναικείου σπέρματος, που συμμετείχε ενεργώς, στο «*Περί Γονής*» έργο του: «... ούτως έχει και του άρρενος και του θήλεος ή γονή...»⁹. Το ίδιο συνέβαινε και στα ζώα κατά τον Ίπποκράτη¹⁰. Ο Γαληνός παρόλο που παραδέχεται ύπαρξη γυναικείου σπέρματος δεν πιστεύει στην ενεργητική συμμετοχή του για τον σχηματισμό του εμβρύου, αλλά απλώς το θεωρεί ως θρεπτικό υλικό για το ανδρικό σπέρμα. Ύπαρξη γυναικείου σπέρματος παραδέχεται και ο Albertus Magnus στο IX και XV βιβλίο του έργου του «*De Animalibus*».

Προφανώς ή λαϊκή δοξασία προήλθε από τη σύγκριση του έκκριματος των βαρθολινείων αδένων προς το γεννητικό έκκριμα του άνδρός.

Παρόλο, όμως, που γίνεται δεκτή ή ύπαρξη γυναικείου σπέρματος, δε δηλώνεται από πού αυτό προέρχεται. Αντιθέτως για το ανδρικό σπέρμα παραδέχονται ως τόπο προελευσεώς του όχι τους όρχεις αλλά τον νωτιαίο μυελό. Συχνές είναι οι φράσεις μετά από γενετήσιο συντυχία «*έβκαίρωσεν ή κάρα μου*», «*έβκαιρώσαν τα κόκκαλά μου*» (και δείχνεται συγχρόνως ή σπονδυλική στήλη), που δηλώνουν άκριβώς πώς το σπέρμα κατεβαίνει από το περιεχόμενο της σπονδυλικής στήλης.

Τόν νωτιαίο μυελό ως τόπο σχηματισμού ή συγκεντρώσεως του ανδρικού σπέρματος τον θεωρούσαν και πολλοί άρχαιοί ίατροί και φιλόσοφοι.

Ο Ίπποκράτης π.χ. παραδέχεται πώς ή γονή προέρχεται από όλα τα μέρη του οργανισμού, είτε μαλακά είτε σκληρά, αλλά μαζεύεται μέσα στο νωτιαίο μυελό: «*ή δε γονή του άνδρός έρχεται από παντός του ύγρου του έν τω σώματι έόντος... Και έρχεται εις τον νωτιαϊον μυελόν*»¹¹. Όμοίως και ο Γαληνός παραδέχεται το σπέρμα «*του νωτιαίου μυελού άπόρροϊαν*»¹², αντίθετα

ἀπὸ τὸν Ἄριστοτέλη, πὺ νόμιζε πῶς τὸ σπέρμα προέρχεται ἀπὸ ὅλα τὰ τμήματα τοῦ ὄργανισμοῦ¹³.

Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει προκύψει ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ σπέρματος, πὺ τὸ παρομοιάζουν ἐξ ἄλλου σάν «τὸν μυαλόν». Ὁ λαὸς γνωρίζει πῶς ὁ ἐγκέφαλος συνεχίζεται μέσα στὸν σπονδυλικὸ σαλῆνα. Ἐπιπλέον μετὰ τὴ γενετήσιο συντυχία, καὶ προπαντὸς κατόπιν ἀπὸ γενετήσιες καταχρήσεις, ὑπάρχει τὸ αἶσθημα κοπώσεως καὶ κάποια δυσκαμψία πίσω στὴν σπονδυλικὴ στήλη μηχανικῆς φύσεως. Συνδυάζοντας ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὁ λαὸς ἐθεώρησε ὡς τόπο προελεύσεως καὶ παραγωγῆς τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος τὸν ωτιαῖο μυελό. Πιθανὸν ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς λόγους νὰ ὀρμηθῆκανε οἱ ἀρχαῖοι στὸ νὰ πιστέψουν τὴν δοξασία αὐτὴ, παρόλο πὺ ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ Ἄριστοτέλης, γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν κληρονομικότητα, πρσεβέουν πῶς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὄργανισμοῦ συμμετέχουν στὴν παραγωγή τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος.

Πολλὲς φορές πάλι δὲν πιστεύεται ἡ συμμετοχὴ τῶν καταμηνίων ἢ τοῦ γυναικείου σπέρματος πρὸς σχηματισμὸ τοῦ ἐμβρύου. Ἡ γυναῖκα, οὔτε κατὰ τὸν ἕνα, οὔτε κατὰ τὸν ἄλλο τρόπο συμμετέχει ἐνεργῶς, ἀλλὰ παθητικῶς δέχεται τὸ ἀνδρικό σπέρμα καὶ ἀναλαμβάνει νὰ θρέψει τὸν νέο βλαστό. Παρομοιάζεται πρὸς τοῦτο μὲ ἕνα χωράφι, ὅπου ὁ ἄντρας σπέρνει τὸν σπόρο γιὰ τὸν νέο ἀνθρώπινο βλαστό. Εἶναι συχνότατες οἱ ἐκφράσεις στὴν Κύπρο σάν αὐτές: «Ἐφύτεψέν της τὸ κοπελλούδιν», «ἔσπειρέν την τζι» ἔκαμεν κοπελλούδιν» κλπ.

Ἡ ἐμβρυολογικὴ αὐτὴ θεωρία εἶναι πολὺ παλιὰ καὶ πολὺ διαδεδομένη σὲ ὅλη τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Hartland καὶ ὁ S.A. Cook τὴν ἔχουν ἀνευρεῖ στὰ βεδικά καὶ αἰγυπτιακὰ βιβλία, ὅπως καὶ στὸ Ταλμούδ¹⁴. Ὁμοίως ὁ Λουκρήτιος τὴν ἀναφέρει σὲ ἕνα στίχο του, τὸν ἐξῆς:

*"atque in eost Venus ut muliebria conserat arva..."*¹⁴.

Ὁμοια ἀντίληψη βρίσκουμε καὶ στὸν Σοφοκλῆ στὴν τραγωδία τοῦ «Ἀντιγόνη»:

Κρ.: «ἀρώσιμοι γὰρ χᾶτέρων εἰσὶν γύαι...»¹⁶.

Ἀπὸ πὺ προῆλθε ἡ δοξασία αὐτὴ ὡς πρὸς τὸ παρὸν δὲν ξέρω. Πιθανὸν γιὰ τὴ δημιουργία της νὰ εἶχε συντελέσει μιὰ ἀπλή παρομοίωση πρὸς ὅ,τι συμβαίνουν στὰ φυτὰ, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ κατανοηθῆ πῶς σχηματίζεται καὶ ἀναπτύσσεται πρὸς τέλει οὖν τὸ ἐμβρυο. Ἡ παρομοίωση αὐτὴ τοῦ ἐμβρύου πρὸς τὸ φυτὸ εἶναι πολὺ συχνὴ τόσο στὸν Ἱπποκράτη ὅσο καὶ στὸν Ἄριστοτέλη καὶ ἄλλους νεώτερους ἐμβρυολόγους. Πάντως ἀπὸ τὴ θεωρία αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐξαρτῶνται χίλιες δυὸ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνήθειες, ὅπως π.χ. οἱ πατριαρχικὲς καὶ μητριαρχικὲς κοινωνίες¹⁷.

Μετὰ τὴν σύλληψη τὸ ἐμβρυο μέσα στὴ μήτρα παίρνει εἰδικὴ θέση ἀναλόγως τοῦ γένους του. Κατὰ τὴν Κυπριακὴ λαϊκὴ δοξασία στὸ δεξιὸ μέρος τῆς μήτρας βρίσκονται τὰ ἄρρενα καὶ στὸ ἀριστερὸ τὰ θήλεα. Τὸ γιατροσόφι, πὺ ἀναφέραμε πῶς πάνω, γράφει τὰ ἐξῆς σχετικὰ μὲ τὴν θέση τοῦ ἐμβρύου μέσα στὴ μήτρα: «Ὅταν ὁ σπόρος τοῦ ἀνδρὸς τὸν δεχθῆ ἢ γυναικα εἰς τὸ δεξιὸν μέρος, γίνεται τὸ παιδίον ἀρσενικόν. Καὶ ὅταν τὸν δεχθῆ εἰς τὸ

ζερβόν μέρος, γίνται τὸ παιδί θηλυκόν. Διότι αἱ ἀρσενικαὶ μήτραις εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς γυναικὸς εὐρίσκονται, αἱ δὲ θηλυκαὶ εἰς τὸ ἀριστερόν».

Ἡ ἐμβρυολογικὴ αὐτὴ θεωρία ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς στίς φυσιολογικῆς δοξασίης τοῦ Ἑλεάτη φιλόσοφου Παρμενίδη (540 π.Χ.). Ὁ Παρμενίδης στὸ «Περὶ Φύσεως» ἔργο του γράφει τὰ ἑξῆς: «Δεξιτεροῖσιν μὲν κούρους, λαϊοῖσι δὲ κούρας»¹⁸. Φαίνεται πὼς τὴν Παρμενίδειο αὐτὴ θεωρία τὴν ἀσπαζόταν καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὡς καὶ ἄλλοι προαριστοτελικοὶ φυσιολόγοι, ὅπως μᾶς μαρτυρεῖται ἀπὸ ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἀριστοτέλη: «Φασὶ γὰρ οἱ μὲν ἐν τοῖς σπέρμασιν εἶναι ταύτην τὴν ἐναντίωσιν εὐθύς, οἷον Ἀναξαγόρας καὶ ἕτεροι τῶν φυσιολόγων· γίνεσθαι τε γὰρ ἐκ τοῦ ἄρρενος τὸ σπέρμα, τὸ δὲ θῆλυ παρέχειν τὸν τόπον, καὶ εἶναι τὸ μὲν ἄρρεν ἐκ τῶν δεξιῶν τὸ δὲ θῆλυ ἐκ τῶν ἀριστερῶν, καὶ τῆς ὑστέρας τὰ μὲν ἄρρενα ἐν τοῖς δεξιοῖς εἶναι τὰ δὲ θῆλεα ἐν τοῖς ἀριστεροῖς»¹⁹. Περίπου τέτοια θεωρία, ἂν καὶ κατὰ τὴ γνώμη μας μὲ κάποιο ἄλλο πνεῦμα, ἀναφέρει τόσο ὁ Ἱπποκράτης ὅσο καὶ ὁ Γαληνός²⁰. Ἀπὸ τοὺς «Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας» ὁ Lactantius τὴν ἀναγράφει στὸ βιβλίον του «De orificio Dei». Φαίνεται, ὅμως, πὼς ἡ θεωρία αὐτὴ εἶχε ἐπηρεάσει πολὺ τοὺς ἀνθρώπους τῆς διανοήσεως ὥστε πραγματικῶς νὰ ἐπικρατήσῃ γιὰ χρόνια στὴ σφαῖρα τῆς σκέψεως, ὅπως ἀναφέρει ὁ J. Needham²¹.

Τὸ τί συνέτεινε στὴ δημιουργία τῆς δοξασίας αὐτῆς δὲν ξέρουμε καλὰ-καλὰ. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὁ διαχωρισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος σὲ δυὸ μισὰ, ἄρρεν καὶ θῆλυ, εἶναι μιὰ βαθειὰ ἀνθρώπινη πίστη, ποὺ βρῆκε τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ἔκφραση στίς σεξουαλικῆς θεωρίης τοῦ Sigmund Freud καὶ τοῦ Fliess (τὸ ἀμφοτερόφυλο τῶν ἐμβίων ὄντων, bisexuality). Ἐπίσης ἔχει ἀποδειχτὴ πὼς σὲ κάθε ἄτομο ὑπάρχουν γεννητικὰ ὑπολείμματα, ποὺ ἀνήκουν στὸ ἀντίθετο φύλο. Εἶναι κι αὐτὸ ἀπόρροια τῆς θεωρίας αὐτῆς ἢ οἱ θεωρίης τῶν παλαιότερων μιὰ προφητεία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν ὑπολειμμάτων; Τὴν θεωρία αὐτὴ μὲ ἄλλες μορφές τὴ βρίσκουμε ἐπίσης ἐδῶ στὴν Κύπρο. Συχνὰ λένε στὴν Κύπρο πὼς τὰ ἀρσενικὰ παιδιὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ δεξιὰ ὠθήκη (κυπρ. αὐκοθήκη) καὶ τὰ θηλυκὰ ἀπὸ τὴν ἀριστερά. Ἡ, ὅπως λένε ἄλλοι, τὰ ἀρσενικὰ παιδιὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν δεξιὸν ὄρχη καὶ τὰ θηλυκὰ ἀπὸ τὸν ἀριστερό.

Μετὰ τὴν σύλληψη τὸ πρῶτο ὄργανο ποὺ σχηματίζεται στὸ ἐμβρυο εἶναι κατὰ τὴ λαϊκὴ δοξασία στὴν Κύπρο, ἡ καρδιά. Τὸ γιατροσόφι, ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, γράφει τὰ ἑξῆς: «Λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κοιλίαν τῆς γυναικὸς πρῶτον πλάττεται ἡ καρδιά καὶ τυποῦται ἕως τὰς τρεῖς ἡμέρας. Τότε τυποῦται καὶ ὅλον τὸ ἐπίλοιπον κορμίν. Καὶ ὅταν ἀποθνήσκῃ ὁ ἄνθρωπος πρῶτον ἀποθαίνουν ὅλα τὰ μέλη, μετὰ ταῦτα ἀποθαίνει ἡ καρδιά».

Τὴν δοξασίαν αὐτὴ παραδέχεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης²² ποὺ θεωρεῖ τὴν καρδιά ὡς primum vivens καὶ ὡς ultimum moriens²³. Ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Ἀριστοτέλη εἶχεν ἐπιδράσει πολὺ πάνω στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον, βρίσκοντας ἀρκετοὺς ὁπαδοὺς, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ebstein²⁴. Καὶ ὁ Γαληνὸς παραδέχεται πὼς ἀπὸ τὴν ἀσχημάτιστη μάζα τοῦ ἐμβρύου σχηματίζονται πρῶτα ἡ καρδιά, τὸ ἥπαρ καὶ ὁ ἐγκέφαλος (τὰ «tria principia» τοῦ Γαληνοῦ).

Ἡ δοξασία αὐτὴ γεννήθηκε ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ καρδιά θεωρεῖται, ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα χρόνια ὡς σήμερα, τὸ κέντρο τῆς αἰσθήσεως (στὰ ἀρχαῖα χρό-

να και τὸ κέντρο της διανοήσεως γιὰ πολλούς). Τὰ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ και οἱ καθημερινές του ἐκφράσεις δηλώνουν τὴν πίστη αὐτή. Ὁ λόγος γὰρ νὰ θεωρηθῆ ἡ καρδιά ὡς τὸ κέντρο τῶν αἰσθήσεων και τῶν συναισθημάτων ὀφείλεται στοῦ ὅτι τὰ διάφορα ἰσχυρὰ αἰσθήματα και συναισθήματα ἐπηρεάζουν αἰσθητικῶς τὴν λειτουργία της. Καὶ ἐφόσον ἡ καρδιά εἶναι τὸ κέντρο τῶν αἰσθήσεων και τῶν συναισθημάτων πρέπει και πρώτη νὰ σχηματιστῆ, γιὰ τὸ ἔμβρυο, κατὰ τὸν λαό, ζῆ μέσα στὰ μητρικὰ σπλάχνα.

Τὸ ἔμβρυο μέσα στὴ μήτρα τρέφεται και τοὺς ἐννιά μῆνες ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς μητέρας. Κυρίως, ὅμως κατὰ τοὺς Κυπρίους, τρέφεται ἀπὸ τὰ καταμήνια. Καὶ τὸ γιαιτροσόφι πὸ ἀναφέραμε πῶς ἀνω, αὐτὸ παραδέχεται: «*Και τὸ βρέφος ἐκεῖνο ὁποῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν μήτραν τῆς γυναίκος, τρέφεται ἀπὸ τὰ αἷματα αὐτῆς...*», «*ἐμποδίζουν ταῖς γυναίκαῖς ὅταν ἔχουν τὰ ἐμμηνιά τους... ὅταν εἶναι ἐγγαστριωμέναι αἱ γυναίκαῖς νὰ τρέφουσι τὰ παιδιά εἰς τὴν κοιλίαν τους ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ αἷμα*». («*Αἷματα*» στὸν πληθυντικὸ κατὰ τοὺς Κυπρίους λέγονται τὰ καταμήνια). Μὲ τὴν θεωρία μάλιστα αὐτὴ ἐξηγοῦν οἱ Κύπριοι και τὴν παύση τῶν καταμηνίων μετὰ τὴν σύλληψη.

Ὁμοια θεωρία παραδέχεται και ὁ Ἄριστοτέλης στοῦ 19ο και 20ο κεφάλαιο τοῦ I βιβλίου τοῦ «*Περὶ Ζῴων Γενέσεως*» ἔργου του. Καὶ ὁ Γαληνὸς ὁμοίως πιστεύει πὸς τοῦλάχιστο κατὰ τὴν ἀρχὴ τὸ ἔμβρυο τρέφεται ἀπὸ τὰ καταμήνια. Στὴν «*Σοφία Σολομῶντος*»²⁵ ὁμοια πίστη παρατηρεῖται, πὸς κατὰ τὸν Needham²⁶ εἶναι ἀντίγραφο τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ὁ Λεονάρδος Ντὰ Βίντσι φαίνεται μὲ ἐπιφύλαξη νὰ πιστεῦει στὸν θρεπτικὸ ρόλο τῶν καταμηνίων ὅταν τὸ ἔργο του «*Quaderni d' Anatomia*» γράφει πὸς μετὰ τὸν 4ο μῆνα στοῦ στομάχι τοῦ ἐμβρύου ὑπάρχει χυλός, πὸς πιθανὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ καταμήνια.

Εἶναι φανερὸ πὸς ὀδηγήθηκε πρὸς τὴ δοξασία αὐτὴ ὁ λαὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐμμηνοπαύσεως μετὰ τὴ σύλληψη. Τὸ αἷμα πὸς φυσιολογικῶς κάθε μῆνα περίπου ἀποβαλλόταν, γιὰ νὰ συγκρατηθῆ πρέπει νὰ ἔχει κάποιο θρεπτικὸ χαρακτήρα, γιὰ τὴν ἂν εἶχε ἀπλῶς τὸν ποιητικὸν χαρακτήρα δὲν ἦταν λόγος νὰ παύσει ἐφόσον και τὸ ποιητικὸν ἀνδρικὸ σπέρμα ἐξακολουθεῖ φυσιολογικῶς νὰ ἐκκρίνεται χωρὶς ἀνάπαυλες.

Τὸ ἔμβρυο μέσα στὴ μήτρα ὄχι μόνο τρέφεται ἀπὸ τὰ καταμήνια, ἀλλὰ και ἀναπνέει. Ἡ ἀναπνοὴ τοῦ ἐμβρύου, κατὰ τὴ λαϊκὴ δοξασία τῶν Κυπρίων, γίνεται ἀπὸ τὸν ὀμφαλὸ. Αὐτὸ ἐπίσης ἀναφέρεται και στοῦ γιαιτροσόφι, πὸς ἀναφέραμε πῶς ἀνω: «... *Και δὲν ἀναπνέει ἀπὸ τὸ στόμα μόνον ἀναπνέει ἀπὸ τὸν ὀμφαλόν*».

Τὴ δοξασία αὐτὴ ἀναφέρουν και ὁ Ἡρόφιλος, ὄπως και ὁ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος στοῦ ἱαιτρικὸ του ποίημα «*Θηριακά*». Ἡ Ἄλλὰ και ὁ Γαληνὸς πιστεύει πὸς τὸ ἔμβρυο ἀναπνέει ἀπὸ τὸν ὀμφάλιο λῶρο. Φαίνεται, ὅμως, και οἱ σημερινοὶ πρωτόγονοι λαοὶ πιστεύουν τὴ δοξασία αὐτὴ. Μιὰ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ Νέα Γουίνεα, δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Dr Clercq και ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὸν J. Needham στοῦ βιβλίου του «*A History of Embryology*», δείχνει μιὰ ἔγκυο μὲ τὸ παιδὶ στὴν κοιλία της. Ἡ μήτρα κρέμεται μὲ μιὰ λεπτὴ γραμμὴ ἀπὸ τὸν λαιμὸ τῆς γυναίκας. Ἡ γραμμὴ αὐτὴ πιθανὸ

νά μη είναι ένα άπλο κόσμημα αλλά δηλωτικό ὄργανου ἀπ' ὅπου τὸ παιδί ἀναπνέει.

Ἡ Κυπριακὴ λαϊκὴ δοξασία γεννήθηκε ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ὁ ἀέρας εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴ ζωὴ μας. Καὶ ἀφοῦ τὸ ἔμβρυο ζῆ μέσα στὴ μήτρα, ὀφείλει νὰ ἀναπνέει. Ἀπὸ τὸ στόμα, ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παίρνει ἀέρα, γιὰτὶ αὐτὸ βρίσκεται σὲ κοιλότητα γιομάτῃ ὑγρὸ (ἐνάμνιον ὑγρὸ). Συνεπῶς ὡς μόνον ὄργανον ποῦ συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ὄλη μητέρα εἶναι ὁ ὀμφάλιος λῶρος καὶ ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ γίνεται ἡ ἀναπνοὴ τοῦ ἔμβριου. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον ἡ δοξασία αὐτὴ νὰ θυμίζει τὶς ἀπόψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱατρῶν καὶ φυσιοδιφῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ κυκλοφορίας πνεύματος μέσα στὶς ἀρτηρίες.

Μετὰ τὸν τοκετὸ ὁ πλακοῦς (κοιν. ταῖριν, ὕστερον, κύτταρον) στὴν Κύπρον πρέπει νὰ θαφτεῖ σὲ παράμερον μέρος καὶ ὅσο τὸ δυνατό πιὸ κοντὰ στὸ δωμάτιο τῆς λεχώνας. Ὁ λόγος εἶναι πὼς ἂν ὁ πλακοῦς «*δκιασσιελιστῆ*» (=διασκελιστῆ) παθαίνει ἀτροφία καὶ γενικὴ καχεξία τὸ νεογέννητο μὲ συχνὸ ἀποτέλεσμα τὸ θάνατον. Ἄν πάλι ἡ ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ δωμάτιο τῆς λεχώνας εἶναι μεγάλη τόσα μίλια θὰ φύγει μακριὰ τῆς τὸ παιδί, ὅταν μεγαλώσει. Λένε μάλιστα πὼς κάθε βῆμα ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓνα μίλι ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ μητέρα.

Ἡ δοξασία αὐτὴ ὑπενθυμίζει πολὺ τὴν αἰγυπτιακὴ θεωρία γιὰ τὸν πλακοῦντα (theory of the Placenta), κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν εἰδικὴ θέση τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει τελευταίως ἐρευνηθῆ ἀπὸ τὸν Murray. Ὁμοία θεωρία βρίσκουμε καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀπὸ αἰγυπτιακὴ ἐπίδραση, ὅταν ἡ Συρία ἦταν ἐπαρχία τῆς Αἰγύπτου. Περισσότερα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ.

Ἐχτὸς ἀπὸ τὶς λίγες αὐτὲς ἐμβρυολογικὲς δοξασίες ὑπάρχουν στὴν Κύπρον ἀρκετὲς ἄλλες, ποῦ δὲν ἔχουν ἀκόμα ἐρευνηθῆ. Τὸ ὅτι τὸ ἔμβρυο ἀποκτᾷ ψυχὴ μετὰ τὶς πρῶτες 40 μέρες τῆς ἐγκυμοσύνης, πρᾶγμα ποῦ συνδέεται μὲ τὸ ἂν ἀμαρτάνει ἓνας ἢ ὄχι ὅταν ἐνεργήσῃ ἄμβλωση πρὸ τῶν 40 ἡμερῶν, οἱ θέσεις τῆς ψυχῆς καὶ ὁ χρόνος εἰσδύσεώς τῆς στὸ ἔμβρυον, ποῦ συζητήθηκε πολὺ στὰ ἀρχαῖα χρόνια καὶ ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἀπαγόρευση τῆς γενετησίου συντυχίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐμμηνορρυσίας, ποῦ φαίνεται νὰ εἶναι ἰουδαϊκῆς προελεύσεως, τὸ ὅτι ἐνωρίτερα σχηματίζεται τὸ ἄρρεν παρά τὸ θῆλυ ἔμβρυον, θεωρία ποῦ συζήτησε καὶ ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ Γαληνὸς καὶ τόσα ἄλλα εἶναι δοξασίες ποῦ ἔχουν μεγάλον ἐνδιαφέρον.

Ἐχομε ἀναγράψει καὶ σχολιάσει τὶς ἀνωτέρω ἐμβρυολογικὲς δοξασίες, βλέποντας τὴν καταπληκτικὴ ὁμοιότητά τους πρὸς ἀνάλογες ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ποῦ ἀναφέρουν ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἱατροὶ καὶ φυσιοδίφες.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. ΙΣτ, 1952, Λαογραφικὸν Παράρτημα, ε' - ι')

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- *) Χειρόγραφο γιατροσόφι, χωρίς όνομα, του περασμένου αιώνας, ιδιοκτησία του 'Εξάρχου 'Αρχιεπισκοπής 'Ιερωνύμου.
- 1) 'Αριστοτέλους, Graece, ed. Bekkeri, Vol. I, Berlin 1831, 729 a. 20.
 - 2) J. Needham, A History of Embryology, Cambridge, 1934, σελ. 2.
 - 3) J. Needham, Ibid, σελ. 2, ύποσημείωση 3.
 - 4) Albertus Magnus, O.P., of Cologne, De Animalibus, ed. Stadler.
 - 5) J. Needham, Ibid, σελ. 26.
 - 6) J. Needham, Ibid, σε. 2, ύποσημ. 3.
 - 7) Γαληνού, "Απαντα, έκδ. Κύην, τόμ. XIX, σελ. 322.
 - 8) Γαληνού, Ibid,, τόμ. XIX, σελ. 323.
 - 9) 'Ιπποκράτους, "Απαντα, έκδ. Κύην, τόμ. I, σελ. 378
 - 10) 'Ιπποκράτους, Ibid, τόμ. I σελ. 379.
 - 11) 'Ιπποκράτους, Ibid, τόμ. I, σελ. 371-372.
 - 12) Γαληνού, Ibid, τόμ. XIX, σελ. 321.
 - 13) 'Αριστοτέλους, Ibid, 321 β 23.
 - 14) J. Needham, Ibid, σελ. 25.
 - 15) Lucretius, De Rerum Natura, W.E. Leonard, London 1916, IV, 1107.
 - 16) Σοφοκλέους, 'Αντιγόνη, στ. 569.
 - 17) J. Needham, Ibid, σελ. 27.
 - 18) Die Fragmente der Vorsokratiker, Diels, Vol. I, Berlin, 1934, σελ. 150.
 - 19) 'Αριστοτέλους, Ibid, 763 β 30.
 - 20) Γαληνού, Ibid, τόμ. IV, σελ. 150.
 - 21) J. Needham, Ibid.
 - 22) 'Αριστοτέλους, Ibid, 740 α 3.
 - 23) 'Αριστοτέλους, Ibid, 741, β 26.
 - 24) Κύττα περισσότερα: Ebstein, Mitt. z. Gesch. d. Med. u. Naturwiss. 1912, II, 328 κλπ.
 - 25) VII, 2.
 - 26) J. Needham, Ibid, σελ. 46.

ΚΥΠΡΙΑΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΠΟΥ ΑΠΟΔΙΔΟΥΝ ΣΕ ΖΩΑ ΤΗΝ ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΦΑΡΜΑΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΝΟΗΣΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΑΓΩΓΩΝ

Ἡ ἀπόδοση τῆς ἱατρικῆς στὴν ἐπινοητικότητα τῶν Θεῶν δὲν περιορίσθηκε σὲ γενικότητες, ἀλλὰ εἶχε ἐπεκταθεῖ καὶ στὶς λεπτομέρειες. Ἰαματικά φυτὰ π.χ. καὶ διάφορες θεραπευτικὲς ἀγωγές, ποὺ ὁ πρῶτος εὐρετῆς τῶν καὶ ἐπινοητῆς ἦταν κρυμμένος μὲς στὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἀποδοθήκανε στοὺς θεοὺς μὲ σύγχρονο πλάση ἑνὸς εἰδικοῦ μύθου γύρω τους, μιὰ καὶ ὁ μῦθος, ἡ ἀρχαϊκὴ μορφή τῆς ἱστορίας κατὰ τὸν Temkin¹, εἶναι συχνὰ τὸ μόνο μέσο νὰ συμπληρωθεῖ κάθε κενὸ ποὺ ἀφήνει ἡ ἔλλειψη ἱστορικῶν στοιχείων. Ἔτσι, μερικὰ φυτὰ ἱαματικά πήρανε τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὸν εὐρετῆ Θεὸ ἢ ἡμίθεο², ἢ ἦταν ἀφιερωμένα σ' ἓνα ἱαματικὸ Θεό, ἢ προέρχονταν ἀπὸ κάποιο τμῆμα ἱαματικοῦ Θεοῦ³, δηλώνοντας τὶς τέτιες ιδιότητές των ἀπὸ κάποιο ἐξωτερικὸ χαρακτηριστικὸ των⁴.

Σύμφωνα ὅμως μὲ τὶς προϊστορικὲς ἀνιμιστικὲς δοξασίες μιὰ θεότητα μποροῦσε νὰ ἐνσαρκωθεῖ σὲ ἓνα ζῶο, πουλὶ ἢ ψάρι. Συνεπῶς τὰ ζῶα αὐτὰ ὡς θεότητες πιά μποροῦσαν νὰ ὑποδείξουν στὸν ἄνθρωπο φάρμακα καὶ θεραπευτικὲς ἀγωγές. Πολλοὶ παλιοὶ μῦθοι μᾶς μιλοῦν πὼς διάφορα ζῶα, πουλιὰ ἢ ἔρπετὰ ὑποδείξανε στὸν ἄνθρωπο τὴν ἱαματικὴν ἱκανότητα διαφόρων οὐσιῶν καὶ διδάξανε σ' αὐτὸν διάφορες θεραπευτικὲς ἀγωγές. Ὁ Πλίνιος π.χ. ἀναφέρει πὼς τὸ μάραθον (*Foeniculum officinale*) ὡς φάρμακο κατὰ τῆς ἀμβλυωπίας μᾶς τὸ δίδαξε τὸ φίδι⁵, ὁ Διοσκουρίδης πὼς τὸ «χελιδόνιον τὸ μέγα» (*Chelidonium majus*) μᾶς τὸ διδάξανε ὡς ὀφθαλμικὸ φάρμακο τὰ χελιδόνια⁶, τὸ «ἐλαφόβοσκον» (*Pastinaca opaca*) ὡς ἀντιοφικὸ τὰ ἐλάφια⁷, ὁ Ἀριστοτέλης πὼς τὴν «ὀρίγανον» ὡς ἀντιοφικὸ ἢ χελώνα⁸, ὁ Γαληνὸς πὼς τὴν ἐγχείρησι τῶν καταρράχτη μᾶς τὴν δίδαξε ἡ αἶγα⁹ κλπ.

Τέτιοι μῦθοι, ποὺ εἶναι προϊστορικὰ ἐπιβιώματα, ὑπάρχουν καὶ στὴν Κύπρο¹⁰. Ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς βρίσκονται μέσα στὴν καθημερινὴ διήγησι τῶν Κυπρίων καὶ ἄλλοι μέσα στὰ τραγούδια των. Οἱ μῦθοι αὐτοὶ μπορεῖ νὰ διαιρεθοῦν σὲ τέσσερις ὁμάδες: α) σὲ μύθους ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς ἀποκαλύψανε μερικὰ ζωϊκὰ φάρμακα, β) σὲ μύθους ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς ἀποκαλύψανε τὶς θεραπευτικὲς ιδιότητες μερικῶν φυτῶν, γ) σὲ μύθους ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς ἀποκαλύψανε τὴ χρῆσι θεραπευτικῶν λίθων καὶ δ) σὲ μύθους ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς διδάξανε μερικὲς θεραπευτικὲς ἀγωγές. Στὴν πρώτη ὁμάδα ἀνήκουν τὰ γεννητικὰ μόρια τοῦ κάστορα, τὸ λίπος τῆς σαλαμάνδρας καὶ τὸ αἷμα τοῦ πελεκάνου. Στὴν δευτέρη ὁμάδα ἀνήκουν ὁ μανδραγόρας, τὸ χελιδόνιο τὸ μέγα, ὁ σόγχος καὶ τὸ λάδανο (ρητίνη). Στὴν τρίτη ὁμάδα ἀνήκει ὁ εὐτόκειος λίθος. Καὶ στὴν τέταρτη ἀνήκει ἡ ἀφαίμαξις.

Α. Μῦθοι ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς ἀποκαλύψανε μερικὰ ζωϊκὰ φάρμακα:

Στήν περίπτωση αὐτή τὸ ἴδιο τὸ ζῶο μᾶς ἀποκάλυψε τὴν θεραπευτικὴ ἱκανότητα κάποιου τμήματος τοῦ σώματός του.

Στὸν «Φυσιολόγον», ἔκδοση Gidel (1873)¹¹, ποὺ εἶναι βασισμένη σὲ τέσσερις πηγές, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μιὰ Κυπριακὴ γραμμένη ἀπὸ τὸν Ἐπιφάνιον, ἐπίσκοπο Κωνσταντίας τῆς Κύπρου¹², ἀναφέρονται, ὅτι ὁ κάστορας μᾶς ἀποκάλυψε τίς θεραπευτικὲς ιδιότητες τῶν μορίων του, ἡ σαλαμάνδρα τὴν προφυλακτικὴ κατὰ τῶν ἐγκαυμάτων ιδιότητα τοῦ λίπους τῆς καὶ ὁ πελεκέανος τὸ αἷμα ὡς ἀναζωογονητικό. Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ «Φυσιολόγου» εἶναι τὰ ἑξῆς:

*Ὁ κάστωρ ἦπιον ἐστὶν πάνυ καὶ ἥσυχόν τε·
τὰ δ' ἀναγκαῖα γὰρ αὐτοῦ μεγάλῃν χρεῖαν ἔχουν,
εἰς ἀσθενοῦντα ἄνθρωπον μεγάλῃν ἰατροείαν·*

*ὅταν τοίνυν διώκεται ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ [τε],
εὐθὺς κόπτει τὰ μόρια, τῶν κυνηγῶν τὰ ρίπτει,
κι ὁ κυνηγὸς λαμβάνει τα, καὶ πλεον οὐδὲν διώκει...*
(Περὶ τοῦ κάστορος)¹³

*Ἡ σαλαμάνδρα τὸ πουλὶν ἔχει τούτην τὴν χάριν,
ἂν ἔμπη εἰς τὴν κάμινον, εὐθὺς σβύννυται ὅλη,
καὶ εἴ τις τὸ ὀξύγγιν τῆς γυμνὸς περιλειφθῆ το,
καὶ ἔμπη εἰς τὴν κάμινον, ποσῶς οὐκ ἀδικεῖται...*
(Περὶ τῆς σαλαμάνδρας)¹⁴

*... καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἀρρενικὸς θλίβεται ἢ καρδιά του,
καὶ τὴν πλευράν του ζετρυπᾷ μὲ τὴν δική του μύτην,
καὶ τρέχει καὶ τὸ αἷμα του ἀπάνω στὰ παιδιά του,
ἐκεῖνα εὐθὺς σηκόνονται, πάλιν ζωογονοῦνται...*
(Πελεκέανος)¹⁵

Β. Μῦθοι ποὺ λένε πῶς τὰ ζῶα μᾶς ἀποκαλύψανε τίς θεραπευτικὲς ιδιότητες μερικῶν φυτῶν.

Στὴν ομάδα αὐτὴ βρίσκουμε δυὸ θεραπευτικὰ φυτὰ, ποὺ κατὰ τὸν «Φυσιολόγον», μᾶς διδάξανε ζῶα: τὸν μανδραγόρα ὡς ἀφροδισιακὸ καὶ διεγερτικό, καὶ τὸ βοτάνι (κατὰ πᾶσα πιθανότητα τὸ «χελιδόνιον τὸ μέγα») ὡς ὀφθαλμικό. Τὸ πρῶτο μᾶς τὸ δίδαξε ὁ ἐλέφαντας καὶ τὸ δεύτερο τὸ χελιδόνι. Ἐχτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὰ, ἡ προφορικὴ παράδοση μιλά καὶ γιὰ δυὸ ἄλλα φυτὰ, τὸν σόγχο καὶ τὸ λάδανο (ρητίνη ποὺ βγαίνει ἀπὸ τοὺς κίσθους καὶ τοὺς κόνυζους), φυτὰ ποὺ μᾶς τὰ διδάξανε τὰ ζῶα, καὶ συγκεκριμένως τὸ πρῶτο ὁ κάβουρας καὶ τὸ δεύτερο ἡ αἶγα. Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ «Φυσιολόγου» εἶναι τὰ ἑξῆς:

*... ἡ θήλη δὲ πορεύεται, εὐρίσκει τὸ βοτάνι,
... τὸ λέγουν μαντραγοῦρα·
ἐκεῖνον τὸ βοτάνιν τρωῖ ἡ θήλη, εὐθὺς πυροῦται,
καὶ ἔρχεται στὸν ἀρρεναν καὶ παίζει μετ' ἐκεῖνον,*

καὶ βάλλει τὰ ρουθούνια τῆς στ' ἀρσενικοῦ τὴν ρίνα,
καὶ κρούει τὸν ἢ εὐωδιά [ταύτης] τῆς μανδραγοῦρας,
εὐθὺς ἐκεῖ πυρόνεται, συγγίνεται τῇ θήλῃ,
κάκεινη ἐγγαστρόνεται, καὶ ἔγκυος ὑπάρχει
(Περὶ τοῦ ἐλέφαντος)¹⁶

... καὶ ἂν τύχη ἐξ αὐτῶν ὅτι νὰ τυφλωθῇ γάρ,
εὐθὺς ἢ θήλῃ πέτεται, στήν ἔρημον ὑπάγει:
βοτάνιν φέρνει κι ἔρχεται, στοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ βάλλει
τοῦ πυρωθέντος νεοσσοῦ, εὐθὺς κάκεινος βλέπει...
(Περὶ χελιδόνος)¹⁷.

Τὸν μῦθο αὐτὸ γιὰ τὸ χελιδόσι τὸν συναντήσαμε καὶ σὲ χειρόγραφο κυπριακὸ γιατροσόφι. Ὑποθέτουμε πὼς τὸ «βοτάνι» αὐτὸ ποὺ ἀναφέρει ὁ «Φυσιολόγος» εἶναι τὸ «χελιδόσι τὸ μέγα» κατὰ παραβολὴ πρὸς σχετικὸ χωρίο τοῦ Διοσκουρίδου: «δοκεῖ δὲ κατωνομάσθαι χελιδόσιον... ὅτι, ἐὰν τις τυφλωθῇ τῶν τῆς χελιδόνος νεοσσῶν, αἱ μητέρες προσφέρουσαι τὴν πόαν ἰῶνται τὴν πῆρωσιν αὐτοῦ»¹⁸. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Διοσκουρίδης θεωρεῖ αὐτὸ ὡς παράδοση τοῦ λαοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δυὸ μύθους, ὅπως ἀνάφερα καὶ πιὸ πάνω, ὑπάρχουν ἀκόμα δυὸ στήν προφορικὴ διήγηση τῶν Κυπρίων. Ὁ ἓνας μᾶς λέγει πὼς ὁ κάβουρας μᾶς δίδαξε τὸν «τζιόγχο» (σόγγχο) ὡς θεραπευτικὸ καὶ προφυλακτικὸ κατὰ τῶν δηγημάτων τῆς «κουφῆς» (εἶδος ἐχίδνης, *Vipera mauritanica*). Τὸν μῦθο αὐτὸ τὸν δημοσιεύσαμε ἄλλοτε¹⁹. Ὁ δεῦτερος μῦθος μᾶς λέγει πὼς ἡ αἶγα ὅταν πάθει μαστίτιδα τρίβεται ὥσπου νὰ αἱματώσει πάνω στοὺς κίσθους καὶ τοὺς κόνυζους, ἀλείφοντας ἔτσι τοὺς μαστοὺς τῆς μὲ τῇ ρητίνῃ «λάδανο» (*Gummi Ladanum*).

Γ) Μῦθοι ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς ἀποκαλύψανε τὴ χρῆση θεραπευτικῶν λίθων.

Στὸν «Φυσιολόγον» ἀναφέρεται πὼς ὁ γύπας ἀνακάλυψε τὸν «εὐτόκειον λίθον», ποὺ βοηθᾷ στὸν τοκετό. Τὸ σχετικὸ αὐτὸ χωρίο εἶναι τὸ ἐξῆς:

«... καί, μὴ δυναμένη τεκεῖν, ἀπέρχεται ὁ ἄρρην κατὰ νότον, καὶ λαμβάνει λίθον ὀνόματι εὐτόκειον, καὶ ἀναφέρει αὐτὸν καὶ θέτει ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς, καὶ εὐκόλως γεννᾷ ἢ θήλῃ...»

(Περὶ τοῦ γυπὸς)²⁰

Δ) Μῦθοι ποὺ λένε πὼς τὰ ζῶα μᾶς διδάξανε μερικὲς θεραπευτικὲς ἀγωγές.

Κατὰ τὴν προφορικὴ παράδοση ἢ αἶγα, ὅταν αἰσθανθεῖ πληθωρισμὸ αἵματος στὸ σῶμα τῆς ἢ γενικῶς ἄρρωστήσει, προστρίβεται πάνω σὲ ὀξέα ἀντικείμενα, ἀγκαθωτοὺς θάμνους κλπ. ὥσπου νὰ αἱματώσει κάμνοντας ἔτσι ἀφαίμαξη.

Ἄνακεφαλαίωνοντας, οἱ πιὸ πάνω μῦθοι, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ζωολατρικὰ ἐπιβιώματα, μᾶς διηγοῦνται πὼς ὁ ἐλέφαντας μᾶς δίδαξε

ὡς ἀφροδισιακὸ καὶ διεγερτικὸ φάρμακο τὸν μανδραγόρα, τὸ χελιδόνι ὡς ὀφθαλμικὸ φάρμακο τὸ χελιδόνιο τὸ μέγα, ὁ κάβουρας ὡς ἀντιοφικὸ τὸν σόγχο, ἡ αἶγα ὡς ἀντιφλογιστικὸ τὸ λάδανο, ὁ κάστορας ὡς ἐξαιρετικὸ φάρμακο τὰ μόριά του, ἡ σαλαμάνδρα ὡς προφυλαχτικὸ κατὰ τῶν ἐγκαυμάτων τὸ λίπος της, ὁ πελεκάνος ὡς ἀναζωογονητικὸ τὸ αἷμα, ὁ γύπας ὡς ὠκυτόκυιο τὸν «εὐτόκειον λίθον» καὶ ἡ αἶγα τὴν ἀφαίμαξη κατὰ τοῦ πληθωρισμοῦ.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. Θ', 1945, 123-127)

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- 1) Ο Temkin (1946) Bull. Med. Hist., v. XIX, σελ. 9.
- 2) Τὸ «μελαμπόδειον» ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἥρωα καὶ ἱατρὸ Μελάμποδα, τὸ «χειρώνειον ἢ μέγα κενταύριον» ἀπὸ τὸν κένταυρο Χεῖρωννα, τὸ «ἐλένειον» ἀπὸ τὴν Ἑλένη, γοητικὴ θεότητα κλπ.
- 3) Κατὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἡ σμύρνα καὶ ὁ λίβανος ἦταν τὰ δάκρυα τῶν Θεῶν, οἱ ρητίνες τοῦ πεύκου καὶ τοῦ κέδρου τὸ αἷμα τῶν Θεῶν κλπ. (J. Grier, History of Pharmacy, 1937, London, σελ. 4).
- 4) Ἡ δοξασία αὐτὴ εἶχε εὐρεία διάδοσις στὰ ἀρχαῖα χρόνια, ἐχτιμήθηκε ἀπὸ τὸν Παράκελσο (1493-1541) καὶ ἀναπτύχθηκε περισσότερο, ὡς θεϊκὸς πιά νόμος, ἀπὸ τὸν Della Porta (1588) στὸ βιβλίον του Phytognomonica (Grier, *ibid.*, σελ. 52).
- 5) Pl. Secund, Nat. Hist., VIII, 41, ed. Mayhoff.
- 6) Ped. Diosc., De Mat. Med., II, 180, ed. Wellmann.
- 7) Ped. Diosc. *ibid.*, III 69.
- 8) Aristot., Oper. Omn., vol. XVI, 183, ed. Tauchnitianae.
- 9) Gal., Op. Omn., XIV, 675, ed. Kühn.
- 10) Ἐναφέρουμε ἐδῶ ὅσους μπορέσαμε νὰ συλλέξουμε.
- 11) M. Ch. Gidel, Ann. de l' Assoc. des Etud. Gr. en France, 7e année 1873, σελ. 188.
- 12) Ἡ γνησιότητα τοῦ «Φυσιολόγου» αὐτοῦ ἀμφισβητεῖται, ἐμεῖς ὅμως ὡς μὴ εἰδικοὶ δὲν ἐξετάζουμε τὸ ζήτημα αὐτό.
- 13) Φυσιολ. XXV. ed. Gidel.
- 14) Φυσιολ. XXIX.
- 15) Φυσιολ. XXXVIII.
- 16) Φυσιολ. I.
- 17) Φυσιολ. XXXIX.
- 18) P. Diosc. De Mat. Med., II, 180.
- 19) Κ. Χρυσάνθη, Κυπρ. Σπουδ., τόμ. Δ', σελ. 39.
- 20) Φυσιολ. XXXII. Γενικῶς στὰ χωρία ποὺ πήραμε ἀπὸ τὸν «Φυσιολόγον» ἐκάμαμε ἀσήμαντες ἀλλαγές στὴ γραφή.

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ἡ ἱαματικὴ τέχνη εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπὸ τὶς τέχνες καὶ τὶς ἐπιστῆμες. Ὁ Ἴπποκράτης, ὁ πατέρας τῆς ἱατρικῆς, τὸ λέγει κι ὅλας στὸ «*Περὶ ἀρχαίας Ἰατρικῆς*» σύγγραμμά του: «*Αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἱατρικὴν ἐποίησε ζητηθῆναι τε καὶ εὐρεθῆναι ἀνθρώποισιν*». Ὁ τοκετὸς καὶ ὁ τραυματισμὸς ὑποχρεωτικὰ ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ἱατρικὴν.

Στὴν ἀρχαία τούτη τέχνη ἡ γυναίκα ἔχει τὴ θέση της. Γιὰ νὰ γεννηθῆ ὁ ἀνθρώπος θὰ πρέπει κάποιον πρόσωπο ἢ ἡ ἴδια ἡ γυναίκα ν' ἀποκόψη τὸν ὀμφάλιο λῶρο ποὺ συνδέει τὸ νεογέννητο μὲ τὴ μάνα του. Ἡ πράξη αὐτὴ εἶναι κι ὅλας ἡ πρώτη ἐπέμβαση τῆς γυναίκας σ' ἓνα φυσιολογικὸ φαινόμενο, ποὺ ὡς τελευταῖα ἀνῆκε ἀποκλειστικὰ στὶς μαῖες, τὶς *μαμμοῦδες*.

Κι ἐπειδὴ ἡ ἱατρικὴ στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς σημερινῆς λαϊκῆς ἱατρικῆς, τῆς κατὰ παράδοση ἱατρικῆς, ἔχει θεοκρατικὸ χαρακτήρα, δηλ. Θεοὶ ἢ κατώτεροι δαίμονες προκαλοῦν τὴ νόσο καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπομακρύνουν, ἀξίζει πρῶτα νὰ δοῦμε ποιῆς θεαῖνες τότε, καὶ ποιῆς γυναῖκες ἁγίες στὰ κατοπινὰ χριστιανικὰ χρόνια εὐθύνονται γιὰ τὴ θεραπεία διαφόρων νοσημάτων ἢ παρουσιάζονται βοηθοὶ σὲ βιολογικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Ἰατρικὲς θεαῖνες στὴν Κύπρο, τότε στ' ἀρχαῖα χρόνια, ἦσαν (α) ἡ Παφία Ἀφροδίτη ἢ Ἰατρίνη (ἢ γιάτραйна). (β) ἡ Ὑγεία, ποὺ ἦταν κόρη τοῦ Ἀσκληπιου, μαρμάρينو ἄγαλμά της βρέθηκε στὴ Σαλαμίνα. Ἐπίσης γι' αὐτὴ βρέθηκε μιὰ ἐπιγραφή, γραμμμένη ἀπὸ ἱερέα, ποὺ ἀφιερώνεται στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγεία. (γ) ἡ Ἀστάρτη ἢ ἡ ἔγκυος θεά. Πολλὰ εἰδῶλια τῆς ἔγκυας αὐτῆς θεᾶς βρεθῆκανε στὸ Κίτι, ὅπου καὶ λατρευόταν αὐτὴ. (δ) ἡ Ἴσις, ποὺ λατρευόταν μαζί μὲ τὸν Σέραπιν, ἱατρικὴ θεότητα τῶν Αἰγυπτίων, στοὺς Σόλους. Ἡ λατρεία της ἐπεβλήθηκε στὴν Κύπρο στὰ χρόνια τοῦ Πτολεμαίου. Ἐνδιαφέρον εἰδῶλιο τοῦ βου π.Χ. αἰῶνα παριστάνει τοκετό. Καὶ τοῦτο σχετίζεται μὲ τὴ γυναίκα στὸν τομέα τῆς ἱατρικῆς.

Στὰ χριστιανικὰ χρόνια προστάτισσες καὶ θεραπεύτριες ἁγίες ἀναφέρονται: (α) κατὰ γενικὸ κανόνα ἡ ἐπιχώρια ἁγία θεραπεύει, ἔστω καὶ ὡς μεσάζουσα πρὸς τὸν Θεὸ ἢ τὴν Παναγία. (β) Ἡ Παναγία, ἡ ὁποία ἔχει τὸ εὐρύτερο θεραπευτικὸ φάσμα. Πολλὰ ἐπίθετά της δηλώνουν τὴ θαυματουργὴ καὶ θεραπευτικὴ της δύναμη ἀπ' εὐθείας ἢ παρετυμολογικά. Λέγεται ἡ Παναγία στὴν Κύπρο *Γαλατοῦσα, Βυζοπονοῦσα, Χρυσογαλακτοῦσα, τοῦ Γεννάτου, Σφαλαγγιώτισσα, Σπυλλιώτισσα, Φωτολαμποῦσα, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀγάπης καὶ Πογυριστικῆ, ἀκόμα Γαιματοῦσα καὶ Γιαματικῆ ἢ Γιαματικῆ* κλπ. (Κάπου διάβασα πὼς τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα τῆς Παναγίας ἀνέρχονται σὲ μερικὲς ἑκατοντάδες). Ἐπίσης ἡ Παναγία ἀναφέρεται συχνὰ σὲ γητιεῖς· π.χ. μιὰ γητιεὶα γιὰ τὸ ντζανὶν (τὸν ἴκτερο), μὲ βάση τὴν ὁμοιοπαθητικὴν, λέγει:

... *Ἐκ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅτε ἐξήρχετο ἡ Παναγία Θεοτόκος ἀπὸ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν μετὰ μυριάδων Ἀγγέλων, Ἀρχαγγέλων, ἀπήντησε τὸν Ὅκταρα*

καὶ δὲν τὸν ἐχαιρέτησεν· ἐστάθη ὅμως καὶ τὸν ἠρώτησε· ποῦ ὑπάγεις Ὁκταρα καὶ κίτρινε καὶ συνάδελφε τοῦ χάρου καὶ συνάγαγε τοῦ θανάτου; Καὶ ἐκεῖνος λέγει τῆς Παναγίας: «Θὰ ὑπάγω εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (δεῖνα), νὰ δράμω εἰς τὴν κεφαλὴν του, νὰ ἔμβω εἰς τὰ πλευρά του, εἰς τὴν ἀκοήν του». Καὶ ἡ Κυρία Θεοτόκος ἔτοιμη ἐστάθη καὶ τοῦ λέγει: Τομῆ σοῦ ἀδόλου ἢ χεῖρα πέντε δάκτυλα καὶ χρυσῆ σφραγίδα ἔχω νὰ σὲ ὀρκίσω εἰς τὰ 24 ψηφία τοῦ ἡλίου, εἰς τὰς ἀκτῖνας νὰ χωνεύσης τὸν θυμὸν σου εἰς τὰ ὄρη καὶ βουνὰ καὶ σπήλαια καὶ τὰ βάθη τῆς θαλάσσης καὶ νὰ μὴν εἰσέλθῃς εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ δεῖνα διότι εἶναι βαπτισμένος καὶ ἀπὸ μύρον μωρωμένος καὶ δὲν δύναται νὰ βαστάξῃ τοὺς πόνους σου.

καὶ (γ) πολλὰς ἁγίες, συνήθως κατὰ παρετυμολογία, θεραπεύουν νοσήματα ἢ προστατεύουν ἀπὸ αὐτά. Στὴν Κύπρο ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς: ἡ Ἁγία Φωτεινὴ, ποῦ θεραπεύει τὰ ὀφθαλμικὰ νοσήματα καὶ προστατεύει τοὺς τυφλοὺς, τοὺς δίνει φῶς. Τοῦτο δηλώνει τ' ὄνομά της. Ἡ Ἁγία Βαρβάρα προφυλάγει ἀπὸ τὴν εὐλογία, ἀλλὰ καὶ προστατεύει τὰ παιδιὰ καὶ γιатρεύει τὶς ἀρρώστιες τῶν ματιῶν. Ἡ Ἁγία Θεοδώρα δωρίζει ζωὴν στὰ μωρὰ καὶ τὰ προστατεύει. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο σ' αὐτὴ τάσσονται τ' ἀντρόγυνα στὰ ὁποῖα πεθαίνουν τὰ μωρὰ. Ἡ Ἁγία Θέκλα θεραπεύει τὸ ἔκζεμα μὲ τὴ λάσπη τοῦ ἁγιάσματος της. Ἡ Ἁγία Ἰουστίνη μαζί μὲ τὸν Ἅγιο Κυπριανὸν θεραπεύουν τὴν ἐλονοσία. Ἡ Ἁγία Μαρίνα προστατεύει τὰ παιδιὰ, χαρίζοντάς τους ὕπνο, ὅπως δηλώνει τὸ νανούρισμα:

*Ἁγία Μαρίνα τζαὶ τζυρὰ
ποῦ ποτζοιμίξεις τὰ μωρὰ
ποτζοίμισε τὸ γνιόκκα μου.*

Ἡ Ἁγία Μαύρη θεραπεύει τοὺς γαιματάδες, τὶς μαῦρες. Τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς της πίνουν γάλα γιὰ νὰ μὴ μαυρίσουν. Ὁ Νεοκλῆς Κυριαζῆς ἔχει καταγράψει τοὺς θεραπευτὲς ἁγίους στὰ «Κυπριακὰ Χρονικὰ» τόμ. Δ', 1926, τεῦχος Α', κί ἕνας Ἅγγλος G.A. Williamson, Caledonian Medical Journal, τόμ. 14 (1929, σελ. 104) κατὰ μετάφραση τοῦ Λοιζου Φιλίππου στὰ *Κυπριακὰ Χρονικὰ*, τόμ. 6, 1929, σελ. 225. Ἡ ἁγία Στέρρα θεραπεύει τὴ στεριότητα.

Στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια, τὰ χρόνια τῆς φραγκοκρατίας, ἡ γυναίκα εἶχε τὴ θέση της στὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ ὡς *μαμμοῦ* καὶ ὡς *γελλοῦ* ἢ *μάγισσα*. Τό χρονικὸ τοῦ Μαχαιρᾶ μᾶς πληροφορεῖ πὼς θεραπεῖες ἐφαρμόζανε στὴν Κύπρο, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐγκεκριμένους γιатρούς, οἱ *μαμοῦδες* καὶ οἱ *γελλοῦδες*. Τὸ ὄνομα αὐτὸ θυμίζει τὴν ἀρχαία Γελλώ, μιὰ στρίγκλα, ἢ τὶς ἀγγελοῦδες ἐπίσης στρίγκλες. (Παραπέμπω γι' αὐτὸ σὲ μιὰ τελευταία μελέτη τοῦ Δ.Β. Οἰκονομίδου στὴ «*Λαογραφία*» τόμ. 30ος 1975-76, σελ. 246). Αὐτὲς οἱ θεραπεύτριες γυναῖκες χρησιμοποιοῦσαν τὰ μυρίσματα, τὶς τσίκνες καὶ τὶς βρῶμες γιὰ διάφορους γυναικολογικοὺς σκοποὺς, ὅπως καὶ τὶς γητειὲς ἢ ἐπωδὲς. Ἐπιπλέον σύμφωνα μὲ τὸ νόμο ἐξετάζανε τὸ θέμα τῆς παρθενίας οἱ *μαμοῦδες*. Στὸ δημοτικὸ τραγούδι «*Ἀροαφνοῦ*» ἢ «*Ἀροαφνοῦσα*» ἢ «*Ροαμνοῦ*» ὑπάρχει ἀναφορὰ στὴ γέννα μὲ τὸ πατροπαράδοτο «*σελλίν*»:

*Ἐπαρ' μου λίην πομονήν, ὄσον πολλὴν μιὰν ὦραν
ἔχω γεναίκα στὸ σελλίν νὰ τὴν πολευτερῶσω.*

Ὁ Σίμος Μενάρδος πιστεύει πῶς τὸ δημοτικὸ μας αὐτὸ τραγούδι φτιάχτηκε στὰ χρόνια τῆς φραγκοκρατίας, ἄρα τὸ σελλὶν ἦταν γνωστὸ πιθανὸν ἀπὸ τότε.

Σ' ἓνα ἄλλο δημοτικὸ τραγούδι, ἀπὸ τὰ πιὸ παλιὰ γιατί δὲν ἔχει ὁμοιοκαταληξία, ἡ πεθερά παραγγέλλει στοὺς μαγεῖρους εἰδικὰ φαρμακωμένο φαγητὸ γιὰ τὴ νύφη τῆς:

*Μαγεῖροι, μαγειρέψατε λαούδια καὶ περδίκια,
μαγεῖροι, μαγειρέψατε τρικέφαλον ὀλφίδιν·
βάρτε χρατζὰν ἀρτύματα βάρτε χρατζὰν πιτέρκα
καὶ πάρτε τα τῆς νιόνυμφος καὶ πάρτε τα νὰ φάη.*

Στὸ τραγούδι τοῦ Παχουμῆ, ποῦ ἀνήκει στὸν ἀκριτικὸ κύκλο, ἀναφέρονται οἱ μάλιστα. Λέγει τὸ τραγούδι:

*Μουττοπατὰ στὴν σκάλαν του, πηῆ καβαλλιτζεύκει
καὶ πκιάννει οὔλον τὸ στρατόν, οὔλον τὸ μονοπάτιν,
τὸ μονοπάτιν βκάλλει τον στὲς μάλιστα καὶ πάει·
ἡ μανά ἦτουν μάλιστα τζι' ἡ κόρη ἀστρονόμαν...*

Θὰ μοῦ πῆτε ἐδῶ γιὰ ἐρωτοδουλειὲς κι ἐρωτοβοτάνια νοιάζεται ὁ Παχουμῆς. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἐρωτας δὲν εἶναι ἀρρώστεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ὅταν ξεπεράσῃ τὸ ἀνεκτὸ βιολογικὸ σχῆμα του;

Μάγισσες καὶ μοῖρες καὶ βοτάνια θεραπευτικὰ βρίσκουμε καὶ στὰ παρὰμύθια καὶ στὶς διηγήσεις τοῦ λαοῦ, χωρὶς ὅμως τίποτε τὸ ξεχωριστὸ γιὰ νὰ σταθῶμε εἰδικὰ καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἀναφορά.

Ὁ λαὸς ὅμως ὅταν δίνει θεραπευτικὲς ιδιότητες στοὺς ἁγίους ἢ σὲ πρόσωπα ξεχωριστὰ ποῦ ἔχουν μιὰ κάποια μαγικὴ τέχνη, δὲν παύει ταυτοχρόνως νὰ τοὺς θεωρῆ καὶ πηγὴ τιμωριῶν. Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς τιμωρίες, ποῦ ἐπιβάλλουν τὰ ἀνώτερα αὐτὰ ὄντα, εἶναι καὶ ἡ νόσος. Αὐτὸ ἀποτελεῖ βασικὴ ἀρχὴ τῆς θεοκρατικῆς ἰατρικῆς. Οἱ Θεοὶ καὶ οἱ Θεαῖνες γιάτρευαν ἄλλὰ προκαλοῦσαν καὶ τὴ νόσο μὲ τὴν ἔννοια τῆς τιμωρίας.

Στὴ δικὴ μας λαϊκὴν ἰατρικὴν μπορεῖ οἱ ἅγιοι νὰ τιμωρήσουν, συνήθως ἄτομα, μὲ τὴν ἀποστολὴ μιᾶς ἀρρώστειας. Οἱ ἐπιδημίες, ποῦ προσβάλλουν πολλὰ ἄτομα, οἱ λοιμικὲς, ἀποστέλλονται ἀπὸ τὸ Θεὸ κι ὁ λαὸς τὶς φαντάζεται σὰν τρομακτικὲς γυναῖκες, τὶς προσωποποιεῖ. Ἔτσι, ἡ *χολέρα*, ἡ *πανούκλα* (πανώλης), ἡ *εὐλογιά*, ἡ *φάουσα* (*φαγέδαινα*) ἔχουν γυναικεῖα μορφή, πάντοτε ἀποκρουστικὴ, γιατί ἡ κακία τοὺς ἀντανακλᾷ στὸ πρόσωπό τους καὶ στὴν ἐμφάνισή τους γενικά. Μιὰ παλιὰ κυπριακὴ παράδοση προσωποποιεῖ τὴν πανούκλα, ποῦ εἶναι ἀδερφή τῆς *χολέρας* καὶ τῆς *φάουσας*, καὶ τὴ φαντάζεται ἡ γρηὰ ἀσκημομούρα μὲ φιδίσια, ἄσπρα καὶ λερωμένα μαλλιά, μὲ λιπόσαρκα χέρια ἀπ' ὅπου προβάλλουν μεγάλα καὶ ἀκάθαρτα νύχια. Αὐτὴ ἡ γρηὰ κρατᾷ ἓνα καλάθι μέσα στὸ ὁποῖο ἔχει ἓνα *σαμούτι* (κουβάρι) νῆμα. Σὲ πολλὰ μέρη πιστεύουν πῶς ἅμα ἀκουστῆ ἢ φωνὴ τῆς Πανούκλας γεμίζει ὁ τόπος δύσοσμα χνῶτα. Μιὰ ἄλλη παράδοση λέγει πῶς οἱ ἐπιδημικὲς νόσοι, τὰ θανατικά, εἶναι τρεῖς γυναῖκες ποῦ κρατᾶνε σμίλες. Στὶς ἐπιζωοτίες, δηλ. τὰ θανατικά τῶν ζώων, οἱ τρεῖς αὐτὲς γυναῖκες μπήγουν τὶς σμίλες τους στὴν κοιλιά τῶν ἀρνάδων σὰν τὶς τρελλές. Σὲ μιὰν εἰκονογρά-

ψηση τοῦ "Αη Χαράλαμπε, τοῦ ἐκδιωκτῆ τῆς Πανούκλας, ἡ νόσος αὐτῆ παριστάνεται σὰν ἀηδιαστικὴ γυναίκα ποὺ τὴν πατὰ ὁ ἅγιος. Μιὰ ἄλλη παράδοση ἀπὸ τὸ Πάνω Δίκωμο προσωποποιεῖ τὴ Χολέρα καὶ τὴν Πανούκλα σὰ δυὸ γυναῖκες, ποὺ πλένουν τὰ ρούχα τους μέσα στὴ λάσπη. Ἡ μιὰ ἀπὸ τίς δυὸ εἶναι γερόντισσα μὲ μεγάλα δόντια ποὺ πετιοῦνται ἔξω ἀπὸ τὸ στόμα τῆς. Μιὰ ἄλλη παράδοση ἀπὸ τὴν Τριμίκλινη λέγει πὼς ἡ Εὐλογία μοιάζει μὲ ἀγριογυναίκα ποὺ φορεῖ λερωμένη πουκαμίσα καὶ κρατᾷ στὰ χέρια τῆς, ποὺ ἔχουν μεγάλα καὶ ἀκάθαρτα νύχια, ἕνα μεγάλο κουβάρι νῆμα. (Γιὰ προσωποποιήσεις νόσων κοίταξε στὰ ἐξῆς: Κ. Χατζηϊωάννου «Κυπριακὰ Χρονικὰ» τόμ. 9ος, 1933, σελ. 161 — Κ. Χρυσάνθη, «Κυπριακὰ Σπουδαί», τόμος 2, 1943, σ. 127).

Ὁ λαὸς ἀκόμα πιστεῦει στὶς μαγικὲς πράξεις καὶ στὶς ἐπωδές. Φαίνεται πὼς στὸ ἀγροτικὸ περιβάλλον ἐξακολουθεῖ κείνος ὁ κατὰ παράδοση παλιὸς μαγικὸς κόσμος νὰ ἐπηρεάζη, ἰδίως στὶς περιπτώσεις ποὺ τὰ συνήθη ἐπιστημονικὰ μέσα δὲν μποροῦν νὰ βοηθήσουν. Στὸ βάθος ὄλων μας ὑπάρχει ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος, ποὺ ἐμφανίζεται κυριαρχικὸς στὶς μεγάλες μας δυσκολίες. Στὶς γητειῆς συχνὰ ἀναφέρεται ἡ Παναγία ἢ Κυρὰ ἢ Δέσποινα, σὰ μεσιτεία στὸ γιό τῆς ν' ἀποδιώξη τὸ κακὸ ἢ σὰ φόβητρο ποὺ καὶ τὸ ὄνομά τῆς ἀπομακρύνει τὴ νόσο. Ἄλλὰ καὶ ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ Ἁγία Μαρίνα βρίσκονται στὶς γητειῆς χωρὶς νὰ ξέρουμε τὴ θεραπευτικὴ τους σημασία.

Στὰ θεραπευτικὰ παρασκευάσματα, ποὺ περιλαμβάνονται στὰ γιατροσόφια, ἡ γυναίκα ἐπίσης κατέχει συχνὰ σημαντικὴ θέση, π.χ. τὸ ἀμίλητο νερό τὸ φέρνει γυναίκα ἢ παίρνεις ἢ διανέμεις κάτι σὲ ἑφτὰ μονοστέφανες γυναῖκες. Ἐμπρακτὴ ἐπέμβαση γυναικῶν στὴ θεραπεία νοσημάτων, ἐπαγγελματικὴ πιά καὶ ἀναγνωρισμένη, παρατηρεῖται σὲ τέσσερις περιπτώσεις: (α) Οἱ *χολιάστρες* ποὺ εἰδικεύονταν στὴν προφύλαξη καὶ θεραπεία τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων. Αὐτὲς χρησιμοποιοῦσαν τὴ *χολὰ* καὶ τὸ *μουσίσημα* τῶν βλεφάρων μὲ σκληρὸ ζάχαρη στὶς περιπτώσεις τραυμάτων (Παραπομπὴ στὸν Ν. Κυριαζῆ, ἔν. ἀν. σελ. 134 κέξ.). (β) Οἱ *μαμουδες* ποὺ ἀναλαμβάνουν τὴ γέννα καὶ ὅ,τι ἄλλο σχετικὸ μὲ γυναικεῖες παθήσεις καὶ οἱ ὁποῖες βοηθοῦνται ἀπὸ τὴν *καρκιοβαστοῦσαν* κατὰ τὴν ὥρα τοῦ τοκετοῦ. (γ) Οἱ εἰδικὲς θεραπεύτριες. Π.χ. ἀσκημένες νὰ γιαιτρεύουν τὰ λαιμὰ (ἀμυγδαλίτιδες) πιέζοντας μὲ τὸ δάκτυλο τὸν οὐρανίσκο. Συνήθως ὁ χειρισμὸς αὐτὸς συνοδεύεται καὶ μὲ γητεία. Ἄλλες πουλοῦν ἀλοιφές, ποὺ ἡ σύνθεσή τους ἀποτελεῖ οἰκογενειακὸ μυστικὸ, τὸ ὁποῖο μεταδίδεται ἀπὸ τὴ μάνα στὴν κόρη, δηλ. ἀπὸ θηλυκὸ σὲ θηλυκὸ πρόσωπο. Μιὰ τέτοια ἀλοιφὴ ὀνομαστὴ στὴ Λευκωσία ἦταν ἡ ἀλοιφὴ τῆς Κολιαντροῦς γιὰ τοὺς *καρφίτες* (δοθηῖνες). Καὶ (δ) Οἱ γητεῦτριες καὶ μάγισσες, ποὺ χρησιμοποιοῦν ἀνάμικτα θεραπευτικὰ παρασκευάσματα καὶ γητειῆς.

Ἐχω διαγράψει σύντομα τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴ λαϊκὴν ἱατρικὴ τῆς Κύπρου. Τὰ ἴδια ὅμως παρατηροῦνται σὲ ὅλες τίς λαϊκὲς ἱατρικὲς τοῦ ὁποιοῦδήποτε κλίματος. Οἱ ἐθνικὲς μικροπαραλλαγὲς δὲν ἀλλοιώνουν τὴ βασικὴ οὐσία. Τοῦτο κι ὅλας σημαίνει πόσο εἶναι ὅμοιος ὁ ἄνθρωπος σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ τὰ πλάτη τῆς γῆς. Ἡ μελέτη τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν, παρα-

δόσεων, δημοτικῶν τραγουδιῶν περισσότερο ἀπὸ ὅποιεσδήποτε ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρώπινης διανόησης μᾶς πείθει γιὰ τὴν ἀδελφосύνη τῶν λαῶν, τὴν ὁποία μὲ κάθε τρόπο πρέπει νὰ ὑποστηρίξωμε.

(Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συμποσίου Κυπριακῆς Λαογραφίας,
Λευκωσία 1985, 239-243)

ΘΗΡΙΑΚΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ: Ἡ δημώδης ἰατρικὴ τῆς Κύπρου, ὅπως ὅλες οἱ δημῶδεις ἰατρικές, εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ μαγικὴ. Ἐμπειρικὴ, γιατί κατόπιν παρατηρήσεων καὶ πείρας, πού ἀποχτᾶται ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτές, ἐδημιούργησε μερικὲς γενικὲς ἀρχές ὡς βάσεις τῆς θεραπευτικῆς τῆς. Μαγικὴ, γιατί ἀπὸ τὰ ὄνειρα τοῦ ὕπνου ἔφτασε νὰ θεωρεῖ ὡς αἰτία τῶν νόσων τὰ πνεύματα (αὐτὸ ὑπάρχει σήμερα ἀτταβιστικῶς) καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ ἐκδιώξει, κι ἔτσι νὰ θεραπεύσει ἢ νὰ προφυλάξει ἀπὸ τὶς νόσους τὸν ἄνθρωπο, χρησιμοποιοῦντας διάφορες ἐπωδές, ζορκισμοὺς, φυλαχτά, κλπ.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς ἢ μαγικῆς ἰατρικῆς, ὅταν συνδυάζεται μετὰ τὴν ἐμπειρικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, δὲν πρέπει νὰ καταφρονεῖται, ἀφοῦ καὶ σήμερα ἀκόμα σὲ πολλὰς νευροψυχικὲς ἀσθένειες ἐφαρμόζεται μετὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα ἡ ὑποβολὴ καὶ αὐθυποβολὴ, τὰ δυὸ κύρια στοιχεῖα τῆς μαγικῆς ἰατρικῆς. Ἀσφαλῶς μεγάλη ἐχτίμησις καὶ βαθιὰ μελέτη ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἐμπειρικὴ ἰατρικὴ. Ἐξάλλου καὶ σήμερα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς ἔχει τοῦλάχιστο τὴν ἀρχὴν του καθαρώς ἐμπειρικὴν.

Ἐνας κλάδος τῆς δημώδους ἰατρικῆς εἶναι καὶ ὁ *θηριακός*, ἢ προφύλαξις καὶ ἡ θεραπεία τῶν βλαβῶν πού προκαλοῦν τὰ ἰοβόλα ζῶα. Στὴν ἐπιστημονικὴ ἰατρικὴ πρῶτος ἀσχολήθηκε μετὰ τὸν κλάδο αὐτὸ ἰδιαιτέρως ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἰολόγος. Ὑστερα τὸν ἀκολουθήσαν ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντινός, ὁ Ἄρατος, ὁ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος, πού ἔγραψε σὲ στίχο *«Θηριακά»*, καὶ ἄλλοι.

Τὶς θεραπευτικὲς μεθόδους οἱ θηριακοὶ ἰατροὶ εἶναι φυσικὸ νὰ τὶς δανεῖσθῃκε ἀπὸ τὸν λαόν, νὰ τὶς πλουτίσαν μετὰ δικὰς τὸς παρατηρήσεις καὶ μετὰ, μετὰ τὴν σειράν τὸς, νὰ τὶς ξαναδόσανε στὸν λαόν. Γι' αὐτὸ βρίσκουμε σήμερα στὴν Ἑλληνικὴν δημώδη ἰατρικὴν, καὶ κατὰ συνέπεια καὶ στὴν Κυπριακὴν, τὶς παλιὰς ἐκεῖνες ἀγωγὰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θηριακῶν. Ἀσφαλῶς πολὺ θὰ συμβάλαν σ' αὐτὸ καὶ ἡ κυκλοφορία *«τῶν ἰατροσοφικῶν»*, τῆς γραπτῆς ἰατρικῆς τοῦ λαοῦ, πού πολλὰ δανεῖζονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἰατροὺς. Μὰ ὁ λαὸς παίρνωντάς τα ὅλα αὐτὰ τὰ καθιστᾶ, σὲ λίγο, ἀπολύτως δημῶδη. Γι' αὐτὸ κι ἐμεῖς στὴν συγγραφὴν *«τῶν Θηριακῶν τῆς Κύπρου»* ἐλάβαμε ὑπόψη τόσο τὶς προφορικὰς ἐκθέσεις καὶ τὶς ἐδῶ κι ἐκεῖ σπαρμένους λαογραφικὰς μελέτες, ὅσο καὶ ὅσα ἀναγράφονται στὰ κυπριακὰ ἰατροσοφικὰ ἢ ἄλλα ἱστορικὰ καὶ περιηγητικὰ συγγράμματα.¹

ΠΕΡΙ ΣΚΟΡΠΙΟΠΛΗΧΤΩΝ. (σὲ ἀρχαίους Ἑλλήνες θηριακοὺς καὶ περὶ σκορπιόδηκτων)²: Ὁ σκορπίος ὁ χειρσαῖος (Scorpius), κ. σκορπιός, ἀνήκει στὰ ἀραχνοειδῆ. Στὴν Κύπρον ἀποκαλεῖται μετὰ τὰ ἐξῆς ὀνόματα: *σκορπιός*, *κατσινιόρος*, (ἀπὸ τὸ κατσούνα, κατσούνι καὶ οὐρά), *χριτζελλόρος*, *τερτσιελλόρος*, *χριτζελλόρος* καὶ *κρουτζελλόρος* (ἀπὸ τὸ κρῖκος — ἡ κοιλιὰ τοῦ ζῶου ἀποτελεῖται ἀπὸ 13 κρῖκους — κριτζέλλι, χριτζέλλι, τερτσιέλλι, κρουτζέλλι καὶ οὐρά). Τὸ κεντρί του βρίσκεται στὴν ἄκρην τῆς οὐρᾶς του.

‘Ο ίός του επιδρά πάνω στις άπολήξεις τών αισθητικῶν νεύρων, προκαλῶντας πόνους δυνατούς και οίδημα, πού συνήθως δέν διαρκοῦν πιό πολύ ἀπό 24 ὥρες.

‘Ως ἐκδιωχτικά τοῦ σκορπιοῦ χρησιμοποιοῦν στήν Κύπρο: τὸ σκόρδο (Allium Sativum), τὸ πιπέρι (Piper), και ἰδίως τὸ κόκκινο, και τὴ βασιλιτζιά (βασιλικός, Ocimum), (Π). ‘Η χρήση τῆς βασιλιτζιάς πιθανὸ νὰ ὀφείλεται στήν ἱερότητα τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ, ἀφοῦ ἡ παράδοση τὸ συνδέει μὲ τὸν Τίμιο Σταυρὸ (γι’ αὐτὸ και στήν ‘Ελλάδα ἀποκαλεῖται *λουλούδι τοῦ σταυροῦ*). Σὲ πολλὰ πάλι χωριά τὴ βασιλιτζιά ὄχι μόνο δέν τὴν θεωροῦν ὡς ἐκδιωχτική, ἀλλὰ ἀπεναντίας ὡς προσελκυστική. Τὴν προσελκυστικὴ ἱκανότητα τῆς βασιλιτζιάς πιθανὸ νὰ ἐννοεῖ και ὁ Διοσκουρίδης μὲ τὸ ἐξῆς: «[καρκίνοι] τριφθέντες δὲ μετ’ ὀκίμου και προστεθέντες σκορπίους κτείνουσιν»³. Μπορεῖ ὅμως τὸ χωρίον αὐτὸ νὰ ἀποτείνεται πρὸς τὴν ἐκδιωχτικὴ ἱκανότητα τῆς βασιλιτζιάς ἢ πρὸς κάποια προφυλακτικὴ γιὰ τοὺς καρκίνους ἱκανότητά της.

Οἱ ἀρχαῖοι ‘Ελληνες θηριακοὶ συνιστοῦν ὡς κυρίως ἐκδιωχτικά τοῦ σκορπιοῦ: τὴ *ἀγρία λυχνίδα*⁴ (εἶδος λίνου κατὰ τοὺς Liddell και Scott, λυχνὶς ἢ στεφανωματικὴ κατ’ ἄλλους, ἀγρόστεμμα τὸ κοινὸ κατὰ τὸν Σκεῦο Ζερβός). Τοῦ *σταφυλίνου* τὰ σπέρματα⁶ (σπέρματα τοῦ καρότου, *Daucus carota*).

‘Ενα ἄλλο ἐκδιωχτικὸ, πού χρησιμοποιεῖται στήν Κύπρο, εἶδος πιὰ φυλαχτοῦ, εἶναι και οἱ *βοῦλλες τ’ Ἁγίου Λουκά* (Π.), πιθανὸ γιὰτὶ ὁ ‘Αγιὸς Λουκάς ἦταν ἱατρός. ‘Ως φυλαχτό, πού νὰ προστατεύει ἀπὸ τοὺς σκορπιούς, ἀναφέρει ἐπίσης και ὁ ‘Αέτιος ‘Αμιδηνὸς τὰ *ποντικά κάρνα* (λεφτοκάρυδα, φιντούκκια, *Nux Juglans Pontica*): «[ποντικά κάρνα] ταῦτα γὰρ φησίν, ἐν τῇ ζῳῆν φορούμενα, οὐ συγχωρεῖν σκορπίον ἀδικεῖν»⁷.

Γενικῶς ἡ ἐκδιωχτικὴ ἱκανότητα τῶν κυρίως ἐκδιωχτικῶν, τοῦ σκόρδου, πιπεριοῦ κλπ., ὀφείλεται στὰ αἰθέρια τους ἔλαια πού ζαλίζουν. Πιθανὸν ἀπὸ τὴν ἐκδιωχτικὴ αὐτὴν ἱκανότητα τοῦ σκόρδου, πού σχεδὸν γιὰ ὅλα τὰ ἔρπετά ὡς ἐκδιωχτικὸ θεωρεῖται, γεννήθηκε ἡ δοξασία πὼς τὸ σκόρδο ἐξουδετερώνει ἢ διώχνει τὸ *βάσκανο μάτι*.

Πρὸς θεραπεία τῶν σκορπιοπλήχτων χρησιμοποιοῦν στήν Κύπρο τὰ ἐξῆς:

α) *Τὸ μπάλαμο ἢ λάδι τοῦ σκορπιοῦ* (Π., ΙΜ.): Γιὰ νὰ παρασκευάσουν τὸ μπάλαμο (Βάλσαμο, Balsamum) αὐτὸ ἀφήνουν νὰ φουσκώσουν σκορπιοὶ μέσα στὸ λάδι γιὰ ἀρκετὲς μέρες κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ἥλιου. Μὲ αὐτὸ τῶρα ἀλείφουν τὴν θέση τοῦ νυγμοῦ. Σκοπὸς τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ σκορπιοῦ ἰοῦ ἀπὸ ὑποθετικὲς (;) οὐσίες, πού περιέχονται στὸ σῶμα τοῦ σκορπιοῦ και ἐξουδετερώνουν τὸν ἰό του. Καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς ‘Ελλάδας χρησιμοποιεῖται τὸ *σκορπιόλαδο*, ὅπως ὀνομάζεται αὐτοῦ. Τὸ φάρμακο ὅμως αὐτὸ δέν εἶναι καθόλου καινούριο. ‘Ο Διοσκουρίδης γράφει τὰ ἐξῆς: «*Σκόρπιος χερσαῖος ὤμος λειὸς ἐπιτεθεὶς βοήθημα τῆς ἰδίας πληγῆς γίνεται βιβρώσκειται δὲ και ὀπτηθεὶς πρὸς τὸ αὐτό.*»⁸ Σὲ πολλὲς πάλι περιπτώσεις ἀντὶ τοῦ μπαλσάμου χρησιμοποιεῖται λυωμένος σκορπιὸς ὡς ἐπίθεμα πάνω στήν θέση τοῦ νυγμοῦ. (Π., ΙΜ.), ὅπως ἀκριβῶς συνιστᾶ στὸ πιό πάνω χωρίον ὁ Διοσκουρίδης.

β) *Γάλα τῆς συκιάς (Π., ΙΜ.):* Τὸ γάλα αὐτό, ποῦ ἀποκαλεῖται καὶ *γαλό-συκο*, εἶναι ὁ ὄπος τῆς συκῆς (*Ficus Carica*), οὐσία πολὺ ἐρεθιστική. Τὸ στάζουν τοπικῶς, ὅπως καὶ στοὺς φαλαγγιοδήχτους, μὲ σκοπὸ τὴν πρόκληση τοπικῆς φλεγμονῆς πρὸς παρεμπόδιση τῆς εἰσόδου τοῦ ἰοῦ κεντρικώτερα. Τὸ γάλα τῆς συκιάς τὸ χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι θηριακοὶ σὲ παρόμοια περίπτωσι. Ὁ Διοσκουρίδης π.χ. συνιστᾷ: «ὄπος συκῆς ἐνσταζόμενος»⁹. Καὶ ὁ Νίκανδρος τὸν ἀναφέρει ἐπίσης στὰ «*Θηριακά*» τοῦ ἐναντίον τῶν δηγμάτων τῶν ἐρπετῶν:

*Ἦε κράδης γλαγόντα χέας ὀπόν...*¹⁰

γ) *Ζεστό νερὸ καὶ κατόπι ξίδι σὲ ἐπιθέματα (Π):* Τὰ ἐπιθέματα τοῦ ζεστοῦ νεροῦ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀντιοιδηματικά καὶ ὡς παυσίπονα, πρᾶγμα ποῦ χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερα ἡ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ. Τὴν παυσίπονη ιδιότητα τοῦ ζεστοῦ νεροῦ τὴν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Ἱπποκράτης ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους: «*Ὀδύνη δὲ πλευρῶν... θερμάσμασι μὲν πρῶτον οὐκ ἀπὸ τρόπου ἐστὶ χρησάμενον πειρηθῆναι διαλῦσαι τὴν ὀδύνην. Θερμασμάτων δὲ κράτιστον μὲν ὕδωρ θερμόν...*»¹¹. Τὸ ἐπίθεμα πάλι τοῦ ξιδιοῦ (ὄξος, *Acetum*) χρησιμοποιεῖται ὡς ἀντιφλογιστικό. Ἡ χρῆση τοῦ ξιδιοῦ στὴν ἱατρικὴ εἶναι πολὺ παλαιά. Ἀναφέρεται ὡς φάρμακο τῶν Αἰγυπτίων.¹² Ὁ Ἱπποκράτης πάλι στὸ «*Περὶ ὑγρῶν χρήσεως*» τὸ ἐπαινεῖ πολὺ. Τὴν ἀντιφλογιστικὴ του ἐνέργεια ἀναφέρει σαφῶς ὁ Διοσκουρίδης: «*ὄξος ψύχει καὶ στυφει...*»¹³, καὶ τὸ συνιστᾷ στὰ δῆγματα τῶν θηρίων, ὅπως καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός¹⁴.

δ) *Κατάπλασμα ἀπὸ βασιλιτζιά, ξίδι καὶ ἀλεύρι (Π., ΙΜ.):* Τὸ κατάπλασμα αὐτὸ ἐνεργεῖ ὡς ἀντιφλογιστικό καὶ ὡς ἐλαφρὸ ἀντισηπτικό. Ἡ βασιλιτζιά προκαλεῖ τὴν ἀντιφλόγιση, ἐνεργῶντας συνδυαστικῶς μὲ τὸ ξίδι. Ἐπίσης μὲ τὸ αἰθέρειό της ἔλαιο, ποῦ ἔχει βάση του τερπίνες καὶ φαινόλη, ἐνεργεῖ συνδυαστικῶς μὲ τὸ ὄξεικόν ὄξυ τοῦ ξιδιοῦ ὡς ἐλαφρὸ ἀντισηπτικό. Τὸ ἀλεύρι πάλι ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ὡς συμπλήρωμα τοῦ καταπλάσματος καὶ ὡς βλενωδὲς φάρμακο, ἐμποδίζοντας τὴν ἀπότομη εἰσόδου τῶν ὑγρῶν καὶ τὴν ἄμεση ἐπαφή τους μὲ τὶς νευρικὲς ἀπολήξεις. Τῆ βασιλιτζιά μαζί μὲ ἄμωμον τὴν συνιστᾷ ὡς κατάπλασμα στοὺς σκορπιοπλήχτους καὶ ὁ Διοσκουρίδης.¹⁵ Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Διοσκουρίδη ἀναφέρεται καὶ τὸ ἐξῆς: «*Αἰβνες δὲ προσυπειλήφασιν, ὅτι οἱ φαγόντες αὐτὸ [τὸ ὠκιμον] καὶ πληγέντες ὑπὸ σκορπίου ἀσώστως διατίθενται*»¹⁶. Σὰ νὰ προσδίδει, δηλαδή, καὶ εὐαίσθητοποιοῦ πρὸς τὸν σκορπικὸν ἰὸ χαραχτήρα στὴ βασιλιτζιά.

ε) *Οὖρον ἀνθρώπινο γὰ πλύσεις καὶ ἐπιθέματα (Π.):* Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀντιφλόγιση, ποῦ πετυχαίνεται μὲ τὴν ἐξάμιση τῆς ἄμμωνίας, καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ὄξινο ἰοῦ ἀπὸ τὴν ἀκαλικὴ ἄμμωνία. Τὸ ἀνθρώπινο οὖρο ὡς φάρμακο εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ ὄλους τοὺς ἀρχαίους λαοὺς. Οἱ Αἰγύπτιοι π.χ. χρησιμοποιοῦσαν γενικῶς τὰ ἀπεκκρίματα τῶν παιδῶν γὰ θεραπευτικὸς σκοπούς¹⁷. Ὁ Διοσκουρίδης ἐπίσης τὸ πολυχρησιμοποιεῖ, ἰδίως στοὺς νυγμένους ἀπὸ θαλάσσιο σκορπιό¹⁸.

στ) Ἐχτὸς ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλα ποῦ ἔχουν ὡς βάση τους πάντοτε τὰ ἀνωτέρω: *Πρὸς ἀντιφλόγιση: ἀσπρόχρωμα μὲ ξίδι (Π). Κολοκυθάκια φρέσκα (καρπὸς τῆς Κολοκύνθης τῆς πέπονος, Cucurbita pepo)* ὡς

ἐπίθεμα (Π.). Φέττες πατάτας. (Σολανόν τὸ κονδυλόριζον, *Solanum tuberosum*) ὡς ἐπίθεμα (Π.). *Ξώφυλλα ἀγγουριοῦ* (καρπὸς τοῦ Σικυοῦ τοῦ ἡμέρου, *Cucumis sativus*) ὡς ἐπίθεμα (Π.). Τοῦ ἀγγουριοῦ τὰ φύλλα συνιστᾶ καὶ ὁ Διοσκουρίδης μαζί με κρασί στους κυνοδήχτους.¹⁹ *Ξίδι με πίτερα* ὡς κατάπλασμα (Π.). Τὸ κατάπλασμα αὐτὸ συνιστᾶ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς στους φαλαγγιοδήκτους: «πίτυρα ἐφθὰ ἐν ὄξει»²⁰.

Πρὸς τοπικὴν ὑπεραιμία καὶ ἀντισηψία: Σκόρδο, πήγανο (Ρυτὴ ἢ βαρύοσμος, *Ruta graveolens*), *ξίδι καὶ ἀλεύρι* ὡς κατάπλασμα (Π., ΙΜ.). Τέτια χρησιμοποιούσαν καὶ ὁ Διοσκουρίδης καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός²¹. *Σκόρδος κουπανισμένος με ἄλας* ὡς ἐπίθεμα (Π., ΙΜ.).

Πρὸς ἐξουδετέρωση τοῦ ὄξινου ἰοῦ: Ἀσβέστη (Calx), (Π.), πού εἶναι ἄλκαλι. Τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς γιὰ τὶς πληγές τῶν ἰοβόλων θηρίων: «ἄσβεστος μετ' ἐλαίου καὶ μέλιτος ὡς κηρωτῆς πάχος ἔχειν, ἐπιτιθεμένη»²². *Ρίζα καλαγκαθθιοῦ καὶ κάτουρα* (Π., ΧΧ.) ὡς ἐπίθεμα. Σκοπὸς τοῦ ἐπιθέματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀντιφλόγιση καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ἰοῦ ἀπὸ τὴν ἀμμονία τοῦ οὔρου. Καλαγκάθθιν εἶναι τὸ φυτὸ *Παρωνυχία* (*Paronychia*). Καλαγκάθθιν λέγεται καὶ ἡ νόσος *παρωνυχία* (*Panaricium*). Γιὰ τὴν θεραπεία τῆς χρησιμοποιεῖται τὸ φυτὸ καλαγκάθθιν. Καλαγκάθθιν στὴν Κύπρο ἐπίσης καλεῖται καὶ ὁ θεϊκὸς χαλκὸς κ. βιτριόλι, πολλὲς φορὲς καὶ ὁ θεϊκὸς σίδηρος κ. καρὰ μιογιά (τούρκ.).

Πρὸς ἐκμύσηση: Κοῦφες ἢ αἵματηρὲς βεντοῦζες (Π.), καὶ *πρὸς ἐκκένωση: ἐπάλειψη τοῦ πρωχτοῦ με σαρι* κατράν συγχρόνως με τὰ ἐπιθέματα τῆς ρίζας καλαγκαθθιοῦ καὶ οὔρου. (ΧΧ). *Σαρι κατράν* (τούρκ.) εἶναι ἡ πίσσα (ρητίνη) πού βγαίνει ἀπὸ τὸ κυπαρίσσι ὅπως μᾶς ἐξήγησε παλιὸς Τούρκος ἀχτάρης; Ἄγνωστης ἐνέργειας εἶναι ἡ ἐπάλειψη τῆς νυγμένης θέσεως με τὸ *σάλιο* (τὸ πτύσμα) *νηστικοῦ ἀτόμου*. Αὐτὸ τὸ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸ θεωροῦν ὡς θανατηφόρο γιὰ τὸ σκορπιό. (ΙΜ). *Κάτι τέτοιο συνιστᾶ καὶ ὁ Διοσκουρίδης: «κυπάρισσος μασθεῖσα ὑπὸ νήστιός τινος καὶ ἐπιτεθεῖσα»*²³. Καὶ ἄλλα.

ζ) *Εἰδικὲς γητιές*: Τέτιες ὑπάρχουν πολλὲς καὶ πάντοτε συνδυάζονται με ἐμπειρικὲς ἀγωγὲς π.χ. πλύσεις με ξίδι. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς:

Πέρσι ἤμουν γέροντας τζιαὶ φέτι παλληκάριν.

Βάλλω τῆδ δάμνην ἄλετρον, τὴν ἀρκολιὰν ποάριν,

εἶχα τὰ ζευλοράμματα χρουσᾶ μαλαματένια.

Ἔδοσα τζιαὶ κατέβηκα κάτω στὸ περιγιάλιν,

γιὰ νᾶβρω πέτραρ ριψημιὰν νὰ χτίσω ἕναμ περβόλιν.

Τζι' εὐρέθην τὸ κακὸθ θερκὸ πὸν λέουν γριτζιελλόρον.

Ποὺ τῆδ δεζιάμ με ἔκρουσεν τζι' ἀριστερὰ μ' ἐπόνεν.

Τζι' ἐκλαια τζι' ἐφώναζα

τζιαὶ Θεὸν ἐν ὀνόμαζα.

Τζι' ἔρεσεν ἡ τζυρὰ Δέσποινα τζι' εἶπεμ μου:

- Ἰντα ἴσσεις βρὲ μιτσίμ μωρὸν τζιαὶ κλαίεις τζιαὶ φωνάζεις

τζιαὶ Θεὸν ἐν ὀνομάζεις;

- Πέρσι ἤμουν γέροντας τζιαὶ φέτι παλληκάριν.

Βάλλω τῆδ δάμνην ἄλετρον, τὴν ἀρκολιὰν ποάριν,

εἶχα τὰ ζευλοράμματα χροουσᾶ μαλαματένια.

Ἔδοσα τζιαὶ κατέβηκα κάτω στὸ περιγιάλιν
γιὰ νάβρω πέτραρ ριψημιὰν νὰ χτίσω ἕναμ περβόλιν.
Τζι' εὐρέθην τὸ κακὸθ θερκὸμ ποὺ λέουν γριτζιελλόρον.
Ποὺ τῆδ δεξιὰμ μὲ ἔκρουσεν τζι' ἀριστερὰ μ' ἐπόνεν.

Ἔβκα ἔς τζιεῖνον τὸ βουνὸν
τὸ σταυροπελετζιητόν
τζι' ἔσσει βούρναμ μαρμαρένην
μὲ τοὺς ἄλυσους μπλεμένη,
τρέσσει γάλαν, τρέσσει μέλιν
τζι' ἄηστο φαρμάτζιν τζι' ἔλα²⁴.

Τὰ ἀνωτέρω χρησιμοποιοῦν καὶ γιὰ τοὺς νυγμοὺς τῆς πολυποδκιᾶς ἢ πυλυποδκιᾶς ἢ σαρανταποδαρούσας (ἢ Σκολόπενδρα ἢ σκολόπενδρος, Scolopendra morsitans), ποὺ ἀνήκει στὰ μυριάποδα.

Ἐπάρχει ὅμως ἐχτὸς ἀπ' αὐτὰ καὶ μιὰ γητιά, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια ἀποκλειστικὴ γιὰ τὸ γήτεμμα τῆς πολυποδκιᾶς, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ μόνη ὡς σήμερα γνωστὴ μας ποὺ ἀναφέρει τὴν πολυποδκιὰ καὶ χρησιμοποιεῖται γι' αὐτὴ. Ἡ γητιά αὐτὴ εἶναι ἡ ἐξῆς:

Ἄη Λουκᾶ, Φουκᾶ, Σιεροπενταδάχτυλε,
χάδεψε τζιαὶ χαλίνωσε,
χαμαὶ στὴν γῆμ παλλούκωσε,
ἀπὸ κουφήν τζι' ἀπὸ θερκόν,
πηλυποδκιὰν τζιαὶ σφάλαγαν,
ἀπὸ κατζιὴν γειτόνισσαν,
τζι' ἀπὸ κακόμ μας γεῖτον.
Κόβκω τὸ γιλαντζίκκιν
τζιαὶ τὸ κιλιντζίκκιν
ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ [δεῖνα],²⁵.

ΠΕΡΙ ΚΥΝΟΔΗΧΤΩΝ: Κατὰ τὸ δάγκωμα τοῦ σκύλλου (Canis familiaris) μπορεῖ νὰ σχηματισθεῖ ἐλκώδης πληγὴ ἢ ἀπλῶς ἐντύπωμα τῶν δοντιῶν τοῦ σκύλλου καὶ ἀπὸ κάτω ὑποδόρια αἱματώματα. Κατὰ τὸ δάγκωμα ὁ σκύλλος, ἐχτὸς ἀπὸ τὸν ἰὸ τῆς λύσσας (virus rabique τοῦ Pasteur), μπορεῖ νὰ μεταδόσει καὶ ἄλλα μικρόβια, ποὺ προκαλοῦν μολύνσεις καὶ διαπησεις, ἢ ἂν δὲν μεταδόσει, εὐκόλο εἶναι ἡ τραυματικὴ ἐπιφάνεια νὰ μολυνθεῖ δευτεροπαθῶς καὶ νὰ προκληθεῖ τοπικῶς μιὰ φλεγμονή.

Στὴν Κύπρο γιὰ τὸ δάγκωμα τοῦ σκύλλου χρησιμοποιοῦν τὰ ἐξῆς:

α) *Πρόκληση μικρῆς ἐξωτερικῆς αἱμορραγίας (Π.)*: Ἡ τέτια ἀγωγή στηρίζεται πάνω στὴ γνώμη, τὴν ἀπολύτως ἐπιστημονικὴ, ὅτι κάθε δηλητήριο ἢ μόλυσμα μὲ τὴν πρὸς τὰ ἔξω ροὴ τοῦ αἵματος ἀποβάλλεται. Γιὰ νὰ προκαλέσουν τὴν ἐξωτερικὴ αὐτὴ αἱμορραγία πιέζουν καὶ σφίγγουν τὸ μέρος ὡσπου νὰ αἱματώσει. Τὴν ἀγωγή αὐτὴ χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἰατροί. Ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς στὸ «περὶ κυνοδήκτων» λέγει: «Ἐπὶ δὲ τῶν κυνοδήκτων, εὐθέως μὲν καταρραίνων ὄξει, πλατεῖα τῇ χειρὶ τύπτε τὸ δῆγμα»²⁶.

β) *Πλύση τοῦ δῆγματος μὲ ξίδι ἢ ζιβανία ἢ ρακὴ ἢ σπέρτο (Π.)*: Καὶ τὰ τέσσαρα αὐτὰ ὑγρὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀντισηπτικά. Ἡ ἀντισηπτικὴ ἐνέργεια τοῦ ξιδιοῦ ὀφείλεται στὸ δξικὸν δξὺν (Acidum aceticum), ποὺ ἔχει

τήν ιδιότητα να εισδύει βαθιά στους ιστούς και να καυτηριάζει. Ἡ χρησιμοποίησή του για τέτοιες περιπτώσεις είναι πολύ παλιά. Ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός τὸ συνιστᾷ ὡς ἀντισηπτικὸ στους κυνοδήχτους: «ἐπὶ δὲ τῶν κυνοδήκτων, εὐθέως μὲν καταρραίνων ὄξει...»²⁷. Ἡ ἀντισηπτικὴ τῶρα ἐνέργεια τῆς ζιβανίας καὶ ρακῆς (λέξη ἀραβικὴ, *ράκ*, ποὺ σημαίνει πνεῦμα τοῦ οἴνου) ὀφείλεται στὸ *αἰθυλικὸ πνεῦμα* (Spiritus vini), ποὺ περιέχουν σὲ ἀναλογία 40-45 ο)ο. Στὴν ἀρχαιότητα ἀντὶ τῶν οἰνοπνευματούχων αὐτῶν ποτῶν ἢ τοῦ καθαροῦ οἰνοπνεύματος χρησιμοποιούσαν πρὸς ἀντισηψία τῶν πληγῶν τὸ κρασί. Ὁ Ἱπποκράτης π.χ. χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὰ ἔλκη ἐχτὸς ἀπὸ τὸ θερμὸ νερὸ καὶ ἐπιθέματα οἴνου.²⁸ Ἀλλὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀναφέρει ὅτι ὁ Σαμαρείτης μὲ κρασί καὶ λάδι εἶχε πλύνει τὶς πληγὲς αὐτοῦ ποὺ κακοποίησαν οἱ ληστές²⁹.

β) *Δκυόσμης χλωρὸς κουπανισμένος μὲ ἄλας* (Π., ΙΜ.): Σκοπὸς τοῦ ἐπιθέματος αὐτοῦ εἶναι ἡ πρόκληση τοπικῆς ὑπεραιμίας καὶ ἡ ἀντισηψία. Ὁ δκυόσμη, *ἡδύοσμος* ἢ *μίνθη* (Mentha), ἐνεργεῖ ὡς ὑπεραιμικὸ μὲ τὸ ἐρεθιστικὸ του μινθέλαιο, ποὺ περιέχει τὴν ἀντισηπτικότετὴ συχρόνως *μινθόλη* ἢ *μινθοκαφουρά*, κύριο συστατικὸ τῶν ἀντιχολερικῶν φαρμάκων. Ἡ χρῆση τοῦ δκυόσμη στὴν ἰατρικὴ εἶναι πολὺ παλιά. Οἱ Αἰγύπτιοι τὸν χρησιμοποιοῦσαν μαζί μὲ χυμὸ φοινικιῶν στὸ συνάχι.³⁰ Ὁ Διοσκουρίδης τὸν συνιστᾷ στους κυνοδήχτους στὸ «περὶ ἀπλῶν φαρμάκων» βιβλίον του³¹ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός στὶς πληγὲς τῶν ἰοβόλων θηρίων³². Τὸ ἄλας (Natrium Chloratum) ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ὡς ἐρεθιστικὸ καὶ ἀντισηπτικὸ. Ὡς ἀντισηπτικὸ τὸ χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἰατροί, ὅπως ὁ Ἱπποκράτης μαζί μὲ μέλι³³. Ὁ Ἱπποκράτης μάλιστα λέγει καὶ τὰ ἐξῆς, ποὺ ὑπονοοῦν τὴν ἀντισηπτικὴ ἰκανότητα τοῦ ἄλατος: «τὰ τραύματα τῶν ἀλιέων, εἰ μὴ τις θίξῃ, οὐκ ἐμυλίσεται». Τὸ ἄλας ὡς θεραπευτικὸ γιὰ τὰ διαγκάματα τοῦ σκύλου τὸ συνιστᾷ ὁ Διοσκουρίδης³⁴ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός ποὺ γράφει: «βοτάνην λειώσας μεθ' ἄλῶν ἐπιτίθει [ταῖς κυνοδήκτοις]».³⁵

δ) *Κουπανισμένες ρίζες μάραθου μὲ μέλι ἄσπρο* (ΙΜ.): Σκοπὸς τοῦ καταπλάσματος αὐτοῦ εἶναι ἡ πρόκληση ὑπεραιμίας, ἡ μικρὴ ἀντισηψία καὶ ἡ ἐπικάλυψη τῆς πληγῆς. Ὁ *μάραθος* ἢ *μάραθρον* (Foeniculum) ἐνεργεῖ ὡς ὑπεραιμικὸ καὶ ἀσθενὲς ἀντισηπτικὸ μὲ τὸ μαραθέλαιό του, ποὺ περιέχει *ἀνηθόλη*. Τὸ μέλι πάλι χρησιμεύει ἐδῶ ὡς συμπληρωμα τοῦ καταπλάσματος, ὡς βλενωδὲς φάρμακο καὶ ὡς ἐπικαλυπτικὸ. Τὸ μέλι (Mel) εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη μαζί μὲ ἄλας γιὰ τὶς πληγὲς. Ὁ Διοσκουρίδης ἐπαινεῖ τὶς ιδιότητές του ὡς ἐξῆς: «[Τὸ μέλι] δύναμιν ἔχει... ὑγρῶν προκλητικὴν ὅθεν ἀρμόζει ἔλκεσι ρυπαροῖς...»³⁶. Ὁ Διοσκουρίδης μάλιστα τὸ δίνει καὶ ἐσωτερικῶς στους λυσοδὴχτους.³⁷ Γενικῶς τὸ ἀνωτέρω κατάπλασμα χρησιμοποιεῖ στους κυνοδήχτους ὁ Διοσκουρίδης³⁸ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός στους ἀνθρωποδήχτους: «Μαλάθρου τὴν ρίζαν λειώσας μετὰ μέλιτος, κατάπλασσε.»³⁹.

ε) *Ἀλύπαστα τοπικῶς* (ρέγγες σαρδέλλες κλπ.) (Π., ΙΜ.): Σκοπὸς τοῦ ἐπιθέματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀντισηψία καὶ ἡ ἔλκωση ποὺ προκαλεῖ τὸ ἄλας σὲ πυκνὲς διαλύσεις. Τὴν ἀγωγή αὐτὴ ἀναφέρει γιὰ τὰ δῆγματα ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνός «τάριχος ἰχθὺς μάλιστα παλαιὸς»⁴⁰ καὶ ὁ Διοσκουρίδης γιὰ τοὺς

κυνοδήχτους: «*Τάριχος πᾶν*»⁴¹, ἄλλοι «*[γάρος]... καταπλαττόμενος νομᾶς ἐφι-
στᾶ καὶ κυνόδηκτα ἰᾶται.*»⁴².

στ) Ἐχτὸς ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω χρησιμοποιοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς: Ὡς ἐλκω-
τικά: Ὅπως *συκῆς (Π)* ποὺ τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Διοσκουρίδης: «*ὁ δὲ ὅπως τῆς
ἀγρίας καὶ τῆς ἡμέρου συκῆς... καὶ κυνοδήκτους βοηθεῖ*»⁴³. Καὶ ὁ Ἄετιος
Ἀμιδηνὸς τὸν συνιστᾷ ὡς βοήθημα τῶν ἰοβόλων πληγῶν: «*συκῆς ἀκρέμο-
νες.*»⁴⁴ *Ξηρὸ κουκκὶ ἢ ρεβίθι* (καρπὸς Βικίου τῆς Φάβας ἢ Κυάμου, *Vicia
Fava*, καρπὸς τοῦ *Κίκερος τοῦ κριόμορφου ἢ Ἐρεβίνθου*, *Cicer arietinum*) (Π.)
ποὺ πιέζουν πάνω στὴν πληγὴ γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ καὶ διατηρηθεῖ ἡ κοι-
νῶς λεγομένη *φουντανέλλα*. *Κοῦνες καρυδικῶν τοπικῶς καὶ ἐσωτερικῶς* (πυ-
ρῆνες τοῦ καρποῦ *Καρύας τῆς κοινῆς*, *Juglans regia* (ΙΜ.) ποὺ συνιστᾷ καὶ
ὁ Διοσκουρίδης: «*Κάρνα βασιλικά... μετὰ δὲ κρομύου καὶ ἀλὸς καὶ μέλιτος
πρὸς κυνόδηκτα καὶ ἀνθρωπόδηκτα ποιεῖ*»⁴⁵.

Ὡς ὑπεραιμικά: Ἐμπλαστρο ἀπὸ *κουπανισμένα κάστανα* (καρπὸς τῆς
Καστανέας τῆς ἐδωδίου, *Castanea vesca*) ἄλας καὶ μέλι (ΙΜ).

Ὡς ἀντισηπτικά: *Χυμὸ τοῦ ὄξινου* (ὅπως τοῦ καρποῦ τῆς *Κιτρέας τῆς
ὄξυχύμου*, *Citrus limonum*) (Π), *σπίρτο* (*Spiritus vini*), *ζιβανία κλπ.* (Π.).

Ὡς *μαλαχτικά καὶ ἐπικαλυπτικά*: *Λάδι* (*Oleum olivarum*) (Π). Καὶ ἄλλα.

Στὶς περιπτώσεις τώρα ποὺ ὑποψιάζονται λύσσα (*Rabies*) στὸ σκυλλί
ἀκολουθοῦν ἄλλες ἀγωγές, τόσο ἐμπειρικές⁴⁶, ὅσο καὶ μαγικές (*σοσυλλόγα-
μος*)⁴⁷, ἀλλὰ αὐτὰ ἀνήκουν σὲ ἄλλο κλάδο, γι' αὐτὸ δὲν τὰ ἐξετάζουμε ἐδῶ.

ΠΕΡΙ ΟΦΙΟΔΗΧΤΩΝ: Ἡ Κύπρος, ὅπως ἀναφέρει καὶ ἡ παράδοση,
εἶχε πάντοτε πολλὰ φίδια, γι' αὐτὸ ἀπὸ πολλοὺς εἶχε ὀνομαστεῖ *οφιοῦσα*
καὶ *οφιώδης*. Ὡς σήμερα ἀκόμα ὑπάρχει στὸν λαὸ ἡ παράδοση τῆς Ἁγίας
Ἐλένης, ποὺ, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸν Ἅγιο Τάφο, πέρασε ἀπὸ τὴν Κύπρο,
φέρνοντας μαζί της καὶ ἀρκετοὺς γάτους γιὰ νὰ καταφάγουν τὰ πολλὰ φί-
δια. Ὁ Λουζιανὸς πάλι λέγει πὼς καὶ στὶς μέρες του ἀκόμα ὑπῆρχε στὸ
Ἀκρωτήρι τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὀνομαστὸ σὲ ὅλη τὴν Κύ-
προ, ποὺ εἶχε 100 γάτους μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τρῶνε τὰ φίδια: «*... et le rest
du iour et de la nuict allassent a la chasse des ces serpents.*»⁴⁸. Καὶ ὁ Fra
Francesco Suriano ποὺ ἐπεσκέφθηκε τὴν Κύπρο στὰ 1484 ἀναφέρει τὸ ἐλ-
ληνικὸ αὐτὸ μοναστήρι, ποὺ διατηροῦσε γάτους γιὰ νὰ τρῶνε τὰ πολλὰ
φίδια⁴⁹. Καὶ γενικῶς ὅλοι οἱ περιηγητὲς ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν Κύπρο ἀναφέ-
ρουν ὡς πιὸ συνηθισμένο εἶδος θηρίου στὴν Κύπρο τὸ φίδι⁵⁰.

Εἶδη φιδιῶν ὑπάρχουν ἀρκετὰ στὴν Κύπρο. Ἀναφέρουμε ἐδῶ μερικὰ
μὲ τὰ κοινὰ τους ὀνόματα: *κουφή, ὄσσαντρα, δρῶπις, βυζάστρα, θερκὸμ μαῦ-
ρον* κλπ. Τὸ πιὸ δηλητηριῶδες ὅμως καὶ ἐπικίνδυνο εἶναι ἡ *κουφή* (*Vipera
mauritanica*), ποὺ ἀπαντᾷ καὶ μὲ τὰ ἐξῆς ὀνόματα: *κοῦφος, κουντούρα, πυρω-
μένη, πυρούμενη, ἀνώδρη, πιττακούρα, φίνα*. Ἐχει ὀνομαστεῖ *κουφή* (ὑπάρχει
καὶ στοὺς ἀρχαίους εἶδος φιδιοῦ, ποὺ καλεῖται *κωφίας ἢ τυφλίας*), γιὰτι
κατὰ τοὺς χωρικοὺς⁵¹ τὸ καλοκαίρι ἓνα μῆνα ἀκούει μὰ δὲ βλέπει (*τυφλίας*
τῶν ἀρχαίων) καὶ ἓνα μῆνα βλέπει μὰ δὲν ἀκούει (*κωφίας τῶν ἀρχαίων*,
κουφή τῶν κυπρίων). Γιὰ τὴν *κουφή* αὐτὴ μιλᾷ πιθανὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης:
«*ἐν Κυρίῳ τῆς Κύπρου ὄφεων τι γένος εἶναι φασιν ὃ τὴν δύναμιν ὁμοίαν ἔχει τῇ
ἐν Αἰγύπτῳ ἀσπίδι*»⁵². Ὡς εἶδος ἀσπίδος (*Asp*) τὴν θεωρεῖ καὶ ὁ *Drummond*:

“... of the last species the most deadly is the asp...”⁵³. ‘Ο Ροσκοκε μιλά πάλι για την asp αυτή που “it is called Kouphi (blind)...”⁵⁴

‘Η κουφή αυτή είναι κοντή, άπότομα λεπτύνεται ή ούρά της και ή κεφαλή της μοιάζει με τὸ κεφάλι τοῦ βατράχου. ‘Ο ίός της, ὅπως ὅλοι οἱ ὀφικοὶ ἰοί, περιέχει τὴ νευροτοξίνη (ἐνεργεῖ πάνω στο νευρικό σύστημα) και τὴν αἱμορραγίνη (ἐνεργεῖ διαλυτικῶς πάνω στα ἔρυθρά αἱμοσφαίρια), οὐσίες που με αὐτὲς σκοτώνει τὰ ζῶα.

‘Ως ἐκδιωχτικά τῶν φιδιῶν χρησιμοποιοῦνται στὴν Κύπρο τὸ κρεμύδι (*Alium cera*) (Π., ΙΜ.), τὸ σκόρδο (Π., ΙΜ., ΧΧ.) και τὸ οὔρο. Σπανιώτερα χρησιμοποιοῦνται ὁ πήγανος (Π., ΙΜ.), Ἡ ἀψιδικιά (*Artemisia absinthium*) (ΙΜ.), τὸ κόκκινο πιπέρι (*Fructus Capsici annui*) (ΙΜ., Π.), ὁ φράξος (*Fraxinus Ornus*) (ΙΜ.), και ἡ ρίζα τοῦ κενταυρίου (*Erythraea annui*) (ΙΜ.). ‘Ως ἐκδιωχτικά ἐπίσης χρησιμοποιοῦνται κουδούνια ἢ ὅ,τι ἄλλο που μπορεί νὰ προκαλεῖ θόρυβο. Τὸν ἐκδιωχτικὸν αὐτὸ τρόπο τὸν ἀναφέρουν κάμποσοι παλιοὶ περιηγητὲς στο *Excerpta Cyprica*, σὰν τὸν Lopez: “...and at rearing time they put belles on their sickles, for the sound scares away every venomous beast”⁵⁵. “Ἄλλα ἐκδιωχτικά εἶναι ὁ καπνὸς που παράγεται κατὰ τὸ κάψιμο δέρματος (ποδίνες παλιές, παλιοπάπουτσα) (Π., ΙΜ.), τὰ καμένα αὐκότσιλλα (κέλυφος τοῦ αὐγοῦ) (Π.), τὸ κέρατο τοῦ ἀλαφιοῦ (ΧΧ.) που συνιστᾶ και ὁ Διοσκουρίδης,⁵⁶ και ἡ φωτιά (Π., ΙΜ.).

‘Ως προφυλαχτικά χρησιμοποιοῦνται ἡ ρίζα δρακοντιᾶς. (*Dracontium vulgare*)⁵⁷ (ΙΜ.) κοινῶς φιδόχορτο ἢ χόρτο τῆς κουφῆς (με τὸ ἴδιο κοινὸ ὄνομα καλεῖται, ὅπως θὰ ἀναφέρουμε πιὸ κάτω, και ὁ τζιόγχος). Με τὴ ρίζα αὐτὴ τρίβουν τὰ χέρια κι ἔτσι δὲν φοβοῦνται τὸ δάγκαμα τῆς κουφῆς. Τὸ ἴδιο αὐτὸ συνιστᾶ και ὁ Διοσκουρίδης: «δρακοντίου τῆς ρίζης χυλῶ ἐάν τις συγχρίσει τὰς χεῖρας, αἴροι ἂν ὁ τοιοῦτος ἀλύπως ἐχίδνας»⁵⁸. “Ἄλλο προφυλαχτικὸ εἶναι ὁ σκόρδος (Π.). σὲ ἐντριβὴ και τὰ ρεπάνια ἐσωτερικῶς (*Raphanus*) (Π., ΙΜ.), που εἶναι συγχρόνως θεραπευτικά και ἐκδιωχτικά. Τὰ ρεπάνια αὐτὰ ὡς θεραπευτικά τῶν ὀφιοδῆχτων συνιστᾶ και ὁ ‘Αέτιος ‘Αμιδηνός⁵⁹. Τελευταῖο προφυλαχτικὸ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ πιὸ κάτω διήγηση, και θεραπευτικὸ εἶναι ὁ τζιόγχος (Σόγχος, *Sonchus*) κοινῶς φιδόχορτο ἢ χόρτο τῆς κουφῆς. Για τὸ φυτὸ αὐτὸ ὑπάρχει στὴν Κύπρο ἡ ἐξῆς παράδοση, που μᾶς ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὸν κ. Γ. Παπαχααραλάμπους, φιλόλογο: «Μιὰ φορὰ ἕνας κάβουρας ἔτρωγε ἕνα φίδι. Κάθε λίγο ὅμως ἔτρεχε, ἐξαφανιζόταν και ξαναγύριζε νὰ συνεχίσει τὸ φαί του. Ἀπὸ περιέργεια τὸν εἶχαν παρακολοθηθεῖ και τὸν εἶδαν πὼς ἔτρωγε τζιόγχο. “Ὅσο ἔτρωγε τζιόγχο τὸ καταφάγωμα τοῦ φιδιοῦ δὲν τοῦ προκαλοῦσε τίποτε. “Ὅταν ὅμως ξέρασε τὸν τζιόγχο τότε δηλητηριάστηκε και πέθανε». Μιὰ παρόμοια διήγηση με ριγανὴ ὅμως χελώνα και ἔχιν ἀναφέρει και ὁ ‘Αριστοτέλης στο «*Περὶ Θαυμασίων Ἀκουσμάτων*» ἔργο του: «Τὰς χελώνας φασίν, ὅταν ἔχως φάγωσιν, ἀπεσθθῆιν ὀρίανον· ἐάν δὲ μὴ θᾶττον εὔρη ἀποθνήσκειν»⁶⁰. ‘Η διήγηση αὐτῆ, ἔχτος που μᾶς δεῖχνει τὴς ιδιότητες τοῦ τζιόγχου, μᾶς μιλά και για μιὰ παλιά ἑλληνικὴ δοξασία, που σύμφωνα με αὐτὴ τὰ βοτάνια μᾶς τὰ δίδαξαν τὰ ζῶα, ὅπως π.χ. τὰ χελιδόνια τὸ χελιδόνιον τὸ μέγα ὡς ὀδυτερκικόν, τὸν μάραθο τὸ φίδι κατὰ τῆς ἀμβλυπίας, τὸ ἐλάφι κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ἰοβόλων θηρίων τὸ ἐλαφόβοσκον κλπ.

Ὡς προσελκυστικά τῆς κουφῆς θεωροῦνται στήν Κύπρο τὸ γάλα (Π.), ὁ μάραθος (ΙΜ.), καὶ ἡ σαμπίνα (Ἰ. Ἀρκευθος ἢ Σαβίνη, Juniperus Sabina, τὸ διοσκουρίδειον Βράθου) (ΙΜ.).

Πρὸς θεραπεία τῶν ὀφιοδῆχτων χρησιμοποιοῦν στήν Κύπρο τὰ ἑξῆς:

α) *Περίδεση, χάραξη καὶ ἐπίθεση προσφάτως σφαγμένων ζώων* (ὄρνιθες, ρίφια, κλπ.) (Π., ΙΜ., ΙΑΚ): Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ παρεμπόδιση τῆς πρὸς τὰ κεντρικώτερα κυκλοφορίας τοῦ ἰοῦ, ἢ ἔκροη τοῦ αἵματος ποῦ θὰ συμπαρασύρει τὸν ἰὸ καὶ ἡ ἐκμύζηση τοῦ ἰοῦ. Ἡ περίδεση γίνεται συνήθως μὲ τόνο τῆς σκαμιᾶς (τὸ σχοινὶ ἀπὸ φλούδα τῶν κλάδων τῆς μουριάς, Μογus). Ἡ χάραξη πάλι εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους. Σὲ παρόμοια περίπτωση τῇ συνιστᾶ καὶ ὁ Ἄετιος Ἀμιδηνός⁶¹. Ἡ ἐπίθεση προσφάτως σφαγμένων ζώων στηρίζεται πάνω στὴ δυσεξήγητη δοξασία πὼς αὐτὰ εἶναι ἐκμυζητικά καὶ παυσίπονα. Τέτιο ἀναφέρει καὶ ὁ Ἄετιος Ἀμιδηνός: «Κάλλιστα δὲ ποιοῦσιν ἐπιτιθέμενα τῇ πληγῇ... ἀνεπτυγμένα ζῶα μικρὰ ἐνθερμα... ἀνατιμᾶται γὰρ τὸν ἰὸν καὶ τὰς ὀδύνας παρηγορεῖ.»⁶²

β) *Ἐκμύζηση μὲ τὸ στόμα* (Π.): Ἡ ἐκμύζηση αὐτὴ ἔχει σκοπὸ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἰοῦ. Στὴν Κύπρο γίνεται συνήθως ἀπὸ μερικὰ εἰδικὰ ἄτομα, τοὺς *σερεπετλήδες* (γόητες, μάγους). Αὐτοὶ γιὰ νὰ ἐκμυζήσουν, πλένουν προηγουμένως τὸ στόμα τους μὲ ξίδι καὶ λάδι, ὅπως συνιστᾶ καὶ ὁ Ἄετιος Ἀμιδηνός⁶³. Ἡ ἐκμύζηση μὲ τὸ στόμα ἔχει χρησιμοποιοθεῖ στὶς πληγὲς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ὁ Ὅμηρος π.χ. ἀναφέρει στὴν «*Ἰλιάδα*» ὅτι ὁ Μαχάων

*αἴμ' ἐκμυζήσας ἔπ' ἄρ' ἥπια φάρμακα εἰδὼς
πάσσε,...*⁶⁴

Καὶ ὁ Ἄετιος Ἀμιδηνός συνιστᾶ τὴν ἐκμύζηση γιὰ τὶς ἰοβόλους πληγὲς καὶ τὰ δαγκάματα τῶν φιδιῶν: «... *καταντλητέον ὄζυκράτῳ θερμῷ, καὶ ἐκμυζᾶν τὸν τόπον οὕτως...*»⁶⁵.

γ) *Βεντούζες σκιστὲς καὶ κατόπιν κατάκαυση* (Π., ΙΜ., ΙΑΚ.): Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἰοῦ καὶ ἡ καταστροφή τοῦ ὑπολοίπου τοπικῶς. Ἡ χρῆση τῶν βεντούζων (σικυῶν, στήν Κύπρο *καζιὰ*) στήν ἱατρικὴ εἶναι πολὺ παλιά. Ὁ Ἱπποκράτης τὶς χρησιμοποιοῦσε ἀπὸ τότε σὲ διάφορες παθήσεις. Πρῶτος ὅμως ὁ Νικάνδρος τὶς συνιστᾶ στὰ «*Θηριακά*» του γιὰ τὶς πληγὲς ἀπὸ ἔρπετά:

*Ναὶ μὴν καὶ σκυῖν χαλκήρεα λοιγῆί τύψει
προσμάζας,...*⁶⁶.

Καὶ ὁ Ἄετιος Ἀμιδηνός συνιστᾶ παρόμοια μέτρα γιὰ τοὺς ὀφιοδῆχτους: «*προκατασχάζειν δὲ χρῆ κατὰ κύκλον τὸν τόπον καὶ σικυάζειν*»⁶⁷. Ἡ κατάκαυση ἐπίσης εἶναι μέθοδος παλιά. Ὁ Ἱπποκράτης τὴν θεωρεῖ ἀξιολογωτάτη: «*Καῦσις ἰήσις ἀρίστη*»⁶⁸. Καὶ ὁ Ἄετιος Ἀμιδηνός συνιστᾶ τὴν κατάκαυση: «*καὶ μέντοι καὶ ἐπικαστέον τὰ δῆγματα μέχρι ἐσχάρωσεως*»⁶⁹. Πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὅμως τὴν συνιστοῦσε καὶ ὁ Νικάνδρος:

*... ἢ ἐ σίδηρον
καυστηρῆς θαλφθεῖσαν ὑπὸ στέρνοισι καμίνου*⁷⁰.

δ) *Χάραξη τῆς πληγῆς καὶ ἐπίθεση τῆς κουφῆς ἀκεφάλου (Π., ΙΜ.):* Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἰοῦ μὲ τὴν ἔκροθ τοῦ αἵματος καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ὑπόλοιπου ἰοῦ μὲ τὶς ὑποθετικὲς οὐσίες (;), ποὺ περιέχονται στὸ σῶμα τῆς κουφῆς. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο χρησιμοποιεῖται καὶ τὸ λίπος τῆς κουφῆς, ἢ *μύλλα ἢ ἄλειμα τῆς κουφῆς (Π., ΙΜ., ΙΑΚ.)*, ἢ τὸ σπῖρτο ποὺ *μέσα του φούσκωνε κουφή (Π.):* Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἐπίσης πολὺ παλιά. Ὁ Γαληνὸς π.χ. λέγει: «ὁμοίως δὲ αὐτοὶ οἱ ἐχεοδῆκτοι ἀπαλλάττονται τοῦ κινδύνου, εἴ τις αὐτῶν λειώσας τὰ σώματα ἐπιθεῖη αὐτοῖς τοῖς τραύμασιν οὐκ ἀλόγως»⁷¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Διοσκουρίδης καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς συνιστοῦν τὴν ἀγωγή αὐτῆ. Ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς ἀκόμα δίνει τὸ φίδι καὶ ἐσωτερικῶς ψημένο χωρὶς τὴν κεφαλὴ καὶ τὰ ἐντόσθια⁷².

ε) *Βδέλλες καὶ ὕστερα εἶτε κατάκαυση εἶτε ἐπίθεση διαφόρων ἐμπλάστρων. (Π., ΙΜ., ΙΑΚ.):* Σκοπὸς τῶν βδελλῶν εἶναι ἡ ἐκμύζηση τοῦ ἰοῦ μαζί μὲ τὸ αἶμα. Τῇ χρήσῃ τῶν βδελλῶν στὴ θεραπεία τῶν ἰοβόλων πληγῶν πρῶτος τὴν ἀναφέρει ὁ Νικάνδρος:

Δὴ ποτε καὶ βδέλλας κορέσσεις ἐπὶ τύμμασι βόσκων⁷³.

Μετὰ ἀπὸ τὶς βδέλλες ὡς πρὸ συνηθισμένο ἐμπλαστρο χρησιμοποιοῦν τὸ *σκόρδο μὲ κρεμῶδι, θηριακὴ καὶ προζύμη (ΙΜ., ΙΑΚ)*. Ὡς *θηριακὴ (Theriac)* κοινῶς *θηριακὴ*, στὴν Κύπρο πρέπει νὰ ἐννοοῦμε τὴν τυχαία ἀνάμιξη διαφόρων βοτανῶν καὶ ἄλλων ὀρυχτῶν φαρμάκων καὶ ὄχι τὴν *θηριακὴ τοῦ Νικάνδρου*, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν 61 φάρμακα, ἢ τὴν *θηριακὴ τῆς παλιᾶς γερμανικῆς φαρμακολογίας*, ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν 12 φάρμακα. Πιθανὸν ὅμως σὲ μερικὲς περιπτώσεις νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ *θηριακὴ τοῦ Ἀνδρομάχου* ἢ μιὰ παραλλαγὴ τῆς, *θηριακὴ* ποὺ συναντοῦμε σὲ βυζαντινὰ ἰατρικὰ συγγράμματα⁷⁴ καὶ σὲ Ἑλληνικὲς φαρμακολογίες στοὺς καιροὺς τῆς Τουρκοκρατίας⁷⁵. Τῇ *θηριακῇ* αὐτῇ, ὅπως καὶ ἄλλα ὀρυχτὰ φάρμακα ἢ βότανα ποὺ δὲ βλασταίνουν στὴν Κύπρο, στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας τὰ πουλοῦσαν οἱ *Ἀχτάρηδες* (ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ ἄττάρ). Ἡ συνταγὴ τῆς *θηριακῆς* τοῦ Ἀνδρομάχου εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἀρτίσκων σκιλλητικῶν δραχμῶν τεσσαράκοντα ὀκτώ· *θηριακῶν ἀρτίσκων*, πεπέρως μέλανος ἡδυχρόου μάγματος, ὁποῦ μήκωνος σπανοῦ, ἀνὰ δραχμῶν εἴκοσι τεσσάρων· ρόδων ξηρῶν, σκορδίου, σπέρματος βουριάδος, ἴρεως ἰλλυρικῆς, ἀγαρικοῦ, κινάμωμου, γλυκυρρίζης χυλοῦ, ὀποβαλάμου, λιβανωτίδος, ἀνὰ δραχμῶν ὀκτώ· σμύρνης, κρόκου, ζιγγιβέρως, ρᾶ ποντικοῦ, πενταφύλλου ρίζης, καλαμίνθης ὀρεινῆς, πρασίου, πετροσελίνου, στοιχάδος, κόστου, πεπέρως λευκοῦ, πεπέρως μακροῦ, λιβάνου, ἀνὰ ὀβολῶν δύο· κασίας μελαίνης, κρόκου, ἀνὰ δραχμῶν τεσσάρων· σχοίνου, πολίου, νήσσης αἵματος, ἀνὰ δραχμῶν τριῶν μέλιτος ἀττικοῦ ἐφοῦ τὸ ἀρκοῦν.

στ) *Οὖρο (Π., ΙΜ., ΙΑΚ., ΧΧ):* Ἐσωτερικῶς τὸ οὖρο ἐνεργεῖ ὡς ἀναληπτικὸ μὲ τὴν ἀμμωνία ποὺ περιέχει. Ὅλοι οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ Αἰγύπτιοι⁷⁶ χρησιμοποιοῦσαν ὡς φάρμακο τὸ οὖρο. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱατροὶ τὸ συνιστοῦσαν τόσο ἐσωτερικῶς ὅσο καὶ ἐξωτερικῶς στοὺς ὀφιοδῆχτους. Ὁ Διοσκουρίδης π.χ. γράφει: *Οὖρον τὸ ἴδιον ποθὲν καὶ ἐπιτεθὲν μεγάλως ὠφελεῖ [τοῖς ἐχεοδῆκτοις]*⁷⁷.

ζ) Σκορδοφαγία και άκρατοποσία (Π., ΙΜ., ΙΑΚ.): 'Η ένέργεια του σκόρδου πιθανό να όφείλεται στις θειούχους ένώσεις του αίθερίου του ελαίου. Τη σκορδοφαγία και άκρατοποσία τη συνιστούσε και ό 'Αρχιγένης⁷⁸ και ό 'Αέτιος 'Αμιδηνός⁷⁹. 'Ο Διοσκουρίδης γι' αυτές γράφει: «'Η σκορδοφαγία και άκρατοποσία... μη χρήζειν άλλου βοηθήματος»⁸⁰. 'Εχτός άπ' αυτά δίνονται έσωτερικώς ως φάρμακα και ως ειδική δίαιτα τών όφιοδήχτων τὰ έξης: κραμπι με κρασί (Π., ΙΜ.). (Κράμβη ή λαχανώδης ποικ. κεφαλοειδής, *Brag-sica olegacea v. caritata*) που συνιστά και ό Διοσκουρίδης «κράμβης χυλός»⁸¹. Ρεπάνια (ΙΜ.), κρεμμύδια (ΙΜ.), θηριακή (ΙΜ., ΙΑΚ.) κλπ.

η) 'Εχτός άπό τις πιό πάνω άγωγές υπάρχουν και άλλες, που έχουν όμως όλες τους ως βάση τις άνωτέρω: Προς μηχανική άποβολή του ιού και υπεραϊμία: Κούφιος βεντούζες και επίθεμα άπό φύλλα μεπτόνικου (Βετονική ή φαρμακευτική, *Betonica officinalis*) (Π.). Χάραξη και πλύση με ζίδι (Π.). Χάραξη και πλύση με λάδι (ΙΜ., ΙΑΚ.) ή με άλας (Π., ΙΜ.).

Προς θέρμανση και υπεραϊμία: Σιλλοκρομύδα (Σκίλλα ή θαλασσία, *Scilla maritima*) ψημένη με ζίδι και μέλι (Π., ΙΜ., ΙΑΚ.). Κοπριά κατσίκας (ΙΜ.), πράγμα που χρησιμοποιεί ό Διοσκουρίδης: «'Απόπατος αίγός έψηθείσα έν όξει»⁸² και ό 'Αέτιος 'Αμιδηνός: «Σύραθοι αίγός μετ' όζους»⁸³ κλπ.

θ) Εϊδικές γητιές και ή πέτρα τής κουφής: Και τὰ δυό αυτά άνήκουν στη μαγική ίατρική, έχτός άπό την περίπτωση που πέτρα τής κουφής είναι ό άποξηραμένος ιογόνος άδένας.

'Από τις πολλές γητιές άναφέρουμε την έξης:

'Εμεϊς οί τρεϊς, οί τέσσερεις,
οί δέκα δεκατέσσερεις,
στόδ δάσκαλον έμπήκαμεν
νά μάθουμεν τὰ γράμματα.
Τὰ γράμματα έν έμάθαμεν,
έμάθαμεν τής όσσεντρας
τζιαϊ τής κουφής
τζιαϊ τὰ πυρούμενα τής γής⁸⁴.

'Η πέτρα τής κουφής κατά τους χωρικούς βρίσκεται κάτω άπό τη γλωσσα του ύπολεύκου φιδιού, έχει σχήμα όμοιο με την κεφαλή τής κουφής και μέγεθος σαν τον μεγάλο κόκκο τής φακής. 'Ο τρόπος τής λήψεώς της είναι ό έξης: ένω κοιμάται τó φίδι του κόβουν με ένα χτύπημα τελείως την κεφαλή, τη θάβουν για 40 μέρες ώσπου να λυώσουν τὰ μαλακά μόρια και παίρνουν μετά την πέτρα αυτή. "Αν όμως ή κεφαλή δέν κοπεϊ με τó πρώτο χτύπημα, τότε τó φίδι ή καταπίνει την πέτρα ή την ξερνά κι έτσι δέν τη βρίσκουν. "Όταν τώρα δαγκάσει κανένα ή κουφή του δίνουν την πέτρα αυτή να την γλύψει (Π.) ή την ρίχνουν για λίγη ώρα σ' ένα ποτήρι νερό και του δίνουν άπό αυτό να πιει⁸⁵.

Την πέτρα τής κουφής την άναφέρουν κάμποσοι περιηγητές (Excerpta Cyprica) σαν τον Roscoe που λέει πως τὰ δήγματα τής κουφής θεραπεύονται "by medicines and by the serpent stone"⁸⁶. 'Επίσης ό Sibthorp άναφέρει την πέτρα τής κουφής, που παίρνεται άπό τó κεφάλι της, και την χαρακτη-

ρίζει ἔτσι: «*We were frequently shewn as precious stones compositions fabricated by artful Jews*»⁸⁷.

Γιὰ μερικοὺς τῶρα μελετητὲς ἡ πέτρα τῆς κουφῆς εἶναι ὁ ἀποξηραμένος ἰογόνος ἀδένας⁸⁸. Ἐμεῖς ὑποθέτουμε πὼς εἶναι ἀπλῶς ὁ ὀφίτης λίθος, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι ὡς προφυλαχτικὸ κατὰ τῶν φιδιῶν, καὶ ὅλες οἱ ἄλλες παραδόσεις εἶναι γιὰ νὰ προσδοθεῖ στὴν πέτρα «*μυστήριον καὶ ἐχτίμηση*». Τὸν ὀφίτη αὐτὸ λίθον ἀναφέρει καὶ ὁ Διοσκουρίδης: «*θηρία (δὲ) διώκει λίθος ὀφίτης περιεπτόμενος*»⁸⁹. Ὁ ὀφίτης λίθος ἔχει εἶδη ποὺ ἀνήκουν στοὺς πολύτιμους λίθους καὶ ἀναφέρεται πὼς πέτρα τῆς κουφῆς ἀγοράστηκε στὸ ἐξωτερικὸ ἀντὶ 40 λιρῶν⁹⁰, γεγονός ποὺ πιστοποιεῖ τὴν πολυτιμότητά της. Ἐξάλλου καὶ ὁ Ἄριστοτέλης στὸ «*Περὶ Ζῶων Ἱστορίαι*» ἔργο του γράφει τὸ ἐξῆς ποὺ ἐνδυναμώνει τὴν ὑπόθεσή μας: «*Γίνεταί δὲ καὶ ἐν τῷ σιλφίῳ τι ὀφίδιον, οὗ καὶ λέγεται ἄκος εἶναι λίθος τις, ὃν λαμβάνουσιν ἀπὸ τάφου βασιλέως τῶν ἀρχαίων...*»⁹¹.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΙΣΣΟΠΛΗΧΤΩΝ ΚΑΙ ΣΦΗΚΟΠΛΗΧΤΩΝ: Ἡ μέλισσα (Apis) καὶ ὁ σφήξ (Vesparia Vulgaris) ὑπάγονται στὴν οἰκογένεια τῶν κεντροφόρων ὑμενοπτέρων. Ὁ ἰὸς ποὺ χύνουν περιέχει ὡς κύριο δραστικὸ συστατικὸ τὸ μυρμηκικὸν ὀξύ (Acidum Formicicum). Κατὰ τὸν νυγμὸ ἡ μέλισσα ἀφήνει τοπικῶς τὸ κεντρί καὶ πολλὰς φορὰς ὅλη τὴν ἰσπαραγωγὸ συσκευή, ἐνῶ ὁ σφήκας δὲν ἀφήνει τίποτε μετὰ τὴν ἔκχυση τοῦ ἰοῦ.

Ὡς ἐκδιωχτικὰ τῶν μελισσῶν καὶ τῶν σφηκῶν στὴν Κύπρον χρησιμοποιοῦν τὸν καπνὸ καὶ τὸ *ράντισμα με νερὸ (Π.)*. Πιὸ συνηθισμένο εἶναι ὁ καπνὸς τοῦ θρουμπιοῦ (Θύμβρη, Satureia Thymbra). Ὁ Διοσκουρίδης ἀναφέρει ὡς προφυλαχτικὸ καὶ ἐκδιωχτικὸ τὰ φύλλα τῆς *μολόχας* (Folia Malvae): «*μολόχης φύλλοις λείοις σὺν ἐλαίῳ ἀλειψάμενος ἅπληκτος ὑπὸ σφηκῶν καὶ μελισσῶν διαμένει*»⁹².

Ὡς θεραπευτικὰ κατὰ τῶν νυγμῶν μελισσῶν καὶ σφηκῶν χρησιμοποιοῦν στὴν Κύπρον τὰ ἐξῆς:

α) Ἐφαίρεση τοῦ κεντριοῦ (Π., ΙΜ.): Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ κατάπαυση τῆς συνεχοῦς ἐκκρίσεως ἰοῦ, προπαντὸς στὶς περιπτώσεις ποὺ ὀλόκληρος ὁ ἰογόνος ἀδένας ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὴ μέλισσα. Ἡ ἀγωγή αὐτὴ εἶναι πολὺ παλιὰ καὶ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἄριστοτέλη στὸ «*Περὶ Ζῶων Ἱστορίαι*»: «*Πολλάκις γὰρ σώζεται ἐὰν ὁ πληγεὶς ἐπιμελῆται καὶ τὸ κέντρον ἐκθλίψῃ*».

β) *Μολόχα με λάδι τοπικῶς (ΙΜ.)*: Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐπιθέματος αὐτοῦ εἶναι μαλαχτικὴ καὶ πιθανὸ ἐξουδετερωτικὴ. Ἡ ἐξουδετερωτικὴ ἐνέργεια τῆς μολόχας ὀφείλεται στὰ συστατικά της, ποὺ ὁμοίως ἐξουδετερώνουν καὶ τὸ μυρμηκικὸν ὀξύ τῆς *τσουκνίδας* (Κνίδη ἢ Ἀκαλήφη, Urtica), ὅταν ἐπιτρίβεται. Τὴν ἀγωγή αὐτὴ συνιστᾷ ὡς προφυλαχτικὴ ὁ Διοσκουρίδης, ἀλλὰ συγχρόνως τὴν μολόχα τὴν δίνει καὶ ὡς θεραπευτικὸν ἐσωτερικῶς: «*μολόχης ζωμὸς πινόμενος καὶ αὐτὴ ἐφθῆ ἐσθιομένη...*»⁹³. Ὡς θεραπευτικὰ τὰ φύλλα μολόχας τὰ συνιστᾷ ἐξωτερικῶς καὶ ὁ Ἄειτιος Ἀμιδηνός: «*μαλάχης φύλλοις σὺν ὀξυκράτῳ καταπλασσομένοι*»⁹⁴. Ὁ λοιπὸς ἐλληνικὸς λαὸς χρησιμοποιοῖ τὰ φύλλα τῆς μολόχας σὲ ἐπιτρίψεις γιὰ τέτιες περιπτώσεις.

γ) Πηλός από ξίδι και χῶμα (Π., ΙΜ.): Σκοπός τοῦ ἐπιθέματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀντιφλόγιση καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ἰοῦ. Στὸ χῶμα περιέχεται τὸ νίτρο, ποῦ ἐνωμένο μαζί με τὸ ξίδι, παράγει ψυχτικὸ μῖγμα, ἀπορροφητικὸ θερμοκρασίας. Τέτιο πάνω-κάτω μῖγμα χρησιμοποιοῦσε πρὶν λίγα ἀκόμα χρόνια καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ τὰ Fomentationes Schmuikeri s. frigidae. Ἐπίσης τὸ νίτρο ὡς ἄλκαλι εἰσδύει στοὺς ἰστούς καὶ ἐξουδετερώνει τὸν ὄξινο ἰόν. Τὸ χῶμα μετ' ὃ ξίδι χρησιμοποιήθηκε σὲ παρόμοιες περιπτώσεις ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια. Ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς γράφει: «Πηλῶ ἢ βολβίτω καταχρέομενοι μετ' ὄξυκράτου»⁹⁵. Ἀλλὰ καὶ μόνο του τὸ ξίδι, ὅπως τὸ χρησιμοποιεῖ γενικῶς ἡ δημόδης ἑλληνικὴ ἱατρικὴ, τὸ χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἱατροὶ σὲ παρόμοιες περιπτώσεις.

δ) Πηλός ἀπὸ χῶμα καὶ οὔρο (Π.): Σκοπός τοῦ ἐπιθέματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀντιφλόγιση καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ὄξινου ἰοῦ ἀπὸ τὴν ἀμμωνία τοῦ οὔρου καὶ τὸ νίτρο τοῦ χῶματος. Ἡ ὑγρὰ ἀμμωνία καὶ μόνη της πολλὰς φορὲς χρησιμοποιεῖται γιὰ τέτιες περιπτώσεις. Τέτιο ἐπίθεμα, ποῦ ἔχει θέση «πρώτης βοήθειας», χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ λαό. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἱατροὶ χρησιμοποιοῦσαν τὸ οὔρο ἐξωτερικῶς ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Διοσκουρίδης γιὰ τὰ δαγκάματα τῶν σκύλλων: «Οὔρον ἀνθρώπειον κατατλούμενον.»⁹⁶.

ε) Κρασί βρασμένο μετ' ἀφρόφυλλα ὡς πόμα (ΙΜ.): Τὸ πόμα αὐτὸ ἐνεργεῖ ὡς τονωτικὸ, ἀναληπτικὸ καὶ ἐλαφρὸ καρδιοτονωτικὸ. Τὸ ἴδιο συνιστᾷ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς σὲ παρόμοιες περιπτώσεις: «Πότιζε δ' αὐτοὺς καὶ δάφνης φύλλον ἀπαλῶν μετ' οἴνου ἀσθηροῦ»⁹⁷. Ὁ Διοσκουρίδης συνιστᾷ τὰ φύλλα δάφνης (Folia Lauri) καὶ ἐξωτερικῶς ὡς καταπλάσματα στὴ θέση τοῦ νυγμοῦ: «[δάφνης φύλλα] ὠφελεῖ δὲ λεία καταπλάσθηντα σφηκῶν καὶ μελιττῶν πληγὰς»⁹⁸.

στ) Ἐχτός ἀπὸ τίς πιὸ πάνω ἀγωγὲς ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐξῆς: Πρὸς ἀντιφλόγιση: Κρύο νερὸ (Π.). Θηριακὴ μετ' κρασί ἢ ρακὴ τοπικῶς (ΙΜ.). Φλούδα καρπουζιοῦ, φέτα πατάτας, κολοκυθάκι φρέσκο (Π.).

Πρὸς ἐξουδετέρωση καὶ ἀντιφλόγιση: Στάχτη μετ' ξίδι (Π.). Ἀσπρόχωμα μετ' ξίδι (Π.). Ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς χρησιμοποιοῦσε «κιμωλία σὺν τῇ μαλάχῃ καὶ ὄξυκράτῳ»⁹⁹.

Πρὸς ὑπεραιμία: Σκόρδο, ξίδι καὶ ἀλεύρι κριθαρένιο ὡς κατάπλασμα (Ι.Μ.). Πήγανο μετ' λάδι (Π., ΙΜ.). Φύλλα μαϊτανοῦ (Πετροσέλινο, Petroselinum) σὲ τοπικὲς ἐντριβές (Π.). Νερὸ ζεστὸ μετ' ἄλας. (Π., ΙΜ.). Γάλα συκιάς (Ι.Μ.), ποῦ ἐχτός ἀπὸ τὴν ὑπεραιμία προκαλεῖ καὶ τοπικὴ φλεγμονή.

Κόπρο βοδιοῦ μετ' ξίδι (ΙΜ.), ἐπίθεμα ἐπικίνδυνο, γιὰ τὴν ἡ κόπρος περιέχει βακτηρίδια τετάνου. Τὸ ἐπίθεμα αὐτὸ τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Διοσκουρίδης ὡς ἀντιφλογιστικὸ: «Ἀπόπατος βοδὸς νομάδος προσφάτως ἐπιτεθεῖσα φλεγμονὰς ἐκ τραυμάτων πρᾶννει»¹⁰⁰

ζ) Εἰδικὴ γητιά γιὰ τοὺς νυγμοὺς τῶν σφηκῶν:

Γιαντεύκω τζιαὶ μαντεύκω
τζιαὶ τοὺς σφήκουδους γητεύκω.
Ἡ φοράδα στὸ Μισίριν,

ἄπαρος στήν Πάφου,
βατεύεται τζι' ἔμ πκιάννει,
γεννᾶ τζιαὶ ἔβ βυζάννει¹⁰¹.

ΠΕΡΙ ΦΑΛΑΓΓΙΟΔΗΧΤΩΝ: Τὸ φαλάγγιον (Phalangium) κ. σφαλάγγι καὶ σφάλακας, στοὺς ἀρχαίους φάλαγξ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐστάθιος, ὑπομνηματιστὴς τοῦ Ὀμήρου: «Φάλαγξ ὁ ἀράχνης παρὰ τοῖς ὕστερον οὐ μόνον ὁ μείζων, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑποκοριζόμενος εἰς φαλάγγιον...»¹⁰² καὶ φαλάγγιον, δὲν εἶναι ἓνα εἶδος καθωρισμένο, τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸν λαό, ἀλλὰ πολλὰ εἶδη, ἄλλα ἰοβόλα ἄλλα ὄχι, πὺ ἀνήκουν στήν τάξη τῶν ἀραχνοειδῶν ἢ τῶν ὕμενοπτέρων. Φαλάγγιον στοὺς ἀρχαίους καὶ φαλαγγίτις καλεῖται καὶ ἡ λευκάκανθα, γιὰ τὸ σπέρμα τῆς καὶ τὰ ἄνθη μὲ κρασί βοηθοῦν τοὺς φαλαγγιοδῆχτους¹⁰³.

Στὴν Κύπρο θεωρεῖται τὸ σφαλάντζιν ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπικινδυνότερα θηρία καὶ ὡς τέτιο ἀναφέρεται καὶ στὰ Excerpta Cyprica: «Here follows a pre-scientific and wordy description of the Tarantula, called in Cyprus. ῥόβα (ῥώγα. ῥώξ. ῥάξ) τῆς κουφῆς, which the author believes to be the true φαλάγγιον...»¹⁰⁴.

Ὁ Μητροφάνης, σκευοφύλακας τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, στὸ ἱατροσοφικό του διακρίνει ἑπτὰ εἰδῶν σφαλαγγιῶν,¹⁰⁵ καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ περιλαμβάνει καὶ τὴ ῥώγα τῆς κουφῆς, ἂν καὶ αὐτὴν ἄλλοι δὲν τὴν θεωροῦν εἶδος σφαλαγγιοῦ. Ὡς πιὸ συνηθισμένο εἶδος καὶ πιὸ ἐπικίνδυνο στήν Κύπρο συναντιέται ἓνα ἀραχνοειδὲς πὺ μοιάζει μὲ τὸ μερμήγκι, ἔχει τὸ μπροστινὸ τμήμα τοῦ σώματός του κόκκινο καὶ τὸ λοιπὸ σῶμα μελανὸ μὲ ὑποκίτρινοὺς κύκλους καὶ στίγματα. Αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μυρμήκιον τῶν ἀρχαίων¹⁰⁶.

Ἀσφαλῶς μερικὰ εἶδη σφαλαγγιοῦ θὰ ἔχουν ἓνα ἀπλῶς ἐρεθιστικὸ ἰό, πὺ προκαλεῖ μερικὰ ἐνοχλήματα, ἰατὰ μὲ λίγο ξίδι καὶ εἰδικὴ γητιά (!). Τὰ ἄλλα εἶδη προκαλοῦν βαρὶά νόσο μόνον ὅταν προηγουμένως ἔχουν καθήσει σὲ ζωὸ πὺ πέθανε ἀπὸ ἀνθρακα (Anthrax) κ. καρβούνιν. Τότε συμπαρασύρουν μαζί τους βακτηρίδια ἢ σπόρους τοῦ ἀνθρακος καὶ ἔτσι μολύνουν τὸν ἄνθρωπο κατὰ τὴ δῆξη ἢ τὸ νυγμό, προκαλῶντας τὴν νόσο ἀνθραξ ἢ τὸ κακόηθες οἴδημα (Oedema malignum). Ἐξάλλου τὰ συμπτώματα πὺ περιγράφονται τόσο σήμερα προφορικῶς ὅσο καὶ στὰ παλιὰ βιβλία¹⁰⁷ συμπίπτουν μὲ τὰ συμπτώματα τῆς ἀνωτέρω ἀσθένειας.

Τὸ σφαλάγγι ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ὁ Ξενοφῶν στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του παρομοιάζει μὲ τὸ φαλάγγιο «τοὺς καλοὺς καὶ ὠραίους»¹⁰⁸. Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ «Περὶ Ζώων Ἱστορία» γράφει: «Τῶν ἀραχῶν καὶ τῶν φαλαγγιῶν δύο... τὰ δὲ ἄλλα πάντα... τὰ μὲν οὐδεμίαν, τὰ δ' ἀσθενῆ ποιεῖ τὴν δῆξιν». Καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς μιᾶ γιὰ πολλὰ εἶδη φαλαγγιῶν¹⁰⁹ καὶ ξεχωρίζει ὡς κυριώτερα τὸ ράγιον (ἢ δικὴ μας ῥώβα τῆς κουφῆς), τὸ μυρμήκιον (τὸ δικὸ μας κυρίως σφαλάντζιν), τὸν λύκον, τὸν κρανοκολάπτην, τὸν σκληροκέφαλον καὶ τὸ σκωλήκιον. Σὲ μιὰ ὅμως κυπριακὴ γητιά¹¹⁰ βρήκαμε μερικὰ ἐπίθετα, πὺ μπορεῖ βέβαια νὰ δηλώνουν χαρακτηριστικὰ τοῦ σφαλαγγιοῦ μπορεῖ ὅμως καὶ τὰ εἶδη, πρᾶμα πὺ δὲν τὸ ἔχουμε διαλευκάνει ὡς τώρα. Τὰ ἐπίθετα αὐτὰ εἶναι τὰ ἐξῆς: βορούϊν, βο-λοῦϊν, λαρτίριν, πατσάλιν, κουντούριν.

Ἐκ τῆς Γεωργικῆς Τμηματικῆς Κύπρου μᾶς δοθήκαν ὡς καθωρισμένα εἶδη φαλαγγίων τῆς Κύπρου τὰ ἑξῆς:

Order: Hymenoptera.

Super Family: Vespoidea.

Family: Mutillietae.

Dasylabris maura, L.

Mutilla barbara, L. var. *calva*, Panz.

Myrmilla erythrocephala, Latr.

Myrmilla glabrata, F.

Pycnotylla barbara, F. var. *calva*, L.

Smicromyrme viduata, Pall.

Tropidotilla syriaca, André.

(Οἱ καθορισμοὶ αὐτοὶ γίνονται ἀπὸ τὸ Imperial Institute of London...)

Ὡς ἐκδιωχτικὸ τῶν σφαλαγγίων χρησιμοποιοῦν στὴν Κύπρο τὸν *σκόρδον* (Π.), ποῦ θεωρεῖται, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, ὡς γενικὸ ἐκδιωχτικὸ τῶν ἔρπετων.

Πρὸς θεραπεία τῶν φαλαγγιοδῆχτων χρησιμοποιοῦν στὴν Κύπρο τὰ ἑξῆς:

α) *Γάλα τῆς συκιᾶς ἢ γαλόσκον* (Π.) ὡς τοπικὸ φλεγμαντικὸ καὶ ἐλκωτικὸ. Γιὰ τὴν ἴδια περίπτωσιν ὁ Διοσκουρίδης συνιστᾷ «ὀπὸν συκῆς ἐνσταζόμενον»¹¹ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς καταπλάσματα ἀπὸ «ὀλύνθους συκῆς»¹².

β) *Βδέλλες καὶ κατάκαυση* (Π.): Σκοπὸς τῶν βδελλῶν εἶναι ἡ ἐκμύζηση τοῦ ἰοῦ καὶ ἡ ἀπορρόφηση τοῦ οἰδήματος καὶ τῆς κατακάυσεως ἢ τοπικῆς καταστροφῆς τοῦ ἰοῦ ἢ τῶν βακτηριδίων καὶ σπόρων τοῦ ἀνθρακος. Ἡ χρῆσις τῶν βδελλῶν γιὰ τὰ δῆγματα κάθε ἔρπετου, ὅπως ἀναφέραμε πρὸ πάντων, ἔχει συστηθεῖ ἀπὸ τὸν Νίκανδρον. Καὶ ἡ κατάκαυση ὁμοίως συνιστᾶται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους θηριακοὺς ὡς βοήθημα τῶν ἰοβόλων πληγῶν.

γ) *Σκόρδος κουπανισμένος μὲ ἄλας καὶ ζίδι* (Π., ΙΜ.): Τὸ κατάπλασμα αὐτὸ χρησιμοποιεῖται ὡς τοπικὸν ὑπεραιμικὸ καὶ ἀντισηπτικὸ. Ὁ σκόρδος τόσο ἐσωτερικῶς ὅσο καὶ ἐξωτερικῶς εἶχε χρησιμοποιεθεῖ πολὺ ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ τοὺς ἰατροὺς - καὶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμα ὡς σήμερα - γι' αὐτὸ ὁ Γαληνὸς τὸν ἀποκαλοῦσε *θηριακὴ τῶν ἀγροτῶν*, ὅπως καὶ σήμερα οἱ Γάλλοι (*Thériaque des paysans*).

δ) Ἐκτὸς ἀπὸ τίς πρὸ πάντων, ἄλλες συνηθισμέναι ἀγωγὰς εἶναι καὶ οἱ ἑξῆς: *Πρὸς ἀφαίρεσιν τοῦ ἰοῦ καὶ τοπικὴν τῆς καταστροφῆς: Ἐκμύζηση καὶ κατάκαυση* (Π.). *Χάραξις ἢ ἐκθλιψή καὶ κατόπιν ἐπίθεσις κρόκου ἀγροῦ χτυπημένου μὲ ἄλας ὡς ὑπεραιμικῶν* (Π.).

Πρὸς ὑπεραιμία: Κληματόφυλλα μὲ ζίδι (Π.). *Μαλλουρόχορτον μὲ ζίδι* (Π.). *Μαλλουρόχορτον* = *Adiantum Capillus Veneris*, ποῦ συνιστᾷ καὶ ὁ Διοσκουρίδης στοὺς θηριοδῆχτους¹³; *Κατάπλασμα ἀπὸ πήγανου, πῶσσο* (*Allium porrum*) *ζίδι καὶ ἀλεύρι κριθαρῆνιο* πρᾶγμα ποῦ συνιστᾷ καὶ ὁ Ἀέτιος Ἀμιδηνὸς στοὺς φαλαγγιοδῆχτους.¹⁴

Πρὸς ἀντιφλόγιση: Κολοκυθάκια φρέσκα (Π.). *Νερόζιδο* (Π.). *Φλοῦδες καρπουζιῶν* (Π.). *Φέττες πατάτας* (Π.).

ε) Ειδικές γητιές και ή Παναγία ή Σφαλαντζιώτισσα: Μιά από τις γητιές αυτές είναι ή εξής:

Τò βοροϋίν, τò βολοϋίν, τò λαρτίριν, τò πατσάλιν, τò κουντούριν, κρούζει μάν τζιαί πρωτογιούνιν, σάν τρέχουν οί καταρράχτες τού ούρανοϋ, σάν τρέσσει τò υδωρ τζιαί πάει στηθ θάλασσαν, έτσι να τρέξει τò πᾶσα κακόν από τòδ δοϋλον τού Θεοϋ [τάδε]»¹¹⁵.

Ή Παναγία ή Σφαλαντζιώτισσα είναι μια έκκλησιά, πού βρίσκεται στην έπαρχία Λεμεσοϋ, άκουστή, γι' αυτό πήρε και τ' όνομα «Σφαλαντζιώτισσα», για τ' ότι γιατρεύει τά δήγματα τών σφαλαγγιών. Ο R. Gunnis στο Historic Cyprus, γράφει για την Παναγία την Σφαλαντζιώτισσα τά εξής: "... is the monastery of the B.V.M. Sphalagiotissa, so named from a wonder-working icon able to cure the bites of the "Sphalangi" or anthrax fly..."¹¹⁶.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ: Ή από τή πιό πάνω έκθεση βλέπουμε πώς ή δημόδης ιατρική τής Κύπρου χρησιμοποιεί ως θεραπευτικές άγωγές κυρίως τις εξής: α) Τήν πρόκληση τοπικής φλεγμονής και έλκώσεως. β) Τήν αντιφλόγιση. γ) Τήν πρόκληση τοπικής αίμορραγίας. δ) Τήν αντίσηψία. ε) Τήν άφαιρέση τού ιού με την εκμύζηση, είτε με τò στόμα, είτε με βδέλες, είτε με τις βεντοϋζες, είτε τέλος με την έπίθεση ενθέρμων ζώων. στ) Τήν τοπική έξουδετέρωση τού ιού με την έπίθεση τού ίδιου ζώου ή άλλων έξουδετερωτικῶν οϋσιῶν. ζ) Τήν γενική τόνωση και άνάνηψη τού όργανισμοϋ. η) Τήν πρόκληση τοπικής ύπεραιμίας. Και θ) Τis γητιές.

Έλεγχος τών άγωγῶν: Ή χρησιμοποίηση τών αντιφλογιστικῶν, ύπεραιμικῶν και άναληπτικῶν φαρμάκων θεωρεΐται άπολύτως έπιστημονική, γιατί και ή έπιστημονική ιατρική χρησιμοποιεί τά κρύα νερά, τò νεροξίδο κλπ. ως άφαιρετικά θερμοκρασίας, και τò άλκοολ ή τά αιθήρια έλαια ως τονωτικά και άναληπτικά. Ή απορρίπτεται όμως ή χρήση τών οϋρων και τών κοπράνων γιατί είναι άκάθαρτα και επικίνδυνα για μολύνσεις.

Ή άφαιρέση τού ιού με την εκμύζηση, βδέλλες κλπ. ή αντίσηψία και ή έξουδετέρωση με χημικές οϋσίες, ή κατάκαυση κλπ. είναι έπίσης άπολύτως έπιστημονικές. Ο καθηγητής Κ. Μέρμηγκας αυτές κυρίως συνιστά στην «Γενική Χειρουργική Παθολογία».¹¹⁷

Ή έξουδετέρωση τοπικῶς τού ιού με την έπίθεση τού ίδιου ζώου, στηρίζεται πάνω στις άντιλήψεις τών *όμοιοπαθητικῶν*, πού έχουν ως δόγμα τους θεραπευτικό τò «*όμοια τοῖς εισιν ιάματα*» (Similia similibus curantur). Ήπολύτως να άπορρίψουμε την άγωγή αυτή θά ήταν τολμηρό, μάλιστα όταν σκεφτοϋμε πώς πολλοί έρευνητές παραδέχονται την ύπαρξη φυσικῶν άντισωμάτων μέσα στο αίμα και τούς χυμούς τών ιοβόλων ζώων, πού έξουδετερώνουν τόν δικό τους ίο.

Ή απορρίπτουμε όμως την πρόκληση τοπικής φλεγμονής και έλκώσεως. Ή άγωγή αυτή στηρίζεται πάνω στις παλιές άντιλήψεις *περι χυμῶν*, πού σύμφωνα με αυτές ή περίσσεια τών χυμῶν, άναλόγως τού χυμοϋ προκαλοϋσε και άνάλογη νόσο. Έτσι προκαλῶντας την έλκωση και την πυορροή νομίζουν πώς παροχετεύουν πρὸς τὰ έξω τò πλεόνασμα τού χυμοϋ και έμποδίζουν συγχρόνως την πρὸς τὰ κεντρικώτερα εἴσδυση τού ιού, ενῶ άπεναντίας με την διεύρυνση τών άγγείων στο φλογωμένο μέρος ή εἴσδυση

συνήθως υποβοηθείται. Τὸ μόνο ἐλαφρυντικὸ στὴν ἀγωγή αὐτὴ εἶναι πὼς με τὴν φλέγμανση ἀθροίζονται τοπικῶς ἀμυντικὲς οὐσίες, ποὺ καταπολεμοῦν ἀποτελεσματικώτερα τὸ μόλυσμα. Μὰ ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὶς δευτεροπαθεῖς μολύνσεις εἶναι τόσο μεγαλύτερος, ποὺ τὸ ἐλαφρυντικὸ αὐτὸ πρέπει νὰ παραβλέπεται.

Ἀπορρίπτεται ἐπίσης ἡ ἐπίθεση προσφάτως σφαγμένων ζώων, γιατί καμμιά ἐκμυζητικὴ ἐνέργεια δὲν ἔχουν αὐτά, οὔτε πάλι πολὺ παυσίπονα εἶναι, μιὰ καὶ ὑπάρχουν τὰ ἀσυγκρίτως καλύτερα θερμὰ ἐπιθέματα.

Γιὰ τὰ ἐκδιωχτικὰ τῶν ἐρπετῶν δίνουμε ἐμεῖς ἀπλῶς πίστη στὴν πείρα τῶν χωρικῶν, χωρὶς νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὰ ἐπιβεβαιώσουμε. Ἀπολύτως δὲ μποροῦμε νὰ ἐπιβεβαιώσουμε καὶ τὰ προφυλαχτικὰ κατὰ τῶν ἐρπετῶν.

Συμπέρασμα: Α) Ἀπὸ τὶς παραθέσεις χωρίων τῶν ἀρχαίων ἱατρῶν φαίνεται ὅτι ἡ δημόδης ἱατρικὴ τῆς Κύπρου χρησιμοποιεῖ σχεδὸν αὐτούσιες τὶς θηριακὲς ἀγωγὲς τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν ἐλλήνων ἱατρῶν. Ἰδιαίτερω σημειώνουμε τὴ μεγάλη ἐπίδραση τοῦ Διοσκουρίδη, ποὺ ὀφείλεται (i) στὸ ὅτι ἡ *Materia Medica* του γιὰ ἀρκετοὺς αἰῶνες εἶχε ἐπίδραση πάνω στὴν ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ καὶ (ii) γιατί ἀπ' αὐτὸν ἀντλοῦσαν τὰ ἱατροσοφικά, μιὰ καὶ ἦταν σύντομος, ἀξιωματικὸς καὶ χωρὶς θεωρίες.

Μπορεῖ βέβαια ἓνα μεγάλο μέρος τῶν θηριακῶν ἀγωγῶν τῆς δημόδους ἱατρικῆς τῆς Κύπρου νὰ τὸ ἐπινόησε ὁ κυπριακὸς λαὸς καὶ οἱ κύπριοι ἱατροσοφικοὶ — συνήθως καλόγηροι — ἀνεξαρτήτως ἂν παρόμοια χρησιμοποίησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱατροί. Ἐκφράζουμε τὴν πιθανότητα αὐτῆ, γιατί τόσο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὅσο καὶ οἱ κατοπινοὶ Κύπριοι, ὡς συνεχιστὴς λαὸς, ὅμοια σκεφτήκανε, με ὅμοιο μάτι παρατήρησαν καὶ με ὅμοια χλωρίδα πειραματίστηκαν.

Β) Ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν ἀγωγῶν, σύμφωνα με τὰ σημερινὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, καταφαίνεται ἡ ὀρθότητά τῶν πιὸ πολλῶν αὐτῶν ἀγωγῶν. Ἐνα ἄλλο μέρος τους μένει ὑπὸ συζήτηση, γιατί καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ δὲν τὸ ξεκαθάρισε τελείως μὰ ἀκόμα τὸ συζητᾷ. Καὶ ἓνα μόνο, ἐλάχιστο πιά, μέρος τους ἀπορρίπτεται ὡς λανθασμένο καὶ ἐπικίνδυνο, αὐτὸ μάλιστα ποὺ πολὺ λίγῳ χρησιμοποιεῖ ὁ κυπριακὸς λαὸς.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. Δ', 1940, 39-63)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑ, ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΑΚ= Ἀρχ. Κυπριανοῦ, Χρονολογικὴ Ἱστορία τῆς Νήσου Κύπρου, ἔκδ. β', Λευκοσία, 1902.

ΙΜ= Ἱατροσοφικὸν Μητροφάνους, ἔκδ. Φιλαρέτου, Λευκοσία, 1924.

Π= Προφορικὴ παράδοση.

ΧΧ= Χειρόγραφο Ἱατροσοφικὸ ἀγνώστου συγγραφέα, ἀνέκδοτο, ἰδιοχτ. Μελη Κιμωνίδη, Λευκοσία. Ἀργότερα ἔκδ. Κ. Χρυσάνθη.

Ἀετίου Ἀμιδηνοῦ, *Λόγος Δέκατος Τρίτος*, σχολιασμ. ἔκδ. Σκεῦου Ζερβοῦ, Σύρος, 1909.

Aristotelis, *Opera Omnia*, vol. XVI, ed. stereotyp. C. Tauchnitiana, Lipsiae, 1884.

Γ.Φ.Β., *Ἑλληνικὴ Φαρμακοποιία*, Σμύρνη, 1835.

Π.Γ. Γενναδίου, *Λεξικὸν Φυτολογικόν*, Ἀθήναις, 1914.

- Cl. Del. Cobham, *Excerpta Cypria*, Cambridge, 1908.
 Pedanii Dioscuridi Anasarbei, *De Materia Medica*, vols I-III, έκδ. Max Wellmann, Berolini, MCMVII, MCMVI, MCMXIV.
 Σπ. Δοντά, *Φαρμακολογία*, Ἀθήναι, 1925.
 R. Gunnis, *Historic Cyprus*, London, 1936.
 Ἄρ. Κούζη, *Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς*, Ἀθήναι, 1929.
 Κ. Μέρμηγκα, *Γενικὴ Χειρουργικὴ Παθολογία*, Ἀθήναι, 1926.
 Σπ. Μηλιαράκη, *Ἐγχειρίδιον Βοτανικῆς*, Ἀθήναι, 1910.
 Ξ. Φαρμακίδου, *Κυπριακὴ Λαογραφία*, Λεμεσός, 1938.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

2. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. κα'.
3. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 10.
4. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ια' καὶ Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙΙ κεφ. 101.
5. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' σχολ. Σκ. Ζερβ. σελ. 123.
- 6.. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ια'.
7. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. κα'.
8. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 11.
9. Π. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 127.
10. Νικ. Θηρ. στιχ. 923.
11. Ἰππ. Ἀπ. τομ. 2 σελ. 268 (έκδ. Littrée).
12. Ἄρ. Κούζη Ἰστ. Ἱατρ. σελ. 34.
13. Π. Διοσκ. βιβλ. V. κεφ. 13.
14. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ιβ'.
15. Π. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 127.
16. Π. Διοσκ. βιβλ., ΙΙ κεφ. 141.
17. Α. Κούζ. Ἰστ. Ἱατρ. σ. 35.
18. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 81.
19. Π. Διοσκ., π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 120.
20. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. κ'.
21. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ιβ'.
22. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ιβ'.
23. Π. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 127.
24. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 177. Τὸ σύστημα καταγραφῆς εἶναι δικό μας, τόσο σ' αὐτὴ τὴ γητιά, ὅσο καὶ στὶς ἄλλες ποὺ ἀναγράφονται πιὸ κάτω.
25. Ξ. Φαρμ. Λαογρ. σελ. 175.
26. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. β'.
27. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. β'.
28. Α. Κούζ. Ἰστ. Ἱατρ. σελ. 134.
29. Καιν. Διαθ. Λουκ. ι', 34.
30. Α. Κούζ. Ἰστ. Ἱατρ. σελ. 35.
31. Π. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 120.
32. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ιβ'.
33. Α. Κούζ. Ἱστορ. Ἱατρ. σελ. 132.
34. Π. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 120.
35. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. β'.
36. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 82.
37. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 82.
38. Διοσκ. βιβλ. ΙΙΙ κεφ. 70.
39. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. α'.
40. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ιβ'.
41. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 120.
42. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 32.
43. Π. Διοσκ. βιβλ. Ι κεφ. 128.
44. Ἄετ. Ἀμ. Λόγ. ΙΓ' κεφ. ιβ'.
45. Π. Διοσκ. βιβλ. Ι κεφ. 125.

46. Μητρ. Ίατρ. σελ. 103.
47. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 100.
48. C. Enlart, L' art Gothique etc t. II σελ. 461.
49. Exc. Cyp. σελ. 48.
50. Exc. Cyp. σελ. 268, 276, 322, 327, 333 κλπ.
51. Α. Σακελλ. Κυπρ. τ. I σ. 261 και Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σ. 58.
52. Arist Op. Omn. vol. XVI σελ. 216.
53. Exc. Cyp. σελ. 276.
54. Exc. Cyp. σελ. 268.
55. Exc. Cyp. σελ. 322.
56. Π. Διοσκ. βιβλ. II κεφ. 59.
57. Π.Γ. Γενν. Λεξ. Φυτ. σελ. 1037.
58. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 135.
59. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιβ΄.
60. Arist. Oper. Omn. vol. XVI σελ. 183.
61. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιβ΄.
62. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιβ΄.
63. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιβ΄.
64. ΊΟμ. ΊΙλ. Δ. 219.
65. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιβ΄.
66. Νικ. Θηρ. στ. 291.
67. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. κγ΄.
68. ΊΙπτ. βιβλ. IV 223.
69. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιβ΄.
70. Νικ. Θηρ. στ. 923-924.
71. Γαλ. ΊΑπ. τόμ. ΙΔ΄. σελ. 246.
72. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. κγ΄.
73. Νικ. Θηρ. στ. 930.
74. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄. κεφ. κγ΄.
75. ΊΕλλ. Φαρμ. σελ. 339.
76. ΊΑ. Κούζ. ΊΙστ. ΊΙατρ. σελ. 35.
77. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 122.
78. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ., κβ΄.
79. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. κγ΄.
80. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 122.
81. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 122.
82. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβ. II κεφ. 123.
83. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄. κεφ. ιβ΄.
84. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 176.
85. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 59.
86. Exc. Cyp. σελ. 268.
87. Exc. Cyp. σελ. 327.
88. Μητρ. ΊΙατ. σελ. 181.
89. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 136.
90. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 59.
91. Artist, Hist. Animal XXVIII, 2.
92. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 126 και 134.
93. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 126.
94. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιγ΄.
95. ΊΑέτ. ΊΑμιδ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιγ΄.
96. Π. Διοσκ. π. άπλ. φαρμ. βιβλ. II κεφ. 120.
97. ΊΑέτ. ΊΑμιδ. Λόγ. ΙΓ΄. κεφ. ιγ΄.
98. Π. Διοσκ. βιβλ. I κεφ. 78.
99. ΊΑέτ. ΊΑμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. ιγ΄.
100. Π. Διοσκ. βιβλ. II κεφ. 80.
101. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 189.
102. Εϋστ. εις ΊΙλ. V σελ. 924.

103. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙΙΙ κεφ. 108.
104. Εξς. Curg. σελ. 282. Ὅπως γράφει ὁ Cobham.
105. Μητρ. Ἱατρ. σελ. 98.
106. Ἄετ. Ἄμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. κ΄.
107. Ἄετ. Ἄμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. κ΄.
108. Ξεν. Ἄπ. 1, 3, 12.
108. Ξεν. Ἄπ. 1, 3, 12.
109. Ἄετ. Ἄμ. ΙΓ΄ κεφ. κ΄.
110. Ξ. Φαρμ. Λόγο ΙΓ΄ κεφ. κ΄. 189.
111. Π. Διοσκ. π. ἀπλ. φαρμ. βιβλ. ΙΙ κεφ. 127.
112. Ἄετ. Ἄμ. Λόγ. ΙΓ΄, κεφ. κ΄.
113. Π. Διοσκ. βιβλ. ΙV κεφ. 134, 135.
114. Ἄετ. Ἄμ. Λόγ. ΙΓ΄ κεφ. κ΄.
115. Ξ. Φαρμ. Κυπρ. Λαογ. σελ. 189.
116. R. Gunn. Hist. Curg. σ. 196.
117. Κ. Μερμ. Γεν. Χειρ. Παθ. σελ. 129.

Η ΠΕΤΡΑ ΤΗΣ ΚΟΥΦΗΣ ΚΑΙ Ο ΟΦΙΤΗΣ ΛΙΘΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στή μελέτη μας «*Θηριακά τῆς Κύπρου*» (Κ. Χρυσάνθη, *Θηριακά τῆς Κύπρου*, Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμ. Δ΄ σελ. 39 κέ.) ἔχουμε γράψει γιὰ τὴν πέτρα τῆς κουφῆς καὶ γιὰ τὴν ταυτότητά της μὲ τὸν ὀφίτη λίθο. Θὰ θέλαμε ὅμως ἐδῶ νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὴ πιὸ πλατιά καὶ νὰ συμπληρώσουμε συγχρόνως τὸ σχετικὸ μέρος τῆς μελέτης μας.

Γιὰ τὴν πέτρα τῆς κουφῆς μιλήσανε προηγουμένως ὁ Γ. Λουκᾶς στὴν «*Πανδώρα*» 1868 τόμ. ΙΘ΄ σελ. 159, κάποιος ἀνώνυμος στὴν «*Ἔστια*» 1883 τόμ. ΙΣΤ΄ σελ. 454, ὁ Ἀθ. Σακελλάριος στὰ «*Κυπριακά*» τόμ. Α΄ σελ. 701, ὁ Ν. Πολίτης στὸ ἔργο του «*Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*». Παραδόσεις, τόμ. Β΄, Ἀθήναις 1904, σελ. 983 καὶ ὁ Ξ. Φαρμακίδης σὲ μιὰ μελέτη του στὰ «*Κυπριακά Χρονικά*» ἔτος Δ΄ τεύχ. Ζ΄ 1926, πού ἀργότερα τὴν ἔχει συμπεριλάβει στὴν «*Κυπριακὴ Λαογραφία*», Λεμεσὸς 1938, σελ. 58. Ἀλλὰ καὶ πιὸ μπροστὰ ἀπὸ αὐτοὺς πολλοὶ περιηγητὲς πού πέρασαν ἀπὸ τὴν Κύπρο μιλήσαν ἔστω καὶ σύντομα γι' αὐτὴ. Ὁ Richard Pococke πού ἐπισκέφθηκε τὴν Κύπρο στὰ 1738, γράφει στὸ βιβλίο του «*Description of the East and some other Countries*» τὰ ἐξῆς: «...*their bite is exceedingly venomous, but it has been cured by medicines, and by the serpent stone*» (Cl. Delaval Cobham, *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, σελ. 268). Ὁ δρ. J. Sibthorp, ὁ ἐκδότης τῆς «*Flora Graeca*», πού ἐπισκέφθηκε τὴν Κύπρο στὰ 1787, γράφει στὰ «*Memoirs*» τὰ ἐξῆς: «*We were frequently shewn as precious stones compositions fabricated by artful Jews; these were said to be taken out of the head of the Kouphē; and were worn as amulets to protect the wearers from the bite of venomous animals*» (Cl Delaval Cobham, *Excerpta Cypria*, σελ. 327).

Ἡ πέτρα αὐτὴ τῆς κουφῆς, ὅπως προφορικῶς μᾶς ἔχουν πληροφορήσει πολλοὶ χωρικοὶ, βρίσκεται στὸ κεφάλι μόνο τοῦ τεφροῦ φιδιοῦ. Ὁ δρ. Sibthorp ἀναφέρει ἐπίσης πὼς παίρνεται «*of the head of the kouphē*», ἐνῶ ὁ Ξ. Φαρμακίδης γράφει πὼς ἡ πέτρα αὐτὴ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν γλώσσα τῆς κουφῆς, προσδιορίζοντας συγχρόνως ὡς μόνη πετροφόρο κουφὴ τὴν τεφρὴ, (Ξ. Φαρμακίδης, *Κυπριακὴ Λαογραφία* σελ. 58). Γιὰ ὑπαρξὴ πέτρας στὸ κεφάλι τῆς κουφῆς μιᾶ καὶ μιὰ δοξασία τῶν Ἰνδιῶν. Σὲ μιὰ διασκευὴ τῆς «*Χιτοπαδάσας*» ἀναφέρεται φίδι πού ἔχει στὸ κεφάλι του πολύτιμο λίθο μὲ θαυματουργὰς ιδιότητες. (Hitopadescha, übersetzt von J. Schoenberg, σελ. 35). Ἡ πέτρα αὐτὴ ἔχει σχῆμα ὅμοιο μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς κουφῆς καὶ μέγεθος ἀπὸ μεγάλο κόκκο φακῆς ὡς μέγεθος αὐγοῦ περιστέρας. Μοιάζει, ὅπως λένε, μὲ χρωματιστὲς καὶ στιχτὲς πέτρες τοῦ ποταμοῦ. Τὶς στίξεις ἢ χαράξεις αὐτὲς οἱ χωρικοὶ τὶς θεωροῦν ὡς δυσανάγνωστα γράμματα. Ὁ τρόπος τῆς λήψεως της εἶναι ὁ ἐξῆς: ἐνῶ κοιμᾶται τὸ φίδι τοῦ κόβου μὲ ἓνα χτύπημα τὴν κεφαλὴ τελείως, τὴν θάβουν γιὰ σαράντα μέρες ὥσπου νὰ λυῶσουν τὰ μαλακὰ μόρια καὶ παίρνουν τὴν πέτρα αὐτὴ. Ἄν ὅμως ἡ κεφα-

λή δὲν κοπεῖ τελείως μὲ τὸ πρῶτο χτύπημα, τότε τὸ φίδι ἢ καταπίνει τὴν πέτρα, ποὺ εἶναι μαλακὴ σὰ ζυμάρη, ἢ τὴν ξερνᾶ κι' ἔτσι δὲν τὴν βρίσκουν. Κατ' ἄλλη παραδοχὴ ἢ κεφαλὴ πρέπει νὰ κοπεῖ τὸν καιρὸ ποὺ ἢ κουφὴ εἶναι τυφλή.

Ἡ πέτρα τῆς κουφῆς χρησιμοποιεῖται: α) ὡς θεραπευτικὸ κατὰ τῶν δηγμάτων τῆς κουφῆς καὶ τῶν ἄλλων ἰοβόλων ἑρπετῶν. Σὲ τέτιες περιπτώσεις ἢ γλείφουν τὴν πέτρα αὐτὴ ἢ ἀφοῦ τὴν ρίζουν γιὰ λίγη ὥρα σ' ἓνα ποτήρι νερὸ δίνουν ἀπὸ αὐτὸ νὰ πιεῖ ὁ ὀφιόδηχτος. (Ἔ. Φαρμακίδης στὴν «Κυπριακὴ Λαογραφία» του σελ. 59, μόνο τὸ τελευταῖο τρόπο ἀναφέρει). Κατὰ τὸν Ἄθ. Σακελλαρίου γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικώτερη ἢ ἐνέργεια τῆς πέτρας ρίχνουν μὲς τὸ νερὸ λίγα ἀποξησμάτια τῆς. (Ἄθ. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τόμ. Α' σελ. 701). β) ὡς προφυλαχτικὸ κατὰ τῶν δηγμάτων τῆς κουφῆς καὶ ἄλλων ἰοβόλων ζώων. Τὴ χρῆση αὐτὴ τῆς πέτρας βρήκαμε νὰ τὴν ἀναφέρει μόνο ὁ δρ. J. Sibthorp: «*and were worn as amulets to protect the wearers from the bite of venomous animals*». (Cl Del. Cobham, Exc. Cyrp. σελ. 327), γ) ὡς προφυλαχτικὸ κατὰ τοῦ δήμματος τὴν πρώτη νύχτα τοῦ γάμου (Ἔ. Φαρμακ. Κυπρ. σελ. 59). (Δῆμμα τοῦ γαμπροῦ εἶναι ἢ πρόσκαιρη ἀφροδισιακὴ ἀνικανότητα, ποὺ παρατηρεῖται τὴν πρώτη νύχτα τοῦ γάμου, ψυχογενεὺς συνήθως αἰτιολογίας). δ) γιὰ νὰ εἶναι γεμᾶτο χρήματα τὸ βαλάντιο αὐτοῦ ποὺ τὴν κρατᾶ. (Ἔ. Φαρμακ. Κυπρ. Λαογρ. σελ. 59). Καὶ ε) ὡς θεραπευτικὸ γιὰ πολλὰς ἄλλες ἀρρώστιες, εἶδος πανάκειας, κατὰ τὸν Ν. Πολίτη. (Ν. Πολίτ. Μελετ. π.τ. βίου κ.τ. γλώσσ. τ. Ἑλλην. λαοῦ, τόμ. Β', Παρ. σελ. 985).

Γιὰ τὴν φύση τῆς πέτρας αὐτῆς μπορεῖ νὰ κάμουμε τέσσερις κυρίως ὑποθέσεις: α) ὅτι εἶναι ὁ ἰογόνος ἀδένας, τῆς κουφῆς, ἀσφαλῶς ἀποξηραμένος, ὅπως παραδέχεται ὁ Κ.Ι. Μυριανθόπουλος στὸν «*Ερμηνευτικὸν πίνακα τοῦ ἱατροσοφικοῦ Μαχαιρᾶ*» (Μητροφάνους, Ἱατροσοφικόν, ἔκδ. Φιλαρέτου, Λευκωσία 1924, σελ. 181). Ἀπορρίπτουμε ὡς σφαιερὴ τὴν ὑπόθεση αὐτή, γιὰτὶ μὲ τὴν ἐνταφὴ λυώνει ὁ ἀδένας ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μαλακὸ καὶ ὄχι ὀστέϊνο ἰστό. β) ὅτι εἶναι τὸ κρανίον ἢ ἡ κάτω σιαγόνα τῆς κουφῆς (ὑπόθεση ἐκφρασμένη ἀπὸ πολλοὺς χωρικοὺς προφορικῶς). Ἀπορρίπτουμε ὅμως τὴν ὑπόθεση αὐτή, γιὰτὶ τὸ σχῆμα τοῦ κρανίου ἢ τῆς κάτω σιαγόνας δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς πέτρας, ἰδίως στὸ σημεῖο τῶν στίξεων. Ἐξάλλου ἢ μαρτυρία τοῦ δρ. J. Sibthorp, ποὺ ὁ ἴδιος εἶδε πολλὰς τέτιες πέτρες καὶ ποὺ φαίνονται «*as precious stones compositions fabricated by artful Jews*» εἶναι ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. γ) ὅτι εἶναι ἓνα ἰδιαίτερο ὀστέϊνον ὄργανον τῆς κουφῆς, ποὺ βρίσκεται, ὅπως παραδέχεται ἢ λαϊκὴ ἀντίληψη, κάτω ἀπὸ τὴν γλώσσα τοῦ ἑρπετοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἓνα τέτιο ὄργανο σύμφωνα μὲ τὰ ἐγχειρίδια ζωολογίας δὲν ὑπάρχει. δ) ὅτι εἶναι τελείως φανταστικὴ ἢ πέτρα αὐτὴ. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἢ ὑπόθεση αὐτὴ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν παγκόσμια δοξασία περὶ ὑπάρξεως πολυτίμων λίθων στὶς κεφαλὰς φανταστικῶν δράκων ἢ φιδιῶν ἢ ἄλλων ἑρπετῶν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Grimm στὴν «*Μυθολογία*» του (D. Grimm, Mythol. σελ. 1020). Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ τὴν δεχόμεστε ὡς ὀρθὴ σχετικῶς μὲ τὴν τοποθέτηση καὶ τρόπο λήψεως τῆς θαυματουργῆς αὐτῆς πέτρας. Καὶ ε) ὅτι εἶναι μιὰ πέτρα, ποὺ ἀπὸ τὴν ὁμοιότητά της πρὸς κάποιον χαρακτηριστικὸ τῆς κουφῆς, ὀνομάστηκε μὲ τέτιο

ὄνομα καὶ ὕστερα ἡ λαϊκὴ φαντασία δημιούργησε ὅλο αὐτὸ τὸ μῦθο γιὰ νὰ προσδόσει σ' αὐτὴ μυστηριώδη καὶ ὑπερφυσικὴ δύναμη. Ἡ δημιουργία τοῦ μῦθου αὐτοῦ ἔχει γίνεαι σύμφωνα μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀναφερόμενη παγκόσμια δοξασία. Ἡ τελευταία αὐτὴ προσωπικὴ μας ὑπόθεση μᾶς φαίνεται πῶς ἀναποκρίνεται πρὸς τὴν ἀλήθεια ὅπως θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀποδείξουμε πιὸ κάτω.

Οἱ πιὸ συνηθισμένες πέτρες ποὺ παρουσιάζουν τέτιες στίξεις εἶναι συνήθως οἱ ὀφίτες λίθοι. Ὁ ὀφίτης λίθος τοῦ Διοσκουρίδη (P. Dioscuridis, De Materia Medica, ed. Max Wellmann, vol III, libr. V, 143) ἢ ἡ ὀφίτης πέτρα τοῦ Ὀρφέως (Orphei, Lithica, ed. E. Abel, 336) καὶ τοῦ Διονυσίου Περιηγητοῦ (Διονυσίου Περιηγητοῦ, Οἰκουμένης περιήγησις, 1013) εἶναι ὁ σημερινὸς λίθος Serpentine ($Mg_3 Si_2 O_7 \cdot 2H_2O$). Τὴν ὀνομασία του αὐτὴ ὁ λίθος τὴν πῆρε κατὰ τὸν Πλίνιο ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν στίξεων του πρὸς τὶς στίξεις τοῦ δέρματος τῆς κουφῆς: «...cum sit illud serpentium maculis simile, unde et nomen accepit...» (Plini Secundi, Naturalis Historiae, ed. Car. Mayhoff, XXXVI, 55). Ὁ Εὐστάθιος ὅμως στὰ Σχόλια του εἰς Διονύσιον γράφει τὰ ἐξῆς σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασία τοῦ ὀφίτη λίθου: «Ὀφίτιδα δὲ πέτραν φησὶν ἢ τὸν τάφον τοῦ Βῆλου, ὃν ἰδρῦσαντο ὄφιν ἐν τῇ δεξιᾷ ἔχοντα, ἢ πέτραν οὕτω καλουμένην διὰ τὸ ποικίλον, ἢ γῆς μέταλλον, ὅθεν καὶ ὀφίται κίονες λατομοῦνται». (Εὐσταθίου, Παρεκβολαί. Σχόλια εἰς Διόνυσον, 1013). (Βῆλος εἶναι μεσοποταμιακὴ θεότητα).

Ὁ ὀφίτης αὐτὸς λίθος χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἰατροὺς: α) ὡς θεραπευτικὸ περιάπτο κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν φιδιῶν. Μὲ τέτια ιδιότητα τὸν ἀναφέρει ὁ Διοσκουρίδης στὸ «Περὶ Ὑγῆς Ἱατρικῆς»: «πάντες δὲ εὐχρηστοῦσι περιεπτόμενοι ἐπὶ ἐχεοδήκτων καὶ ἐπὶ κεφαλαλοῦντων». (P. Diosc. D. Mater Med. libr. V, 143). Τὸ ἴδιο τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Ὀρειβάσιος: «Τὸν δὲ ὀφίτην λίθον ἀνὴρ ἀξιόπιστος ὄντως ἔφη τοὺς ἐχεοδήκτους ὠφελεῖν περιεπτόμενον». (Oribasii, ed. Darembergiana, II, 712). β) ὡς ἐκδιωχτικὸ τῶν θηριῶν. Μὲ τέτια ιδιότητα τὸν ἀναφέρει ὁ Διοσκουρίδης στὸ «Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων»: «θηρία (δὲ) διώκει λίθος ὀφίτης περιεπτόμενος». (P. Diosc. π. ἀπλ. φαρμ., ἐκδ. Max Wellmann, τομ. III, βιβλ. II, 136). γ) ὡς θεραπευτικὸ περιάπτο κατὰ τοῦ ληθάργου καὶ τῆς κεφαλαλγίας. Μὲ τέτια ιδιότητα τὸν ἀναφέρει ὁ Διοσκουρίδης: «ὁ δὲ τὰς γραμμὰς ἔχων ἰδίως ἱστορεῖται ληθάργω καὶ κεφαλαλγίαις βοηθεῖν». (P. Diosc. D. Mat. Med. libr. V., 133). Γιὰ τὴν κεφαλαλγία τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Πλίνιος. (Pl. Sec. Natur Hist. XXXVI, 56). Καὶ δ) ὡς θεραπευτικὸ κατὰ τῶν φρενιτίδων ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλίνιος. (Pl. Sec. Nat. Hist. XXXVI, 59).

Ἄν τώρα προσέξουμε στὰ λεγόμενα τοῦ Πλίνιου σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασία τοῦ ὀφίτη λίθου θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε πῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὀνομάστηκε καὶ ἡ σημερινὴ πέτρα τῆς κουφῆς. Δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ τῶν χαράξεων καὶ πρὸ παντὸς τῶν στίξεων πάνω στὴν πέτρα, ποὺ κατὰ τὴν λαϊκὴ φαντασία ἀποτελοῦν ἀνεξήγητη καὶ μυστηριώδη γραφῆ, τὴν ἔκαμε νὰ μοιάσει μὲ τὸ δῆμα τῆς κουφῆς. Ὁ λαὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὁμοιότητα τὴν ὀνόμασε πέτρα τῆς κουφῆς. Σύμφωνα πάλι μὲ τὴν συνήθεια τοῦ λαοῦ νὰ συσχετίζει τὴν ὀνομασία ἐνὸς πράγματος μὲ μιὰ ἀρρώστια καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιεῖ στηριγμένος πάνω στὴν ἀπλῆ ὁμοιότητα σὰν προφυλαχτικὸ καὶ

θεραπευτικό γι' αὐτή, χρησιμοποίησε τὴν πέτρα τῆς κουφῆς γιὰ τὴν προφύλαξη καὶ θεραπεία τῶν ὀφιοδήχτων καὶ κατ' ἐπέχταση καὶ ἄλλων νόσων. Ἡ κατ' ἀναλογία αὐτὴ δημιουργία δεισιδαιμονιῶν, ποὺ βρίσκει μυστηριώδεις σχέσεις καὶ συγγένειες σὲ ἀπλῶς ἐξωτερικὰ ὅμοια πράγματα, ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Τὸ σκορπιοειδὲς π.χ. ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν σπερμάτων του μὲ τὴν οὐρὰ τοῦ σκορπιοῦ χρησιμοποιόταν κατὰ τῶν δηγμάτων τοῦ σκορπιοῦ. (P. Diosc. D. Mater. Med. libr. IV, 192). Τὸ ἔχιον πάλι ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ καρποῦ του μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ ἔχεως χρησιμοποιόταν ὡς θεραπευτικὸ καὶ προφυλαχτικὸ κατὰ τῶν δηγμάτων τοῦ φιδιοῦ (P. Diosc. D. Mater. Med. libr. IV, 27). Καὶ στὸν σημερινὸ ἑλληνικὸ λαὸ παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο αὐτό. Τὸ πολυτρίχι π.χ. χρησιμοποιεῖται κατὰ τῆς πτώσεως τῶν τριχῶν, ἐδῶ στὴν Κύπρο τὸ σκαθθαρόχορτον, ποὺ τὸ ἄνθος μὲ τὸν καρπὸ του μοιάζει μὲ σκανθάρους, κατὰ τῶν σκανθάρων (τύλοι, ἀκροχορδόνες) κλπ. Σχετικὰ μὲ τὴν κατ' ἀναλογία δημιουργία δεισιδαιμονιῶν γράφει ὁ Ν. Πολίτης στὰ «*Λαογραφικὰ Σύμμεικτα*» τόμ. Α', Ἀθήναις 1920, σελ. 40.

Ἀπὸ τὴν ἔκθεση αὐτὴ συμπεραίνουμε τὰ ἑξῆς: ἡ πέτρα τῆς κουφῆς εἶναι μιὰ στιχτὴ πέτρα, κατὰ πᾶσα πιθανότητα ὀφίτης λίθος, ποὺ πῆρε τὴ τέτια τῆς ὀνομασία ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν στιξέων τῆς πρὸς τὶς στιξίεις τοῦ δέρματος τῆς κουφῆς, ὅπως ἀκριβῶς ἔχει συμβεῖ καὶ μὲ τὸν ὀφίτη λίθον τῶν ἀρχαίων. Ὑποθέτουμε πὼς ἡ πέτρα αὐτὴ εἶναι ὁ ὀφίτης λίθος γιὰτὶ οἱ στιξίεις ἄλλων μαρμάρων δὲν μοιάζουν μὲ τὶς στιξίεις τοῦ δέρματος τῆς κουφῆς. Ὁλος ὁ μῦθος περὶ τῆς τοποθετήσεως καὶ τρόπου λήψεως τῆς πέτρας αὐτῆς σχηματίστηκε σύμφωνα μὲ τὴν παγκόσμια δοξασία περὶ ὑπάρξεως πολυτίμων λίθων στὰ κεφάλια φανταστικῶν ἢ πραγματικῶν ἑρπετῶν. Ἡ χρησιμοποίησή της γιὰ προφυλαχτικούς καὶ θεραπευτικούς σκοποὺς στὰ δῆγματα τῶν φιδιῶν ὀφείλεται στὴν κατ' ἀναλογία δημιουργία δεισιδαιμονιῶν ὅπως ἀναπτύξαμε πιὸ πάνω.

(Κυπριακὰ Γράμματα, ἔτος Ζ', ἀρ. 85-86, Ἰουλ.-Αὐγ. 1942, 43-47)

ΤΖΙΟΓΧΟΣ - ΣΚΑΘΘΑΡΟΧΟΡΤΟΝ ΣΚΟΡΠΙΔΙΝ - ΧΟΡΤΟΝ

ΤΖΙΟΓΧΟΣ: Είναι ἀλήθεια πὼς τὸ ἔνστιχτο τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ ἄμυνας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ κυρίαρχα ἔνστιχτα τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου, πού πιὸ κυρίαρχο φανερῶνεται στὰ κατώτερα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ζῶα. Αὐτὸ τὸ ἔνστιχτο ὁδήγησε καὶ ὁδηγεῖ τὰ ζῶα στὴν ἄμυνα κατὰ τῆς ἀρρώστιας. Ἔτσι, ὁ σκύλος καὶ ὁ γάτος ὅταν θέλουν νὰ ἐμέσουν διαλέγουν ὠρισμένα χόρτα πού προκαλοῦν ἐμετὸ καὶ τὰ τρῶνε. Ὁ ἄνθρωπος τώρα προικισμένος μὲ τὸ λογικὸ παρατήρησε τὴν ἔνστιχτώδη αὐτὴ ἄμυνα τῶν ζῶων κατὰ τῆς ἀρρώστιας καὶ πλούτισε μὲ τὴν παρατήρηση αὐτὴ καὶ τὴ δική του ἄμυνα, πού ἦταν στὴν ἀρχὴ καὶ αὐτὴ ἔνστιχτώδης. Στὴν ἔνστιχτώδη αὐτὴ ἄμυνα τῶν ζῶων ἀποδίδουν πολλοὶ μῦθοι τὴ διδαχὴ ὠρισμένων θεραπευτικῶν μεθόδων, πού χρησιμοποιοῦνται ἀκόμα ὡς σήμερα. Τὰ κλύσματα π.χ. μᾶς τὰ δίδαξε ἡ Ἴβις, πού γεμίζει τὸν τράχηλό της μὲ θαλασσινὸ νερὸ καὶ ὕστερα μὲ τὸ ράμφος της τὸ ὑποκλύζει· τὴν φλεβοτομία μᾶς τὴ δίδαξε ὁ ἵπποπόταμος· τὴν ἐγχείρηση τοῦ καταρράχτη μᾶς τὴ δίδαξε ἡ αἶγα, πού, ὅπως γράφει ὁ Γαληνός, ὁ Αἰλιανός καὶ ἄλλοι, στὶς περιπτώσεις ὑποχύματος ἀναζητεῖ ἀγκάθι καὶ μὲ αὐτὸ προκαλεῖ τὴν καταβύθιση τοῦ φακοῦ. (Ἄριστ. Κούζη, Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς, Ἀθήναις 1929, σελ. 13).

Τὰ ζῶα ὅμως δὲ διδάξανε στὸν ἄνθρωπο μόνο θεραπευτικὲς μεθόδους ἀλλὰ καὶ μερικὲς θεραπευτικὲς ιδιότητες διαφόρων φυτῶν. Ὁ Διοσκουρίδης γράφει σύμφωνα μὲ τὴ δοξασία αὐτὴ πὼς τὸ χελιδόνιον τὸ μέγα (*Chelidonium majus*), τὸ «*χελιδόνιον*» τοῦ Θεόφραστου, μᾶς τὸ δίδαξαν ὡς ὄξυδερκικὸ τὰ χελιδόνια: «*δοκεῖ δὲ κατονομάσθαι χελιδόνιον, ἐπειδήπερ ἅμα ταῖς χελιδόσι (φαινομέναις) φύεται, ληγουσῖαι δὲ συμπαρακμάζει· τινὲς δὲ προσιστόρησαν ὅτι, ἐάν τις τυφλωθῆ τῶν τῆς χελιδόνος νεοσσῶν, αἱ μητέρες προσφέρουσαι τὴν πόαν ἰδῶνται τὴν πῆρωσιν αὐτοῦ.*» (Pedanii Dioscuridis Anazarbei, *De Materia Medica*, ed. Max Wellmann, libr. II, 180). Ὁ ἴδιος συγγραφέας γράφει πάλι πὼς τὸ ἐλαφόβοσκον (ἢ ἐλαφικὸν ἢ νέβρειον ἢ ὄφιοκτόνον) (*Pastinaca oleracea*;) μᾶς τὸ δίδαξαν κατὰ τοῦ δήγματος τῶν ἔρπετων τὰ ἐλάφια: «*ταύτην φασὶ τὴν πόαν νεμηθείσας τὰς ἐλάφους ἀντέχειν τοῖς τῶν ἔρπετων δήγμασιν· ὅθεν καὶ τὸ σπέρμα δίδεται τοῖς ἔρπεοδήκτοις σὺν οἴνω.*» (Ped. Diosc. *De Mat. Met.*, libr. III, 69). Ὁ Πλίνιος ἐπίσης ἀναφέρει πὼς τὸν μάραθο (*Foeniculum vulgare* ἢ *F. officinale*) μᾶς τὸν δίδαξαν κατὰ τῆς ἀμβλυωπίας τὰ φίδια: «*Hiberna latebra visa obscurato, marathro herbae sese affricans, oculos inungit ac refovet*» (Plini Secundi, *Naturalis Historiae*, ed. Carol. Mayhoff, VIII, 41). Ἔτσι καὶ τὸν τζιόγχο (*Sonchus oleraceus*) κατὰ τὴν κυπριακὴ δοξασία μᾶς τὸν δίδαξε ὡς θεραπευτικὸ γιὰ τὰ δήγματα τῶν φιδιῶν ὁ κάβουρας.

Ὁ μῦθος αὐτὸς στὴν Κύπρο εἶναι ὁ ἐξῆς: «*Μιὰ φορὰ ἓνας κάβουρας ἔτρωγε μιὰ κουφὴ (Vipera mauritanica). Κάθε λίγο ὅμως ἔτρεχε, ἐξαφανιζόταν καὶ ξαναγύριζε νὰ συνεχίσει. Ἀπὸ περιέργεια τὸν εἶχαν παρακολουθήσει καὶ τὸν*

είδαν πὼς ἔτρωγε τζιόγχο. "Ὅσο ἔτρωγε τὸν τζιόγχο τὸ καταφάγωμα τῆς κουφῆς δὲν τοῦ προξενοῦσε τίποτε. "Ὅταν ὁμως ξέρασε τὸν τζιόγχο, τότε δηλητηριάστηκε καὶ πέθανε». Μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ εἶναι πὼς ξερίζωσαν τὸν τζιόγχο γιὰ νὰ δοῦν τί θὰ συμβεῖ. Ὁ κάβουρας ὅταν δὲν βρῆκε τὸ φυτὸ γιὰ νὰ φάει, ξέρασε καὶ πέθανε». Μιὰ διήγηση ποὺ νὰ μοιάζει πάνω κάτω μὲ αὐτὴ, μὲ ρήγανη ὁμως χελώνα καὶ φίδι, ὑπάρχει στὸ «Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων» τοῦ Ἀριστοτέλη: «Τὰς χελώνας φασίν, ὅταν ἔχεως φάγωσιν, ἀπεσθίειν ὀρίγανον· ἐὰν δὲ μὴ θᾶπτον εὔρη, ἀποθνήσκουσιν». (Aristotelis, Opera Omnia, ed. ste-reot. C. Tauchnitianae 1884, vol. XVI, σελ. 183).

Ὁ τζιόγχος αὐτὸς στὴν Κύπρο καλεῖται καὶ φιδόχορτον ἢ χόρτο τῆς κουφῆς, γιὰτὶ μὲ αὐτὸ γιαιτρεύονται οἱ ὀφιδόδηχτοι. Στους ἀρχαίους λεγόταν σόγχος, σόκχος, κιχώριον, κικώριον. Ὡς χόρτο τῆς κουφῆς ἢ φιδόχορτο καλεῖται καὶ ἡ δρακοντιά (Dracontium vulgare καὶ Dracunculus vulgaris ἢ κατὰ τὸν Π. Γεννάδιον (Λεξικὸν Φυτολογικόν, Ἀθήναις, 1914, σελ. 1037) τὸ Ἀρίσαρον τὸ κοινὸν ἢ σιβθόρπειον, Arisarum vulgare). Στὴν Ἑλλάδα φιδόχορτα ἢ δρακοντιῆς καλοῦνται τὸ Ἄρον τὸ στικτὸν (Arum maculatum) τὸ Ἄρον τὸ Ἰταλικὸν (Arum italicum), καὶ ὁ Δραγκούκουλος ὁ κοινὸς (Σπυρ. Μηλιαράκη, Ἐγχειρίδιον Βοτανικῆς, Ἀθήναις 1910, σελ. 505). Πιὸ συχνὰ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ καλεῖται τὸ Ἄρον τὸ στικτόν. Τὴν ὀνομασία τοῦ ὁμως αὐτὴ τὴν πῆρε γιὰτὶ ὁ καυλὸς τοῦ παρουσιάζει στίξεις ὁμοιες μὲ τις στίξεις τοῦ δέρματος τοῦ φιδιοῦ (Ν. Πολίτης) καὶ ὄχι γιὰτὶ ὑπάρχει γι' αὐτὸ σχετικὸς πρὸς τοῦ δικοῦ μας τζιόγχο μῦθος.

ΣΚΑΘΘΑΡΟΧΟΡΤΟΝ-ΣΚΟΡΠΙΔΙΝ: Ὁ Ν. Πολίτης στὰ «Λαογραφικὰ Σύμμεικτα», τόμ. Α', σελ. 40 γράφει γιὰ τὸν κανόνα τῆς ἀναλογίας, ποὺ σύμφωνα μὲ αὐτὸν δημιουργοῦνται δεισιδαιμονίες ἀπὸ τελείως ἐξωτερικὲς ὁμοιότητες ἢ συγγένειες δυὸ πραγμάτων. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς ἀναλογίας στὴ δημιουργία δεισιδαιμονιῶν εἶναι κοινὸ σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς. Στους ἀρχαίους π.χ. "Ἕλληνες τὸ σκορπίουρον (ἢ ἡλιοτρόπιον τὸ μέγα, Scorpiurus vermiculata, κατὰ τὸν Γεννάδιο) ὀνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἄνθους τοῦ πρὸς τὴν οὐρὰ τοῦ σκορπιοῦ. (Ped. Diosc., De Mat. Med., libr. IV, 190). "Υστερα σύμφωνα μὲ τὸν ἀνωτέρω κανόνα χρησιμοποιοῦντο ὡς θεραπευτικὸ καὶ προφυλαχτικὸ κατὰ τῶν δηγμάτων τοῦ σκορπιοῦ. Ἐπίσης τὸ βούφθαλμον ἢ ζωφθαλμον (ἢ αἰεζφων τὸ μέγα, εἶδος χρυσανθέμου κατὰ τὸν Γεννάδιο) ὀνομάσθηκε ἔτσι γιὰτὶ τὰ φύλλα τοῦ περιγράφουν κύκλο ὁμοιοῦ πρὸς τὸ μάτι (Ped. Diosc. De Mat. Met., libr. IV, 88). Ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα αὐτὴ χρησιμοποιοῦντο τὸ βούφθαλμον σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις. (Βούφθαλμον στὴν Κύπρο σήμερα καλεῖται μιὰ ποικιλία ἀμπελιοῦ). Τὸ ἴδιο ἔχει συμβεῖ καὶ γιὰ τὸ ἔχιον, τὸ σκορπιοειδὲς καὶ ἄλλα φυτὰ. Καὶ σὲ λίθους, ποὺ ἡ ὁμοιότητά τους πρὸς ὠρισμένα πράγματα τράβηξε τὴν προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου, παρατηρήθηκε τὸ φαινόμενο αὐτό, ὅπως π.χ. γιὰ τὸν αἱματίτη λίθο, τὴ γαιματόπετρα τῆς Κύπρου, ποὺ ὀνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ χρώματός του πρὸς τὸ αἷμα καὶ ποὺ χρησιμοποιοῦντο γι' αὐτὸ ὡς κατασταλτικὸ τῆς αἱμορραγίας καὶ τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων, χρήσεις ποὺ διατηρεῖ καὶ σήμερα ἀκόμα ἡ δημόδης ἱατρικὴ τῆς Κύπρου. («Κυπριακὰ Χρονικά», ἔτος Δον 1926, σελ. 156).

Ἀπὸ τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἐπήγασε καὶ ἡ χρῆσις τοῦ σκαθθαρόχορτου κατὰ τῶν σκαθθάρων (τύλων, ἀκροχορδόνων) στὴν Κύπρον καὶ τῶν σκορπιδικῶν κατὰ τῶν οἰδημάτων καὶ τῶν ἀποστημάτων. Τὸ σκαθθαρόχορτον (ἀγνοοῦμε τὴν ἐπιστημονικὴν του ὀνομασίαν) ὀνομάσθηκε ἔτσι, γιὰ τὸ ἄνηθος του μὲ τὸν καρπὸ μοιάζει μὲ σκαθθάρων. Ἀπὸ αὐτὸ χρησιμοποίηθη ὕστερα στὴν θεραπεία τῶν σκαθθάρων. Γιὰ νὰ πετύχει ὁμως ἡ θεραπεία πρέπει κατ' ἄλλους νὰ φάει ὁ ἄρρωστος σπόρους τοῦ σκαθθαρόχορτου χωρὶς νὰ τὸ ξαίρει («*Κυπρ. Χρον.*» ἔτος Δον, σελ. 42) κατ' ἄλλους νὰ φάει ἀπλῶς τὰ φύλλα καὶ τοὺς σπόρους (μᾶς μεταδόθηκε αὐτὸ προφορικῶς). Γιὰ τὴν θεραπεία τῶν σκαθθάρων ἐχτὸς τοῦ σκαθθαρόχορτου ὑπάρχουν καὶ εἰδικοὶ ἅγιοι (θεουργικὴ ἰατρικὴ): ὁ ἅγιος Σκάθθαρος καὶ ὁ ἅγιος Θύρσος ἢ Θέρισσος. Ἡ δημιουργία ὁμως τῆς δεισιδαιμονίας αὐτῆς ὀφείλεται στὴν παρετυμολογία λέξεων, ἂν καὶ κατὰ βάθος αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐπιβίωση, καὶ ἡ παρετυμολογία ἦταν ὁ ὑποβοηθητικὸς παράγοντας τῆς ἐκδηλώσεως. Ἄγιοι εἰδικοὶ γιὰ διάφορες ἄρρώστιες στὴν Κύπρον ὑπάρχουν πολλοί, ἰδίως αὐτοὶ ποὺ ἀπὸ παρετυμολογία ἐθεωρήθησαν ἰαματικοὶ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν. Τέτιοι π.χ. εἶναι ὁ Ἄγιος Ἄκουφος ἢ Ἄκουας (Ἄγ. Ἰάκωβος) γιὰ τὴν κώφωση, ὁ Ἄγιος Βηχιανὸς (Ἄγ. Βησσιανὸς) γιὰ τὸν βῆχα, ὁ Ἄγιος Τζιενκιᾶς (Ἄγ. Κενδέας) γιὰ τὰ ἄλγη καὶ ἄλλοι.

Τὸ σκορπίδιον (*Adiantum capillus veneris*) πάλι ὀνομάσθηκε ἀπὸ τὸ ὅτι σκορπίζει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ἀπὸ τὸ ὄνομά του τοῦτο ἐμφαρμόστηκε ἀργότερα ὡς διασκορπιστικῶν τῶν οἰδημάτων καὶ τῶν ἀποστημάτων. Ἡ τέτια χρῆσις του ἀπαντᾷ καὶ στὴν Ἑλλάδα ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡλ. Α. Γαιτσέλης στὴ «*Συλλογὴ Ὀνομάτων Φυτῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ*» (Θ. Χελδραῖχ, Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν, ἔκδ. Σπ. Μηλιαράκη, Ἀθήναις 1910, σελ. 123). Στὴν Κύπρον ἐπίσης τὸ χρησιμοποιοῦν καὶ ὡς ἐμμηναγωγὸν, γιὰ τὴν μὲ αὐτὸ «*σκορποῦν τὰ αἵματα*» («*Κυπρ. Χρον.*», ἔτος Δον 1926, σελ. 169). (Γιὰ τὸ σκορπίδι αὐτὸ ἀναφέρουμε καὶ μιὰ χρῆσις του παλιά, ποὺ ἐξιστορεῖ ὁ Μητροφάνης, σκευαφύλακας τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, σὲ ἰατροσοφικὸ του: «*Λέγουσιν ὅτι ἐτοῦτο τὸ βότανον εἶναι ἐκεῖνο μὲ τοῦ ὁποίου τὴν στάκτην οἱ Βενετσιάνοι κάμνουσι τὸ χρυσάφι λαμπρότερον τῶν ἄλλων χρυσαφίων κοινῶς δὲ λέγεται σκορπίδι*»).

ΧΟΡΤΟΝ: Ἡ ὑπαρξὴ φυτῶν ποὺ λάμπουν τὴ νύχτα καὶ ἔχουν θαυμάσιες καὶ μαγικὰς ιδιότητες εἶναι ἀρχαία καὶ παγκόσμια δοξασία. Ὁ Αἰλιανὸς π.χ. ἀναφέρει τὴν ἀγλαοφώτιδα ποὺ «*μεθ' ἡμέραν μὲν ἐν τοῖς ἄλλοις διαλέληθε καὶ οὐκ ἔστι πάνυ τι σύνοπτον, νύκτωρ δὲ ἐκφαίνεται καὶ διαπρέπει, ὡς ἀστὴρ φλογώδης γὰρ ἔστι καὶ ἔοικε περί*». (Αἰλιανοῦ, Ζῶων Ἱστορίαι, ΙΔ', 27). Τὴν ἀγλαοφώτιδα αὐτὴ ἡ Σολομῶνικὴ τοῦ Μόναχου τὴν ἀποκαλεῖ «*βοτάνη τῆς σελήνης*» (Σολομ. Κωδ. Μονάχου, ἑλλ. 70 φ. 253 β.). Ὁ Ἰώσηπος ἐπίσης μιλά γιὰ μιὰ ρίζα τῆς Παλαιστίνης, τὴν βατταρίτιδα, ποὺ λάμπει κατὰ τὴν νύχτα, (Ἰωσήπου, περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πολέμου, Ζ', στ', 3). Τὴν βατταρίτιδα αὐτὴ τὴν ἀναφέρουν καὶ μερικοὶ κατοπινοὶ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς σὰν τὸν Γεώργιον τὸν Ἀμαρτωλὸ καὶ τὸν Γλυκᾶ. Ἀλλὰ γενικῶς σὲ ὅλες τὶς χῶρες Συρία, Περσία, Ἀρμενία, Μεσαιωνικὴ Εὐρώπη κλπ. ἡ δοξασία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ φωτοβόλου κατὰ τὴν νύχτα φυτοῦ εἶναι συχνὴ (P. Ascherson). Στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα πιστεύεται ἡ ὑπαρξὴ τῆς λαμπηδόνας ἢ λαμπιδούσας, φυτοῦ ποὺ βγαίνει στὰ ψηλὰ βοσκοτόπια καὶ ποὺ λάμπει τὶς

νύχτες. Τὸ φυτὸ αὐτὸ συσχετίζεται πρὸς τὴν ἀνεύρεση θησαυρῶν καὶ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ὑποβοηθεῖ στὴν ἀπόκτηση πλοῦτου. Γιὰ τὴ λαμπηδόνα αὐτὴ γράφει σχετικὰ ὁ Θ.Γ. Ὁρφανίδης στὰ «Γεωπονικά», Ἀθήναις 1872, τ. Α΄, σελ. 62-63 καὶ ὁ Ν.Γ. Πολίτης στὸ «Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ», Παραδόσεις, μέρ. Β΄, Ἀθήναις 1904, σελ. 906. (Ὁ Πολίτης στὴν ἴδια σελίδα σὲ ὑποσημείωση ἀναφέρει καὶ μιὰ σειρὰ ξένων συγγραφέων πού ἀναφέρουν τὸ βοτάνι αὐτὸ τῆς Ἑλλάδας, ὅπως εἶναι ὁ Porcacchi, Cornelio καὶ ἄλλοι).

Στὴν Κύπρο ἡ δοξασία τῶν φωτοβόλων βοτανιῶν ὑπάρχει, χωρὶς νὰ συσχετίζεται ὅμως μὲ τὴν ἀνεύρεση θησαυρῶν ἢ ὑποβοήθηση πρὸς ἀπόκτηση πλοῦτου. Τὸ φωτοβόλο αὐτὸ βοτάνι τῆς Κύπρου καλεῖται ἀπλῶς «χόρτον». Τὸ «χόρτον» αὐτὸ λάμπει κατὰ τὴ νύχτα, τὴ μέρα ὅμως δὲν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα χόρτα, καὶ ὅταν τὸ φάνε τὰ ζῶα, προπαντὸς τὰ βόδια, προσβάλλονται ἀπὸ δηλητηρίαση καὶ πεθαίνουν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν οἱ χωρικοὶ ὅταν δοῦν στὰ λειβάδια λαμπερὰ βοτάνια τὰ καταστρέφουν. Δὲν μπορέσαμε ὡς σήμερα νὰ ξεχωρίσουμε τὸ χόρτο αὐτὸ (ἀφοῦ μάλιστα παραδέχονται πὼς τὴ μέρα δὲν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα χόρτα). Ἕνας ὅμως χωρικός μᾶς ἔχει φέρει μανδραγόρα μὲ τὴ διαβεβαίωση πὼς πρόκειται γιὰ τὸ φωτοβόλο αὐτὸ χόρτο. Οἱ Ἄραβες τὸν μανδραγόρα αὐτὸ (κ. στὴν Κύπρο ἀρκάθθρωπος, καλλιαθθρωπάριν, μαντραγούριν κλπ.) τὸν καλοῦν «κερὶ τοῦ διαόλου», γιὰ τὴ νύχτα λάμπει ἀπὸ τὶς πυγολαμπίδες πού κάθονται ἀπάνω του. (Herbelot Bibliothéque Orientale, 1776, σελ. 131). Δὲν πιστεύουμε ὅμως πὼς πρόκειται γι' αὐτὸ τὸ φυτὸ.

Ἐπιπροσέτι πὼς πρόκειται ἢ γιὰ ἓνα πραγματικὰ δηλητηριῶδες φυτὸ, καὶ πιθανὸν διάφορα εἶδη ἀμανιτῶν (*Agaricus*) κ. μανιτάρια, προπαντὸς ὁ ἀμανίτης ὁ μελίχρους (*A. meleus*), πού ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ φωσφορίζουν κατὰ τὴ νύχτα, ἢ ἀπλῶς πρόκειται γιὰ μιὰ ἀσθένεια κοιλιακῆ τῶν ζῶων πού τὰ πεθαίνει καὶ ἡ εὐέξαπτη λαϊκὴ φαντασία τὴν αἰτιολογεῖ μὲ τὸ φάγωμα φωτοβόλων βοτανιῶν. Τέτια φωτοβόλα βοτάνια θὰ βλέπουν οἱ χωρικοὶ συχνὰ ἀπὸ τὶς πυγολαμπίδες, πού ἐκπέμπουν ἓνα φῶς τὴ νύχτα τὰ θηλυκὰ τους προσκαλῶντας σὲ γάμους τὰ ἀρσενικά. (Ὁρφανίδης).

(Κυπριακὰ Γράμματα, ἔτος Ζ΄, ἀρ. 87-88, Σεπ.-Ὀκτ. 1962, 78-82)

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΓΗΤΙΩΝ

Ἡ γητιά, ἀπὸ ἰατρικῆς ἀπόψεως, εἶναι μιὰ ἐπωδὴ, μὲ ἀκατανόητο πολλές φορές περιεχόμενο, πὸν συνοδεύεται ἀπὸ μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις καὶ πὸν χρησιμοποιεῖται πρὸς θεραπεία νόσου ἢ πρόκληση νόσου. Ἡ γητιά αὐτὴ εἶναι γέννημα τῆς πίστεως κάθε λαοῦ ἀπολίτιστου, πὸν ζεῖ κοντὰ στὴ φύση, πρὸς τὴν ὕπαρξη πνευμάτων-καλῶν ἢ κακῶν-πὸν ἀνακατεύονται στίς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων. Μὲ τίς γητιῆς οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο, εἴτε φοβερίζοντας εἴτε κολακεύοντας, νὰ ἀποδιώξουν τὰ πνεύματα κι ἔτσι μαζί τους νὰ φύγει καὶ τὸ κακὸ ἢ ἡ ἀσθένεια.

Ἡ χρησιμοποίησις τῶν γητιῶν, συνδυασμένων μὲ τίς συνακόλουθές τους μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις, πρὸς θεραπεία τῶν νόσων (μαγικὴ ἰατρικὴ) παρατηρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους, ὅταν πρωτάρχισε ὁ ἄνθρωπος μιὰ πιὸ προχωρημένη πνευματικὴ ζωὴ. Λέμε μιὰ πιὸ προχωρημένη πνευματικὴ ζωὴ, γιὰ τὸν ἄνθρωπον στὰ πρῶτα του βήματα πάνω στὴ γῆ θὰ χρησιμοποίησε πρὸς θεραπεία τῶν νόσων του τὴν πρὸς τὰ βότανα καθοδήγησις τοῦ ἐνστίχτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ ἄμυνας καὶ τὴν παρατηρητικότητά του πάνω στὸν ἐπίσης ἐνστιχτώδη τρόπο θεραπείας τῶν ζώων.

Ἔτσι στίς Ἰνδίες ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους (1800 π.Χ.) οἱ Βραχμᾶνοι ἐξόρκιζαν τοὺς θεοὺς πρὸς θεραπεία τῶν νόσων μὲ ὕμνωδιες τέτιες πὸν νὰ θυμίζουν τίς δικές μας σημερινὲς γητιῆς. Μιὰ τέτια ὕμνωδία εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς: «*Ἔ Πυρετὲ μετὰ τῆς ἀδελφῆς σου Φθίσεως καὶ τοῦ ἀδελφοῦ σου Βηχός, μετοίκησον πρὸς τοὺς ξένους μακρὰν ἀπὸ ἐδῶ!*» (Γ.Κ. Πουρναροπούλου, ἢ Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς, Ἀθῆναι 1928, σελ. 23). Ὅμοιους ἐξορκισμοὺς κατὰ τὸν Ρ. Zacchias συναντούσαμε ὡς τὸν περασμένο αἰῶνα στίς Ἰνδίες. Στούς ἀρχαίους ἐπίσης μεσοποταμιακοὺς λαοὺς χρησιμοποιούνταν οἱ ἐπωδὲς πρὸς θεραπεία διαφορῶν δαιμονικῆς προελεύσεως νόσων σὰν τοῦ Σουάλου (τῆς ἀποχρέμψεως), τοῦ Ἔτιμμου (ψυχικῶν νόσων) κλπ. Μιὰ τέτια ἐπωδὴ εἶναι ἡ ἐξῆς:-

«*Ἐπίμονος φθίσις, κακὴ φθίσις, φθίσις, πὸν δὲν ἀφίνεις τὸν ἄνθρωπον, φθίσις, πὸν δὲν δύναται κανεῖς νὰ σὲ διώξῃ, φθίσις, πὸν δὲν φεύγεις, κακὴ φθίσις, ἐν ὀνόματι τοῦ οὐρανοῦ σ' ἐξορκίζω, ἐν ὀνόματι τῆς γῆς σ' ἐξορκίζω*». (Ἄρ. Κούζη, Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς Ἀθῆναι 1929, σελ. 23). Ἀπὸ τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τοῦ βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἄρχισαν στὴν Αἴγυπτο νὰ μπαίνουν πέρα γιὰ πέρα οἱ ἰδέες τῶν μαγεῶν καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἐξορκισμῶν (Ἄρ. Κούζης). Στὴν εἰσαγωγὴ π.χ. τοῦ πάπυρου, πὸν βρῆκε ὁ Ebers, (ὁ πάπυρος αὐτὸς κατὰ τὸν Ebers εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἐρμητικὰ βιβλία) βρίσκεται ἡ ἐξῆς ἐπωδὴ: «*Ἔ Ἰσιδα, ἐσὺ μεγάλη μάγισσα, θεράπευσέ με, σώσε με ἀπὸ κάθε κακοποιὸ καὶ τυχωνικὸ πρᾶγμα, ἀπὸ τίς δαιμονικὲς καὶ θανάσιμες ἀρρώστιες, ὅπως ἐλευθέρωσες καὶ τὸν γιὸ σου Ὀρο*». (Τυφωνικὸ εἶναι τὸ προερχόμενο ἀπὸ τὸν Τυφῶνα ἢ Τυφωνᾶ, σύζυγο τῆς Ταούρτ. Πρὸς αὐτὸ ἀπόπεμπαν γιὰ ἐξιλασμὸ γαϊδούρια).

Τὰ γητέματα ὅμως καὶ οἱ ἐξορκισμοὶ δὲν παρατηρήθηκαν μόνο στοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Καὶ στοὺς Ἕλληνας φαίνεται νὰ ἦσαν πολὺ διαδεδομένοι. Στὸν Ὅμηρο π.χ. ἀναφέρεται πῶς γιὰ τὸ σταμάτημα τῆς αἱμορραγίας ἐχτὸς ἀπὸ τὶς ἐμπειρικές ἀγωγές χρησιμοποιόταν καί, ἀσφαλῶς ἀνάλογη, ἐπωδή:

δῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαιοῖη δ' αἷμα κελαινὸν ἔσχεθον...

(Ὅμηρου, Ὀδύσσεια Γ' 457).

Καὶ ἀργότερα ἀκόμα, παρόλο τὸν ἐλληνικὸ ὀρθολογισμό καὶ τὴν θαυμαστικὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς, οἱ γητιῆς καὶ οἱ ἐξορκισμοὶ ἦσαν πολὺ συνηθισμένοι. Στὰ ἀλεξανδρινὰ προπαντὸς χρόνια, ποὺ ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ἦρθε σὲ ἐπιμειξία μὲ τὸν ἀνατολικό, οἱ γητιῆς ὡς ἀναπόσπαστες τῆς μαγείας, ποὺ τὴν ἐπαγγέλλονταν ἓνα πλῆθος ἀτόμων καὶ τῶν δυὸ φύλων (ἀγύρτες, καθαρτές, φαρμακομάντις κτλ.) ἄρχισαν νὰ πολυσυνηθίζονται μὲ κοιτίδα τῆ Θεσσαλίας. Στὸν Πλίνιο π.χ. ἀναγράφεται σὲ ἐλληνικῇ γλῶσση μιὰ ἐπωδὴ ποὺ χρησιμοποιόταν κατὰ τὴν παρασκευὴ καὶ χρῆση ἐνὸς βρύου ποὺ φύτρωνε πάνω στὸν κοινὸ λίθο:

φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος αἷμα διώκει.

(Plini Secundi, Naturalis Historiae, ed. Car. Mayhoff, XXVII, II).

Ἐπίσης ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος καὶ ἄλλοι ἀναφέρουν τὴ χρῆση τότε τῶν ἐξορκισμῶν καὶ τῶν λοιπῶν μαγικῶν πράξεων. Ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ Ἑλλάδα μπήκανε οἱ γητιῆς καὶ γενικῶς ἡ μαγεία καὶ στὴ Ρώμη. Ἐχτὸς ἀπὸ τὶς τιμωρίες ποὺ ἀναγράφονται γιὰ τὶς ἐνέργειες αὐτῆς στὴ Δωδεκάδελο, μᾶς δηλώνεται αὐτὸ καὶ ἀπὸ μερικὰ συγγράμματα ὅπως π.χ. τὸ «*Περὶ Ἱατρικῶν*» τοῦ Marcellus Empiricus. Στὸ βιβλίον αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ ἀρκετὲς ἐπωδές, ποὺ ἡ σπουδαιότερή τους εἶναι ἡ γητιὰ κατὰ τῆς κυνάγχης, ποὺ ἀρχίζει ἔτσι: "*Prae cantabis, jejunio jejunum, tenens locum qui erit in causa digitis tribus...*" Τὶς ἐπωδές αὐτές, πρὸ ἐξευγενισμένες ὅμως καὶ προσαρμοσμένες πρὸς τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα, τὶς πῆρε καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία. Στὴν ἐξευγένιση καὶ προσαρμογὴ τῶν ἐπωδῶν αὐτῶν συνέτεινε πολὺ ὁ Ὀριγένης καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες. Μὲ τὴν σειρά τους τὶς πήραν καὶ οἱ Ἀραβες καὶ ὅλος ὁ Μεσαίωνας ὡς τὴν σύγχρονη ἐποχὴ. Σήμερα οἱ ἐπωδές αὐτῆς εἶναι διαδεδομένες σὲ ὅλο τὸν κόσμον, στὰ λαϊκὰ στρώματα, μὰ προπαντὸς στοὺς ἀγροτικούς πληθυσμοὺς.

Μὲ τὴν σύντομη αὐτὴ ἐξιστόρηση καταφαίνεται πῶς ἡ χρῆση τῶν γητιῶν εἶναι πανάρχαιη καὶ παγκόσμια, εἶναι μιὰ ἀνάγκη ἀνθρώπινη, ἀνεξαρτήτως ἂν ἐπιδρᾷ ὠφέλιμα ἢ βλαβερὰ μὲ τὴν ὑποβολὴ καὶ αὐθυποβολή, χωρὶς νὰ ἐπιφέρει πραγματικὲς ἰάσεις, προπαντός, γιὰ κάθε νόσον. Ὡς πανάρχαιη καὶ προπαντὸς παγκόσμια ἀνάγκη, ποὺ ὀφείλεται σὲ αὐτὴ καθελυγὴ τῆ φύση τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ, ἡ χρῆση τῆς γητιᾶς ὡς μαγικῆς ἐκδηλώσεως πρὸς θεραπεία συναντᾶται καὶ στὴν Κύπρο. Οἱ γητιῆς αὐτές, ὅπως παντοῦ, πάντοτε συνδυάζονται μὲ διάφορες ἐμπειρικές ἀγωγές ἢ φάρμακα, ποὺ σ' αὐτὰ συνήθως ὀφείλεται ἡ ἴαση, μὰ ποὺ ὁ λαὸς τὰ παραγκωνίζει καὶ ἀποδίδει τὴν θεραπευτικὴ δύναμη στὶς γητιῆς καὶ στὶς συνακόλουθές τους μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις. Οἱ γητιῆς στὴν Κύπρο καλοῦνται συνήθως μὲ τὶς ἐξῆς ὀνομασίες: γηδικιές, γητέματα, δκεβαστικά (ρήματα: γητεύκω, δκι-

εβάζω· τὸ τελευταῖο συνήθως γιὰ τὴ λευκὴ μαγεία), κι ὁ ἐχτελεστής: μάος, μάισσα, στρίγγλα (Ξ. Φαρμακίδης), σσιερεπετλῆς (αὐτοὶ ποὺ γιαιτρεύουν ἰδίως τὶς πληγὲς ἀπὸ ἰοβόλα ζῶα). Γιὰ νὰ γίνῃ ἡ μετάδοσι τῆς μαγικῆς ἱκανότητος πρέπει ὁ μάγος νὰ διδάξῃ τὴν τέχνην σὲ ἑτερόφυλο. Τὸ καθεὶ τῆς μαγείας κρατεῖται μυστικὸν, ὅπως ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κρατοῦσαν τὰ μυστικὰ τῆς ἰατρικῆς οἱ Ἀσκληπιάδες. Ὡς δικαιολογία γι' αὐτὸ δίνεται τὸ ὅτι γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ μαγεία πρέπει νὰ μείνῃ ἀπολύτως μυστικὴ, ἂν καὶ ὁ βαθύτερος λόγος εἶναι ἀπολύτως συμφεροντολογικὸς. Κατὰ τὴν ἐχτέλεση τῆς μαγείας ἄλλοι μάγοι ἐπικαλοῦνται τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους (λευκὴ μαγεία) καὶ ἄλλοι τὰ δαιμονικὰ πνεύματα (μαύρη μαγεία). Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ μεταβαίνουν τὶς σκοτεινὲς νύχτες σὲ ἔρημους τόπους καὶ ἐκεῖ κάμνουν τὸ «*κάλεσμα*» δηλ. τὴν πρόσκληση καὶ συνεννόηση μὲ τὸν διάβολο (Ξ. Φαρμακίδου, Κυπριακὴ Λαογραφία, Λεμεσὸς 1938, σελὶς 195).

Κάθε γητευτῆς χρησιμοποιεῖ ὠρισμένα σύνεργα (τὰ μαγικὰ νὰ ποῦμε σύνεργα), ποὺ εἶναι διάφορα γιὰ τὸ κάθε γήτεμα. Τὰ μαγικὰ αὐτὰ σύνεργα συνήθως εἶναι τὰ ἑξῆς: ποτήρι, κούπα ἀμεταχειρίστη (κούππα ἄπαννη), μαχαίρι μαυρομάνικο, μαχαίρι τρικάρφιν (στερεωμένο τὸ χέρι τοῦ στὸ λεπίδι μὲ τρία καρφιά), σιδερένιο φτυάρι, κόκκινη μεταξένια κλωστή, μαντήλι κόκκινο, λινὴ κλωστή, καλάμι μὲ τρεῖς κόμπους, καρφί μονόπυρο, ξύλο περνιαῖ κλπ. Ὑλικά ποὺ σ' αὐτὰ ὁ γητευτῆς μεταδίδει τὴ μαγικὴ δύναμη εἶναι συνήθως τὰ ἑξῆς: τὸ ξίδι, τὸ ἄλας, τὸ νερὸ, τὸ χῶμα, τὸ ψωμί, τὸ μέλι, ἡ στάχτη ἀπὸ διάφορα φύλλα ἢ ξύλα καὶ ἄλλα. Ἐχτὸς ἀπὸ τὰ σύνεργα καὶ τὰ ὑλικά αὐτὰ κατὰ τὸ γήτεμα χρησιμοποιοῦνται ὠρισμένες πράξεις καὶ κινήσεις, ποὺ προσδίδουν στὴν ὅλη τελετὴ τὸν μαγικὸν χαρακτήρα. Οἱ πράξεις αὐτὲς καὶ οἱ κινήσεις εἶναι οἱ ἑξῆς: τὸ φτύσιμο συνήθως τρεῖς φορές, τὸ σταύρωμα τοῦ πρὸς ἁγιασμὸ ὑλικοῦ ἢ τοῦ ἴδιου τοῦ ἄρρωστου μὲ τὸ χέρι ἢ μὲ μαχαίρι, τὸ ρίψιμο νεροῦ πάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ τοῦ ἄρρωστου ἀπὸ μπροστὰ πρὸς τὰ πίσω, ἢ ἐκσφενδόνισι λιθαρῶν, τὸ κόψιμο ξύλου, τὸ δέσιμο κλωστῆς σὲ κόμπους, τὸ κάρφωμα τῆς γῆς ἢ ξύλου ἢ φύλλου δένδρου μὲ μαχαίρι ἢ καρφί, οἱ βλαστημιές, τὸ κάπνισμα, τὸ ξερίζωμα φυτῶν καὶ ἄλλες. Ἐχτὸς ὅμως ἀπὸ τίς πιὸ πάνω πράξεις καὶ κινήσεις ποὺ ἐχτελεῖ ὁ γητευτῆς, χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλες, ποὺ ὁ ἄρρωστος ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ ἢ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ ἄρρωστου πρὸς τὸν γητευτῆ. Αὐτὲς εἶναι ἡ προμήθεια χωρὶς ὀμιλίαις τοῦ πρὸς ἁγιασμὸ νεροῦ (νερὸν ἀσύντυχον), τὸ ρίξιμο στὴ γῆ σκοινοῦ, ποὺ νὰ ὑποδηλώνῃ ἔτσι τὸ ἔρπετό ἢ κινήσεις σπασμωδικῆς τοῦ σώματος ποὺ νὰ ὑπενθυμίζον τὸ σύρσιμο τῶν ἔρπετῶν κλπ. Οἱ πιὸ συνηθισμένες ὥρες πρὸς γήτεμα εἶναι ἡ ἀνατολή, ἡ δύσι καὶ τὸ ἕναστρο βράδυ. Ὁ γητευτῆς καὶ ὁ ἄρρωστος πότε ἔχουν κατάματά τους τὸν ἥλιο, πότε πρὸς τὰ πίσω τους ἀναλόγως τῆς ἀρρώστιας. Ἀπαρατήτως ὁ γητευτῆς λέει τὴ γητιὰ νοερῶς, γιὰτὶ ἀλλοιωτικά δὲν πετυχαίνει αὐτὴ. Στὴν πραγματικότητά ὅμως ἡ τήρησι μυστικοῦ τοῦ τρόπου θεραπείας ἐπιβάλλεται ἀπὸ συμφεροντολογικοὺς λόγους, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε συμβεῖ καὶ μὲ τοὺς ἱερατικοὺς ἰατροὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ τοὺς Ἑλληνας Ἀσκληπιάδες. Ὅλες αὐτὲς οἱ μαγικὲς πράξεις καὶ κινήσεις, τὰ ὑλικά καὶ τὰ μαγικὰ σύνεργα συνδέονται πρὸς ὠρισμένες δεισιδαιμονίαις τοῦ παρελθόντος ἢ καὶ σημερινῆς, ἀπόρροια καὶ αὐτὲς πολλῶν θρησκευτικῶν πίστεων. Ἡ χρησι-

μοποίηση π.χ. τῶν χρωματισμένων νημάτων ὀφείλεται στὴν πίστη πρὸς τὴ μαγικὴ τους δύναμη, πίστη ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ὡς σήμερα τόσο στοὺς ἀπολίτιστους ὅσο καὶ στοὺς πολιτισμένους λαούς. Στὸν Θεόκριτο π.χ. μιὰ φαρμακεύτρια περιστρέφει τὸ ἀγγεῖο μὲ πορφυρὴ μάλλινη κλωστή (Θεοκρίτου, Β' 2). Καὶ στὴ Γερμανία σήμερα μεταχειρίζονται στίς μαγγανεῖες κόκκινο νῆμα. Στὴ Ρωσσία ἐπίσης πιστεύουν πὼς ἡ κόκκινη μάλλινη κλωστή προφυλάγει ἀπὸ τὸν πυρετὸ (Frazer, The golden bough, 2η ἔκδ., τόμ. I, σελ. 399-400). Τὸ «ἀσύντυχον νερόν» ἐξάλλου συνδέεται μὲ τὴ δοξασία «περὶ τοῦ ὕπνου τοῦ νεροῦ καὶ τῆς τιμωρίας ὅσων ταραζοῦν τὴν ἀνάπαυσή του», ποὺ κατὰ τὸν Ν. Πολίτη ἐνέχει σημασία παλαιολιθίου θρησκευτικῆς παραστάσεως, ποὺ σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὸ νερὸ πάσχει καὶ ἐνεργεῖ αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ ὄχι κάτι ἀνθρωπόμορφο ἢ θηριόμορφο ποὺ κατοικᾷ μέσα του.

Οἱ γητιῆς τῆς Κύπρου ἄλλες εἶναι γραμμένες σὲ πεζὸ καὶ ἄλλες εἶναι ἔμμετρος. Ἔχουμε τὴ γνώμη πὼς οἱ γητιῆς, ποὺ εἶναι γραμμένες στὸ πεζὸ, κάποτε εἶχαν καὶ αὐτὲς ἔμμετρον μορφή. Τὴ μορφή ὅμως αὐτὴ τὴν ἔχουν χάσει, γιατί μπήκανε μέσα τους κομμάτια ἀπὸ ψαλμούς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κομμάτια, πρᾶγμα ποὺ συναντοῦμε καὶ σήμερα νὰ μπαίνουν στὸ τέλος τῶν ἔμμετρων γητιῶν ἢ νὰ τίς διακόπτουν κάπου-κάπου. Ἀπὸ αὐτὲς πάλι ἄλλες εἶναι γραμμένες στὰ ἑλληνικά, ἄλλες σὲ μιὰ παρεφθαρμένη ἴσως ἀραβικὴ καὶ ἄλλες σὲ μειχτὴ γλῶσσα.

(Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση πιθανὸ νὰ ἔχει συμβεῖ συνένωση δυὸ γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ γητιῶν, τῆς μιᾶς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἄλλης ξενόγλωσσης). Γενικῶς ὅμως οἱ γητιῆς τῆς Κύπρου διακρίνονται:

α) σὲ διηγηματικές. Οἱ διηγηματικὲς στηρίζονται στὴν πανάρχαιη δοξασία πὼς ὅταν ἕνας μιμεῖται μὲ πράξεις ἢ περιγράφει κάποιον φαινόμενο, αὐτὸ ἀμέσως ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸν φυσικὸ κόσμον. (Frazer, The golden bough, I, 19 καὶ Ν. Πολίτη, Λαογραφ. Σύμμ. τόμ. Β', σελ. 301).

β) σὲ μειωτικές. Οἱ μειωτικὲς γητιῆς στηρίζονται στὴν ἐπίσης πανάρχαιη δοξασία πὼς, ὅταν δέσουμε κάτι τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, δένουμε συγχρόνως καὶ κάποιον μέρος τοῦ σώματος, ἐμποδίζοντας ἔτσι τὴν κανονικὴν του λειτουργίαν. (Frazer, The golden bough, I, 393). Ἄν λύσουμε τοὺς κόμπους ἢ μετρήσουμε ἀφαιρῶντας, ἀπελευθερώνουμε συγχρόνως τὸν ὄργανισμὸν ἀπὸ ἀντίστοιχα ἐμπόδια. Ἀπὸ τὴ δοξασία αὐτὴ πηγάζει καὶ τὸ λύσιμο τῶν κόμπων, τὸ ξεπλέξιμο τῶν μαλλιῶν, τὸ ἀνοιγμα σεντουκιῶν, θυρῶν κλπ. κατὰ τὴ δυστοκία (Ν. Πολίτης).

γ) σὲ μεταβιβαστικές. Οἱ μεταβιβαστικὲς γητιῆς στηρίζονται στὴν ἐπίσης πανάρχαιη καὶ παγκόσμια δοξασία τῆς μεταβιβάσεως νόσου σὲ ἄλλα ἀντικείμενα ἄψυχα ἢ ἔμψυχα, σὰ ὄρη δηλ. τὴ θάλασσα, τὰ ζῶα καὶ φυτὰ, καὶ σ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Ν. Πολίτης στὰ «Λαογραφικὰ Σύμμεικτα» σὲ ὑποσημείωση παραπέμπει γιὰ τὴ δοξασία αὐτὴ καὶ τὴν ἄμεσα μὲ αὐτὴ συνδεδεμένη ἀποπομπὴ τῶν νόσων στὸν Rosestein καὶ ἄλλους. (Ν. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ., τόμ. Γ', σελ. 90, ὑποσημ. 4).

δ) σὲ ἐπικλητικὲς, κολακευτικὲς καὶ ξορκιστικὲς: Οἱ γητιῆς αὐτὲς στηρίζονται στὴν πίστη του ὅτι πνεύματα καλὰ ἢ κακὰ συμμετέχουν στίς ὑποθέ-

σεις τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι αὐτὰ προκαλοῦν νοσήματα ἢ μποροῦν νὰ ἀποτρέψουν καὶ νὰ θεραπεύσουν νοσήματα. Γι' αὐτὸ εἶτε κολακεύοντας εἶτε φοβερίζοντας προσπαθοῦν νὰ τὰ ἐξιλεώσουν ἢ νὰ τὰ ἀποδιώξουν καὶ ἔτσι νὰ ἐπέλθει ἡ ἴαση.

ε) σὲ παρομοιαστικές: Αὐτὲς πάλι στηρίζονται στὴν ἴδια δοξασία ἀπ' ὅπου ἐπήγασαν καὶ οἱ μειωτικές. Πάντως δὲν συναντοῦμε συνήθως τόσο ξεχωρισμένες, ὅπως τὶς χαρακτηρίσαμε, τὶς γητιῆς ἀλλὰ ἀνάμιχτες, δυὸ ἢ περισσότερές τους μορφές.

Μελετῶντας τώρα τὶς Κυπριακὲς γητιῆς μᾶς παρέχονται τὰ ἐξῆς χρῆσιμα στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ: α) στοιχεῖα γλωσσικά, (προσωπικῶς ἡμεῖς πιστεύουμε πῶς οἱ γητιῆς καὶ οἱ παροιμίες πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς τὰ ἀρχαιότερα λαϊκὰ μνημεῖα), β) στοιχεῖα αἰτιολογήσεως τῶν νόσων καὶ ὑπολείμματα παλιῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ φυσιολογία καὶ ἀνατομικὴ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, γ) προσωποποίηση νόσων, δ) μετρικὰ στοιχεῖα καὶ ε) ὑπολείμματα παλιῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν.

Κυπριακὲς γητιῆς ἔχουν δημοσιευτεῖ στὴ «*Λαογραφία*», στὰ «*Κυπριακὰ Χρονικά*», στὴν «*Κυπριακὴ Λαογραφία*» τοῦ Ξ. Φαρμακίδη, Λεμεσὸς 1938, στὰ περιοδικὰ «*Κυπριακὰ Γράμματα*» καὶ «*Πάφος*» καὶ ἄλλοῦ. Οἱ γητιῆς ποὺ παραθέτουμε ἡμεῖς πρὸ κάτω εἶνε παρμένες ἀπὸ κάποιον «*γιατροσόφον*», ἰδιοχτησία τοῦ ἱατροῦ Π. Γρηγοριάδη. Τὸ «*γιατροσόφον*» αὐτὸ σύμφωνα μὲ ὅσα γράφονται στὴν πρώτη δίχως ἀρίθμηση σελίδα καὶ στὴν σελίδα 18-ἀρίθμηση ἀπὸ κάποιον νεώτερο - ἔχει ἀντιγραφεῖ στὶς 12 τοῦ Μᾶη 1873 ἀπὸ κάποιον Μιχαὴλ Ἰωάννου, τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, ἀπὸ τὸ χωριὸ Φαρμακᾶς. Οἱ γητιῆς ὅμως αὐτὲς δὲν ἀνήκουν στὸν ἀνωτέρω ἀντιγραφεὰ ἀλλὰ σὲ κάποιον νεώτερο, γραμματισμένο, καὶ βρίσκονται στὶς σελίδες ἀπὸ 181-204. Ὅσες ἀπὸ τὶς γητιῆς εἶναι σὲ στίχο, καταγραφήκανε ἔτσι ἀπὸ ἡμᾶς, γιὰ τὸ χεῖρόγραφο γράφονται ἀραδιαστὰ σὰν νὰ ἦταν πεζό. (Στὸ ἴδιο χεῖρόγραφο ὑπάρχουν καὶ ἄλλες γητιῆς δημοσιευμένες ἀπὸ ἄλλους ἢ γνωστῆς, γι' αὐτὸ κι ἡμεῖς τὶς παραλείπουμε).

1. ΓΗΤΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΣΙΝΙΟΡΟΥ

(Σκορπιός, Scorpius)

Σὰν ἔνιαζα, διόλιζα,
τοὺς βόλους ἀνασήκωνα
καὶ τὰ μαζιὰ ξερίζωνα,
ἔκρουσέ με ὁ δίολος, ὁ τρίολος
εἰς τὸ μικρὸ δακτύλι·
ἔρεξε κι ἕνας γέρος κι εἶπε μου:
ἦντα κλαίεις καὶ δρυνίσκεις
καὶ τὰ δέντρα μαρανίσκεις;
Ἐκρουσέ με ὁ δίολος, ὁ τρίολος
εἰς τὸ μικρὸ δακτύλι.
Πήγαινε, γυιέ μου, εἶπε μου
ἔχει τρεῖς ποταμούς,
ὁ ἕνας εἶν' ὁ παμπακᾶς,

κι ὁ ἕνας εἶν' ὁ φαρμακᾶς
κι ὁ ἕνας εἶν' ὁ γαλατᾶς
Γγίσε το στὸν φαρμακᾶν
Γγίσε το στὸν γαλατᾶν
νὰ σοῦ διαβῆ τὸ πόνημα...

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς κτλ. Ξίδι καὶ σκόρδο πλύνε το.

2. ΓΗΤΙΑ ΤΟΥ ΣΦΑΛΛΑΝΤΖΙΟΥ

(Φαλάγγιον, Phalangium)
(Νόσος = ἄνθραξ, Anthrax)

Παίρνεις μαχαίρι μαυρομάνικο, τρικάρφιν, ἐγγίζεις εἰς τὸν γιάραν καὶ λέγεις:

Μὲ ἔστειλεν ἡ μάνα μου
νὰ πᾶ νὰ μάθω γράμματα
καὶ γράμματα δὲν ἔμαθα,
παρὰ μόνον ἔμαθα νὰ γητεύω
τὸ σφαλαγκοῦδι, τὸ μιτσικουροῦδι,
τὸ κοκκινουῦδι, τὸ πατσαλοῦδι,
τὸ φιτιλλοῦδι, τὸ μαυροῦδι,
τὸ κουντουροῦδι, τὸ κιτρινοῦδι, τὸ βενετοῦδι,
τὸ ἐπτὰ λιογιῶν καταραμένον,
ποῦ κρούζει Μάϊον καὶ Πρωτογιοῦνιν
καὶ ὄλον τὸν Δευτερογιοῦνιν
καὶ ὅποιον μῆνα καὶ ἄν λάχη.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Ἄμην. Ἡ γηδιά αὕτη γητεύεται ἐπτὰ φοράς καὶ μὲ μαχαίρι μαυρομάνικον τρικάρφιν καὶ μὲ ξίδιν ἐπάνω τοῦ κρουσμένου τοῦ σφαλαντζιοῦ καὶ χάριτι θεία ὑγιαίνει.

3. ΓΙΑ ΤΟ ΑΝΕΜΟΠΥΡΩΜΑ

(Ἐρυσίπελας, Erysipelas)

Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ὁ τὴν βάτον φυτεύσας καὶ τοῦ Μωσέως συλλαλήσας ἐν τῷ ὄρει τοῦ Σινᾶ, αὐτὸς Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν σβέσας πᾶν πύρωμα, ἀνεμοπύρωμα, καλλοπύρωμα, ἡλιοπύρωμα, πρασινοπύρωμα, καρδελλοπύρωμα, ὀφέως πύρωμα, μηλλοπύρωμα καὶ νυκτοπύρωμα. Τὰ ἐνδρέχοντα καὶ ἐκτὸς ἐβδομήκοντα δυόμισυ φλέβας τῶν ἀνθρώπων, ἄνδρες γεραδκῆς καὶ εἰς τὰς ἐβδομήκοντα δυόμισυ γενεὰς τῶν πυρωμάτων καὶ χαλίνωσον καὶ ἐξολόθρευσον καὶ ἐξόρισον αὐτὰ ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ δεῖνα. Κάβουρος φύσαρος, φυσῶριος φωνῆ Κυρίου διάκοψον τὴν φλόγαν τοῦ πυρός· φύγε πύρωμα, ὁ Χριστὸς σὲ διώκει ὁ Κύριος τῶν κυριευόντων καὶ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων Ἄμην. Σᾶν τρέχει ὁ ἥλιος καὶ πάει στὴν μάνα του ἔτσι νὰ τρέξη τὸ κακὸν ἀπὸ τὸν δεῖνα.

(Ἐάν περάσῃ με τὸ νερόν εἶναι ἀρσενικόν· ἄν με τὸ ξίδι θηλυκόν. Νὰ τὸ διαβάξῃς, δυσμὰς ἡλίου).

4. ΓΗΤΙΑ ΤΟΥ ΝΤΖΑΝΙΟΥ

(Ἰκτερος, Icterus)

Φύγε ντζανίν, κακὸν ἀνεμόζανον, κίτρινον ντζάνιον καὶ κάθε κακὸν ζάνιον, ὀρκίζω σε, ἐπικοιμῶ σε εἰς τὸν μεγάλον Θεὸν λειτουργὸν τοῦ κόσμου καὶ νὰ λείψῃς ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (δεῖνα) καὶ ἡ ἐλπίς μου ὁ πατήρ καταφυγή μου ὁ Θεός, σκέπη μου τὸ πνεῦμα Τριάς Ἁγίου δόξα· σοι. Σ.Τ.Μ.Κ.Λ.Σ.Φ.Β. Θεοῦ Ἄμῃν. (εἰς δρόσον).

Τοῦ σταυροῦ σου τὸν τύπον ἐν οὐρανῷ θεασάμενος καὶ ὡς ὁ Παῦλος τὴν κλῆσιν οὐκ ἐξ ἀνθρώπων δεξάμενος ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀπόστολός σου, Κύριε βασιλεύουσαν Πόλιν τῇ χειρὶ σου παρέθετο νῦν περιβαλλε διὰ παντὸς ἐν εἰρήνῃ πρεσβείας τῆς Θεοτόκου, μόνε φιλόανθρωπε. (εἰς κρασί).

Ἐκ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅτε ἐξήρχετο ἡ Παναγία Θεοτόκος ἀπὸ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν μετὰ μυριάδων Ἀγγέλων, Ἀρχαγγέλων, ἀπήντησε τὸν Ὄκταρα καὶ δὲν τὸν ἐχαιρέτησεν· ἐστάθη ὅμως καὶ τὸν ἠρώτησε· ποῦ ὑπάγεις Ὄκταρα καὶ κίτρινε καὶ συνάδελφε τοῦ χάρου καὶ συνάγαγε τοῦ θανάτου; Καὶ ἐκεῖνος λέγει τῆς Παναγίας: «*θὰ ὑπάγω εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (δεῖνα), νὰ δράμω εἰς τὴν κεφαλὴν του, νὰ ἐμβω εἰς τὰ πλευρά του, εἰς τὴν ἀκοήν του*». Καὶ ἡ Κυρία Θεοτόκος ἔτοιμη ἐστάθη καὶ τοῦ λέγει: Τομὴ σου ἀδόλου ἡ χεῖρα πέντε δάκτυλα καὶ χρυσῆ σφραγίδα ἔχω νὰ σέ ὀρκίσω εἰς τὰ 24 ψηφία τοῦ ἡλίου, εἰς τὰς ἀκτῖνας νὰ χωνεύσῃς τὸν θυμόν σου εἰς τὰ ὄρη καὶ βουνὰ καὶ σπῆλαια καὶ τὰ βάθη τῆς θαλάσσης καὶ νὰ μὴν εἰσέλθῃς εἰς τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ δεῖνα διότι εἶναι βαπτισμένος καὶ ἀπὸ μύρον μυρωμένος καὶ δὲν δύναται νὰ βαστάξῃ τοὺς πόνους σου.

Σ.Τ.Λ.Κ.λ.Σ.Τ.Φ.Β. Θεοῦ Ἄμῃν.

ΙΣ	ΧΡ
ΝΙ	ΚΑ

(Κυπριακὰ Γράμματα, ἔτος 2, ἀρ. 89-90, Νιόβρ.-Δεκ. 1942, 117-124)

ΕΜΜΕΤΡΕΣ ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΓΗΤΕΙΕΣ

Οί γητειές στη δημόδη ιατρική αποτελούν ένα μεγάλο κεφάλαιο. Έχω την ύποψία πώς οί περισσότερες από αυτές είχαν αρχικώς έμμετρη μορφή. Πολλές ακόμη διατηροῦν αὐτὴν τὴ μορφή ὡς τὰ σήμερα.

Γητειές ἀπὸ τὴν Κύπρο μὲ έμμετρη μορφή ἔχουν δημοσιευτῆ πολλές. Οί κυριώτερες: Στ. Κυριακίδης (1914), Λοΐζος Φιλίππου (1914), Κοσμᾶς Χριστοφίδης (1923), Ν. Κυριαζῆς (1926), Ξ. Φαρμακίδης (1926, 1938, 1944), Κυρ. Χατζηγιάννου (1933), Κ. Χρυσάνθης (1942), Ν. Κληρίδης (1963), καὶ ἄλλοι (Λαογραφία, 1957).

Κατωτέρω δημοσιεύουμε μερικὲς ἄλλες, χωρὶς κανένα ἰδιαίτερο σχόλιο. Σημειώνουμε μόνο πὼς οί γητειές γιὰ τὸ τζανὶν (=ἴκτερος), γιὰ τὸν κατσινιόρον (=δῆγμα σκορπιοῦ), γιὰ τὸν φθόνον καὶ τὸν πόνον τῶν ἐντέρων ἀπαντοῦν συχνὰ σὲ πάρα πολλές παραλλαγές.

Οί πέντε πρῶτες γητειές ἔχουν καταγραφῆ ἀπὸ μαθητὴ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, χωρὶς νὰ δηλώνεται ὄνομα. Οί τρεῖς τελευταῖες ἔχουν ἀποθσαυριστῆ στὰ Ἐρχεῖα τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Κέντρου Ἐρευνῶν, ἀπ' ὅπου τὶς δανειστήκαμε.

Ὅνομασίες τῶν νόσων:

Πύρεξη=πυρετός, κυρίως ἔλονοσία.

Τζανὶν=ἴκτερος.

Κατσινιόρος=σκορπιός.

Στέρα=ύστερία

Ἄρκογραφῆ=σπόρο — καὶ μυκητοδερματίτιδες.

Γλυτζιά=ἀμυγδαλίτις.

Βῶλος τοῦ ματιοῦ=ξένο σῶμα στὸ μάτι.

ΓΗΔΚΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΥΡΕΞΗ

*Εἰς τὸ ὄνομα μιᾶς ἐνὸς μιᾶς Μονάδος
Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τριαρχικῆς Μονάδος
Ὅριζωσε, ζορκίζωσε πύρεξη καὶ κρυότη
Τὴν δύναμην τὴν πολλὴν στὸ χέρι μου κρατῶ τῆν.
Ὅ Πρόδρομος καὶ ὁ Χριστὸς εἶπαν μου νὰ σὲ διώξω
Εἰ δ' ἔρχονται ἐκεῖνοι ἐδῶ χτυποῦν σου μὲ τὸ τόξον
Καθὼς ἐκεῖ σὲ ἔδιωξαν εἰς πεθθερὰν τοῦ Πέτρου
Καὶ σὲ κατεφυλάκωσαν εἰς ρίζαν τοῦ Ἀλέτρου.
Τὸ ὄνομά σου ζεύρω το, τρεῖς καταλήξεις ἔχει
Καὶ ἔξ εἶναι τὰ γράμματα, κανεὶς δὲν τὰ κατέχει.
Τὰ ἐξ ακόσια δίννω το, τὸ τρία ξαπολῶ το
Καὶ τὸ πενήντα εἰς τὴ γῆ κάτω λιθοβολῶ το.*

Τὸν ἄξαμον ἐπῆραν το καὶ σέν' θέλω νὰ δῆσω
Τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (τάδε) θέλω νὰ βοηθήσω.
"Ὅθεν ἐγὼ δεσμεύω σε καὶ ἐκ Θεοῦ προστάζω
Μὴν ἐβγῆ ἥλιος αὔριον καὶ εὔρη σε ἐδά 'σσω
Καὶ ἀπὸ τὸν μόνον ἱατρὸν δεσμία διατάσσω.
Χριστὸς μοῦ ἔδωσεν θέλημαν ἐσὲ νὰ ἐξορίσω
Στῆ γῆ δὲ τὴν ἀθάνατον νὰ σὲ λιθοβολήσω.

Ξ Γ Ν
ἑξακόσια τρία πενήντα

Παίρνεις μίαν κλωστή μετὰξι, κόκκινην ἴσα μετὰ τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀσθενοῦς καὶ παίρνεις μέτρον πρῶτον εἰς τὸν λαιμόν του καὶ δένεις κόμπον κατόπιν εἰς τὰ δύο χέρια δένοντας κόμπους καὶ μετὰ εἰς τὰ πόδια.

(Στρόβολος)

ΓΗΔΚΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΤΖΑΝΙ

Ἄντίπερα τοῦ ποταμοῦ
ἔσαι τζίτρινα πουλιά,
ἔσαι τζίτρινα δεντρά,
χτίζουν τζίτρινην φουλιάν,
κάμουν τζίτρινα αὐκά,
δίχως πόδιν τᾶβκηκα,
δίχως σιέρκα τᾶπιασα,
δίχως λαμπρὸν τᾶψησα,
δίχως στόμαν τᾶφαα.
"Ἄν δὲν πιστεύκης τζανί,
ἔβγκα ἔξω γιὰ νὰ δῆς.

Στ' ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. (τρὶς)

ΓΗΔΚΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΤΣΙΝΙΟΡΟΝ

Σὰν ἤμουν πέρσι γέροντας
τζιαὶ φέτι παλληκάριν
κάμνω τὸν κάττον μάλινον
τὸ φτίν του χαλινάριν.
Ἀπήησα, καβαλλίτζιεψα
ἐπῆα εἰς τὰ δίολα
εἰς τὰ διολισμένα μου
εἰς τὰ παρακλεισμένα μου
τὲς πέτρες ἀνασήκωννα

τζιαὶ τὰ μαζιὰ ξερίζωννα.
Ἡῦρα τὸ κακὸν θερκὸν
τὸ λέσιν κατσινιόρον,
τὸν γρίτζιλλον, τὸν γρίτζιελλον
τὸν ἔφταμαρασκούλλην.

Στὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. (τρὶς)

ΓΗΔΚΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΕΡΑ

Φύε στέρα ζιστριμμένη,
τοῦ Θεοῦ καταραμένη,
ποὺ μαραίνεις,
ποὺ ξηραίνεις
σὰν τὰ χόρτα τοῦ δωμάτου,
σὰν τὰ φύλλα τοῦ κλημάτου,
ποὺ βαστᾶς τὲς φλέες τῶν ποδκιῶν
καὶ τὲς φλέες τῶν σιερκῶν
καὶ τὲς φλέες τῶν νευρῶν.

Στὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. (τρὶς)

ΓΗΔΚΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΚΟΓΡΟΦΗΝ

Ἄρκογροφή, Ἄρκογροφή,
ἐν νὰ σὲ φτάσω νησιτιζιήν
τὴν ὕστερην Παρασιευκήν,
νὰ κόψω τὰ ποούδκια σου,
νὰ κόψω τὰ φτερούδκια σου,
νὰ βκάλω τὰ μαλλούδκια σου,
νὰ βκάλω τ' ἄμματούδκια σου

Στὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. (τρὶς)

ΚΟΨΙΜΟ ΤΟΥ ΓΛΥΚΕΙΟΥ (ΓΛΥΤΖΙΑ)

Ὁ Χριστὸς κάμνει τὸν γάμον
καλιεῖ τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παῦλον
καὶ τοὺς δώδεκα ἀποστόλους.
τὰ γλυκειὰ δὲν τὰ καλιεῖ
διατὶ βρωμοῦν καὶ ζέβουν
τζιαὶ τὸν κόσμον ποὺ τὰ σέβουν.

(Α. Χριστοδούλου,
Παλιόμυλος Λεμεσός)
Χειρ. Κ. Ἑρ. Κύπρου.

ΒΩΛΟΣ ΤΟΥ ΜΑΤΙΟΥ

*“Αη Γιώρκη καβαλλάρη
πάνω στὸ χρυσὸν ἀππάριν
μὲ τὴν σέλλαν τὴν χρυσὴν
τζιαὶ μὲ τὸ χαλινάριν,
τρέξε πάνω, τρέξε κάτω,
ὄτι ἔσειε τὸ ἄμματι μου ἐβκάρτο
ἂν ἔνι σβῶλος λύσε τον
τζι ἄν ἔνι πέτρα ἐβκαρ’ την.*

(Ριζοκάρπασον)

ΠΟΝΟΚΕΦΑΛΟΣ

*Κραταιωθήτω ἡμίκρανον
τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀγαβλίου Λαμένη.
Ὅρκίζω σε εἰς τὸν Παντοκράτορα Θεὸν
τὸν νόμον Μωϋσέως, φεῦγε, πόνε
τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ἡμικρανίου,
ἀπὸ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ (δεῖνα).
Χεῖρ Κυρίου σὲ διώκει μετὰ ὄξυκαλάμου,
Τρεῖς σὲ ἅγιοι κρατοῦσι, Πατὴρ
Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα
νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων, ἀμήν.*

*Εὐαγγελίστρια Δημητρίου,
ἔτῶν 89 (Ριζοκάρπασο)*

(Νέαρχου Κληρίδη: Κυπριακὰ Δημοτικὰ Τραγούδια, τ.Α΄, 1967, 8-11.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Κληρίδης Νέαρχος: Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμ. ΚΖ΄, 1963, σελ. 16 (λαογρ. παράρτ.)
Κυριαζῆς Νεοκλῆς: Κυπριακὰ Χρονικά, τόμ. Δ΄, 1926, σελ. 73 κ.ε.
Κυριακίδης Στίπλων: Λαογραφία, τόμ. Δ΄, 1914, σελ. 384.
Φαρμακίδης Ξενοφῶν: Λαογραφία, τόμ. Θ΄, 1926, σελ. 609. Κυπριακὴ Λαογραφία, Λεμε-
σός, 1938, σελ. 175. Κυπρ. Λαογραφικὰ Σπουδάσματα, Λευκωσία, 1944, σ. 63.
Φιλίππου Λοΐζος: Λαογραφία, τόμ. Δ΄, 1912-13, σελ. 527.
Χατζηϊωάννου Κυριάκος: Κυπριακὰ Χρονικά, τόμ. Θ΄, 1933, σελ. 309.
Χριστοφίδης Κοσμάς: Κυπριακὰ Χρονικά, τόμ. Α΄, 1923, σελ. 208.
Χρυσάνθης Κύπρος: Κυπριακὰ Γράμματα, τόμ. Ζ΄, 1942, σελ. 122.

ΕΝΑ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

“Όπως είναι γνωστό, πηγές για τὴ μελέτη τῆς δημώδους ἰατρικῆς εἶναι (α) γραπτές, δηλ. τὰ χειρόγραφα γιατροσόφια καὶ οἱ σολομωνικὲς καὶ (β) προφορικὲς, δηλ. ἡ προφορικὴ ἔκθεση θεραπείας, οἱ παραδόσεις γύρω ἀπὸ ἀσθένειες, οἱ παροιμίαι, οἱ κατάρες, οἱ γητιές, οἱ ξορκισμοὶ κλπ.

Τὰ ἰατροσοφικά, «γιατροσόφια», καὶ οἱ σολομωνικὲς εἶναι ἡ γραπτὴ ἰατρικὴ ἐπιστῆμη τοῦ λαοῦ. Τὰ γιατροσόφια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ διάφορα dispensatoria, luminaia, antidotaria κλπ. τῆς Δύσεως. Τὰ γιατροσόφια αὐτὰ εἶναι ἀντίγραφα συνταγολογιῶν, ποὺ ἔχουν συνταχθῆ κυρίως ἀπὸ καλογήρους καὶ συμπληρωθῆ κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἀντιγραφεῖς καλογήρους μὲ βάση κείμενα τοῦ Διοσκουρίδου, Γαληνοῦ, Παύλου Αἰγινήτου καὶ ἄλλων. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν καὶ ἐπιδράσεις διαφόρων θεραπευτικῶν ἐγχειριδίων τῆς Δύσεως, ἰδίως τῆς Ἰταλίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἰατρικὲς συνταγὲς πολλὰ γιατροσόφια περιέχουν καὶ μαγικὰ συνθήματα ἢ ἄλλες τεχνικῆς φύσεως συμβουλές, ποὺ προέρχονται ἀπὸ βιβλία, τὰ ὁποῖα γιὰ μερικοὺς ἐρευνητὲς ἔχουν ὡς πρότυπο τὸν πάπυρο τοῦ Λουγδούνου. Οἱ συνταγὲς ἀναφέρονται σὲ νοσήματα συχνὰ στὶς ἀγροτικὲς περιοχές. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰατρικὰ καὶ μαγικὰ στοιχεῖα τὰ γιατροσόφια μπορεῖ νὰ περιέχουν καὶ ἄλλα ζητήματα λαϊκῆς ἐπιστήμης, σὰ βροντολόγια κλπ.

Χειρόγραφα γιατροσόφια κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἢ βρίσκονται φυλαγμένα σὲ διάφορες βιβλιοθηκὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἢ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν ἐκδοθῆ. Τὰ κυριώτερα τοὺς εἶναι: (α) ἓνα γιατροσόφι ἀπὸ κώδικα τῆς Λειψίας, ποὺ τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Bursian (1873-74). (β) ἓνα γιατροσόφι, ποὺ τὸ ἀντίγραψε ὁ Ἰωάννης Σταφίδας στὰ 1384 καὶ χρησιμοποιοῦταν ὡς θεραπευτικὸν ἐγχειρίδιο στὸν Ξενῶνα τῆς Μονῆς Ἁγ. Παντελεήμονος, καὶ ποὺ τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Legrand (1881) ἀπὸ τὸν ὑπ' ἀρ. 2315 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων. (γ) Τὸ «Γεωπονικόν» τοῦ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητός, ὅπου περιέχονται καὶ θεραπευτικὲς ὁδηγίαι, (6η ἔκδ. 1884). (δ) ἓνα «Κυπριανάριον», ἀντίγραφον ἀρχαίου Κυπριακοῦ χειρογράφου, ποὺ τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Κ. Βελεφάντης (Λευκωσία 1913). (ε) τὸ «Ἰατροσοφικόν» τοῦ Μητροφάνου, σκευοφύλακα τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, ποὺ τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Φιλάρετος (1924). (στ') τμῆμα ἀπὸ τὸ «Γιατροσόφιν τοῦ Παπᾶ τῆς Πέτρας», ποὺ τὸ ἔχει ἐκδόσει ὁ Γ. Σπανόπουλος (1935) μαζί μὲ διάφορα τῆς Κυπριακῆς δημώδους ἰατρικῆς. Ἀποσπάσματα ἀπὸ διάφορα ἄλλα γιατροσόφια ἔχουν δημοσιευτῆ ἐδῶ κ' ἐκεῖ σὲ ἑλληνικὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες, ἰδίως τῆς ἐπαρχίας.

Περιγραφή τοῦ χειρογράφου μας: Τὸ χειρόγραφο ποὺ δημοσιεύομε σ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση εἶναι σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση καὶ ἀνήκει στὸν Μελετῆ Κιμωνίδου ἀπὸ τὴν Λευκωσία. Βρίσκεται δεμένο μαζί μὲ τὸ βιβλίον «Ἑλλη-

νική *Φαρμακοποιία*» ὑπὸ Γ.Φ.Β., Σμύρνη, 1835. Τὸ πρότυπο χειρόγραφο μπορεῖ νὰ μὴ ἦταν καθαρῶς κυπριακόν, γιὰτὶ ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ στοιχεῖα μὴ κυπριακά, ὅπως θὰ ἐκτεθῆ πιδό κάτω. Τὸ παρὸν ὅμως χειρόγραφο τοῦλάχιστο θὰ ἔχη ἀντιγραφῆ ἀπὸ κύπριο (δὲν δηλώνεται ἀντιγραφέας ἢ κάτοχος), γιὰτὶ ἀναγράφει διπλᾶ σύμφωνα τῆς κυπριακῆς προφορᾶς ὡς *κατεβαίννει, σηκώννεται, πεπερτὲς* καὶ ἄλλα. Εἶναι ἀνορθόγραφο καὶ οἱ σελίδες τοῦ δίχως ἀρίθμηση (φύλλα 13). Ἀριθμοῦνται ὅμως οἱ συνταγὲς ἀπὸ 1—67 (σὲ ἓνα σημεῖο γίνεται πρῶθυστερη ἀρίθμηση), μὲ μιὰ διπλῆ τὴν ὑπ' ἀρ. 63 καὶ μιὰ ξενόγλωσση. Δὲν ὑπάρχουν διακοσμῆσεις. Ὑπάρχουν ἐδῶ κι' ἐκεῖ παραπομπὲς ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, ἀλλὰ ἢ μὲ ἄλλο μελάνι, ἢ γραμμένες σὲ κατοπινὸ καιρὸ. Οἱ παραπομπὲς αὐτές, ἄλλοτε πλήρεις καὶ ἄλλοτε σὲ σύντμηση, εἶναι:— «*Βοηθὸς Τεχνίτου*», «*Παλαιὸν Χαρτίν*», «*Φαρμα διονι*» (Φαρμακοποιία Διονυσίου;) Μὲ τὴς () δηλώνουμε κάθε προσθήκη, πού ἐγινε γιὰ νὰ κατανοηθῆ τὸ κείμενο.

Νοσήματα πὸ ἀναφέρονται:— Στὸ γιαιτροσόφι αὐτὸ ὑπάρχουν τὰ συνήθη στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς νοσήματα. Ἐντύπωση ὅμως μᾶς ἔχει κάμει ἡ παράλειψη ἀναγραφῆς πολλῶν θεραπειῶν στὶς περιπτώσεις δηγμάτων ὄχεντρας, σκορπιῶν κλπ., πράγματα πὸν χαρακτηριστικῶς περιέχονται στὰ διάφορα γιαιτροσόφια. Ἀντιθέτως βρίσκονται σ' αὐτὸ ὀνόματα νόσων πὸν δὲν εἶναι συχνὰ στὴν Κύπρο. Αὐτὰ εἶναι:— *Μισοκέφαλον*=ἡμικρανία, *Χλώρα*=ἴκτερος, *Ὀρνιθοτύφλωμα*=ὀφθαλμία καὶ νυκταλωπία, *Νερόπιασμα κοιλίας* μεγαλοσπληνία, *Βάτρακες*=διόγκωσις ἀδένων.

Μέτρα καὶ Μορφὲς Φαρμάκων:— Ἡ μέτρηση τῶν φαρμάκων κατὰ τὴν χορήγησή των γίνεται ὡς ἐξῆς:— (α) ὅσο χωρεῖ ὁ Τούρκικος μπαρὰς (σκόνη), (β) ἓνα χουλιάρι, (γ) κόμπο, (δ) πιάσμα (=μιὰ πρέζα), (ε) ὅσο τὸ βάρος κοκκίου τοῦ χαρουπιοῦ καὶ (στ) δρ.=δράμι.

Τὰ ἀναγραφόμενα φάρμακα δίνονται μὲ τὴς ἐξῆς μορφές:— Σκόνη, Μαντζούνη, Ἐμπλαστρος, Νερόν (=ἔμβρεγμα), Ὑπόθετα, Ζουμί, Ἐλαία (ἔσωτερικῆς χρήσεως), Ἀλοιφή, Εἰσπνοές, Ἐντριβές, Χάπια, Γλυκίσματα, Πλάσματα (=καταπλάσματα), Σερεπέτια.

Φαρμακευτικὲς οὐσίαι:— Τὸ γιαιτροσόφι τοῦ χειρογράφου μᾶς ἀναγράφει φάρμακα καὶ ἀπὸ τὰ τρία βασίλεια τῆς φύσεως. Τὰ περισσότερα ἀνήκουν στὸ φυτικὸ βασίλειο, τόσο τῆς κυπριακῆς χλωρίδος ὅσο καὶ ξένων χωρῶν. Τὰ πιδό πολλὰ ὀρυκτὰ φάρμακα ἀναφέρονται μὲ τὸ τούρκικόν τους ὄνομα. Μὲ τούρκικόν ὄνομα μονάχα δυὸ-τρία φυτὰ ἀναφέρονται καὶ εἶναι ἐκεῖνα, πὸν ἐφέρναν οἱ Τούρκοι φαρμακοπῶλες ἀπὸ τὴ Βηρυτό. Ἀπὸ τὰ ζωϊκὰ φάρμακα, ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ-τρεις περιπτώσεις, πὸν ἀναφέρονται τὰ οὔρα καὶ τὰ σκουλήκια τῆς βροχῆς, δὲ χρησιμοποιοῦνται τόσο συχνὰ τὰ ἀηδῆ ἀπεκκρίματα ζῶων καὶ ἀνθρώπου. Ἐπίσης λείπουν καὶ διάφορα φανταστικὰ φάρμακα, ὅπως λίθοι ἀπὸ ζῶα κλπ.

Λεξιλόγιο:— Παραθέτομε τὴν ἔρμηνεία μερικῶν ξένων λέξεων, ἰδίως τουρκικῶν ὅπως μᾶς τὴς ἐξήγησαν. Ὅσες παραλείπομε, δὲ βρήκαμε τὴ σημασία τους.

Ἄρσενικ = ἄρσενικῶδες ὄξύ.
Γέλην = Κοιλίοπονος.

Γιακκί	=	ἔμπλαστρο.
Ζιφίρι	=	νικοτίνη.
Καρὰ μπογια	=	θειϊκὸς σίδηρος.
Καρτὰς κανί	=	ρητίνη δαιμονόρροπος τοῦ Δράκοντος.
Κουζ Κομάζ	=	ἀσπάραγος ὁ φαρμακευτικὸς.
Μουρτεσέν	=	λιθάργυρος.
Νανὲ γιαγι	=	ἡδυσσόλαδο.
Σαραλίκκιν	=	ἴκτερος.
Ταλάκι	=	μεγαλοσπληνία.
Τζάμ τσακκιτζι	=	ρητίνη (πέυκου).
Τζελίκκι	=	σίδηρος ἀναχθεὶς δι' ὕδρογόνου.
Τιμίρ χιντιν	=	πολτὸς ὄξυφοινίκων.
Τουτ ἀραπί	=	βατοσुकάμινα.
Φιάγγο	=	λιθίαση με ἐπίσχεση οὔρων (ἐρμηνεῖα γιατροσοφικοῦ Μητροφάνη).
Χαρατὰ	=	ὕστερία - μητρομανία.
Χιλάλι	=	ὀδοντογλυφίδα ἀπὸ τὸ ἄμμι τὸ γλυφίδιον.(:)
Χορασάνη	=	σπόροι ἀβροτόνου.

Οἱ Τουρκοπερσικὲς αὐτὲς λέξεις προέρχονται:— (α) ἀπὸ τὴν ὀρολογία τῶν τούρκων φαρμακοπωλῶν, ποὺ προμηθεύονταν τὰ ἐμπορεύματά τους συνήθως ἀπὸ τὴ Βηρυτό. (β) ἀπὸ τὰ διάφορα ἔντυπα Σμύρνης ἢ ἄλλων πόλεων φαρμακολογικοῦ ἢ φαρμακευτικοῦ περιεχομένου, τὰ ὁποῖα ἔδιναν καὶ τὸ τουρκικὸ συνώνυμο τῆς φαρμακευτικῆς οὐσίας, ὅπως ἡ προαναφερομένη «*Ἑλληνικὴ Φαρμακοποιία*», ἔκδοσις Σμύρνης. Καὶ (γ) ἀπὸ γενικὴ ἐπίδραση τοῦ τούρκου καταχρητῆ. Τὸ στοιχεῖο μάλιστα αὐτό, ἢ ὕπαρξη δηλαδὴ τουρκοπερσικῶν λέξεων μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὶς χρονολογήσεις, προελεύσεις κλπ. τῶν γιατροσοφῶν. Ἐχτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ξενόγλωσσα στοιχεῖα τὸ γιατροσόφι αὐτό, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα, περιέχουν σημαντικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ἀρχαῖκὰ καὶ νεώτερα, ἄξια προσοχῆς καὶ μελέτης.

Συγκρίσεις πρὸς ἄλλα Κυπριακὰ Γιατροσόφια:— Τὸ γιατροσόφι, ποὺ δημοσιεύουμε ἐδῶ, ὕστερεῖ σημαντικῶς ἀπὸ τὸ «*Ἰατροσοφικὸν*» τοῦ Μητροφάνη τόσο σὲ ἔχταση ὅσο καὶ σὲ πλοῦτο νοσημάτων καὶ συνταγῶν. Ὑπερέχει ὅμως στὸ καθετὶ ἀπὸ τὰ λοιπὰ κυπριακὰ ποὺ ἔχουν ἐκδοθῆ. Ὅμοίως τὸ βρίσκουμε ἀρκετὰ καλύτερο ἀπὸ τρία ἄλλα χειρόγραφα κυπριακὰ γιατροσόφια, ποὺ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας.

ΚΕΙΜΕΝΟ

1. *Εἰς μάτια ὁποῦ κατεβαίνει περτές, ὡς ὀρνιθοτυφλίαν, μεγάλο πάθος τῶν ὀφθαλμῶν.*— Εὔρον τὸ αὐγὸν τοῦ πελεκάν, τὸ ὁποῖον κρεμάζουν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἶναι μεγάλον καὶ λαμπιρόν. Τὸ τζέφλιον αὐτουνοῦ ποίησον σκόνην πολλὰ ψιλήν. Καὶ πιάσον ἓνα μπαρὰν τούρκικον καὶ ὄσον πάρει ὁ μπαρὰς τόση σκόνη νὰ χύσεις μέσα εἰς τὰ μάτια τὰ τυφλά. Καὶ ὀγιὰν μετα-

χειρίστου τρεῖς βολές καὶ σηκώνεται ὁ περτὲς καὶ βλέπει. Τρεῖς μέρες μεταχειρίσου αὐτοῦ.

2. *Ἔτερον.*— Εὔρε ἀλόγου κεφαλὴν ἀρσενικοῦ, νὰ εἶναι ἄτι, καὶ πάστρεψέ την καὶ ἄρτισ' την με ζάχαρην καὶ κρέμασ' την σὲ ἴσκιον. Ἄς στέκεται μῆνες 12, καὶ τότε ἔπαρον τὸν μυαλόν, τὸ ὁποῖον γίνεται ὡσάν σκόνη καὶ με αὐτὸ ἄλειψε τὰ μάτια με χιλάλι βουτῶντας εἰς αὐτὴν τὴν σκόνην. Τραβᾷ το στα μάτια εἰς ὄρνιθοτυφλίαν, μεγάλο πάθος τῶν ὀφθαλμῶν, εἶναι ὠφέλιμον καὶ δόκιμον ὁποῦ τὰ τυφλὰ μάτια ἀνοίγουν. Καὶ εἶναι ἔρμηνευμένη σκόνη.

3. *Εἰς γυναῖκες ὁποῦ δὲν ἐγκαστρώνονται, ἤγουν στεῖρες, καὶ στέκονται τὰ καταμήνιά τους.*— Μέλι δρ. 50. Ἀνάλυσέ το εἰς ἔν τηγάνιον, βάνε καὶ 5 δρ. τζάμ σακκιζὶ ὡς λυώσει με τὸ μέλι. Ὅταν λυώσουν αὐτὰ ἔχε καὶ 10 δρ. σιναμικῆς φύλλα, σκόνη γενομένα, καὶ ἀνακατώνοντας ρίξε καὶ τὴν σκόνην μέσα καὶ ἀνακάτωσον καλά. Κατέβασ' το ἀπὸ τὴν φωτίαν καὶ γίνεται ματζούνι. Ἄς τρώγει πωρὸν καὶ βράδῃ ἢ γυνὴ ἀπ' ἓνα χουλιάρι.

Εὔρε καὶ ἀπήγανον, στούμπισον αὐτόν, βάλ' τον μέσα σ' ἓνα πανὶ καὶ πλύνε αὐτόν πέντε βολές. Εὔρε καὶ μολόχια, στούμπισον. Εὔρε καὶ ἄλειμμα ὄρνιθας καὶ γουρουνίου, ὄλα ἰδιόμετρα, καὶ κάντιον. Ἀνάλυσον τὸ κάντιον καὶ τὸ ἄλειμμα μέσα σὲ ἀγγεῖον. Ρίξε τότε καὶ τὸ ἀπήγανον καὶ μολόχες καὶ γίνεται μία ἔμπλαστρος. Τότε εὔρε ψιλὸ τουλπάνι καὶ δέσε μέσα ἀπὸ αὐτὸ σὰν φιντούκι, με ψιλὴν κλωστήν δέσε το, καὶ κάμε ἀπὸ αὐτὰ 5 καὶ ἄς τὰ σηκώνει ἢ γυνὴ στὴν μήτραν τῆς ἀπὸ ἓνα ἡμέρας 5. Μετὰ τούτων ἄς πέσει με τὸν ἄνδρα τῆς, βγάζοντας αὐτά, καὶ ἐγκαστρώνεται εὐθὺς. Ὁμοίως ὠφελεῖ καὶ τὸ κираθι (;) καὶ τὸ ρύζι τῆς ἄσπρης μολόχας.

Ἄν εἶναι γκαστρωμένη ἀπὸ μισαφίρη καὶ θέλει νὰ τὸ ρίξει τὸ παιδί.— Πότισον αὐτὴν με νερὸν 8 δρ. κίνα κίνα καὶ εὐθὺς ρίχνει τὸ σπέρμα. Μάλιστα τὸ κομματιάζει. Καὶ τὸ ὠμὸ σησάμι σὰν τὸ σταμπίσεις τὸ ρίκτηι τὸ παιδί.

4. *Περὶ πορνείας.*— Τὸ βάρσαμον εἰς τινας παρακινάει τὴν πορνείαν. Ὁμοίως καὶ ὁ τζάγανος. Ἄν θέλεις νὰ σβύσεις πορνείαν βράσε φάκουσ, πτε τὸ ζουμί τους καὶ προσοχὴν μία, δύο, τρεῖς φορές καὶ γίνεσαι σῶφρων. Ὁμοίως καὶ ὁ μυαλὸς τοῦ προβάτου ἀφανίζει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς σαρκός.

5. *Εἰς κρυολογῶντα.*— Τὸ χόρτον λεγόμενον ἀβρότανον νὰ τὸ βράσεις με ἐλαιόλαδον καὶ νὰ πιεῖς δὲν κρυώνεις. Ὁμοίως τὶς ἀτζικνίδες: Ὁφελοῦν σὲ καρδιόπονον, ὅταν κρυολογήσει τινὰς. Ὁμοίως ἢ ἀλιφασκιά: Βράσε, πτε νὰ ἰδρώσεις.

6. *Εἰς πονόματον γῆ ὄρνιθοτύφλωμα.*— Εὔρε μαλάθρου, πλύνον αὐτὰς παστρικά, στούμπισον, μαγγάνισον αὐτὰς καὶ τὸν ζωμόν ἄλειψέ (τον) εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἔχοντος ὄρνιθοτύφλωμα καὶ ἄλλον πόνον.

Ὁμοίως ὠφελεῖ καὶ τὸ ζουμί τοῦ κλήματος, ὅταν κλαδεύουν τὰ ἀμπέλια καὶ τρέχει τὸ νερὸ τους. Ἄλειψε τοὺς σπασμοὺς ὀφθαλμοῦς.

7. *Ταλάκι εἰς Σπλήναν.*— Εἰς ἐκεῖνον ὁποῦ ἔχει νερόπιασμα, ἤγουν σπλήναν εἰς τὴν καρδίαν του. Ἀγιοκέριν βρέξον με τὸν οἶνον καὶ πότισον τὸν οἶνον.

"Αν ἔχει ὁ ἄνθρωπος σπλήναν, εἰς τὸ πρόσωπον χάραξον αὐτὸ μὲ ξουράφι καὶ ἔχε ὄρνιθας πουλὶν ἔτοιμον, σκίζοντας τὸ πουλὶ χτύπα ἀπάνω εἰς τὴν σπλήναν ὥρας 24 καὶ τὸ σκοτώνει.

8. *Ἄλοιφή γλυκιά.*— Ἐπαρον ἔλαιόλαδον δρ. 12, ἄλειμμα καμήλας ἢ ὄρνιθάτο δρ. 6, καλό, φῖνο ἀγιοκερι δρ. 4, τζάμ σακκιζὶ δρ. 4, μαστίχα δρ. 3, λιβάνι δρ. 3, τρεμεντίνα δρ. 5. Αὐτὰ κάνεις μὲ λινόλαδον. Δαλεῦει πολὺ ἢ πληγῇ, τὸ ἔλαιόλαδον σφίγγει τὴν πληγὴν.

Ἐνάλυσον πρῶτα τὸ ἄλειμμα καὶ τὸ ἔλαιον, ρίξον καὶ τὸ κερὶ μέσα, καὶ τὴν μαστίχα στουμπισμένην. Ὅμοίως καὶ τὴν τρεμεντίναν καὶ τὸ λιβάνι καὶ τὸ τζάμ σακκιζὶ. Ὡς λυώσουν ὅλα κατέβασ' το καὶ γίνεται ἄλοιφή γλυκιά. Εἰς πληγὰς νέες καὶ παλαιὰς ὠφελεῖ.

9. *Ἄν εἶναι πληγὴς βαθιῆς καὶ θέλουν φυτίλην.*— Ἐπαρε τρεμεντίναν δρ. 5. Καὶ ἐνὸς φρέσκου αὐγοῦ τὸ κόκκινον ρίξε μέσα καὶ γίνεται ἄλοιφή διὰ βαθιῆς πληγῆς.

10. (Ὅμοίως) αὐτὸ δουλεύει τὴν πανοῦκλαν, ἂν ἔχει, ἢ πληγὴν σάπιαν ἢ σάπια κρέατα. Βάλε μέσα εἰς τὴν γλυκιὰν ἄλοιφήν καὶ σκόνην γινομένην καὶ αὐτὸ τὰ τρώγει τὰ σάπια κρέατα.

11. Ἄν εἶναι κόκκαλον καὶ δὲν πέφτει, κούκκισον ὀλίγον νυσατήριν εἰς τὸ σάπιον κόκκαλον καὶ τὸ τρώγει.

12. *Εἰς πρήσμα. Εἰς ἔχοντα πρήσμα εἰς ὄλον τὸ σῶμα.*— Πότισον ὀριγὸν ὑτζὴν τζεφά. Βράσον καὶ ἄς πιεῖ τὸν ζωμόν του μία, δύο, τρεῖς βολές. Διατὶ τὸ πρήσμα εἶναι ἀπὸ τὸ σκότι τοῦ ἀνθρώπου καὶ γίνεται καὶ ἀνεμοπύρωμα.

13. *Περὶ δίψας.*— Ὁ ἄρρωστος ὅταν πολὺ διψᾷ, πότισον αὐτὸν τιμὴρ χιντίν, ἂν εἶναι ποῦποτε πληγωμένος. Νερὸ μὴν τὸν δίνεις καὶ ποθαίνει εὐθύς. Βράσον χαβατζίδα καὶ ἄς πίνει ἀπὸ τὸ ζουμί της ὅσους χρόνους εἶσαι τόσες ἡμέρες.

14. *Ὅταν πιεῖ πολλὴν ρακὴν ὁ ἄνθρωπος καὶ κοντεύει νὰ σκάσει.* Ἄν βγεῖ ὁ ἀφαλὸς του.— Εὔρε μιὰ-δυὸ καβαλλίνες γῆ ἀλόγου γῆ γαιδάρου, βάλε αὐτὰ σὲ χλιὸν νερόν, δὸς νὰ πιεῖ κι' εὐθύς ξερνάει καὶ γλυτώνει ἀπὸ σκασμόν.

15. *Εἰς τρέμοντα τὰ χέρια.*— Εὔρε ἓνα κεφάλι ἀλόγου καὶ ρίξον εἰς τὸν φοῦρνον ὅσον νὰ γίνει σκόνη. Καὶ τὴν σκόνη δὸς νὰ πιεῖ μὲ χλιαρὸν νερόν καὶ ἔλευθεροῦται.

16. *Ὅταν ἔχει ὁ ἄνθρωπος σκωλήκια.*— Ἐπαρε 4 δρ. χορασάνη, αὐτὸ εἶναι ὁποῦ σηκώνει τὸ σίδερον. Πίνε νηστικὸς μὲ χλιαρὸν νερόν καὶ ὅλα ψοφοῦν.

Ἄν εἶναι εἰς μωρὰ παιδιά, πίνουν στὸ φαγὶ ἓνα χουλιάρι μέλι δυὸ ἡμέρες κάθε πωρνό. Καὶ σὰν φᾶς μέλι, περνώντας τρεῖς ὥρες πίνε ξίδι ἓνα ποτήρι καὶ ὅλα τὰ σκωλήκια ψοφοῦν. Καὶ ὀλίγον ζάχαρη διὰ νὰ κινοῦν.

17. *Εἰς φιάγγον.* Ἄν ἔχει ἡ φύσις πληγὴν.— Ἄλειψον αὐτὸν ἄλειμμα ἀπὸ ἀλόγου ποδαρίου ὀλίγην γλήναν.

18. *Εἰς τὴν κοιλίαν.*— Βράσον ραβέντιν καὶ δὸς πιεῖ δύο-τρεῖς βολές ἤτοι πούργα κάθε ἀνθρώπου. Μὲς τὴν πούργαν βάλε ζωμόν μολόχας μὲ ὀλίγον ἔλαιόλαδον καὶ ραβέντιν καὶ τὸ νερόν μὲ μολόχας.

19. *Όταν έχει τινὰς πόνους κοιλίας ἄμετρον.*— Πότισον αὐτὸν δύο κόμπους νανὲ γιαγί, ἤτοι ἡδυσομόλαδον, μὲ νερόν χλιαρόν, μὲ δύο κόμπους τὴν ἡμέραν, ἡμέρας τρεῖς.

Ἐτοῦτο τὸ λάδι ὠφελεῖ διὰ κάθε ἄλλην ἀσθένειαν, προφυλάττει καὶ νὰ τὸ μυρίζεσαι ἀπὸ μολύσματα.

Καὶ διὰ πᾶσα γέλην ὠφελεῖ νὰ τρίφεις αὐτόν.

20. *Εἰς βραχνάδα.*— Στούμπισον κόκκαλον σουπιᾶς καὶ δὸς πιεῖ μὲ χλιαρὸν νερόν τρεῖς - τέσσερις βολῆς καὶ παύει τὸν ἢ βραχνάδα.

ἽΩφελεῖ ὡς ἡ ζόγα (;) ὁποῦ τὸν πονοῦν τὰ μάτια.

21. *Εἰς πόνον ὀδόντων.*— Βράσον τὰ μῆλα τοῦ κυπαρισσίου μὲ ξίδι καὶ κράτει τὸ ξίδι εἰς τὸ στόμα σου ὅσον βαστᾶς.

Ἐτερον.— Εὔρε σίδερον σάπιον, στούμπισον 5 δρ., κάμφουραν δρ. 1, καὶ ρακὴν δρ. 5. Ἐνάλυσον κάμφουραν μὲ τὸ ρακὶ καὶ κράτει τὸ εἰς τὸ στόμα ὅσον βαστᾶς καὶ γιαίνου. Ἐν εἶναι σκουλκισμένον ψοφοῦν.

22. *Όταν πονεῖ τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου.*— Εὔρε κρασί τῶν βατοσυκαμίων, τοὺς ἀραπὶ τούρκικα, καὶ πλύνε τὸ στόμα σου μιὰ, δύο, τρεῖς βολῆς καὶ εἶναι καλό. Τοῦτο τὸ κρασί ὠφελεῖ πολλὰ στόματα πληγωμένα.

23. *Ἐχοντας μέσα εἰς τὴν καρδίαν πληγῆς.*— ἽΩφελεῖ ὁ καρπὸς (τῶν βατοσυκαμίων) νὰ τὸν τρώγεις κάθε χρόνον διὰ τὸν μαγιασίλην δὲν σὲ πειράζει.

24. *Εἰς βάρρακες. Εἰς ἔχοντα ἀστένειαν ὁποῦ ὀνομάζεται κούρπαγι.* Ἐν εἶναι σὲ λαιμὸν ἢ ἀλλοῦ.— Εὔρε βαθράκους τῆς ξηρᾶς καὶ θέσ' ἀπάνω δύο-τρεῖς βολῆς καὶ σὰν ψοφίσει ὁ βάρρακος σκοτῶνει καὶ αὐτό. Καὶ ὕστερον βάλε σκόνη τῆς καρὰ πογιᾶς μὲ κρομμύδια κουπανισμένα. Οἱ βάρρακες τῆς ξηρᾶς, οἱ ὅποιοι κρῦβονται μέσα στὸ χῶμα, νὰ τοὺς βάλεις μέσα εἰς καινούριον τζουκκάλι, νὰ τὸ σκεπάσεις καὶ νὰ τὸ σουτίσεις καλὰ μὲ ζυμὰρι ἀλεύρου. Δὸς το εἰς τὸν φούρνον νὰ γίνῃ στάκτη, καὶ κάμει τὸ σκόνην. Καὶ αὐτὴ ἢ σκόνη ὠφελεῖ εἰς κάθε πληγὴν. Ἐν τινὰς κάμει τὴν φλέβαν του καὶ δὲ στέκεται τὸ αἷμα, βάλει του ἀπὸ αὐτὴν τὴν σκόνην καὶ στέκεται. ἽΩφελεῖ καὶ εἰς ρύσιν αἵματος κοιλίας, πότισον αὐτὸν ἐν πιάσμα. Ὅμοίως καὶ εἰς τὴν μύτην τραβᾷ σὰν ταπάκκο, στέκεται τὸ αἷμα.

25. *Περὶ τοῦ κατουροῦντος τὴν νύκταν.*— Καῦσον χηναρίου γλῶσσαν νὰ γίνῃ στάκτη, νὰ τὴν πίνει μὲ κρασί. Ἐν ὀρχίδια τοῦ πετεινοῦ νὰ τὰ φάγῃ ψητά.

26. *Περὶ ρευματικῶν.*— Βούτυρον, μέλι, σῦκα, βράσον, δόσον νὰ πιεῖ καὶ νὰ τὰ φάγῃ.

Ἐτι.— Χελώνην κρέμασον, σύναξον τὸ οὔρος της καὶ ἄλειφε τὸν τόπον.

27. *Περὶ ψώρας.*— Σταφίδια, ἀγριάδα καὶ λαπουνάρια πικρὰ κοπάνισον μετὰ ὄξος, νὰ γένῃ ἀλοιφὴ καὶ ἄλειφε τὴν ψώραν.

Ἐτι.— Κρίνου ρίζαν καὶ μετὰ μέλιτος ἐνώσας.

28. *Περὶ λειχήνας.*— Λάπαθος, ρίζαν ξήρανον, ποίησον ἄλευρον, ἔνωσον αὐτὸν μετὰ ὄξους καὶ ἄλειφε τὸν τόπον.

29. *Περὶ δαιμονισμένων.*— Ἐπαρον ψάριν ζωντανὸν καὶ ἄνοιξον τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ λύσον τὴν μύτη σου, στάξον εἰς τὸ στόμα του τρεῖς κόμπους καὶ ψῆσον αὐτὸ χωρὶς νὰ φουξήξεις τὴν φωτίαν καὶ δὸς φαγεῖν ἴητινος καὶ θέλεις θαυμάσεις.

30. *Περὶ τοῦ πίνοντος ὄφιν.*— Τῆς ἀγουρίδας τὸ ζουμί δὸς τον νὰ πῖει καὶ σκοτοῦται καὶ πάγει ἀπὸ τοῦ ἀφεδρῶνος. Ἡ πύρωσον τζελίκκι καὶ σβύς' το στο κρασί καὶ δόσον καὶ ἄς πιεῖ. Ἡ ζυφίρι τζιμπουκκίου καὶ ρακί φόρσον.

31. *Περὶ τοῦ πίνοντος ἀβδέλλαν.*— Μέλι μετὰ ὄξους βράσε, δὸς ἄς πιεῖ δύο - τρεῖς φορὲς καὶ πέφτει.

32. *Διὰ νὰ γνωρίσεις δαιμονισμένον.*— Δὸς αὐτοῦ μέλι καὶ εἰ μὲν τὸ φάγει, οὐκ ἔχει δαιμόνιον. Καὶ εἰ δὲ καὶ δὲν τὸ φάγει, ἔχει δαιμόνιον.

33. *Περὶ τοῦ πῶς νὰ εἶναι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου σωρευμένος.*— Ἀπήγανον μὲ νερόν καὶ κρασί βράσον καὶ πῖνε εἰς γέμωσιν φεγγαρίου.

34. *Περὶ φλέγματος ἐν βῆχα.*— Λινόκοκκον κουπανίσας μετὰ μέλιτος καὶ μὲ τοὺς ἀνθοὺς τοῦ δεντρολιβάνου ποίησον καὶ γλύκισμα καὶ ἄς τρώγει.

Ἔτι.— Φύλλα δαμασκηνίου ἢ δαμάσκηνα βράσε μὲ κρασί καὶ δὸς νὰ πῖνει.

35. *Εἰς κίνησιν αἵματος καρδίας. Χάπια σταματικά.*— Ἐπαρον καρτὰς κανὶ δρ. 2, μοσκοκάρυδα δρ. 1, ἀφιόνι δρ. 4, κάντιον δρ. 5, θηριακὴν δρ. 1 καὶ ἀνακάτωσον καὶ νὰ τὰ κουπανίσεις εἰς τὸ γουδί μέσα νὰ γένει ζυμάρη καὶ κάμε τὰ χάπια καὶ δόσε βράδου καὶ πωρνὸ καὶ ἰατρεύεται.

36. *Περὶ ζωχάδων.*— Ἀντράκλαν στούμπισέ την καὶ βάλε εἰς κεραμίδι ἀπάνω νὰ ψηθεῖ ζεστόν, ὅσον νὰ δέχεσαι. Βάλε το εἰς τὸν ἀφεδρῶνα.

Ἔτι.— Βάτρακον σκίσε, βάλε τον εἰς τὸν ἀφεδρῶνα, καλύτερα.

37. *Ὅταν κρατηθεῖ τοῦ ἀνθρώπου τὸ νερόν.*— Μυαλὸν τῆς καρακάξας, μαύρης κατσίκας, μάλαθρον, ἀγριοτζουκνίδα καὶ δίκταμον, κουπάνισον, δόσον νὰ πῖει τὸ ζουμί...

38. *Περὶ πληγὴν στόματος.*— Κάψον χαρτὶν καὶ τὴν στάκτην ἔνωσον κινάμωμου καὶ τριαντάφυλλον ξερόν. Ἐνωσον μὲ κρασί καὶ βράσον. Βάλε το εἰς τὸ στόμα του πωρνὸν καὶ βράδου.

39. *Περὶ σάλια τοῦ στόματος.*— Ἀρσενίκι καὶ ἄλας κουπάνισον, βάλε εἰς αὐγὸν νωπὸν καὶ ρούφηξον αὐτὸν — ὠφελήσει.

40. *Περὶ πόνον λαιμοῦ.*— Ἐνωσον πῖτερα μὲ νερόν, στράγγισον αὐτὰ καὶ τὸ ζουμί βράσε το καὶ οὕτως ζεστόν γαργάρισον τὸν λάρυγγά του. Ποίησον πολλάκις.

41. *Ὅποιος καταπιεῖ ἀηδονίου καρδίαν γίνεται εὐλαλος καὶ μὲ θαυμάζει εἰς τοῦτο.*

42. *Περὶ πόνον στήθους.*— Σιναπίου σπόρον, ψίχαν κριθαρίου καὶ νερόν ποίησον αὐτὰ πλάσμα καὶ βάλε εἰς τὸ στήθος.

43. *Περὶ ξερατοῦ.*— Χαχόμελα κουπάνισον, βράσον καὶ τὸ ζουμί τους ἄς πῖνει καὶ δὲν ξερνᾷ.

44. *Περὶ σχίσματος χειλέων.*— Ἄλειφε τὰ χεῖλη σου γιασεμόλαδον καὶ ὑγιάινεις εὐθύς.

45. *Διὰ πόνον ὠτίου.*— Ποντικόλαδον στάξον μέσα ὠφελεῖ. Δαφνόλαδον ἄλειψον καὶ ὠφελεῖ. Σκωλήκια τῆς γῆς τηγάνισον καὶ θές μέσα λαγοῦ χολῆ καὶ γάλα γυναικός, ποῦ βυζάνει ἀρσενικὸ παιδί, ἐνώσας στάξον εἰς τ' αὐτὶ σου καὶ ὑγιάινεις.

46. *Ἄν δὲν ἀκούγουν τὰ αὐτιά σου.*— Καρυδόλαδον καὶ ἀμυγδαλόλαδον ἐνώσας στάξον εἰς τὰ αὐτιά σου.

Ἔτι.— Κοράκου χολῆν στάξον καὶ ὠφελεῖ.

Ἄν τρέχουν τὰ αὐτιά σου, κρασίου λάσπην ζεστὴν στάξον καὶ στάσου.

47. *Εἰς πληγὴν ὠτίου.*— Ἀμυγδαλόλαδον μὲ ζωμὸν κρεμυδίου. Ἐὰν δὲ κάμει σκόληκας, τῆς κάππαρης τὰ φύλλα κουπάνισον καὶ θές.

48. *Περὶ πόνον κεφαλῆς.*— Καλάμι ξερὸν καύσας καὶ τὴν στάχτην μετὰ κρόκου ἐνώσας ἄλειφε τὴν κεφαλὴν σου.

Ἔτι.— Ἀμύγδαλα πικρὰ καὶ μαστίχα ἀνακάτωσέ τα μὲ ὄξος καὶ ἄλειφε τὴν κεφαλὴν σου.

49. *Εἰς μισοκέφαλον.*— Ἐπαρον δρακόντιον, ὁποῦ ἔχει τὴν ρίζαν πλουμισμένην ὡσὰν ὄφιδιον, καὶ μαῦρον κύμινον καὶ μέλι, ποιήσον σερεπέτι καὶ ρίγον εἰς τὸ στόμα καὶ εἰς τὴν μύτην καὶ ἰᾶται. Ἡ σκαντζόχοιρου δέρμα καῦσον, ποιήσον αὐτὸ στάχτην, ἐνώσας μὲ λάδι ἄλειφε τὴν κεφαλὴν.

50. *Περὶ ψύχρας κεφαλῆς.*— Ἀπήγανον καὶ τρίων ἐλαιῶν ἔπαρε καὶ κάμε ἄλοιφὴν. Ἄλειφε τὴν κεφαλὴν. Πήγαινε συχνάκις εἰς τὸ λουτρὸν καὶ ἰᾶσαι.

51. *Ὅταν τινὰς ἰδρωμένος πιεῖ νερόν.*— Πρέπει φλεφοτομηθεῖ καὶ νὰ πάρει κάθαρσιν νὰ γλυτώσει ἀπὸ τὸν θάνατον, διότι ὑποφέρνει πνιγμὸν καὶ πόνους πολλούς.

52. *Περὶ μεθύσεως κρασίου.*— Αὐγοῦ τζόφυλλον δὸς νὰ πιεῖ μὲ κρασί ἀγνοοῦντα τὸ μεθύσιον.

Ἔτι.— Καρυδίας τὸ ἄνθος βράσον μὲ τὸ κρασί καὶ δὸς πῖγει τὸν οἶνοπότην καὶ παῦει τῆς μέθης καὶ κόβει τὸ μεθύσιον.

53. *Περὶ διωγμὸν ὄψεως.*— Στὴν τρύπαν αὐτοῦ θές ἢ σκόρτον ἢ ἀπήγανον καὶ φούλι καὶ κάπνισον ἐλαφοκέρατον, κεγίης ὀνομάζεται.

54. *Περὶ ψείρας.*— Κατσικίου χολῆν ἔνωσον μὲ λάδι καὶ ἄλειφε τὴν κεφαλὴν καὶ ψοφοῦν.

55. *Περὶ χλώρας, ἣγουν σαριλίκκιν.*— Εὔρε οὔριον, ἣγουν χάραζα, καὶ πότισόν τον 5 φορὲς ἀπὸ ἓνα βάρους κουκκί χαρουπίου μὲ χλιαρὸν νερὸν νηστικός. Καὶ τάγιζε αὐτὸν λαιμὸν τοῦ προβάτου καὶ δυναμώνει. Τὸ ἴδιον ἐνεργεῖ καὶ τοῦ μαλάθρου τὸ καρύδιον.

56. *Διὰ τὸ γιακκί.*— Στούμπισον μουτρεσένη καὶ βράσον μετὰ τὸ λάδι καὶ ἂν θέλεις βάλον καὶ ὀλίγον τὰ λυώνει διὰ νὰ σπάσει τὸ σπειρὶ ὀγλήγορα.

57. *Ἱατρικὸν διὰ τὴν ψώραν.*— Μαρτεσέν δρ. 5, λινίθι δρ. 5, φαρμάκι δρ. 1/2, καβουρτουτγιου δρ. 5, νισατίρ δρ. 5. Τοῦτα στούμπισον ὅλα σὲ χαβάνη, ποιήσον σκόνην, σφίξον καὶ 2 λεμόνια, βάλε μέσα καὶ λάδι δρ. 30 καὶ ἀνακάτωσον αὐτά. Καὶ ξύζοντας τὸν ψωριάρην ἄλειψον ἀπ' αὐτόν. Μετὰ τρεῖς ἡμέρες ἄς πάγει εἰς τὸ λουτρὸν καὶ καθάρισον καὶ ὑγιαίνει καλά, βέβαιον. Ἄς ἀπέχει ἡμέρας 40 ἀπὸ ἄλμυρά καὶ ἀπὸ γλυκὰ.

Ἄγιοκέρην, ἄνθη τοῦ θείου, θεοδαλολάδι ὠφελεῖ.

Καὶ τὸ χόρτον λεγόμενον χελιδόνιον στουμπίζοντας ἔπαρον τὸ ζωμίν του καὶ ἄλειψε τὸν ψωριάρην δύο-τρεῖς φορές.

58. *Ὅταν κεντήσει τὸν ἄνθρωπον σκορπιὸς ἢ ἄλλον ζῶον φαρμακερόν.*— Στούμπισον τοῦ καλακαθίου τὴν ρίζαν μετὰ κάτουρον καὶ δέσε ἀπάνω εἰς τὴν πληγὴν καὶ ἄλειψον στὸν ἀφεδρῶνα του σαρι κατράν καὶ εὐθὺς κόβει τὸν πόνον του.

59. *Διὰ τὴν κασίδαν ἱατρεία.*— Πίσσαν καὶ ἄλειμμα, ἔλαιον καὶ ἄγιοκέρην ἰδιόμετρα. Ἄνὰ λυσον αὐτὰ καὶ ποιήσον ἀλοιφήν καὶ ἄλειψε τὴν κασίδα δύο-τρεῖς φορές.

Ἄτερον.— Ποιήσον περχαμουῖρο βούτυρον καὶ ἀλσέρην καὶ θές πολλὰς βολές.

60. *Καὶ ἂν εἶναι ποχτζές.*— Καῦσον τὸ ἀγκάθι λεγόμενον κούζκομαζ καὶ τὴν στάχτην ἔνωσον μετὰ βούτυρον καὶ ἄλειψε μετὰ αὐτὴν τὴν κεφαλὴν. Αὐτὸ δόκιμον. Ἄποχην ἀπὸ ἄρμυρά ἡμέρας 40.

61. *Διὰ φάγουσαν, ἥτοι φίστουλαν.*— Εὔρε βάτους τὸν Μάϊον μῆνα, θηλυκοὺς καὶ βγάλε τὰς ρίζας. Βράσε καὶ πότισον τὸν ἄστενήν. Ὅμοίως τὸν ἔχοντα μαλαβράντζα, ἤγουν σκουλαμέντον, πότισον αὐτόν. Καὶ τὰ φύλλα τοῦ βάτου ποιήσον αὐτὰ σκόνην καὶ κούκκισον. Καὶ γιαιτρεύεται.

Τοῦτο τὸ πάθος λέγεται φάγουσα. Τυγχάνει εἰς τὰ χεῖλη καὶ ἀφανίζεται εἰς ὅλην τὴν γλῶσσαν. Ὁ Θεὸς νὰ φυλάξει. Λεῖμόνι δρ. 1 καὶ στάχτη πότισον αὐτόν. Ὅμοίως ζουμί πότισον εἰς τὸν ἔχοντα σκουλαμέντον μετὰ αὐτόν.

Ὁ φίστουλα φυτρῶνει εἰς τῆς θαλάσσου τὶς πέτρες καὶ λυεῖ τας.

Καὶ εἰς κάθε πληγὴς ὠφελεῖ ἢ ἄνωθεν σκόνη τοῦ βάτου νὰ κούκκισεις ἀπάνω καὶ ἱαιτρεύει καλότερα.

62. *Βερὲ ἰτζίν.*— Ἐσὲκ σουτοῦ καὶ κίνα κίνα ἰτζήρε. Οὐτζ κιὰν ἔκμεκ γετίρμε.¹

63. *Εἰς πληγὴν κωθεισαν καὶ ἔχει σημάδι.*— Τὸ κρέας τοῦ γαδάρου θές εἰς τὴν πληγὴν καὶ χάνεται τὸ σημεῖον τῆς πληγῆς.

64. *Εἰς δάγκαμα ὀφιδίου.*— Ὅταν δαγκάσει τινὰ ὄφις, βρέξον τὸν τόπον κάτουρον καὶ πάνω νὰ πατήσεις μολόχια καὶ σαλιάγκους κουπανισμένους.

65. *Ποντικόλαδον.*— Πιάσε μωροπόντικα ὅπου νὰ μὴν ἔχουν τρίχες. Βάλε σὲ γυαλὶ μπουκάλι ὅπου νὰ βαστᾷ στὴν φωτίαν. Βάλε καὶ ἐλαιόλαδον ὅσον νὰ τὸ σκεπάσει. Βάλε ὡ γυαλὶν εἰς τὴν φωτίαν νὰ βράσει καὶ βράζον-

τας όλα λυώνουν. Ὠφελεῖ εἰς πληγὰς νέας καὶ παλαιάς. Τοῦτο ὠφελεῖ εἰς βόλι ὁποῦ δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ κρέας, τοῦτο στάζοντας πρὸς τὸ μολύβι.

66. *Εὐχὴ τῆς πιωνίας.*— Βλέποντας τὸν ἥλιον πότε ἔρχεται εἰς παρθένον, Αὐγούστου 10, καὶ προτοῦ νὰ πᾶς σὲ αὐτὴν μέρες 3 ἴστασο πρῶτ' καὶ λέγε τὴν εὐχὴν ταύτην χαλδαϊκῶς:—

Ἄνας παχουε σουλχαμ λιγχαμ αχβιγετο μουλτιμ σιλ φου ταλ χα λιγαν κάφι ἀχ τρου ἀμὴν παλαφου ἄφατ ἀμὴν.

67. *Ἑρμηνεία τῆς μητρὸς τῶν βοτάνων εἰς τὸ ὄνομα πιωνίας.*— Αὐτὴ ἐστὶν ἡ μήτηρ τῶν βοτανῶν. Ζῆ αὐτὴ εἰς ὄρος ὑψηλόν, εἰς ἐρήμους τόπους, ἀπὸ κάτω εἰς πέτρας. Τὸ φύλλο αὐτῆς νεύει κάτω καὶ τὸ ἄνθος αὐτῆς λευκόν. Ἡ ρίζα αὐτῆς εἶναι ὡς δάκτυλος ἀνθρώπου. Αὐτὴ ὠφελεῖ εἰς πάντα πράγματα, εἰς πάθη καὶ εἰς νόσους τῶν ἀνθρώπων. Ὁ βαστῶν τὴν ρίζαν τῆς ἐκ τῶν θηρίων οὐ φοβηθήσεται, οὔτε μαγεία. Ὁ θυμιάσας τὸν οἶκον του μὲ ρίζαν, μὲ τὰ φύλλα τῆς, οὐκ εἰσέρχεται δαίμων πονηρὸς εἰς αὐτό. Ὁ βαστῶν τὴν ρίζαν αὐτῆς ἢ τὸν σπόρον ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ παντὸς πονηροῦ συναντήματος καὶ πόνων καὶ κακοῦ ὀφθαλμοῦ. Ὁ σπόρος αὐτῆς θέτεις ἑπτὰ φορὲς ἀπὸ τὴν γλῶσσαν αὐξάνει τὴν, τὴν γωνίαν ἀπὸ τῶν γονάτων θέτεις γιαιτρεύει τὴν. Ὁμοίως εἰς τὴν σπλήναν. Εἰς τὸ ἀνώφλιον οὐκ εἰσέρχεται εἰς αὐτὸν πονηρὸς θάνατος. Ὁ βαστάζων αὐτὴν ἀγαπηθήσεται ἀπὸ ἀρχόντων καὶ βασιλέων. Ὁ δαιμονιζόμενος καπνιστεῖ καὶ βαστάζων αὐτὴν εἰς 2 φεγγάρια ἰαθήσεται.

Εἰς πόνον κοιλίας.— Ἦδυοσμόλαδον νὰ τὸ πίνει κανεῖς, ὅταν ἔχει πόνους κοιλίας, μίαν ἢ δύο σταλαματίες μὲ νερὸ χλιαρόν. Εὐθὺς κόβει τὸν πόνον ἡδυοσμόλαδον, νανὲ γιαιγί, καλαμουδίνζας — λάδι ἀγριοβάρσαμο.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. ΙΕ', 1951, Λαογρ. Παράρτημα, ε'-ιδ')

1. Γιὰ τὴ φθίση: δίνετε γάλα γαιδάρας μὲ κίνα. Τρεῖς μέρες νὰ μὴ φάγει ψωμί.

ΕΝΑ «ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΔΙΚΟ» ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΓΙΑΤΡΟΣΟΦΙ

(Τουρκόφωνο έλληνικό)

Χειρόγραφα γιατροσόφια άκόμα κυκλοφοροϋν στην κυπριακήν ύπαιθρο καί κατέχονται κατά παράδοση άπό ώρισμένες οικογένειες. Σε βιβλίο ή δελτία έπιστημονικά έχουν δημοσιευτή τέτοια γιατροσόφια τά έξής: α) Το «Κυπριάνάριον» τοϋ Κ. Βελεφάντη (γ' έκδοση, Λευκωσία, 1913 - ύπάρχουν δυό προηγούμενες έλλαδικές εκδόσεις). β) Το «Ίατροσοφικόν» τοϋ Μητροφάνους, σκευοφύλακα τής Μονής Μαχαιρᾶ, πού τó έχει εκδόσει ó Φιλάρετος, (Λευκωσία, 1924) γ) «Ένα Κυπριακό Γιατροσόφι», πού έχει δημοσιεύσει στο «Δελτίο Έταιρείας Κυπριακών Σπουδών» (τόμ. ΙΕ', 1951, σ.ε') ó Κύπρος Χρυσάνθης. (Δέν άναφέρω έδω περιγραφές γιατροσοφιών ή δημοσιεύσεις τμημάτων τους).

Δέν έχω συναντήσει, μηδὲ ώς πληροφορία, «καραμανλίδικο» γιατροσόφι κυπριακής προελεύσεως (ή πού νά χρησιμοποιείται στην Κύπρο)¹. Το μόνο πού ξέρω νάχη σχέση με τήν Κύπρο (χωρίς νά ξέρω κατά πόσο εύρύτατα κυκλοφόρησε καί άν κυκλοφόρησε έδω στο νησί) καρμανλίδικο βιβλίο είναι μιá Ίστορία τής Μονής Κύκκου με τó έξής ξώφυλλο:

Ή ΑΖΗ΄ Μ ΠΑΤΗΣΣΑ Ή Χ ΜΟΝΑΣΤΗ΄ Ρ, ΚΥ΄ ΚΚΟΝΟΥΝ.
ΧΕΚΜΕΤΛΟΥ~ΒΑΛΙΤΟΥΛΛΑ Ή ΕΙ΄ ΚΟ΄ ΝΑ
ΤΑΣΦΗΡΟΥ~Ν, ΧΑΓΙΡΛΗ΄ ΠΗΝΓΑΡΟΥ Ν~ΧΕΚΜΕΤΝΑΜΕ΄
ΤΑΡΙΧΗ΄ ΠΕΑΝΗΝΤΑ ΄ ΤΗΡ.

Σίμιτ' Ικιντζή τεφά Πασμαγιᾶ Βεριλτεϊ, βέ γαγέτλε έββεληντεν ζιατέ, βελιλήπ, πεάν όλουντοϋν σετζηηλτεϊ, βέ ταχί πάζη ικιτζά όλάν, ιζκατ σεκλέρ ταρακά όλτοϋ.

ΣΑ΄ ΠΠΗΚΑ Α΄ ΄ ΓΚΑΡΑ.
ΜΗΤΡΟΠΟΛΟΤΟΥ~ΣΕΡΑΦΕΙ ΄ Μ.

Ή Ατάλλιαλου ΄ Ρακιπτέμ τεκμίλ όλτοϋ πεαμᾶ τζικτεϊ. Βέ πού Τασφήρι Χεκμετναμέ, Πασμαγιᾶ βεριλτεϊκι, τζοϋμλε Χριστιανλαρά χεταγέ βεριλμεκ οϋζουρέ, Μοναστήρ ταραφηντάν.

Μοναστηρτάν ΄ Ηγούμενος σου όλατζάκ.
ΚΥΠΡΙΖΛΗ, ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΄ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ.

Κίμσεμιμ, τεκαγιούτ έτμεσίγιλεμ.
Βενετικτέ Πασμαγιᾶ Βεριλτεϊ. αωιστ΄.
Τζοϋμλε ΄ Αγιαμλαροϋμ, ΄ Ρέεγι Τεμπήρ, ΄ Ιζμη συσέρ χούκμ έτμελερίγη-
λεμ.

αωιστ΄. ΄ ΕΝΕΤΙ΄ ΗΣΙΝ. 1816
ΠΑΡΑ΄ ΝΙΚΟΛΑ΄ Ωι ΓΛΥΚΕΙ~ΤΩι ΄ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

Αϋτό τó βιβλίο τοϋ Σεραφεϊμ Πισιδείου, μητροπολίτη ΄ Αγκύρας, πού δημοσίευσε πολλά τουρκόφωνα έλληνικά βιβλία, κυκλοφόρησε τυπωμένο στη Βενετία σέ πρώτη έκδοση τó 1782².

Τὸ χειρόγραφο γιατροσόφι πού ἀνακοινώνω δὲν εἶναι ὀλόκληρο «καρμανλίδικο». Παρουσιάζει μιὰ ἄλλη ιδιοτυπία, πού ἐκτίθεται στὴν περιγραφή.

Τὸ χειρόγραφο ἰατροσοφικό, ἰδιοκτησία τῆς κας Ἀναστασίας Κουμπαρίδου, εἶναι τετράδιο χαρτόδετο ἐπὶ κοινοῦ χάρτου, διαστάσεων 0,217Χ0,160 μ., καὶ τὸ χρονολογῶ περίπου κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰώνα· ἡ γραφή μὲ μελάνη καθέτως· καμμιά ἔνδειξη χρονολογίας ἢ ὀνόματος ἀντιγραφέα.

Τὸ ἀρίθμησα ἀπὸ τὸ μέρος μὲ τὸ ἑλληνικὸ περιεχόμενο, γιατί αὐτὸ κατέχει τὸ μεγαλύτερο τμήμα:

Σελίδες 1 καὶ 2 κενές.

Σελίδα 3 κείμενο ἑλληνικόν.

Σελίδες 4, 5 καὶ 6 κενές.

Σελίδες 7, 8, 9, 10, 11, 12 κομμένες κι ἀπόμεινε ἓνα περίπου ἑκατοστὸ ὑπόλειμμα, ὅπου στὴ σελ. 7 τίτλος τούρκικου κειμένου μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτηριστῆρες καὶ στὴ σελ. 11 κάποιοι τόνοι.

Σελίδες 13 καὶ 14 ἑλληνικὸ κείμενο.

Σελίδα 15 τουρκικὸ κείμενο.

Σελίδες 16 ὡς 39 ἑλληνικὸ κείμενο (τὸ πρῶτο μὲ τουρκικὴ ἐπιγραφή καὶ μὲ συνταγὴ τουρκικὴ).

Σελίδα 40 τουρκικὸ κείμενο.

Σελίδα 41 ἢ συνταγὴ τουρκικὸ κείμενο κι οἱ ὁδηγίες ἑλληνικὸ κείμενο.

Σελίδες 42 ὡς 48 ἑλληνικὸ κείμενο.

Σελίδες 49 καὶ 50 τουρκικὸ κείμενο.

Σελίδες 51 ὡς 80 ἑλληνικὸ κείμενο.

Σελίδες 81 ὡς 133 κενές.

Σελίδες 134 ὡς 136 ἑλληνικὸ κείμενο.

Σελίδες 137 ὡς 142 κενές.

Σελίδες 143 ὡς 148 τουρκικὸ κείμενο.

(Φύλλα 20 κομμένα πολὺ κοντὰ στὸ ράψιμο πού παρουσιάζουν ἐνδείξεις πὺς ἦταν γραμμένα) (ἔξω ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση).

Σελίδα 149 ἑλληνικὸ κείμενο.

Σελίδες 150 ὡς 156 τουρκικὸ κείμενο.

Σελίδες 157 ὡς 162 κενές.

Ἀπὸ τὶς σελίδες 134 κ. ἔξ. ἡ ἀνάγνωση τῶν κειμένων ἀκολουθεῖ ἀντίστροφῆ φορά, δηλ. ἀπὸ τὸ 156 ὡς τὴ σελίδα 143.

Τὸ χειρόγραφο περιλαμβάνει περίπου 150 συνταγές γιὰ τὰ συνήθη στὰ ἰατροσοφικὰ νοσήματα π.χ. γιὰ τὸν ὄχτικα καὶ βήχα, γιὰ τὰ καταμήνια, γιὰ ψώρα, γιὰ μαλαφράντζα, γιὰ σκουλαμέντο, γιὰ λοιμικές, γιὰ φαγούρα, γιὰ σκουλήκια, γιὰ πλευρίτην. Οἱ συνταγές συχνὰ διακόπτονται ἀπὸ «ἐρμη-

νεῖες» ἢ «προγνωστικά» ἢ «διαγνωστικά με περιγραφή νόσου». Χαρακτηριστικό, πού δείχνει κι ὅλας ἐπέμβαση ἢ σχέση με εἰδικά ἀσχολούμενο με τὰ φαρμακολογικά, ἀποτελεῖ ἢ ἀναγραφή συνθέσεων ὡς π.χ. τιτούρα ἀμερικάννα, κομπόστα κίνε, τιτούρα ἀρωμάτικα, ἐλίξερ προπιετάρ, βάλαμο σαμαρίτικο, τιτούρα κίνα, τιτούρα καστορίου κλπ.

Τὸ «καραμανλίδικο» τμήμα τοῦ χειρογράφου ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρει καὶ τὸ σχολιάζω ξεχωριστά. Ἡ μετάφραση τῶν τίτλων, πού δηλώνουν τὸ εἶδος τοῦ φαρμάκου καὶ γιὰ ποιά νόσο προορίζεται, ἐγίνε ἀπὸ τὸν Ἐκπαιδευτὴ Βασιλειάδη, πενθερὸ τοῦ θεολόγου Ἐκπαιδευτὴ Ἀνδρέα Μιτσιδίδη, πού γνωρίζει τὰ τουρκικὰ ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια. Αὐτὸς με πληροφόρησε πὺς δὲν ἀποδίδονται πολὺ καλὰ οἱ ἤχοι τῆς τουρκικῆς ἔτσι ὅπως γράφονται. Π.χ. ἤτζουν καὶ ἐτζουν (=γιά). Ἐπίσης με βεβαίωσε πὺς τὰ ὕλικά πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ σύνθεση τῶν διαφόρων φαρμάκων ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν ὄσων πουλούσανε οἱ «ἀχτάρηδες». Τοῦτο τὸ διαπίστωσα καὶ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο.

Καταγράφω τοὺς τίτλους τῶν συνταγῶν με τὴν ἐξήγηση:

1. Σιτμὰ ἐτζουν ματζοῦ = μαντζούνι γιὰ τὴν ἐλονοσία (θέρμη).
2. Τουζλοῦ παλκάμ ἐτζοῦ ματζοῦ = μαντζούνι γιὰ ἀλμυρὰ φλέγματα.
3. Ὀκσουρουκ ἐτζοῦ ματζοῦ τερτηπῆ = συνταγὴ ματζουνιοῦ γιὰ βήχα. (Στὸ τέλος δυὸ γραμμὲς ἑλληνικὸ κείμενο).
4. Τέκραρ ὄκσουρουκ ἐτζοῦ σουρουπ τερτηπῆ = ἄλλη συνταγὴ σιροπιοῦ πρὸς καταπράϋνση βήχα.
5. Πέλ σοβουκλουγοῦ ἐτζοῦ τερτηπ = συνταγὴ γιὰ κρυολόγημα στὸ πλευρό.
6. Γάγιετ ἐγι σερπέτ τερτηπῆ = πολὺ καλὴ συνταγὴ γιὰ σιρόπι.
7. Ἡτρὰρ σοκμιγιέ = διουρητικὸ.
8. Ἡσάλ ἐτζοῦ = διὰ διάρροια.
9. Τέκραρ Ἡσάλ ἐτζοῦ = ἄλλο γιὰ διάρροια.
10. Ὀκσουρουκ παλκάμ τερτηπ = συνταγὴ ἀποχρεμπτικοῦ.
11. Παλκαμοῦ ἐτζοῦ = γιὰ φλέγματα.
12. Τζηγέρ χιραρετῆ ἐτζοῦ = γιὰ βλάβη συκωτιοῦ.
13. Τερλεγιέ ἐτζοῦ = γιὰ νὰ ἰδρώσης.
14. Χάζμε ταὰμ ἐτζοῦ τερτηπ = συνταγὴ γιὰ χώνευση.
15. Μητὶ φισατλεγιέ = ἀέρια τοῦ στομάχου.
16. Πὰς ἀγρυσινὰ = γιὰ κεφαλόπονο.
17. Σητμὰ ἐτζοῦ τερτηπ = συνταγὴ γιὰ ἐλονοσία (θέρμη).
18. Τεκρὰρ μερακβῆτ κασαβῆτ τέφ ἐτμέτητσουν σουρουπ = ἄλλο σιρόπι γιὰ νευρικότητα.
19. Μιταγιά κουβέτ βερεντζιέκ μετζοῦν τερτηπῆ = συνταγὴ γιὰ μαντζούνι πρὸς ἐνδυνάμωση τοῦ στομάχου.

20. Μαγιαῖ σούριτζιουν πουγιουῖ τερτηπή = συνταγή καπνίσματος για αἰμορροΐδες.
 21. Μαγιασοῦρ γελήμιτζιν τερτηπ = συνταγή για φλόγωση αἰμορροΐδων.
 22. Μαγιασοῦριτζιν χάπ τερτηπή = συνταγή χαπιῶν για αἰμορροΐδες.
 23. Σαρηλήκιτζινη σουροῦπ τερτηπή = συνταγή σιροπιουῖ για ἴκτερο.
 24. Σαρηλήκιτζινη ματζιουῖνι τερτηπή = συνταγή ματζιουνιουῖ για ἴκτερο.
 25. Σητμάμιτζιουν σαρηλήκιτζιν σουροῦπ τερτηπή = συνταγή σιροπιῶν για ἐμπύρετον ἴκτερον.
 26. Σιτμάμιτζιν ματζιουῖν τερτηπή = συνταγή μαντζουνιουῖ για πυρετόν.
 27. Φρέκη ἰλεττήμιτζιν χάπ τερτηπή = συνταγή χαπιῶν για ἀφροδίσια.
 28. Φρέκη ἰλλατζίνην μεχλεμή τερτηπή = συνταγή ἀλοιφῆς για ἀφροδίσια.
 29. Φρέκη ἰλλατζίνη χάπ τερτηπή = συνταγή χαπιῶν για ἀφροδίσια.
 30. Φρέκη ἰλλάτζίνη χάπ τερτηπή = συνταγή χαπιῶν για ἀφροδίσια.
 31. Τέφα φρέκη χαπή τερτηπή = ἄλλη συνταγή χαπιῶν για ἀφροδίσια.
Καὶ τὰ παρέμβλητα:
 32. Τεντούρα στομάτηκ τούρτζια μητεβή ρούχ τερτηπή = συνταγή βάμματος στοματικουῖ, τουρκιστι μητεβή ρούχ.
 33. Ἰσάλιτζιν χάπ τερτηπή = συνταγή χαπιῶν για διάρροια.
 34. Πάτι ἀταμαλρή κι ὄτουραακλαρή τοσλαρή μουκιαράπ τερτηπ = ἀνάλογη συνταγή για πρόπτωση πρωκτουῖ.
 35. Κεχρηπάρ χαπουῖ τερτηπή = συνταγή χαπιουῖ κεχριμπαριουῖ.
- Καταγράφω μιὰ συνταγή καὶ δημοσιεύω καὶ φωτοτυπία μιᾶς σελίδας τοῦ καραμανδίλικου μέρους.

ΤΖΗΓΕΡ ΧΙΡΟΡΕΤΙ ΕΤΖΟΥΝ

συναμική	τηρχέμ ³	10
κιλλ' ἔρμενι	τηρχέμ	10
φηρενή σεκκερι	τηρχέμ	12

τὸς ἔτουπ σαπάχ πηρὲρ πουτζουκ τερχέμ γεμελή τέφ ὀλούρ.

(Μετ.: Σκόνη σὲ ὄστιες τὸ βράδου τὸ πρωῖ ἀπὸ ἐνάμισυ δράμι ὅταν φᾶς αὐτὸ φεύγει ἢ ἀσθένεια).

ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΩΛΟΥΣ, ΦΑΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΧΟΛΕΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΥΠΡΙΟΥΣ

Ἡ προσωποποίησις τῶν νόσων εἶναι παγκόσμιον φαινόμενον. Ἄφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος παρεδέχθη τὴν ὑπαρξίν ὑπερφυσικῶν ὄντων, ρυθμιστῶν παντὸς γηίνου γεγονότος, εὐκόλως ἀπέδωσε καὶ τὴν νόσον εἰς τὰ ὄντα αὐτά, προσωποποιῶν συγχρόνως αὐτήν, καθ' ὅτι ἡ τοιαύτη τάσις, ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς δηλ., εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν.

Παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἶναι πανάρχαιον. Οὕτω εἰς τὴν «*Θεογονίαν*» τοῦ Ἡσιόδου (σ. 226) αἱ νόσοι προσωποποιῦνται ὡς «*τέκνα τῆς Ἐριδος*». Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ πανώλης ἐπροσωποποιεῖτο ὡς γρηῃά (Ν. Πολιτ. Λαογρ. Συμμ., τ. Γ', σελ. 85). Εἰς ἐπωδὴν τινα τῆς Μήλου προσωποποιεῖται ὡς *Γαστέρα* ὁ κωλικὸς τῶν ἐντέρων (Ν. Πολιτ., Λαογρ. Συμμ. τ. Γ, σελ. 81). Εἰς κυπριακὴν ἐπωδὴν δημοσιευθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν, προσωποποιεῖται ὡς *Ὀχταρας* ὁ ἵκτερος (Κ. Χρυσ. «Κυπρ. Γράμματα» τ', Ζ', 1942).

Κυρίως, ὅμως, ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν προσωποποιῦνται αἱ τρεῖς ἐπιδημικαὶ νόσοι Εὐλογία, Πανώλης καὶ Χολέρα, τριάς ὑπενθυμίζουσα κατὰ τινὰς τὰς τρεῖς Μοίρας τῆς ἀρχαιότητος. Ἐκ τούτων ἡ Πανώλης, κατὰ τινὰ παράδοσιν, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γ.Α. Μέγα («*Λαογρ.*», τ. Ζ', σελ. 488), θεωρεῖται ὡς ἡ πρωταρχικὴ αἰτία τῶν νόσων.

Ἡ πανώλης κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, προσωποποιεῖται ὡς ἐξῆς: α) ὡς γρηῃά συνοδευομένη ὑπὸ τῶν δύο ἀδελφῶν τῆς, τῆς Χολέρας καὶ τῆς Εὐλογίας. β) ὡς γρηῃά μελανοχίτων, ἥτις διὰ τῆς πνοῆς τῆς δηλητηριάζει τὰ πάντα. γ) ὡς τυφλὴ γυνὴ παραπαίουσα. Καὶ δ) ὡς μικρόσωμος νᾶνος. Κατὰ τοὺς λοιποὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, ὅπου ἡ πανώλης εἶναι ὁμοίως ἡ κυριώτερα προσωποποιημένη νόσος, ἡ νόσος αὐτὴ προσωποποιεῖται ὡς ἐξῆς: α) ὡς παρθένα (Σλαῦοι), β) ὡς ὠραῖος νέος (Σουηδοί), γ) ὡς γρηῃά κάτωχρος, κρατοῦσα δίκρανον ἢ σάρωθρον (Νορβηγοί), δ) ὡς ἀνήρ (Γερμανοὶ) καὶ ε) ὡς τυφλὴ γυνὴ (Ἄλβανοί).

Ὅμοίως καὶ παρὰ τῷ κυπριακῷ λαῷ ἡ πανώλης εἶναι ἡ συχνότερον προσωποποιημένη νόσος. Κατὰ τινὰ παράδοσιν τῆς Τηλλυρίας αὐτὴ προσωποποιεῖται ὡς γρηῃά συνοδευομένη ὑπὸ ἑτέρας ὁμηλικοῦ, τῆς «*Φάουσας*». Ἐμφανίζονται εἰς ἓνα χωρικόν, ὅστις τὰς φιλοξενεῖ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ (*μικροβιοφόρος*). Διὰ τὴν φιλοξενίαν αὐτὴν οὗτος καὶ ἡ οἰκογένειά του ἀπαλλάσσονται ἐκ τῆς νόσου. Μὲ ἓν τῶν τέκνων τοῦ χωρικοῦ αἱ δύο νόσοι ἐπεσκέφθησαν τὰς διαφόρους οἰκίας τοῦ χωρίου. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας (*χρόνος ἐπαώσεως τῆς νόσου*), ἐνεφανίσθη εἰς τὸ χωρίον θανατηφόρος ἐπιδημία. Τέλος τὰς νόσους αὐτὰς ἐξεδίωξαν ὁ Ἄγ. Θεόδωρος, ἡ Ἄγ. Ἐλένη καὶ ἡ Ἄγ. Μαρίνα. Μὲ τὸν ὄρον «*φάουσα*» ὁ κυπριακὸς λαὸς δηλώνει τὴν φαγέδαιναν καὶ τὰ καρκινωματῶδη ἔλκη, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ λοιπὸν ἑλληνικὸς λαός. Εἰς τὴν περίπτωσιν, ὅμως, αὐτὴν φαίνεται ὅτι δηλώνεται ἡ *βουβωνικὴ*

πανώλης. Ἐκ τῆς παραδόσεως αὐτῆς ἐξάγονται τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α) ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ σχετικῶς μὲ τοὺς μικροβιοφόρους, χρόνον ἐπώσεως καὶ ἀδενικὴ μορφή τῆς νόσου. β) προσωποποιήσις τῆς «φάουσας» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀδενικῆς πανώλους, πρᾶγμα μὴ ἀπαντῶμενον εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Ἐτέρα παράδοσις ἀπὸ τὸ Πάνω Δίκωμον προσωποποιεῖ τὴν Χολέραν, καὶ πιθανὸν τὴν Πανώλην, ὡς δύο γυναῖκας, αἵτινες πλένουν τὰ ρούχα μέσα εἰς τὸν βόρβορον. Ἐξ αὐτῶν ἡ μία εἶναι γρηᾰ μὲ προεξέχοντας μεγάλους ὀδόντας. Εἷς βοσκὸς τὰς ἀντελήφθη καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὴν οἰκίαν του ὡς ναρκωμένος (*μικροβιοφορεὺς*), κατεκλίθη. Μετ' ὀλίγον αὐταὶ ἤλθον πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν διέταξαν νὰ τὰς συνοδεύσῃ εἰς τὰς διαφόρους οἰκίας τοῦ χωρίου ἀπαγγέλλων ἅμα τῇ κρούσει τῶν θυρῶν καὶ τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν ἐνοίκων. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιουσίας των, ὅμως, ὁ βοσκὸς παρήκουσε καὶ δι' αὐτὸ ἐκτυπήθη εἰς τὰς παρεῖας ὑπὸ τῆς μιᾶς τῶν νόσων. Ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ κτύπου ἦτο ἡ *μόνιμος παράλυσις τοῦ προσωπικοῦ νεύρου*. Τὴν ἐπομένην ὁ κόσμος ἀπέθνησκε, μέχρις ὅτου ἡ Παναγία, ὁ Ἅγ. Νικόλαος καὶ ὁ Ἅγ. Ζαχαρίας ἐσκοτώσαν τὰς δύο νόσους. Ἐκ τῆς παραδόσεως αὐτῆς ἐξάγονται τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α) ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ διὰ τὸν μικροβιοφορέα τῆς νόσου καὶ τὸν τρόπον μεταδόσεως τῆς χολέρας (*μολυσμένον ὕδωρ*), β) σημείωσις σπανίας ἐπιπλοκῆς τῆς χολέρας, τῆς παραλύσεως δηλ. τοῦ προσωπικοῦ νεύρου.

(Ἀνακοίνωσις, Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. Ζ', 1943, 127-128)

Η ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΕΥΛΟΓΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΥΠΡΙΟΥΣ

Ἡ εὐλογία (vargiola) εἶναι μιὰ ἐπιδημικὴ νόσος, ποὺ μάστιζε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὰ πολὺ ἀρχαῖα χρόνια. Ὁ Sir M. A. Ruffer στὸ βιβλίον του "Studies in the Palaeopathology of Egypt" ἀναφέρει πὼς βρῆκε ἵχνη εὐλογιάς σὲ μιὰ μούμια τῆς εἰκοστῆς δυναστείας. Ὁμοίως πολλοὶ ἐρευνητὲς διαβλέπουν περιγραφή τῆς εὐλογιάς σὲ μερικὰ χωρία τοῦ αἰγυπτιακοῦ πάπυρου τοῦ Ebers. Ἄλλοι πάλι, σὰν τὸν Auché, τὴν Παναγιωτάτου κλπ., θεωροῦν τὸν λοιμὸ τοῦ Θουκυδίδη ὡς ἐπιδημία εὐλογιάς. Τέλος ὁ Moore σὲ σχετικῆ του πραγματεία παραδέχεται πὼς ἐπιδημία εὐλογιάς ἀποδεκάτισε τὸν στρατὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Κυρίως ὅμως σαφὴ περιγραφή τῆς εὐλογιάς ἔκαμε ὁ Ἀαρῶν (Ζ' αἰων. μ.Χ.) καὶ πλήρη διαχωρισμὸς τῆς ἀπὸ τὴν ἰλαρὰ ὁ ἱατρὸς Ραζῆ (Θ' αἰων. μ.Χ.) ὀνομάζοντάς τη χάσπε! Ἀπὸ τὰ χρόνια πιά αὐτὰ οἱ ἐπιδημίες εὐλογιάς ἦταν συχνὲς στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη. Ἡ συχνότητα αὐτὴ μὲ τὰ θανατηφόρα καὶ ἄλλα δυσάρεστα ἀποτελέσματα τῆς νόσου ὀδήγησε τὸν ἑλληνικὸ λαὸ στὸ νὰ τὴν προσωποποιήσει. Ἡ προσωποποίηση αὐτὴ ὀφείλεται στὴν παγκόσμια ἀνθρωπομορφικὴ τάση τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν πίστη του πρὸς τὴν δαιμονικὴ προέλευση τῶν νόσων.

Στὴν Κύπρο βρήκαμε μόνο μιὰ παράδοση, ὅπου προσωποποιεῖται ἡ εὐλογία, προερχόμενη ἀπὸ τὸ χωριὸ Τριμίκλινη τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ². Ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι ἡ ἑξῆς: «Ἐνας λινοβάμβακος ὀνόματι Χαράλαμπος Χριστοφῆ πρὸ 120 ἐτῶν διηγεῖτο εἰς τοὺς συγχωρίους του, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἐπιδημίας τῆς εὐλογιάς, συνήντησε μίαν ἀγριογυναῖκα, φοροῦσαν λερωμένην πουκαμίαν καὶ κρατοῦσαν εἰς τὰ χέρια της, ποὺ εἶχαν μεγάλα καὶ ἀκάθαρτα νύχια, ἓνα μεγάλο κουβάρι νῆμα. Εἰς ἐρώτησίν του ποῖα εἶναι καὶ τί ζητᾷ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἐκείνη ἀπήντησεν, ὅτι εἶναι πτωχὴ ζητιάνη καὶ γυρίζει τὰ χωριά, καὶ ἄλλοι τὴν δέχονται καὶ ἄλλοι τὴν διώκουν μὲ ἄγριον ζυλοκόπημα. Ὁ Χαράλαμπος τὴν ἠρώτησεν ἂν ἐπῆγε καὶ εἰς τὸ χωριὸ του (Τριμίκλινη). Ἐκείνη ἀπήντησεν ὅτι μία γυναῖκα καὶ ἓνας ἄνθρωπος δὲν τῆς ἐπιτρέπουν νὰ εἰσέλθῃ στὸ χωριὸ καὶ ὅτι τὴν ἐκτύπησαν σκληρὰ. Ὁ Χαράλαμπος τῆς λέγει «δὲν ἔχει τέτοια πλάσματα στὸ χωριὸ μου, νὰ ἀρνηθοῦν φιλοξενίαν εἰς μίαν πτωχὴν ζητιάνην. Ἔλα νὰ πᾶμε μαζὶ καὶ μὴ φοβᾶσαι». Ἐξεκίνησαν καὶ οἱ δυὸ ἀπὸ τὴν ῥεμματιάν καὶ ἀνήρχοντο τὸν ἀνήφορον πρὸς τὸ χωριὸ. Εἰς τὴν πρώτην καμπὴν τοῦ δρόμου αἴφνης ἡ ζητιάνη σταμάτησε. «Νάτους ἔρχονται πάλιν!» ἐφώναξε. «Πόσπαμε!». Ὁ Χαράλαμπος γυρίζει δεξιὰ, ἀριστερὰ, ἀλλὰ δὲν βλέπει κανένα. Ἡ ζητιάνη ἐξακολουθεῖ νὰ φωνάζῃ «γλύτωσμε! γλύτωσμε! ἐσκοτώσαμε». Ὁ Χαράλαμπος ἤκουε τὰ κτυπήματα, ἀλλὰ δὲν ἔβλεπε κανένα. Ἡ ζητιάνη ἀλλόφρων ἔτρεχε εἰς τὴν ἀντίθετον διεύθυνσιν καὶ ἐπὶ μακρῶ ἤκούοντο τὰ βογγητὰ της. Σκεπτικὸς καὶ φοβισμένος ὁ Χαράλαμπος ἐπέστρεψεν εἰς τὸ χωριὸ καὶ ἀνήγγειλε τὸ συμβεβηκὸς εἰς τὸν ἱερέα τοῦ χωριοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξήγησε τὸ θαῦμα, ὅτι ἡ ζητιάνη ἦτο ἡ εὐλογία καὶ ἡ γυναῖκα καὶ ὁ ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐζυλοκοποῦσαν ἦσαν ἡ Πανα-

γία και ὁ Ἅγ. Χαράλαμπος. Ἡ εὐλογία, ἐνῶ εἰς ἄλλα χωριά ἔκαμε θραύσιν, εἰς τὴν Τριμίκλινην οὐδεὶς προσεβλήθη. Ἀπὸ τότε ὁ Χαράλαμπος ἔγινε ἀληθῆς χριστιανὸς καὶ τὸ ἴδιον ἔτος μετέβη εἰς τοὺς Ἅγ. Τόπους πρὸς προσκύνησιν».

Στὴν παράδοση αὐτὴ ἡ εὐλογία προσωποποιεῖται ὡς μιὰ ἀγριογυναῖκα, ποὺ φορεῖ λερωμένη πουκαμίσα καὶ κρατᾶ στὰ χέρια της, ποὺ ἔχουν μεγάλα καὶ ἀκάθαρτα νύχια, ἓνα κουβάρι νῆμα. Ἡ προσωποποίηση αὐτὴ μοιάζει πολὺ μὲ προσωποποιήσεις ἰδίως τῆς πανώλους, μὲ τὴν ὁποία συχνὰ συγχύζεται κατὰ τὸν Ν. Πολίτη. Ὡστόσο ἡ προσωποποίηση αὐτὴ προσθέτει ἕνα νέο στοιχεῖο στὶς νεοελληνικὲς προσωποποιήσεις τῆς νόσου αὐτῆς, γιατί στὴν Ἑλλάδα μόνο ὡς ἐξῆς προσωποποιεῖται ἡ εὐλογία: α) ὡς γυναῖκα τρομερὴ γιὰ τὰ παιδιὰ (Fauriel). β) ὡς μαυροφόρα γυναῖκα, ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὶς δυὸ ἄλλες ἐπιδημικὲς νόσους χολέρα καὶ πανώλη (Ν. Πολίτης). γ) ὡς γυναῖκα ἀσπροφόρα, ποὺ τὴν συνοδεύει ἡ χολέρα (Ν. Πολίτης)³. δ) ὡς γυναῖκα, ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὄστρακιὰ (ἀστράκα) καὶ τὸν κεχρίτη (κεχρίτις), δυὸ ἄλλες ἐξανθηματικὲς νόσους (Μέγας). Τέλος στὴν παράδοση αὐτὴ φέρονται ὡς ἅγιοι προστάτες κατὰ τῆς νόσου ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγ. Χαράλαμπος ποὺ εἶναι εἰδικὸς προστάτης κατὰ τῆς πανώλους καὶ στὴν Κύπρο ὡς προστάτης γενικῶς ἐναντίον κάθε ἐπιδημικῆς νόσου. Κατὰ τῆς εὐλογίας νεοελληνικοὶ προστάτες ἅγιοι θεωροῦνται ἡ Ἅγ. Βαρβάρα καὶ ἡ Ἅγ. Μαύρα.

Ὁ λαὸς γιὰ νὰ προφυλαχτεῖ ἀπὸ τὴ νόσο αὐτὴ χρησιμοποίησε ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα πάλι χρόνια τὸν εὐλογιασμὸ (variolisation). Ἀπὸ τὸν ΣΤ΄ π.Χ. αἰων. βρίσκουμε στὴν Κίνα, ποὺ θεωρεῖται ὡς ἡ πατρίδα τῆς εὐλογίας (κιν. Tchou hoa) τὴν προφυλακτικὴ αὐτὴ μέθοδο. Καὶ στὴν Ἑλλάδα εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἡ μέθοδος αὐτὴ, κυρίως στὴν Θεσσαλία καὶ Μακεδονία (γιὰ μερικὸς καὶ στὴν Πελοπόννησο καὶ Θράκη), καὶ ἀπὸ ἐδῶ μεταφυτεύθηκε στὴ λοιπὴ Εὐρώπη, κατόπιν μάλιστα ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐργασίες τῶν δυὸ ἐλλήνων ἱατρῶν Πυλαρινοῦ καὶ Τιμόνη (ΙΗ΄ αἰων μ.Χ.)⁴. Οἱ πιὸ συνηθισμένες μέθοδοι εὐλογιασμοῦ εἶναι οἱ ἐξῆς: α) ἡ περιβολὴ ἐσωρούχων, ποὺ μολύνθησαν ἀπὸ πύο ἀτόμου μὲ ἐλαφρὰ μορφή εὐλογίας (Κίνα). β) ἡ εἰσαγωγὴ στὴ μύτη ἐφελκίδας ξηρᾶς, παρμένης ἀπὸ φλύχταινα ἀτόμου μὲ ἐλαφρὰ μορφή εὐλογίας (Κίνα). γ) ἡ ἐντριβὴ ξηρᾶς ἐφελκίδας ἀπὸ φλύχταινα σὲ ἐντομὲς καμωμένες στὸν βραχίονα (Ἰνδίες). δ) ἡ ἔκχυση ζεστοῦ πύου, παρμένου ἀπὸ φλύχταινα ἀτόμου μὲ ἐλαφρὰ μορφή εὐλογίας, σὲ κεντίσματα καμωμένα μὲ βελόνι στὸ μέτωπο, πώγωνα, μάγουλα, χέρι καὶ πόδι (Ἑλλάδα) ε) ἔκχυση πύου παρμένου ἀπὸ φλύχταινα, σὲ κέντισμα καμωμένο μὲ βελόνι στὸν βραχίονα καὶ κατόπιν ἐπικάλυψη τοῦ μέρους μὲ κούφιο τσοῦφλι καρυδιοῦ⁵ (Ἑλλάδα) κλπ.

Μέθοδος εὐλογιασμοῦ ὑπῆρχε καὶ στὴν Κύπρο, προτοῦ ἐφαρμοστεῖ ὁ δαμαλισμὸς (vaccination). Τὴν μέθοδο αὐτὴ μᾶς τὴν ἀνάφερε ὁ πανοσιολογίατος Ἐξάρχος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου Ἱερώνυμος. Κατὰ τὴ μέθοδο αὐτὴ ἔπαιρναν τὸ παιδί καὶ τὸ κυλοῦσαν μέσα στὸ σεντόνι ἀρρώστου ἀπὸ ἐλαφρὰ μορφή εὐλογίας, ὅπου ὑπῆρχαν ἀποπεσμένες ξηρὲς ἐφελκίδες. Ἔτσι τὸ παιδί ἔπαιρνε μιὰ ἐλαφρὰ μορφή εὐλογίας, ἂν καὶ δὲν ἀποκλειόταν καὶ μιὰ βαριά, θανατηφόρα μορφή. Ἡ κυπριακὴ αὐτὴ μέθοδος εὐλογιασμοῦ μοιάζει μὲ τὴν πρώτη πιὸ πάνω σημειωμένη μέθοδο τῆς Κίνας. Ἄν

ὑπῆρχε στὴν Κύπρο καὶ ἄλλη μέθοδος εὐλογιασμοῦ, προσόμοια τοῦλάχιστο μὲ τὴν ἑλληνική, δὲν ἔχουμε ὡς τώρα, ἀπ' ὅ,τι γνωρίζω, καμμιά πληροφορία.

(Κυπριακὰ Γράμματα, ἔτος Θ', ἀρ. 111-112, Σεπτ.-Ὀκτ. 1944, 137-138 καὶ Ἱατρικὸν Περιοδικὸν Κύπρου, τ. ΙΒ', ἀρ. 3, Μάϊος-Ἰουνίος 1962, 90-91).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Γ. Δεστούνη, Οἱ πραγματικοὶ εἰσηγηταὶ τοῦ ἐμβολιασμοῦ, Πυλαρινὸς καὶ Τιμόνης, 1929.
'Αρ. Κούζη, Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς, 1929.
Ang. Panayotatou, L'Hygiène chez les anciens grecs, 1923
Ν. Πολίτη, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τομ. Α' (1920) καὶ τομ. Γ' .
Γ. Πουρναροπούλου, Ὁ Δαμαλισμὸς ἑλληνικῆ ἐφεύρεσις: «Ἱατρικὴ Ἐφημερίς» 1928, κλπ.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- 1) Χάσπε ἢ χασπὲ=ἀραβ. εὐλογία. Ἡ ὀνομασία τῆς νόσου «εὐλογία» ἀπαντᾷ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἀπὸ τὸν Ζ' μ.Χ. αἰών. σὲ μιὰ διήγησι θραυμάτων τοῦ Ἁγ. Ἀρτεμίου (Ν. Πολίτ. Λαογρ. Σύμμ., τομ. Α', σελ. 70).
- 2) Τὴν παράδοσι αὐτὴ τὴν ἔγραψε ὁ δάσκαλος Μ. Χαραλαμπίδης καὶ μᾶς τὴν παρεχώρησε εὐγενῶς ὁ δάσκαλος Χαρ. Παπαδόπουλος.
- 3) Ν. Πολίτ. Λαογρ. Συμμ., τόμ. Γ', σελ. 89.
- 4) Ὁ τίτλος τῆς σχετικῆς πραγματείας τοῦ Πυλαρινοῦ εἶναι ὁ ἑξῆς: "*Nova et iuta methodus variolam excitandi per transplantationem nuper inventa et in usum tracta, qua rite per acta immunitia in posterum praeservantur ab huius modi contagio corpora*" Βενετία 1715.
- 5) Κούφιο τσοῦφλι ὡς προφυλακτικὸ ἐπικάλυμμα στὴ θέση ποῦ ἔγινε ὁ δαμαλισμὸς χρησιμοποιεῖται ἀκόμα καὶ σήμερα στὴν Κύπρο.

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

(ὅπου εὐχὲς διὰ νόσους)

Εἶναι γνωστὸ πὺς ἀντιγραφεῖς μοναχοὶ παίρνανε ἓνα ποσὸν γιὰ ἀντίγραφα ἐπὶ παραγγελίᾳ. Ἐκ τῶν ἑνῶν χειρόγραφο καταφαίνεται πὺς ἐδῶ στὴν Κύπρῳ ὑπῆρχαν καὶ λαϊκοὶ ἀντιγραφεῖς ἐπὶ πληρωμῇ, ἴσως ἐπαγγελματίες.

Τὸ χειρόγραφο αὐτό, ποῦ εἶναι εὐχολόγιον γιὰ ἐξορκισμό νόσων κλπ. ἀποτελεῖται ἀπὸ 21 φύλλα, εἶναι σταχωμένο μὲ τὸ συνηθισμένο χοιρόδεμα, ἰδιοκτησία Ἁ. Παναρέτου. Εἶναι ἀνορθόγραφο, ἀλλὰ καθαρογραμμένο (στὴ δημοσίευσή μας διορθώσαμε μόνον τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη). Ἀντιγραφέας εἶναι ὁ Παρασκευᾶς Παπᾶ Ἀνδρέα ἀπὸ τὴ Δερύνεια. Ἔτος ἀντιγραφῆς τὸ 1785.

Ἡ ἐνθύμηση τοῦ χειρογράφου, ποῦ περικλείεται σὲ πλαίσιο, εἶναι ἡ παρακάτω:

«Εὐχολόγιον σὺν Θεῷ ἀγίῳ καλούμενον, τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὑπὸ ἐμοῦ Παρασκευᾶ καὶ υἱοῦ τοῦ παπᾶ Ἀνδρέα ἀπὸ χωρίον τῆς Ἀμμοχούστου Δερύνεια διὰ δαπάνης τοῦ αἰδεσιμωτάτου παπᾶ κὺρ Κωνσταντίνου ἀπὸ χωρίον Καλοπίδα τῆς Μεσαορίας. Ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ 1785 ἀσπε· ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ τῆς Χριστοῦ ἐνανθρωπίσεως».

Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τελειώνει μὲ ἓνα ἀρκετὰ πρωτότυπο σημεῖωμα τοῦ ἀντιγραφέα, ποῦ δὲν τὸ συναντοῦμε συχνά. Τὸ σημεῖωμα αὐτό, ποῦ δὲν περικλείεται σὲ πλαίσιον ὅπως ἡ ἐνθύμηση, εἶναι τὸ παρακάτω:

«Τῷ σεβασμίῳ καὶ αἰδεσίμῳ Κυρίῳ Κωνσταντίνῳ ὁ τῶν ἱερέων ἀξίος, ἱερός τε καὶ συλλειτουργὸς αὐτῶν.

Τῆς αἰδεσιμότης σου ταπεινὸς δοῦλος Παρασκευᾶς τὸ ἐπίκλην ἔγραψα τὸ παρὸν Εὐχολόγιον ὃν σὺ ἐπόθησας, τὸ ὁποῖον ἐχρειάσθης πρὸς ὠφέλειαν ψυχικῶν τε καὶ σωματικῶν τῶν ἀσθενῶν ἢ ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, τὴν ὁποίαν ψυχικὴν ὠφέλειαν ἐπιποθῶ καὶ ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος δοῦλος τῆς σῆς ἀγιότητος, καὶ ἀναγινώσκοντας αὐτὰς εὐχον καὶ ὑπὲρ τῆς ἀμαρτωλῆς μου ψυχῆς ὅπως τῇ τῶν σῶν εὐχῶν βοηθείᾳ καὶ διὰ πρεσβειῶν τῆς ἀγίας, ἐνδόξου καὶ παρθένου Μαρίας τύχωμεν καὶ ἡμεῖς τῆς οὐρανόου μακαριότητος. Ταῦτα μὲν καὶ ὑγίαινε ἐν Κυρίῳ. Κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἐπτακοσιοστὸν ὀγδοηκοστὸν πέμπτου ἔτους τῆς μετὰ σαρκὸς τοῦ Λόγου ἐπιδημίας».

Ἡ μελέτη τοῦ χειρογράφου θὰ γίνῃ ἀργότερα. Μὲ τὴ δημοσίευσή μας αὐτὴ τονίζομε τὴν ἀναφορὰ στὴν ἐνθύμηση ἀντιγραφῆς χειρογράφου ἀπὸ λαϊκῶν ἐπὶ πληρωμῇ.

(Κυπριακαὶ Σπουδαί, τ. ΚΕ', 1961, 147)

THE MAGIC NUMBERS THREE, SEVEN AND SEVENTY-TWO IN CYPRIOTE FOLK-MEDICINE

The use of magic numbers originated in the astronomical and religious conceptions of the Babylonians, Egyptians and Jews. For example, from the astronomical phenomenon of the seven-day phases of the moon there arose the sacredness of the number seven.¹ From the division of the Babylonian year of 360 days into 72 weeks (each week consisted of 5 days), there came the sacredness of the number seventy-two.²

In Cyprus the numbers *three*, *seven* and *seventy-two* are used as sacred. Some of these numbers not only have a magic or sacred meaning, but have also acquired the extensive meaning of an adjective, by turning the positive, when put before it, into the superlative degree.

The number three:— The sacredness of the number three, as far as the Cypriots and the Neohellenes are concerned, emanates from the Christian doctrine of the Holy Trinity.³

Today, in the folk-medicine of Cyprus, the number three is used in the following meanings:— (a) as an arithmetical way of extending the meaning of an adjective, of comparison, b) is a way of naming by comparison and (c) as a sacred number including a certain mysticism or symbolic power.

As extending the meaning of adjectives, it is to be found in the various incantations. In an incantation curing jaundice, the "*Octaras*" (=icterus)⁴ is addressed to the Virgin Mary in these words: "*Eccora and disseccora and trisseccora...*" ("*Eccora*" being a corruption of the word "*octaras*" =icterus). In another incantation curing the bite of a scorpion, it is stated: "*I have been bitten by the diolos, the triolos...*" (The word "*Triolos*" is also met in the Cypriots' curses with the meaning of three times devil). In an incantation expelling the ants, it is written: "*limboure, trilimboure...*" (The word "*limbourros*" is the Cypriot name of an ant. In Cyprus, there are incantations expelling not only diseases, but also animals or insects which are harmful to man). In an incantation curing erysipelas, besides the other adjectives of this disease, there is also the *trisproma*, which means three times "*pyroma*" (=erysipelas), i.e., very serious form of the disease.

We find the number three as sacred and in many magical incantations. In an incantations curing infantile debility, it is stated: "*Jesus Christ set off for hunting and came across three small birds...*". In another incantation curing malaria and splenomegaly, the following is stated:

"...At the doorstep of the enemy,
three trees grow and thrive..."

In an incantation curing sunstroke, headache and infantile debility, it is stated: "*At the opposite bank of the river, there are sitting three small birds. They neither eat nor drink nor swallow. You should go to the Olives Mountain,*

where you will find three sticks of 'stiradjia' (=a kind of tree).” In two incantations curing callosities and corns, it is stated: “...*May the callosities and corns be cut just as I cut the three leaves of oleander*”.

The magic number three is also used in Cyprus outside the incantations. In a method of curing erysipelas, they take a red cloth and some hemp with which they make *three crosses*, which are placed on the patient's face, while reading a prayer. In the case of a man's impotence, the patient passes *three times* under his mother's open legs saying at the same time: “*May I get out just as I got in, and may I be free from binding.*” In a treatment of icterus by means of the mandrake, they take *three twigs* from this plant, and they soak them into commandaria (=a kind of Cyprus wine) while reading a special prayer. From this liquid, the patient drinks every morning *three mouthfuls*. Similarly, in another treatment of icterus caused by fear, the pinch with a needle the frenulum linguæ so that *three drops* of blood may come out. For a patient to be cured from fear (fear is considered by the Cypriots as a cause for icterus), he has to jump *three times* over coal, and spit *three times* on a piece of alum. After that, he places this alum for *three nights* under the cushion. In the morning followign the third night, he throws away the piece of alum after spitting at it *three times*. For the treatment of children's streptococciasis, they take *three branches* from the plant “*pernari*” which, after reading a special prayer, they burn to ashes. These ashes are spread over the affected regions of the skin. In the treatment of epilepsy, they nail near the head of the patient a black-handed knife, *three-nailed* (=the hand is fastened to the blade with *three nails*). After that, they dig in the ground and find *three pieces* of coal which they dissolve in water. After the patient has drunk from this water, his mother steps over him *three times* saying: “*I gave birth to you only once; may you suffer from the disease only once.*” A Cypriote “*Iatrosophi*”⁵ in manuscript (iatrosophi=a medical work of Greek folk-medicine) advises for the treatment of conjugal impotence that one should take *three hairs* from the armpit of the husband and *three hairs* from that of the wife and after santifying them with a special prayer one should hang them from the neck of the patients. The same manuscript prescribes for the treatment of malaria that one should write certain magic letters on *three places* of a loaf of bread and after dividing the loaf into *three pieces* the patient should eat one piece in the morning, one at noon and the thrid in the evening.

But the magic number three is also met in other habits of the Cypriots which are closely or loosely connected with medicine. For instance, to be cured, the sick man or animal goes *three times* round the church of the curing saint. Most of the therapeutic incantations are read or sung *three times*. The apthae are cured if a flint stone is struck with a piece of iron so that *three sparks* are produced. In the case of a seriously ill child, they make the “*zygisman*” of the child, i.e., they weigh in a weighing appliance luke-warm water equal to the weight of the receptacle. With this water the child is bathed by *three virgin girls* and, within three days *the child is either cured or dies*. Saint John the “*Lampadistis*” cures malaria if the patient sleeps in his church for *three days*. The woman in childbed must be guarded by a member

of the family for *three days*, failing which, she is liable to be attacked by demonic beings etc.

As a way of naming a disease by comparison, which has some relation to the number three, is the following: The tuberculous fistules and osteomyelitis are called by the people "*trigoglos*" (=something which has *three knots*). This name taken from the plant "*trigoglos*" or "*trigougoulos*" (=mandrake?) which cures the disease.

The number seven: The sacredness of the number seven came, according to I. Kalitsounakis,⁶ from the seven-day phases of the moon. The sacredness and symbolic power of the number seven was extended and strengthened by the Pythagorians. Yet the Babylonians were the oldest worshippers of the number seven. For unknown reasons the Babylonians thought of seven planets, seven pairs of stars, seven celestial zones, seven metals, seven colours, etc.⁷ From the Babylonians, the sacredness of the number seven passed to the Jews and the Persians. (In Persia, for instance, races were seven, etc.). In the case of the Cypriots, and the Neohellenes in general, the number seven acquired a sacred and symbolic meaning from the Hellenic tradition (seven-day phases of the moon) on the one hand, and its use in Christendom on the other hand.

In Cypriote folk-medicine, the number seven is used in an incantation for curing "sphalagin"⁸ (=anthrax), "... the *seven-ways* cursed..."

In an incantation for curing evil eye, the Virgin Mary is said to have got up in the morning and washed and bathed herself, sat herself down and, before the sun had risen, "she drew *seven threads* and filled *seven spinning wheels*..." In an incantation for curing children's debility, Christ is described as advising the birds to take dry grass, without talking, from *seven dung heaps*, belonging to a couple married only once, and to bathe the sick child while singing a special exhortation. In an incantation curing "staphylitis" (=personification of tonsillitis), it is stated that the disease has *seven brothers*.

Number seven as sacred and symbolic is also found, in therapeutic prescriptions or customs which are closely connected with folk-medicine. For instance, sea water, according to Cypriots, protects from various diseases, and particularly from those due to sorcery, if, in the morning of the first of May, you wet your face with water obtained from *seven successive waves*. For a man's or animal's wound containing worms, the magician reads a special prayer *seven times* for a man and six times for an animal. To cause sexual impotence *seven knots* are tied with a linen thread while reciting *seven times* a special curse. In order that one may be cured by the Virgin Mary the "Trachonitissa", one must go silently to the church once a week and for *seven weeks* in succession. A child born in the *seventh month* of its conception may live, whilst that born in the eighth month does not live. When a woman does not give birth successively to a male and female child, then she will give birth to six children of the same sex (total *seven children*), and, after that the sex will change.

The number seventy-two: The original use of the number seventy-two by the Neohellenes is, according to G. Spyridakis,⁹ the exhortation of all the seventy-two generations, i.e., of all men. As indicative of a mass of people, this number is mentioned by Kalitsounakis¹⁰. Today, however, the Cypriots use more often the number twelve for this purpose. So, in incantation curing erysipelas, all the twelve generations of erysipelas are exhorted. In an incantation published in "Kypriaka Grammata", the seventy-two and a half generations of erysipelas are addressed.¹¹

Today the number seventy-two is only used in incantation curing erysipelas. In such incantations, a binding of all the seventy-two or seventy-two and a half veins is made. This addition of the half is also found in other numbers, such as nine, twelve, etc., and its object is to state precision with conviction as is pointed out by Lübeck,¹² Pradel¹³ and others. As against the infrequent use of the number seventy-two in the folk-medicine of Cyprus, its prevalence in Greece is shown in the exhaustive paper of G. Spyridakis.

The material of this paper has been collected from the following: (a) Archives of the Society of Pancyprrian Studies, (b) X. Pharmakides, *Cyprus Folk-Lore*, Limassol, 1938 and (c) N. Kyriazis, *Cyprus Folk-Medicine*, "Kypriaka Chronika", V, iv, p.i.

(Folk-lore, vol. LVII, No. 2, June 1946, 79-83)

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. I.E. Kalitsounakis, "Investigations on the Number Seven", *Athina*, vol. xxxi, p. 127.
2. G.K. Spyridakis, "The Number Seventy-Two", *Aphieroma eis ton K.I. Amanton*, Athens, 1940, p. 415.
3. I.E. Kalitsounakis, *Ibidem*, p.155, footnote 4.
4. For the popular names of diseases in Cyprus see: K. Chrysanthis, "The Names of the diseases according to Cypriots", *Pancyprrian Studies*, vol. vii, p.71.
5. Abstracts from this "Iatrosophi" were published in *Kypriaka Grammata*, vol. vii, pp. 115-117.
6. I.E. Kalitsounakis, *Ibidem*, p. 127.
7. Fr. Pradel, "Griechische und Süditalienische Gebete, Beschwörungen und Gebete des Mittelalters", Giessen, 1907, p. 82, footnote 3. I.E. Kalitsounakis, *Ibidem*, p. 151.
8. For further information see: K. Chrysanthis, "Theriaka of Cyprus", *Pancyprrian Studies*, vol. iv, p. 39.
9. G.K. Spyridakis, *Ibidem*, p. 418.
10. I.E. Kalitsounakis, *Ibidem*, p. 157.
11. *Kypriaka Grammata*, vol. vii, p. 116.
12. K.L. Lübeck, "Die Krankheitsdämonen der Balkanvölker, Zeitschrift d. Ver. f. Volks", 1889, p. 302.
13. Fr. Pradel, *Ibidem*, p. 73.

THE PERSONIFICATION OF PLAGUE AND CHOLERA ACCORDING TO THE CYPRIOTS

The personification of diseases is a universal phenomenon. From the moment man admitted the existence of supernatural beings regulating all world affairs, it was easy for him to attribute the cause as well as the remedy of his diseases to these supernatural beings and at the same time to personify diseases, inasmuch as this tendency is inherent in the human mind. In so doing, however, it was not indispensable that man should give the disease only human shape. He often gives it the shape of an animal, as also happens to-day with the devil, who in Cyprus, it is believed, may manifest himself either as a dog or as a cat or usually as a sow with young pigs.

We say that the personification of diseases is a universal phenomenon, for there has not been, nor is there, any people who do not include it among their other beliefs and superstitions. For example, in Avartha Vedda the fever "Takman"¹ is deified. The Babylonians, under the name of "Namptar", personified the plague, considering it as the daughter of Hell's queen. But, also in Greece in ancient, mediaeval and modern times a large number of diseases has been personified. For instance, according to Hesiod, diseases were personified and deified as children of Eris². In an incantation of Melos mentioned by N. Politis³ the colic of intestines is personified as "Gastera". In a Cyprus incantation, which we published in "Kypriaka Grammata"⁴ "Okhtaras" (icterus), is represented as a person talking with the Virgin Mary, etc.

But more especially it is the three epidemic diseases *Small Pox*⁵, *Plague* and *Cholera* that are personified by the Greek people. Of all these plague which is commonly called "Panucla" (latin: panucula), "scordula", (probably from "skordus" =garlic — N. Politis), "blessed" (euphemistically), etc., appears, from a tradition published by G.A. Megas⁶, to be the primary cause of diseases. The neohellenic fables for plague and its personifications are, according to N. Politis⁷, the same as those circulating among the Greek people during Byzantine times, especially since the sixth century.

Plague is, according to the Greek beliefs, personified as follows:

(a) As an old woman, accompanied by her other two sisters, Cholera and Small Pox; (b) as an old woman, dressed in black, who poisons with her breathing; (c) as a blind woman roaming about and touching the walls lightly with her fingers; (d) according to a Pontos tradition, as a shortbodied dwarf bearing a cap who seals or blackens those whom he wants to kill. And among all the peoples, especially the Europeans, plague is again the principal personified disease. According to other traditions, plague is personified as follows: (a) according to the Slavs, as a virgin going about on a carriage; (b) according to Swedish traditions, as a handsome young man; (c) according to

Norwegian fables, as a very pale old woman holding a pitchfork or a broom; (d) according to the Albanian traditions, as a blind old woman; (e) according to German traditions, as a man, etc.⁸

In Cyprus, we have found the following traditions in connection with the personification of plague:

(A) In the *Tellyrian Folk-lore* by Hexadactylos:⁹ "It is said that there arrived outside the village (at Ayia Marina Piyenion) 'Faousa' and Plague — the two diseases — disguised as two old women. They were met under a pine-tree in the rain about evening by a peasant on his way back from ploughing. Not knowing who they were he felt pity of them, took them to his house, made a fire for them to warm themselves, gave them to eat, and they slept. In the morning, as soon as they got up, they asked one of the peasant's children to show them the village. They went round all the houses in the one quarter without searching for anything. They then returned to the house of the peasant. They told him to stay at home with his children and not to go out for three days — Others say that the peasant left with his children on the instructions of 'Faousa' and Plague, who told him: 'You should pass the hill corner, and not turn back, either you or your children'. The peasant obeyed and went to Vouni, a locality below Piyenia in the direction of the sea about two English miles away and one mile distant from the sea. He dwelt there and after some time left and came back to Piyenia. In three days all the inhabitants of his quarter died except himself. Then Saint Helen, Saint Marina and Saint Theodoros came and they drove them away and threw them into the sea".

According to this Cyprus tradition, Plague and "Faousa" are personified as two old women; a personification which is also frequent in Greece. These old women are usually led by, and given hospitality at, the house of a peasant, who is later saved with his family from death, owing to the hospitality given to them. In the various traditions about Plague the disease is often carried and given hospitality by a peasant. It is also usual that to such peasants their life is spared in compensation for the trouble taken for, and the services rendered by him to, Plague. In this case, simply the *germ-carrier* is reported by the people; he is the one who first brings the infection to a village or locality, and who, at the same time, either gets slightly sick and acquires immunity or has the immunity as a result of a previous attack (*healthy germ-carrier*). After Plague and "Faousa", according to the Cyprus tradition, had gone round all the houses in the quarter one by one, the disease commenced functioning with death as its outcome after three days. In fact, this is the incubation period of the disease; and this point constitutes a shrewd observation of the Cypriot people. Then follows the driving away of the disease by Saint Helen, Saint Marina and Saint Theodoros (which is a phenomenon peculiar to the protector saints). In Greece, the saint persecuting the Plague is considered to be Saint Charalambis (in Cyprus, this saint is the persecutor of all epidemic diseases), Saint Vissarionas, Saint Paraskevi, etc. According to Cypriot tradition, there is, principally in Cyprus, the following important element regarding Plague: that the Plague is

accompanied by "Faousa" and not by Cholera and Small pox as in the remainder of Greece. In Cyprus as well as in Greece "Faousa" is called the phagedena and the epitheliomatous ulcers. Personification of "Faousa" is also found in Greece. A Kefallénian curse says: "May 'Faousa' eat up your mouth"¹⁰. In this Cyprus tradition, however, "Faousa" are neither the epitheliomatous ulcers nor the phagedena, but especially the boubonic plague, an element not met anywhere else in Greece.

Conclusions: From this Cyprus tradition we discover the following important elements: (a) shrewd observations by the Cyprus people concerning germ-carriers, incubation period and boubonic type of the disease; (b) separate personification of the boubonic plague as "Faousa", a thing which, as far as we know, is not to be found in the Greek mainland.

(B) The tradition of N. Clerides related to him by his grandmother (Pitsilia):

"Plague used to disguise herself into a ditch, go from village to village and cause the death to human beings. It started from Ay. Theodoros, went to Ay. Yiannis, Kato Mylos, Agros and proceeded to Potamitissa. It entered the village quarter on this side, and the people began dying. Then she set out to go to the village quarter on the other side. On reaching the bridge the Virgin Mary of Potamitissa did not allow her to continue her way, but pushed her down from the bridge into the river whose current swept her away. She did not make her appearance in our villages again".

Conclusion: In this Pitsillia tradition, there's an important element, which is not to be met either in Greece or among European peoples: the personification of plague in the shape of a bitch.¹¹ It may be that this personification was that of a fiend, or that the people believed the Plague was of devilish origin and that it took in consequence the various shapes of a fiend. It is known that from old times people attributed to the devil all sudden diseases. N. Politis¹² quotes an Akarnanian belief (announcement of doctor Efst. Staikou) attributing calosity, corn, etc., to devils.

(C) The tradition of Char. Papadopoulos¹³ published in *Kypriaka Chronika*. In this tradition an epidemic which exterminated the population of "Kato Djares" is described. Briefly, this tradition runs as follows:

"One day from Mahanes, a locality near Salamiou, where there are sheepfolds, a woman was returning to the village. On her way she met another woman who was also going to Salamiou. This woman, who was but Plague, resembled the Tarsou of Kato Djares. She held a basket in which there was a scalpel, an egg and a reel of yarn. When they arrived at the village the shepherdess invited Tarsou to spend the night in her house but the latter refused because she was afraid of Varvarou (Saint Varvara, the village saint). She left her but no sooner had she moved on than a fire encircled her and drove her away from Salamiou. Going away she walked further ahead to Kato Djares where she caused an epidemic which exterminated that village".

According to this tradition plague manifests itself as a woman holding a basket in her hand. Often plague holds a broom, according to Greek, Norwe-

gian and Swedish beliefs. But the important element in this tradition is the resemblance of plague to a known woman from Kato Djares. In our opinion, this resemblance of Plague to Tarsou does not show an intention of the disease to deceive; very simply, because such a thing is not shown in the whole narration. In this case it seems to us that the identification was made of the plague with the person who carried the infection to the village. Therefore, Tarsou was the carrier of plague and so there was no reason to create a second person to personify plague.

Conclusion: From this tradition we have two important elements: (a) The personification of plague in the shape of a woman holding a basket containing a scalpel, an egg and a reel of yarn; and (b) identification of the disease with the carrier of the infection.

(D) The tradition of C. Proussis, got from Kyrenia. This tradition refers to an epidemic of plague about 100 years ago, and it may be summarised as follows:

“About 100 years ago there broke out at Kyrenia an epidemic of Plague. This Plague, according to the inhabitants, looked like a very dark woman with dirty face, wild eyes and loose, curled hair; she was really a monster which bellowed incessantly. This Plague was killed by the Virgin Mary ‘Glykiotissa’; and so the town saved from destruction.”

In this tradition we find plague personified as a wild woman, a perfect monster. No other element is added by this tradition.

(E) The tradition of C. Proussis obtained from Kritou Terra (Paphos District), is given here in brief:

“69 years ago there broke out an epidemic of plague at Terra. One night a woman from Kritou dreamed that three women left Terra in order to cause an epidemic disease in her village. The one was Plague, the other ‘Faousa’ and the third one ‘Zilikourdi’, all three manlike monsters with terrible teeth, sullen looking, and smelling badly. Fortunately, however, three Saints prevented them from entering Kritou and destroying the inhabitants.”

In this tradition we see that the woman from Kritou dreamed of the three manlike diseases. Also we see that Plague is not accompanied by Cholera or “Faousa” only, or, according to the tradition of Megas, by “Astraka” (scarlet fever) and “kehritis”, but by “Faousa” and “Zilikourdi”. “Zilikourdi” is a disease which is difficult of definition. It is often met in various Cypriote curses.

In connection with the personification of cholera we have found in Cyprus the following traditions:

(A) The tradition of Pano Dikomo related to us by Costas Christofi of Kato Dikomo and which runs as follows:

“Once upon a time, certain shepherds were pasturing their sheep at the locality ‘Mavrocolymbi’ near Pano Dikomo. Suddenly they saw two women washing line in the mud. One of them was old and had large teeth. In the evening the shepherds returned to the village and Dimitris Skarlambasis, one

of the shepherds, dizzy and terrified, went to bed without mentioning the strange incident of the day to anybody. At about midnight the two women knocked at his door, and he, almost benumbed, got up and opened to them. They asked him to show them the houses one by one by naming some of their respective occupiers. He set off with them according to their request. Then one of the women gave him a clap, and from that time he was disfigured. The following day people began to die. Skarlambasis related the event to his co-villagers and the whole population assembled in the church and prayed for the aversion of the evil. When the congregation came out into the church yard two women were seen coming up towards them. But suddenly the Virgin Mary, St. Nicholas and St. Zacharias attacked and killed them, thus saving the village from cholera”.

According to this tradition the two women, being personifications of cholera and plague, are washing linen in the mud. It is meant by this that the spreading of cholera is done by means of water. That the other woman was plague is borne out by two facts: (a) that others from Dikomo attribute this tradition to plague; and (b) that, according to the tradition of Panayides given below, cholera and plague, like two sisters, use to go together. In this tradition, too, the germ-carrier is spared from death, thanks to his services to the disease. However, an insignificant disobedience of his will cost him a permanent disfigurement (*paralysis of the facial nerve*). This disfigurement may mean a slight attack. It appears to us, however, that it is connected with the belief of the people, which ascribes the paralysis of the facial nerve to wind touch (the wind in the sense of a frendish spirit) or to a demoniac touch. Therefore, the paralysis of the facial nerve is called “djisman” (touching) after which name are also called other diseases of demoniac mythology as well. The demoniac attribute of cholera is thus strengthened. But, in this tradition, we find two elements: that Cholera and Plague go together. Usually in Greece one meets cases where all the three most important epidemic diseases, namely, Small pox, Cholera and Plague, march together. However, in a tradition mentioned by Maria Gr. Kambouroglou¹⁴ we find in an epidemic of plague two blackdressed women. Also in Swedish fables about plague this disease makes its appearance as a child which in village is accompanied by the pestilential virgin¹⁵. The second element is the naming of the occupiers of each house. A similar incident is also met in Greece in the novel *Anastasion or memoirs of a Greek* (19th century) with the difference that a witch, forerunner of plague, was calling those who were to die by name¹⁶.

Conclusions: From this tradition the following significant elements are inferred: (a) Suspicion of the people that cholera is spread through water mud; (b) Punishment of the disease-carrier for disobedience, which probably means a slight attack; (c) naming of those whom the disease is to kill; and (d) cohabitation of Cholera with Plague.

(B) The tradition from Lionarisso of M. Ch. Charalambides, which may be briefly summarised as follows:

“Some 130 years ago there lived at Lionarisso a righteous and pious man called Yiannis Michaeli. One night in winter while sleeping Yiannis heard a

horse trampling in his house-yard and got up to see what was the matter. On going out in the darkness he saw a light and in the middle two riders with shining armours and long spears. He understood that they were St. Demetrius and St. George. One of the riders told him to go at once to the last turn of the ascending road leading to the village for he was wanted. Yiannis went to the specified point where the two saints gave him their horses to keep, and they proceeded further down. There they met two old women covered with sheets, who were holding baskets and long sticks. After a struggle the two saints drove away the two old women to the nearby Turkish-populated villages, thus saving Lionarisso, Vassili, Kilanemos and Vathylaka from 'Limidjes' (pestilence). All the inhabitants of the Turkish villages (Galinoporni, etc.) died from these two diseases."

'Limidjes' (pestilence) in Cyprus denotes all sorts of epidemic diseases. Usually, however, this name is given to plague, cholera and to dysenteric syndromes. But the characteristic stools in cholera and the other dysenteric syndromes cannot be distinguished by the people; so that we may infer that "limidjes" in this tradition are plague and cholera. In this tradition too we see Plague and Cholera going together. Finally, an element is that they were holding baskets and long sticks. Similar to this is the description of plague in the tradition of Char. Papadopoulos with the difference that in that case the stick is missing and there is in the basket a scalpel, an egg and a reel of yarn.

Conclusion: The new elements brought in by this tradition are the baskets and sticks held by the two diseases.

General conclusions: From the above report of the few traditions which came to our notice, and from the particular conclusions, we find elements similar to those in the remainder of Greece, as well as elements which supplement the known Greek ones. So in the mind of the Cypriots plague is personified as follows: (a) As an old woman (Tillyria); (b) as a witch (Pitsilia); (c) as a woman with a basket containing a scalpel, an egg and a reel of yarn (Salamiou, Kato Djares); (d) as an old woman covered with a sheet and holding a basket and a long stick (Lionarisso). Cholera is personified, in the mind of the Cypriots again, as follows: (a) as an old woman with large teeth (Pano Dikomo); and (b) as an old woman covered with a sheet and holding like Plague, a basket and a long stick (Lionarisso).

According to the Cyprus traditions, these two diseases go together, contrary to what happens in Greece where the three diseases are Small pox, Plague and Cholera or Small pox, Scarlet fever and "Kehritis". In one case, Plague goes with "Faousa", being the personification of the boubonic type of the plague (Tillyria).

In these Cyprus traditions we find elements implying symptoms or details of these diseases, which constitute a convincing proof about the shrewdness of the people. We are thus informed from tradition A about plague (Tillyria), of the two types of plague (pulmonary (?) and boubonic), of the healthy germ-carrier and of the plague incubation period. From tradition A about cholera (Pano Dikomo) we are informed of the spreading of this dis-

ease through contaminated water (mud), of an uncommon complication of the disease (the paralysis of the facial nerve), etc.

As regards the saints who protect the people against these diseases there are considered to be: St. Helen, St. Marina, St. Theodoros, the Virgin Mary "Potamitissa", St. Varvara, St. Nicholas, St. Zacharias, St. Demetrius and St. George, who are usually the respective saints in the above mentioned villages, or saints having chapels in nearby localities.

(Folk-lore, vol. LVI, 1945, 259)

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. A. de Gubernatis: *Storia popolare degli usi funebri Indoeuropei*, Milano, 1873, p. 21.
2. Hesiod: *Theogony*, 226.
3. N. Politis: *Miscellaneous Folk-lore*, Athens, 1931, Vol. III, p. 81.
4. K. Chrysanthis: *Miscellaneous folk-medicine of Cyprus*, published in *Kypriaka Grammata*, Vol. VII, p. 117.
5. Personification of Small Pox according to the Cypriots, see "The personification of Small Pox and variolisation according to the Cypriots", by K. Chrysanthis, published in *Kypriaka Grammata*, Vol. IX, p. 137.
6. G.A. Megas, Traditions about diseases, published in *Laographia*, Vol. III, pp. 87-88.
7. N. Politis: *Miscellaneous Folk-lore*, Vol. III, p. 85.
8. For further information, see N. Politis: *Miscellaneous Folk-lore*, Vol. III, pp. 8 7-88.
9. First Folklore competition of *Pancyprian Studies*, sheet 132-133.
10. N. Politis: *Miscellaneous Folk-lore*, Vol. III, p. 80.
11. The Slavic peoples consider the dogs as enemies of Plague, thinking that the disease may be exterminated from a place if the number of dogs increases in that place. Personification of the Plague as an animal occurs in Greece for instance in the shape of a cat, owl, swallow, etc. *Folk-lore*, Vol. VII, pp. 466-468 and 485.
12. N. Politis: *Miscellaneous Folk-lore*, Vol. III, p. 68. For more information about the fiend's actions in causing diseases see p. 67, footnote 4.
13. Char. Papadopoulos: "Traditions", published in *Kypriaka Chronika*, year III (1925), p. 283.
14. N. Politis: *Miscellaneous Folk-lore*, Vol. III p. 83.
15. Grimm: *Deutsche Mythologie*, 3rd ed., p. 1139.
16. Th. Hope: *Anstase*, capital 6, Trad. Defancoupret, 1844, p. 81.

Η ΝΟΣΟΣ «ΖΗΛΙΚΟΥΡΤΙΝ»

Σε μιὰ παλιά ἐργασία μας «*Οἱ ὀνομασίες τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους*» (1945) στὴν ὁποία καθορίζαμε τοὺς παράγοντες, ποὺ δίνουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τ' ὄνομα στὴ νόσο (π.χ. ἀπὸ τὸ κυριαρχικὸ καὶ προεξάρχον σύμπτωμα τῆς νόσου, ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ἐδράζεται ἡ νόσος, ἀπὸ τὸν αἰτιολογικὸ παράγοντα τῆς νόσου, πραγματικὸ ἢ ὑποθετικὸ καὶ δεισιδαίμονα, ἀπὸ τὴν τάση πρὸς κολακευτικὸ κατονομασμὸ, ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἢ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ ὀνοματολογία, ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ προεξάρχοντος συμπτώματος καὶ αἰτίας, ἀπὸ τὰ ὑλικά ἢ τὸν τρόπο ποὺ θεραπεύεται ἡ νόσος, περιφραστικῶς) ἀναφέραμε ἓνα τέτοιο καὶ τὴν ξένη ὀνομασία τῆς νόσου. Τὰ δάνεια αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ γαλλικὴ, τὴν ἰταλικὴ, τὴν τουρκικὴ, τὴν ἀραβικὴ καὶ τὴ λατινικὴ.

Μιὰ νόσος τὸ ζήλικούρτιν ἢ ὁ ζήλικούρτις τὴν κατετάξαμε στὰ Λοιμώδη Νοσήματα μὲ τὴν ἐξῆς ὑποσημείωση: «Τὸ τί δηλώνει ἡ λέξις ζήλικούρτιν εἶναι πολὺ σκοτεινὸ. Τὸ τουρκικὸ *Zil Kurt* σημαίνει «κλειστὸς λύκος». Φαίνεται λοιπὸν πῶς κάθε ὄγκος κλειστὸς ἢ ἐντοπισμένος σὲ ἐσωτερικὰ ὄργανα ὑπολαμβάνεται ἀπὸ τὸν λαὸ ὡς λύκος (*Iurus*) κλειστός, ποὺ δὲν ἐκδηλώθηκε, ὅπως συνήθως περὶ τὴν μύτη». Τὴ νόσο ζήλικούρτιν μὲ ἐρωτηματικὸ (;) τὴ θεωρήσαμε συνώνυμη τῆς νόσου «*διφθερίτιδα*» ἢ τῆς νόσου «*ἄνθραξ*». Ἄλλὰ ἡ κατάρτα «*νὰ φκάλεις φάουσα τζιαὶ ζήλικούρτιν*» (φάουσα = φαγέδαινα ἢ δυσίατο ἔλκος ἢ καρκινωματώδες ἔλκος) μᾶς ὁδήγησε νὰ ἐρευνήσουμε εὐρύτερα τὸ τί ἀντιπροσωπεύει αὐτὴ ἢ τουρκικὴ ὀνομασία νόσου. Πολὺ περισσότερο μᾶς κίνησε τὴν περιέργεια ἢ παραγωγή τῆς λέξεως ἀπὸ τὸν *Μενέλαο Χριστοδούλου* (1974-75).

Οἱ ἐρμηνεῖς τῆς λέξεως, ποὺ δίνουν διάφοροι, εἶναι οἱ ἐξῆς:

Γεώργιος Λουκά (1874-1974^b) γράφει: «*Ζήλικούρτιν. Οὕτως ἀποκαλοῦσιν νόσον τινὰ τῶν ἀλόγων, καθ' ἣν ἐξοιδαινομένης τῆς κοιλιᾶς αὐτῶν, ἀποθνήσκουσιν*».

Ἀθανάσιος Σακελλάριος (1891) γράφει: *Ζηλικούρτιν*, (τό), καὶ ζηλικούρτης, ὁ ἄσθენεια τῶν ζώων καθ' ἣν ἐξογκοῦται ἡ κοιλία των.

Κ.Π. Χατζηιωάννου (1934) στὰ «*Γεωργικὰ καὶ Ποιμενικὰ τῆς Κύπρου*» γράφει: Ἐωρισμένον (τὸ) βαρεῖα ἀρρώστεια, ποὺ πρίζεται ὅλο τὸ ζῶο. Τὸ πραγματικὸ ὄνομα εἶναι ζηλικούρτιν, ἀλλὰ δὲν τολμοῦν νὰ τὸ προφέρουν καὶ γι' αὐτὸ τὸ λένε ξωρισμένον.

Ἀνθιμος Πανάρετος (1967) στὸ κεφάλαιο «*Ἐχθροὶ καὶ ἀρρώστιες τῶν ζώων καὶ πτηνῶν*» ὑποσημειώνει: «*Ἡ βλαγκάρα, λέγεται καὶ - Φλαγκάρα, γαῖμαν, γέρημον, ζήλικουρτη, κακόν, καρβούνιν, ξορισμένον καὶ πόνημαν*». Δηλ. θεωρεῖ τὸ ζήλικουρτη πῶς εἶναι ὁ ἄνθραξ.

Μενέλαος Χριστοδούλου (1974-75) σὲ γλωσσάριο γράφει: «*ζίλικουρτη, ἢ ἄσθენεια, καθ' ἣν ἐξογκοῦται ἡ καρδιά, ἦτοι κοιλία. Ἐκ τοῦ ζίλικουρτη, ὁ ἐκ τοῦ παλαιοῦ γαλλικοῦ zèle de corde ἀντὶ coeur*».

Βέβαια και άλλου αναφέρεται ή λέξη ζηλικούρτιν, π.χ. στην έργασία του Φ. Κουκουλέ (1925) «Μεσαιωνικοί και Νεοελληνικοί Κατάδεσμοι» αλλά παίρνεται ή πληροφορία από τον Γ. Λουκά. Ύ ενδιαφέρουσα είναι ή κατάρα που περιέχει τή λέξη ζηλικούρτι, τήν όποία δημοσίευσε στην έργασία του ό Ν. Κονομής (1953) «Κυπριακά Παραδόσεις». Ύ Η κατάρα είναι «Νά φκάλης ψόφον τζιαι ζηλικούρτην μαῦρον». Σε ύποσημείωση έρμηνεύει τή λέξη ζηλικούρτη άπλως άσθένεια. Ύ Αλλά τó επίθετο μαῦρον ύπενθυμίζει τή λέξη «καρβούνιν» λαϊκή όνομασία τής νόσου άνθραξ.

Για νά βεβαιωθῶ τελικά με τó ποιά νόσο έννοοῦν με τήν όνομασία ζηλικούρτη διασταύρωσα τίς έξηγήσεις που μοῦ έδωσαν κτηνίατροι, ύγειονομικοί και χωρικοί (Έλληνες και Τουρκοί).

Βασικά τó ζηλικούρτιν είναι ή νόσος άνθραξ και λέγεται μ' αὐτή τήν όνομασία μόνο στίς περιπτώσεις ζώων. Τó οίδημα ιδιαίτερα προσέχεται, λιγώτερο ή μελανή χροιά στη θέση που έννοφθαλμίστηκε τó άνθρακικό βακτηρίδιο (στην κατάρα, που αναφέρει ό Κονομής, ύπάρχει ό χαρακτηρισμός «μαῦρος». Τούτο είναι άπλως επίθετο με τή σημασία του κακοῦ ή με σημασία του μελανοῦ χρώματος;)

Δυσκολία παρουσιάζει ή παραγωγή τής λέξης. Τó τουρκικό είναι Zil Kurt = Zil σημαίνει κουδούνη και στην «χρδαία» πεινασμένη, γουργουρίζει από πείναν ή κοιλιά του. Kurt σημαίνει λύκος, σκουλήκι, και σκουλήκια στο πτώμα. Ύ Ένας μάλιστα Τουρκος μου είπε πως ζηλικούρτη λένε τήν άρρώστια που γεμίζει σκουλήκια ή κοιλιά του ψοφισμένου ζώου. Πάντως, όπως στη λέξη «ζορισμένο» έννοοῦνται διάφορες θανατηφόρες άσθένειες, που ανάμεσά τους προεξάρχει ό άνθρακας, κοινως καρβούνιν, τά ίδια συμβαίνουν και με τήν όνομασίαν «ζηλικούρτι».

(Λαογραφική Κύπρος, Χρονιά ΘΙ' άρ. 26, Μάης-Αῦγ., 1979, 51-52)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κονομής, Ν.: Κυπριακά Παραδόσεις, «Λαογραφία», τόμ. ΙΕ, 1953, σελ. 454.
- Κουκουλές, Φ.: Μεσαιωνικοί και Νεοελληνικοί Κατάδεσμοι, «Λαογραφία», τόμ. Η', 1925, σελ. 317.
- Λουκάς, Γεωργ.: Φιλολογικά έπισκέψεις των έν τῷ βίῳ των νεωτέρων Κυπρίων Μνημείων των Ύ Αρχαίων, β' έκδ. Λευκωσία, 1974, σελ. 56.
- Πανάρετος, Ύ Ανθ.: Κυπριακή Γεωργική Λαογραφία, Λευκωσία, 1967, σελ. 212.
- Σακελλάριος, Ύ Αθ.: Τά Κυπριακά, τόμ. Β', 1891, σελ. 551.
- Χατζηγιάννου, Κυρ.: Γεωργικά και Ποιμενικά τής Κύπρου, «Λαογραφία», τόμ. ΙΑ', 1934, σελ. 109.
- Χριστοδούλου, Μεν.: Γλωσσάριον στην έργασία Θεοδ. Παπαδόπουλου: Κυπριακά Ύ Επωδαί, «Κυπριακά Σπουδαί», τόμ. ΛΗ'-ΛΘ', 1975, σελ. 177.
- Χρυσάνθης, Κ.: Οί όνομασίες των νόσων κατά τούς Κυπρίους, «Κυπριακά Σπουδαί», τόμ. Ζ', 1945, σελ. 71.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ

(Συνεργασία με τὸν Ἄνθο Κ. Χρυσάνθη)

Μέσα στὶς κατὰ παράδοση πράξεις ἢ ἐνέργειες ὁ Νικόλαος Πολίτης, Πατέρας τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, κατατάσσει καὶ τὴ Δημῶδη Ἱατρικὴ (ιατροσόφια, ἱατροὶ καὶ ἰάτραινα κλπ.). Ἡ δημῶδης ἢ λαϊκὴ ἢ κατὰ παράδοση ἱατρικὴ ἀποτελεῖ ἴσως τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς λαϊκῆς ἐπιστήμης (Δίκαιον, Δημῶδης φιλοσοφία, Ἀστρολογία) (Ν. Πολίτης, 1920). Στὸ μελέτημά μας αὐτὸ δίνουμε μερικὰ στοιχεῖα τῆς Δημῶδους Ὀδοντιατρικῆς τῶν Κυπρίων με βάση τὴν ἱατρικὴ κατάταξη.

1) Ἀνατομία:

Τὸ στόμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἑξῆς:

- α) Τὴν *βούκκαν* (= παρειά, πληθ. οἱ βούτσιες) (ἀπὸ τὸ λατ. *bucca*).
- β) Τὰ *σιεῖλη* (=τὰ χεῖλη). Ἀπαντᾷ κι ἡ ποιητικὴ λέξη τὸ *στομόσειλον*.
- γ) Τὸν *οὐρανίσκον* (=ὑπερώα) ποὺ καταλήγει στὸ *γλωσσίδιν* μπροστὰ στὸν *καταπιννᾶν* (=φάρυγγας ἀπὸ τὸ ρῆμα *καταπίνω*).
- δ) Τὴν *γλώσσαν*.
- ε) Τὶς δκυὸ σειρὲς *δόγκια*, ποὺ βρίσκονται στὶς *σαοῦνες* ἢ *σαούνια* (=σιαγόνες) ἢ *μασέλλες* (= κάτω γνάθος κυρίως) (ἀπὸ τὸ ἰταλ. *mascella*), ἀλλὰ καὶ *πάνω μασέλλα* καὶ *κάτω μασέλλα*¹.

Τὰ *δόντια* διαιροῦνται:

- α) Στὰ *ὄμπροστινὰ* ἢ *στοὺς κοφτῆρες* ἢ *στὰ κοφτῆρκα* (=τομεῖς).
- β) Στὰ *σωλλόδοντα* (=κυνόδοντες).
- γ) Στοὺς *μασητῆρες* ἢ *στοὺς μολίτες* (=γομφιοί, προγόμφοι) (λατ. *mola*, ἔλλ. *μολίτης*) ἢ *στοὺς τραπεζίτες* (ἐπίδραση βιβλίου).
- δ) Στοὺς *φρονιμίτες* (= σωφρονιστῆρες).

Τὸ δόντι ἀποτελεῖται:

- α) Ἀπὸ τὸ *σμάλτον* (= ἄδαμαντίνη οὐσία).
- β) Ἀπὸ τὴ *ρίζα τοῦ δογκιοῦ*.

Τὰ δόντια καλύπτονται ἀπὸ τὰ *ἄλη* ἢ *οὔλη* ἢ *οὔλα* ἢ *γούλη*.

2) Φυσιολογία:

Ἡ ἀνατολὴ τῶν δοντιῶν ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 4ον μῆνα ἀλλὰ γιὰ νὰ φανοῦν αὐτὰ τελείως πρέπει τὸ μωρὸ νὰ γίνει 5 ἢ 6 ἢ 7 μηνῶν. Αὐτὰ τὰ *πρῶτα δόγκια* ἀρχίζουν ν' *ἀλλάσσουν* *στὰ 6 χρόνια*. Ὄταν *βκαίνουν* τὰ *δόγκια* (= ὅταν βλαστοῦν) *μπορεῖ νὰ παρατηρηθοῦν* *πυρετός, διάρροια, ἀϋπνία, κλάματα καὶ σαλιάρημα* (= *σιελόρροια*). Εἰδικὰ στὸ *φύτρωμα* τῶν *κυνόδόντων* *παρουσιάζονται* *οἱ ἐντερικὲς ἀνωμαλίες*. Ὄταν *«πέσει ἢ φκεῖ»* (πέσει ἢ βγεῖ = ἀποπέσει) τὸ δόντι ἢ *μητέρα* τὸ δίνει στὸ *παιδί* νὰ τὸ *ρίξει* *στὰ κεραμίδια* μετὰ τὴν ἐξῆς ἐπίκληση:

Στέλλω σου το κοκκαλένιο,
στεῖλε μου τὸ σιδερένιο.

Σὲ μερικὰ ὅμως χωρὶὰ τὸ ρίζιμο τοῦ δοντιοῦ συνοδεύεται μὲ τὰ ἐξῆς τραγουδάκια κατὰ τὸν Νέαρχο Κληρίδη (1946):

Κατσικορώνα μέλισσα
παῖξε το τρικούτσι σου.
τζιαὶ νὰ τὸ δόντιν μου
τζιαὶ δός μου ἓνα τζηνούρκον,
νὰ κοκκαλιῶ τὰ σίερα
τζιαὶ τὰ ποξαματοῦδκια.

ἢ

Πκιάσε, ποντιτζιέ, τὸ δόντιν μου,
τζιαὶ δός μου σιερένο,
νὰ κοκκαλιῶ τὰ σίερα
τζιαὶ παξιμάδκια. (σελ. 147)²

Ἐ. Ν. Κυριαζῆς (1926) κατὰ τὸ ρίζιμο τοῦ προσωρινοῦ δοντιοῦ στὴ στέγη «κατανάτολα» (πρὸς τὴν ἀνατολὴ) σημειώνει τὴν ἐξῆς ἐπίκληση:

Κοράζινέ μου,
σοῦ ρίβκω τὸ δόντιν μου.
Σοῦ τὸ ρίβκω κοκκαλένιο,
νὰ μοῦ τὸ φέρης σιδερένιο,
νὰ κοκκαλῆ ψωμιὰ
τζιαὶ παξιμάδκια. (σελ. 147).

Γιὰ νὰ φυτρώσουν τὰ δόντια πιὸ γρήγορα δίνουν στὸ μωρὸ νὰ μασᾷ *καυκάλιν* (κόρα τοῦ ψωμιοῦ). Ἡ σιελόρροια τῆς ὀδοντοφυΐας σταματᾷ ἂν προκαλέσεις φόβο στὸ μωρὸ, κυρίως ἂν φιλήσει μαῦρος τὸ μωρὸ στὸ στόμα ξαφνικά. Ἡ πρόωρη ἐμφάνιση τῶν πρώτων δοντιῶν πιστεύεται ὅτι δὲν βοηθεῖ τὸν καλὸ σχηματισμὸ τους καὶ εὐκολύνει τὴν πρόωρη καταστροφὴ τους.

3) Ὀνομασίες νόσων των δοντιῶν:

α) Τὸ ἀπόστημα τῶν δογκιῶν.

β) Οἱ ἄφθες ἢ ἄφτες (=ἄφθαι).

γ) Ὁ νουσλὰς ἢ τὸ τουσλὰς (=ὀδονταλγία, τούρκικο νέσλε = κρύωμα τῆς κεφαλῆς). Ἀπαντᾷ στὰ γιαιτροσόφια.

δ) Μαῦρα δόγκια (= χρώση τῶν δοντιῶν ἀπὸ φθορίαση).

ε) Ὀδοντοπύρωμα (= ἐκτεταμένη φλεγμονή. Πύρωμα = ἐρυσίπελας) (Κ. Χρυσάνθης, 1945).

στ) Ὀμπυος εἰς τὰ οὔλη (= πυώδης οὐλίτις).

ζ) Πέτρα τῶν δογκιῶν (= τρυγία).

η) Σαπισμένα δόγκια (= τερηδόνες).

θ) Στραβὰ ἢ ζαβὰ δόγκια καὶ ἀνάρκα δόγκια (= ὀρθοδοντικὲς ἀνωμαλίες)³.

ι) Τζίτρινα δόγκια.

4) Αίτια τῶν νόσων τῶν δοντιῶν:

α) Ἡ κληρονομικότητα. Τὸ πρόωρο χάλασμα τῶν δοντιῶν ἢ ἡ διατήρησή τους ὡς τὰ γεράματα «ἐνὶ ποῦ γενιάς» (= εἶναι ἀπὸ τῆ γενιά τους) ἢ εἶναι «τὸ τζεφαλικόν τους» (= ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς κεφαλῆς τους κληρονομικά). Τὰ μαύρα δόγκια, ἢ χρώση ἀπὸ φθορίαση, εἶναι κληρονομικὴ ἀπὸ τοὺς προγόνους (καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ φθόριο τοῦ πόσιμου νεροῦ), ποὺ τοὺς καταράστηκε ὁ Ἅγιος Σπυρίδωνας (περιφέρεια τῆς κωμόπολης Ἀθηνῶν, ὅπου παρατηρεῖται αὐτὴ ἡ χρώση τῶν δοντιῶν).

β) Ἡ ἐπίδραση τοῦ πολὺ κρύου νεροῦ (ὅπως στὰ ὄρεινὰ χωριά κατὰ τὸν χειμῶνα) ἢ ἡ ἐναλλαγὴ ζεστοῦ καὶ κρύου (κυρίως νεροῦ).

γ) Τὸ σπᾶσιμο σκληρῶν τροφῶν (φιντούκια κλπ.) (μηχανικὸν αἶτιο).

δ) Ὁ πολὺ λίγος ἀσβέστης (= ἀσβέστιο) ποὺ περιέχει τὸ πόσιμο νερό.

ε) Ἡ πέτρα τῶν δογκιῶν (= τρυγία), ποὺ κατατρῶγει τὰ οὐλη.

5) Θεραπεία τῶν νόσων τῶν δοντιῶν:

α) Θεραπευτὲς ἄγιοι. Γιὰ τοὺς πόνους πολλοὶ ἄγιοι θεωροῦνται θεραπευτὲς. Εἰδικὰ γιὰ τὶς ὀδονταλγίες θεραπευτὴς ἄγιος σ' ὅλη τὴν Κύπρο ὁ Ἅγιος Ἀντύπας (ἢ Ἀντίπας). Ὁ ἴδιος ἄγιος σχετίζεται καὶ μὲ τὴν ὀδοντοφυΐα. Σύμφωνα μὲ τὴν κυπριακὴ δοξασία γιὰ νὰ μὴ ἐπανεμφανιστεῖ ἡ ὀδονταλγία ὁ ἄρρωστος δὲν πρέπει νὰ τρώγει «ρεπανάκια» Ὁ Ν. Κυριαζῆς (1926) πιθανολογεῖ τὴ γέννηση τῆς δοξασίας αὐτῆς ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς ρίζας τοῦ φυτοῦ (τὸ ρεπανάκι) μὲ τὶς ρίζες τῶν δοντιῶν (σελ. 10).

β) Οἱ κουρεῖς (μπαρπέρηδες) ἀφαιροῦσαν τὰ χαλασμένα δόντια, τόσο στὶς πόλεις ὅσο καὶ στὰ χωριά, κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας στὴν Κύπρο, ἀκόμα ὡς τελευταίως. Γιὰ τὴν ἐξαγωγή χρησιμοποιοῦσαν εἰδικὴν «ζοντάκραν» (=ὀδοντάγρα).

γ) Μὲ διάφορα βότανα, ποὺ πουλοῦσαν ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ τωρινοῦ αἰῶνα οἱ «ἀχτάρηδες» (=βοτανοπῶλες). Τὰ βότανα τὰ φέρνανε συνήθως ἀπὸ τὴν Βηρυτό. Μὲ τὰ βότανα καὶ ἄλλες ἀνόργανες οὐσίες ἐτοιμάζανε τὰ «δόκιμα φάρμακα». Γιὰ τὴν ἀπλὴ ὀδονταλγία («πονόδοντο») χρησιμοποιεῖται ἡ ρακὴ ἢ τζιβανία ἀνάμικτη μὲ τὸ ξίδι· ἐπίσης τὸ κονιάκ.

Ἄλλὰ ἂς σταματήσουμε στὰ «δόκιμα φάρμακα» τῶν γιαιτροσοφιῶν, ὅπου ἀναγράφονται καὶ οἱ εἰδικὲς θεραπείες:

Στὸ «Ἱατροσοφικόν» τοῦ Μητροφάνους (1924) περιλαμβάνονται τὰ ἐξῆς:

«Ὅταν βρωμῇ τὸ στόμα»: Ἐπαρον 5 δρ. μαστίχιν, ὁμοίως καὶ 5 δρ. πίσσαν τοῦ ξυλαλαῦ· 10 δρ. φύλλα δάφνης ξηρά, 20 δρ. σελλιινόσπορον, 10 δρ. γλιφόνια ξηρά· κοπάνισέ τα ὅλα, πέρασέ τα ἀπὸ τὴν τατσιάν, εἶτα βράσε 50 δρ. μέλιν ἄσπρον ρίξε τα μέσα, καὶ ἀνακάτευσέ τα καλὰ νὰ γένη ὡσάν γλύκισμα· καὶ τρῶγε κάθε πρωΐ· κατανήστικα ἕναν χουλιαρούδι, καὶ παύει τὴν δυσωδίαν τοῦ στόματος καὶ ὠφελεῖ καὶ τὰ οὐλη. (σελ. 26).

«Ὅταν πρισθοῦν τὰ οὐλη»: Λάβε ροδόφυλλα δρ. 5 καὶ κικκίδια δρ. 5 καὶ τριαντάφυλλα ξηρά δρ. 3· κάμε τα σκόνην καὶ βάλλε εἰς τὰ οὐλη καὶ ὠφελοῦν. (σελ. 26).

«*Εἰς πόνον ὀδόντων*»: Βράσε με ξίδιν λασμαριν και στίψιν και δαδιν και φελλὸν ἐλαίας ἕως νὰ φυράσῃ τὸ μισὸν και πλύνισκε τὸ στόμα σου δύο ἢ τρεῖς φοραῖς πριν νὰ πλαγιαῖσῃς και ὠφελεῖ.

— Μαυρόκοκκον και γλυφόνι και ἄλας βράσε με κρασιν και βάλλε εἰς τὸ στόμα σου.

— Κυδώνιον νὰ καπνιστῆς δὲν θέλουν σὲ πονέσουν τὰ ὀδόντια.

— Τῆς συκαμινέας τὰ φύλλα κοπάνισον και ἔνωσον με ξύδι και βάλλε εἰς τὸ στόμα ὡραν πολλήν.

— Ἀγριολαπάθου ρίζαν (ἡγουν ξυνιαίου) κοπάνισον και βράσον με κρασι και βάλε εἰς τὸ στόμα σου.

— Καρπὸν τοῦ πλατάνου και σκνίθαν βράσον με ξύδι και κράτει τὸ ζεστὸν εἰς τὸ στόμα σου.

— Γλυκάνισσον και σκόρδον κουπάνισον και βράσε με κρασιν και βάλε εἰς τοὺς ὀδόντας ὅστις θέλει νὰ μὴν τὸν πονέσουν τὰ δόντια του ἅς βρέχῃ τὴν κεφαλὴν του με ρακὴν δυνατὴν δυὸ φορὲς τὴν ἐβδομάδα και οὕτως οἱ ὀδόντες φυλάγονται ἄβλαβοι.

«*Ὅταν σπάζουν τὰ γούλη και τρέχουν αἷμα*»: Ἐπανε καμπόσα φύλλα τῆς ἀδγιάς βράσε τα καλά με νερὸν και βάλλε ἀπ' αὐτὸ τὸ ζουμιν εἰς τὸ στόμα σου και κράτε το ὡραν πολλὴν δύο και τρεῖς φορὰς και θεραπεύεται.

— Λάβε μοῦττες τῆς μερσινιάς και φύλλα τῆς ρίγανης και βράσε τα με κρασιν και βάλλε εἰς τὸ στόμα κατὰ τὸ μέρος ὁποῦ πονοῦν τὰ γούλη και ἰῶνται.

«*Εἰς πόνον ὀδόντων* (Νουσλαῖν)»:

Ἐπαρον 50 δρ. σκυλλοκρομύδαν
50 δρ. φελλὸν ἀγριελαίας
30 δρ. κυπαρισσόμηλα
40 δρ. δαδιν λιπαρὸν
15 δρ. ρίζες τοῦ ἀσπροάγκαθου
15 δρ. ροδόφλουδα (τοῦ ροδγιού)
5 δρ. πίσσαν ἐλαίας
15 δρ. ξώφυλλα τῶν κιτρομήλων
10 δρ. ρίζες τῆς καλπαρκᾶς
15 δρ. ρίζες τοῦ βάτου
30 δρ. ἄλας
15 δρ. στήψιν.
15 δρ. καλὲμ τζελκίαρι
15 δρ. ζιζύμπριν.
5 δρ. πιπέριν (ἀρτύματα)
5 δρ. κηκκίδια
5 δρ. μαστίχιν
10 δρ. μουσσοκάρφια
3 δρ. ἀφχιόνιν
3 ὀκ. ξύδιν δριμύ.

«*Ἡ ἔρμηνεία διὰ τὴν κατασκευάσῃς τὸ ἄνωθεν ἰατρικόν*»: Κόψε τὴν σκυλοκρομμύδα (ἑλληνικὰ λέγεται ἀσφόδελος) εἰς μικρά, ὄχι μὲ μαχαίρι, ἀλλὰ μὲ καλάμι κοπτερόν, τὰς δὲ ρίζας κατάκοψε μὲ σχεπάρνι, ὁμοίως καὶ τὸ δαδίν, τὰ δὲ ἄλλα ὅλα κουπάνισε ὄχι πολλὰ ψιλὰ· τὸ δὲ ἀφχιόνι κόψε το μὲ μαχαίρι μικρὰ κομμάτια· βάλε τα ὅλα εἰς τζουκκάλι ἀντάμα μὲ τὸ ξύδι, βάλε τα εἰς τὴν φωτιὰν νὰ βράζουσι ὀλίγον ἕως νὰ μένει τὸ μισόν. Ὅμως ἐὰν τὸ τζουκκάλι δὲν χωρεῖ τὸ ξύδι διὰ μιᾶς ὄλον βάλε τὸ μισόν καὶ ὅταν βράσουσι καλὰ κούλιαστο καὶ βάλε τὸ ἄλλο μισόν εἰς τὰ ἴδια βότανα, νὰ βράσῃ καὶ αὐτὸ καμπόσον νὰ κατασταθῇ τὸ μισόν· γύρε καὶ τὸ πρῶτον ξύδι μέσα νὰ βράσῃ μὲ τὸ ἄλλον καὶ κατέβας το, ἄφισέ το ὀλίγον νὰ ριχάνῃ, κούλιαστο τὸ ἀπὸ παννὶ λινόν, βάλε το εἰς ποτήλιον καὶ φύλαξέ το καὶ εἶναι ἰατρικόν ἄριστον διὰ τοὺς ὀδόντας καὶ δόκιμον. Ὅταν χρειασθῇ βάλλεις ὀλίγον μέσα εἰς φλιτζάνιν καὶ μὲ τὸ πιπῆριν ἀλείφεις τὰ δόντια, καὶ ἄνοιγε τὸ στόμα σου καλὰ νὰ τρέξῃ τὸ σάλιον· ὕστερα πλύνε τα μὲ ρακὴν καὶ οὕτως κάμνοντας ἰατροῦνται. Ὅμως τὸ τζουκκάλλι ὅταν τὸ βράζῃς πρέπει νὰ εἶναι στουπομένον καλὰ καὶ χρῆσιμόν μὲ ζυμαρί, ἀφίνεις μόνον τὸ τέταρτον μέρος ἀνάχριστον διὰ νὰ εὐγαίνῃ ὁ ἀχνός· ἔχε δὲ τὸ ἰατρικόν εἰς τὴν ποτήλιον στουμπομένην καλὰ.

«*Ἐτερον διὰ τὰ δόντια*»:

Ἐπαρον 20 δρ. πήγαινον
20 δρ. μερσινόφυλλα
15 δρ. δαφνόφυλλα
15 δρ. καππαρκὰν
20 δρ. φύλλα ἀγριελαίας
10 δρ. ρίζαν ἀγρελιᾶς
8 δρ. κικκίδια

Βράσε τα ὅλα μὲ 100 δρ. ἀλάρμιν τῶν ἐλαιῶν τῶν κολυμπάτων, καὶ 50 δρ. ξύδι καὶ ὅταν μένει τὸ ἕνα τρίτον, κατέβασέ το, κούλιαστο μὲ ροῦχον νὰ εὐγῇ ὄλον τὸ ὑγρόν, φύλαξέ το εἰς γιαννίον, καὶ ὅταν πονεῖς τὰ δόντια, βάλλε ὀλίγον μέσα εἰς τὸ στόμα καὶ κράτει το ἕως 10 λεπτά· εἶτα πύετο καὶ βάλλε ἄλλο, καὶ οὕτως 5-6 φοραῖς κάμνοντας περᾶ ὁ πόνος καὶ θεραπεύονται. Ὅμως τὰ ἄνωθεν βότανα νὰ τὰ κοπάνισῃς ὀλίγον εἰς τὸ γδὶν καὶ ὕστερον νὰ τὰ βράσῃς.

«*Ἐτερον ὅταν σείονται τὰ δόντια*»: Ἐπαρον 6 δρ. ψωμὶν καθαρόν, 2 δρ. λίβανον ἀρσενικόν, 1 δρ. μαστίχιν, 2 δρ. ροδόφυλλα, 2 δρ. ρίζαν τῆς τσιγκνίθας. Τὸ ψωμὶν καῦσε το νὰ γινῇ κάρβουνον, καὶ κοπάνισέ το ἀντάμα μὲ ἄλλα βότανα, κάμνε σκόνην· καὶ ὅταν θέν νὰ πλαγιάσῃς πλύννισκε τὸ στόμα σου μὲ κρασί, καὶ τρίβε τὰ δόντια μὲ τὴν ἄνωθεν σκόνην, καὶ σφίγγου καὶ δὲν σείονται.

«*Ἐτερον διὰ τὴν ἀσπρίσῃς τὰ δόντια*»: Λάβε ἐλαφρόπετραν (ἦγουσι κησσίαν τῆς θαλάσσης) καὶ βάλε τὴν εἰς τὰ κάρβουνα νὰ βράσῃ καλὰ· καὶ βούττησέ τὴν μέσα εἰς οἶνον γλυκύν· καὶ πάλιν βάλε τὴν εἰς τὰ κάρβουνα νὰ βράσῃ καλὰ· καὶ βούττησέ τὴν μέσα εἰς οἶνον γλυκύν· καὶ πάλιν βάλε τὴν εἰς τὰ κάρβουνα νὰ βράσῃ· καὶ σβύσε τὴν εἰς τὸ ἴδιον κρασί, ἕως τρεῖς

φοραῖς· ὕστερον κοπάνισέ την κάμε την σκόνιν καὶ τρίβε με αὐτήν τὰ δόντια νὰ γενοῦν παστρικὰ καὶ λευκότατα». (σελ. 24-25).

Σὲ γιατροσόφι, ποῦ δημοσίευσε ὁ Κ. Χρυσάνθης (1952), ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς συνταγὲς γιὰ ὀδονταλγία:

Εἰς πόνον ὀδόντων.— Βράσον τὰ μῆλα τοῦ κυπαρισσίου με ξίδι καὶ κράτει τὸ ξίδι εἰς τὸ στόμα σου ὅσον βαστᾶς.

Ἔτερον.— Εὔρε σίδερον σάπιον, στούμπισον 5 δρ., κάμφουραν δρ. 1, καὶ ρακὴν δρ. 5. Ἀνάλυσον τὴν κάμφουραν με τὸ ρακὶ καὶ κράτει το εἰς τὸ στόμα ὅσον βαστᾶς καὶ γιαινούν. Ἄν εἶναι σκουλικιασμένον ψουφοῦν. (σελ. 1').

6) Ὑγιεινὴ τῶν δοντιῶν:

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μέθοδο με ἐλαφρόπετρα γιὰ καθαρισμὸ τῶν δοντιῶν, χρησιμοποιοῦνται κατὰ παράδοση τὸ πλύσιμο τοῦ στόματος με κρασί ἢ ἀλάρμη (=διάλυση ἁλατος) γιὰ τὰ οὖλη («νὰ σφίξουν τὰ οὖλη» = νὰ δυναμώσουν τὰ οὖλη). Ἐπίσης ἀπαραιτήτως πρέπει ν' ἀποφεύγεται μετὰ τὸ ζεστὸ φαγητὸ ἢ λήψη κρύου (κυρίως παγωμένου) νεροῦ γιὰ νὰ μὴ ραγίσει τὸ σμάλτο (ἀδαμαντίνη ουσία) τῶν δοντιῶν καὶ με τὸν καιρὸ νὰ σαπηθοῦν αὐτά. Τὰ ξινὰ πρέπει νὰ ἀποφεύγονται γιὰτὶ κατατρώγουν τὰ οὖλη καὶ τὸ σμάλτο τῶν δοντιῶν.

Ἡ σύντομη αὐτὴ ἔκθεσι τῆς δημόδους ὀδοντιατρικῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γλωσσολογικὸ καὶ λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον της, δείχνει καὶ τὴ φροντίδα τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ὑγεία τῆς στοματικῆς κοιλότητος. Τοῦτο φαίνεται κι ὅλας ἀπὸ τὴν ἔκτασι τῶν συνταγῶν γιὰ τὰ δόντια, ποῦ περιέχουν τὰ γιατροσόφια, σὲ σύγκρισι με τὶς νόσους ἄλλων τμημάτων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος.

(Λαογραφικὴ Κύπρος, Χρονιὰ Η' ἀρ. 23-24, Μάης-Δεκ. 1978, 87-92)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Κληρίδη, Ν.: Ὀνομασίες τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος στὴν Κύπρο «Κυπριακαὶ Σπουδαί», 8, 1946, 97.
- 2) Κυριαζῆ, Ν.: Δημόδους Κυπριακὴ Ἱατρικὴ, *Κυπριακὰ Χρονικά*, 4, 1926, 1.
- 3) Μητροφάνους: Ἱατροσοφικόν, ἔκδ. Φιλάρετου, Λευκωσία, 1924.
- 4) Πολίτη, Ν.: Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1920.
- 5) Χρυσάνθη, Κ.: Οἱ ὀνομασίες τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους, «Κυπριακαὶ Σπουδαί», 7, 1975, 71.
- 6) Χρυσάνθη Κ.: Ἐνα κυπριακὸ γιατροσόφι, «Κυπριακαὶ Σπουδαί», 15, 1952, ε'.
- 7) Χρυσάνθη, Κ.: Ὀνομασίες τῶν ὀστέων τοῦ ἀνθρώπινου σκελετοῦ, «Λαογραφικὴ Κύπρος», 1, 1971, 3.

ΤΟ ΠΕΡΙ ΦΛΕΒΟΤΟΜΙΑΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ

Οί ἀποφράδες μέρες εἶναι δοξασία πολὺ παλιὰ μὲ μεγάλη διάδοση σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς καὶ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς. Γιὰ τὶς κατάλληλες καὶ ἀκατάλληλες μέρες γιὰ φλεβοτομία βρίσκω στὴν Κυπριακὴ βιβλιογραφία ἓνα δημοσίευμα τοῦ Ἑγουμένου Μαχαιρᾶ Γρηγορίου ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ, τὸ ἐξῆς:

« Ἐδῶ κάτωθεν σημειῶνω κάποιες ἡμέρες τῶν δώδεκα μηνῶν, ὅπου εἶναι ἐμποδισμέναις διὰ τὴν φλεβοτομίαν καὶ διὰ κάθε ὑπόθεσιν:

Σεπτέμβριος 3-22-24

Ὀκτώβριος 3-11-20

Νοέμβριος 3-5-14-20

Δεκέμβριος 6-10-11

Ἰανουάριος 12-14

Φεβρουάριος 3-11-16-17-25

Μάρτιος 4-8-11-20-25

Ἀπρίλιος 3-6-20-21

Μάϊος 3-6-20

Ἰούνιος 8-12-14-21

Ἰούλιος 6-13-17-20

Αὐγουστος 4-15-20».

Ὁ Γ. Παπαχαράλαμπος (1940) δημοσίεψε «*ἐρμηνεία περὶ τῶν ἡμερῶν τῆς σελήνης πότε εἶναι καλὰ νὰ φλεβοτομᾶ τινὰς καὶ τί προξενεῖ*» ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ 1865. (Περιγραφή τοῦ χειρογράφου ὑποσημειώνεται στὴ μελέτη του, σελ. 20).

Σχετικὰς δημοσιεύσεις στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο βρίσκω τὶς ἐξῆς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Μ. Παϊδούση (1974) «*τὸ αἷμα στὶς δεισιδαίμονες συνήθειες καὶ τὴν δημῶδη ἰατρικὴ*»: α) Ἰατροσοφικὸς Κῶδιξ Νικολάου Βυζαντίου, αωλστ', μὲ τίτλο «*εἰς ποιὰς ἡμέρας τῆς σελήνης πρέπει νὰ φλεβοτομήσῃ τινὰς καὶ τί δηλοῦν*» καὶ β) Χφ. Βιβλιοθήκης Φάνη Μιχαλόπουλου μὲ τίτλο «*Περὶ τῆς φλεβοτομίας εἰς ποιὰς ἡμέρας τῆς σελήνης εἶναι καλὸν νὰ ἐβγάλῃς αἷμα ποιὰς εἶναι ἐναντίας*» (Ὁ συγγραφεὺς δὲν σημειώνει ἂν αὐτὲς οἱ δυὸ δημοσιεύσεις ἔχουν δεῖ σὲ ἄλλο ἔντυπο τὸ φῶς). Στὴν ἴδια μελέτη ἀναφέρονται τέτοιες «*ἐρμηνεῖες γιὰ φλεβοτομία*», ποὺ βρίσκονται σὲ διάφορους κώδικες π.χ. τῆς Μονῆς Ἀγιάς τῆς Ἀνδρου, τῆς Μονῆς Καρακάλου, τῆς Μονῆς Ἰβήρων, τῶν Μετεώρων.

Οἱ δυὸ «*ἐρμηνεῖες*» γιὰ φλεβοτομία ποὺ σᾶς παρουσιάζω βρίσκονται σ' ἓνα χειρόγραφο τοῦ 18ου αἰώνα, ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο μου (χωρὶς τώρα νὰ ξέρω ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ χειρόγραφο αὐτό). Διάφορες χρονολογίες, ποὺ συναντᾶς ἐδῶ κι ἐκεῖ στὸ χειρόγραφο εἶναι οἱ ἐξῆς: 1779, 1802, 1803 κλπ. Ἡ γραφή τοῦ χειρογράφου εἶναι πολὺ καλὴ, μὲ κολλημένες τὶς λέξεις, ἀνορθόγραφες (ποὺ τὶς διορθῶνω), σὲ πολλὰ σημεῖα μισοσβυσμέ-

σμένες. Δὲν θὰ προβῶ σὲ περιγραφὴ γενικὰ τοῦ χειρογράφου, ἀλλὰ ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς τοῦτο εἶναι τὸ ἴδιο χειρόγραφο ἢ «φυλλάα», ποῦ ἔχει περιγράψει στὰ «Κυπριακὰ Γράμματα» ὁ Ν.Χ. Κονομῆς (1942-43).

Οἱ δυὸ «ἐρμηνεῖες» εἶναι οἱ ἐξῆς:

ΠΕΡΙ ΦΛΕΒΟΤΟΜΙΑΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ὁ αὐθέντης τῆς Λυδίας ὁ Σαρακηνὸς (;) ἔγινεν ὀρθόδοξος χριστιανὸς καὶ ὀνομάστην Ἰωάννης καὶ ἐρμήνευσεν τὴν παροῦσαν ἐρμηνείαν καὶ τὰς ἡμέρας τῶν μηνάδων.-

Εἰς τὴν α' ὄλων τῶν μηνάδων προσέχουν νὰ μὴν φλεβοτομήσουν διὰ κανέ-
ναν τρόπον, διότι γίνεται τὸ πρόσωπόν σου κίτρινον ὄλον τὸν χρόνον.-

Εἰς τὴν β' προσέχου διότι ἐμβαίνει δρωπικία εἰς τὸ κορμὶν σου καὶ δὲν θέλεις ἔχει ἀνάπαυσιν ὄλον τὸν χρόνον.-

Εἰς τὴν γ' προσέχουν διότι θέλει σοῦ ἔλθῃ ὄλον τὸν χρόνον ἀσθένεια καὶ νὰ μὴν μπορῆς νὰ δουλέψῃς.-

Εἰς τὴν δ' προσέχου διότι ἔρχεται αἰφνίδιος θάνατος μίαν ἡμέραν εἰς τὸν ἴδιον χρόνον καὶ εἶναι μέγας φόβος.-

Εἰς τὴν στ' εἶναι καλὸν διότι ἐβγαίνει αἷμα ὡσὰν νερὸν ἀπὸ τὸ κορμὶν καὶ ἄφησε τὴν φλέβαν ὀλίγον νὰ σωθῇ καὶ βλέπε τὸ αἷμα.-

Εἰς τὴν ε' εἶναι καλὸν διότι ἐμβαίνει αἷμα καλὸν εἰς τὸ κορμὶν τοῦ ἀνθρώπου.-

Εἰς τὴν ζ' καλὸν διότι ἐλαφρώννει τὸ στομάχι καὶ ἔχει μεγάλην ἀνάπαυσιν.-

Εἰς τὴν η' προσέχου διότι κόπτει τὴν ὄρεξίν σου ἀπὸ (;) καὶ δὲν θέλεις τροφὴν καὶ θέλει σοῦ ἔλθῃ κεφαλαργά.-

Εἰς τὴν θ' προσέχου διότι γεννᾶται ἡ ψώρα εἰς τὸ κορμὶν.-

Εἰς τὴν ι' προσέχου διότι κάμνει ἄλλην θεωρίαν τοῦ προσώπου σου. (;) -

Εἰς τὴν ια' προσέχου διότι ἔρχεται ἀνορεξία εἰς ὄλον τὸν χρόνον.-

Εἰς τὴν ιβ' καλὸν διότι γίνεσαι πρόθυμος εἰς τὴν δουλειάν σου.-

Εἰς τὴν ιγ' εἶναι καλὸν διότι παχαίνει τὸ κορμὶ σου μὲ ὀλίγο φαγίν.-

Εἰς τὴν ιδ' προσέχου διότι θέλουν σοῦ ἔλθῃ εἰς ἐκεῖνον τὸν χρόνον πολλές.-

Εἰς τὴν ιε' προσέχου διότι σοῦ ἔρχεται. (;) -

Εἰς τὴν ιστ' προσέχου διότι ἔχεις μέγαν φόβον εἰς ὄλον ἐκεῖνον τὸν χρόνο.-

Εἰς τὴν ιζ' προσέχου διότι θέλεις βλαβῆ ὄλον τὸν χρόνον.-

Εἰς τὴν ιη' προσέχου διότι βλάβεσαι μῆνες δέκα.-

Εἰς τὴν ιθ' προσέχου διότι θέλει σὲ πιάσει κίνησις εἰς ὄλον ἐκεῖνον τὸν χρόνον.-

Εἰς τὴν κ' προσέχου διότι σὲ θέλῃ σὲ κυβαρεμένος εἰς μέγαν φόβον.-

Εἰς τὴν κα' εἶναι καλὴ διότι θέλει ἀνοίξῃ ὁ στόμαχος καὶ τρώγεις καὶ νὰ πίνῃς καλὰ καὶ νὰ κάμῃς καλὴν πρόσοψιν.

Εἰς τὴν κβ´ καλὸν διότις πᾶσα. (;) –

Εἰς τὴν κγ´ καλὸν διότις (;) ποὺ τὸ βάρος ἀπὸ τὸ κορμίν.–

Εἰς τὴν κδ´ καλὸν διὰ τὴν γνῶσιν.–

Εἰς τὴν κε´ καλὸν διὰ τὴν ἀρρωστίαν.–

Εἰς τὴν κστ´ προσέχου καὶ κινδυνεύεις τὸν θάνατον.

Εἰς τὴν κζ´ καλὸν διὰ τὴν ἀρρωστίαν.

Εἰς τὴν κη´ προσέχου διότις θέλεις (;) πάντοτε βαρεμένος καὶ φοβισμένος.

Εἰς τὴν κθ´ προσέχου διότις θέλεις εὐρίσκεται ὄλον ἐκείνον τὸν χρόνον σὲ μέγα φόβον.

Εἰς τὴν λ´ προσέχου διότις φέρνει κίνδυνον εἰς τὸν ἄνθρωπο τοῦ' (τοῦτον) τὸν χρόνον.

Τέλος εἰς τὴν [λβ´] λα´ μηνῶν καὶ ἀρχὴν τῶν ἡμερῶν τῆς σελήνης.–

ΕΤΕΡΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΥΡ ΙΩΑΝΝΗ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΛΕΒΟΤΟΜΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΩΔΕΚΑ ΜΗΝΕΣ ΤΗΣ ΣΕΛΗΝΗΣ

Εἰς τὴν α´ προσέχου διότις θέλει ἔλθῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον κιτρινάδα εἰς ὄλον τὸν χρόνον.

Εἰς τὴν β´ τῆς σελήνης προσέχου διότι θέλει περάσῃ τοῦ κορμίου σου δρωπικία.

Εἰς τὴν γ´ τῆς σελήνης προσέχου διὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον.

Εἰς τὴν δ´ τὸ ἴδιον διὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον.

Εἰς τὴν ε´ εἶναι καλὸν διότις ἐγ(κ) κρίνει ἀπὸ τὴν φλέβα νερόαιμα.

Εἰς τὴν στ´ πάλιν καλὸν διότις ἐξέρχεται ἀπὸ τοῦ σώματος ὥσπερ νερὸν καὶ αἷμα.

Εἰς τὴν ζ´ καλὸν διότις ἐλαφρώνει ὁ στόμαχος τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν η´ προσέχου διότις κάμνει κακορίζιαν καὶ φέρει μεγάλην (;).

Εἰς τὴν θ´ προσέχου ἐπειδὴ καὶ γεννᾷ τὴν ψώραν εἰς τὸ κορμὶν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν ι´ πρόσεχε ἐπειδὴ χάνεται ἡ θεωρία τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν ια´ τὸ ἴδιον κάμνει (;).

Εἰς τὴν ιβ´ καλὸν διότις δύνανται (;) πιέξει ὄλον τὸν χρόνον.

Εἰς τὴν ιγ´ καλὸν διότις παχαίνει τὸ κορμὶν μὲ ὀλίγην τροφήν.

Εἰς τὴν ιδ´ πρόσεχε διότις γεννᾷ ζάλην καὶ ἀρρωστίαν.

Εἰς τὴν ιε´ πρόσεχε ἐπειδὴ καὶ γίνεται εἰς τὸ κορμὶν τοῦ ἀνθρώπου ψώρα.

Εἰς τὴν ιστ´ καλὸν διότις συμβαίνει ἀφοβίαν.

Εἰς τὴν ιζ´ διότι ἀποφορτώνεται ξανάτου τὸ κακὸν καὶ ἐλαφρώνει τὸ κορμίν.

Εἰς τὴν ιη´ διότις φέρνει πολλὴν υγιάν εἰς τὸ κορμὶν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν ιθ´ προσέχου διὰ τὴν ἀρρωστίαν.

Εἰς τὴν κ' προσέχου διὰ πᾶσαν ἀφορμὴν.

Εἰς τὴν κα' καλὸν ἐπειδὴ καὶ ἀνοίγει τὴν ὄρεξιν τοῦ ἀνθρώπου κάμνει καὶ καλὴν θεωρίαν.

Εἰς τὴν κβ' καλὸν διότις στέκει (:) πᾶσαν κακοῦ χόλου (:)

Εἰς τὴν κγ' καλὸν διότις δυναμώνει τοὺς βραχίονας τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν κδ' καλὸν διότις κατασβέννει τὴν χολὴν τοῦ στομάχου τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν κε' καλὸν διότις θρέφει τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν κστ' καλὸν διότις, θρέφει τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν κζ' πρόσεχε διὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον.

Εἰς τὴν κη' πρόσεχε διὰ πᾶσαν ἀφορμὴν.

Εἰς τὴν κθ' πρόσεχε ἐπειδὴ ἔχεις φόβον θανάτου.

Εἰς τὴν λ' πρόσεχε διὰ πάντα.

Παρατηρήσεις

Στὴν πρώτη ἐρμηνεία τῆς φλεβοτομίας, ἀποφράδες μέρες τοῦ κάθε μήνα, πού πρέπει ἓνας νὰ τὶς ἀποφεύγει, εἶναι οἱ ἐξῆς: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 26, 28, 29 καὶ 30. Ἐνῶ καλὲς καὶ βοηθητικὲς εἶναι οἱ ἐξῆς: 5, 6, 12, 13, 21, 22, 23, 24, 25, 27.

Συγκρίνοντας τὶς ἀποφράδες καὶ τὶς καλὲς μέρες τῶν ἄλλων ἐρμηνειῶν (Γ. Παπαχαραλάμπους, Νικόλαου Βυζάντιου καὶ Φάνη Μιχαλόπουλου — τὶς δυὸ πού δημοσιεύει ὁ Μ. Παϊδοῦσης) βρίσκουμε σύμπτωση ὡς ἐξῆ: κοινὲς ἀποφράδες οἱ μέρες: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 20, 29 καὶ καλὲς οἱ: 6, 12, 13, 17, 21, 23, 24. Στὴν ἐρμηνεία πού δημοσίεψε ὁ Γ. Παπαχαραλάμπους ἡ 20ῆ τοῦ κάθε μήνα εἶναι ἀμφίρροπη («ὅπως λάχει»). Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ «ὅπως λάχει» στὴν ἐρμηνεία τοῦ Παπαχαραλάμπους ἔχουν οἱ μέρες 18, 20, 22, 26. Οἱ ἄλλες ἐρμηνεῖες δὲν ἔχουν αὐτὲς τὶς τυχαῖα ἀποφράδες ἢ «τυχαῖα καλὲς», τὶς ἀμφίρροπες μέρες ὅπως τὶς χαρακτήρισα.

Νόσοι πού ἀναφέρονται στὶς δυὸ ἐρμηνεῖες φλεβοτομιῶν μου εἶναι οἱ ἐξῆς:

κίτρινο πρόσωπο ἢ κιτρινάδα = χλωμάδα ἀπὸ ἀδυναμία.

δρωπικία = ὕδρωψ ἀνὰ σάρκα.

αἰφνίδιος θάνατος.

κεφαλαργά = κεφαλαλγία.

ἀσθένεια = χρόνια, πού ὑποθέτω ἀδυναμία ὄλο τὸ χρόνο.

ψώρα = ψώρα ἢ ψωρίαση (δὲν ξεχωρίζεται).

ἀνορεξία.

κίνησις = διάρροια.

κακορίζια = ἀπὸ τὸ κακορίζικος - ἀναποδιές (σωματικὲς καὶ ἄλλες;).

ζάλη.

ἀρωστία = νόσος. Κατάπτωση (:)

Ποιός είναι ο αὐθέντης τῆς Λυδίας ὁ Σαρακηνός (;) ποῦ ἐκχριστιανίστηκε κι ὀνομάστηκε Ἰωάννης, δὲν ξέρω. Πάντως τὸ μόνο ποῦ ξέρω εἶναι πὼς στὸ γιατροσόφι τοῦ Ἰ. Σταφιδᾶ (ληφθὲν ἀπὸ τὸν Μ. Παϊδούση) ὑπάρχει τὸ ἐξῆς: «*Ἐρμηνεία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου περὶ τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου ἰβ' μηνῶν καὶ πότε νὰ φλεβοτομῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ πότε νὰ προσέχη οὗτος τὸν ἕνα μῆνα ὡσὰν τὸν ἄλλον*». Ὡστόσο ἡ ἀρχὴ αὐτῆ θυμίζει διάθεση γητειᾶς. Πιθανὸ νὰ χρησιμοποιῆται τοῦτο μὲ σκοπὸ νὰ προκαλέσει ἐντύπωση καὶ νὰ γίνουν ἔτσι τὰ γραφόμενα πιστευτὰ καὶ αὐθεντικά.

(Λαογραφικὴ Κύπρος, χρ. Γ', ἀρ. 28-30, 1980, 9-12)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡγούμενου Μαχαιρᾶ Γρηγορίου: «*Προλήψεις καὶ γνῶμαι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν δώδεκα μηνῶν*». «*Φιλολογικὴ Πάφος*», 4, 200.

Κονομῆ, Ν.Χ.: «*Ἐνα λαογραφικὸ χεῖρῳγραφο*». «*Κυπριακὰ Γράμματα*» 7, 1942-43, 130.

Παϊδούση, Μ.: «*Τὸ αἷμα στὶς δεισιδαίμονες συνήθειες καὶ τὴν δημόδη ἰατρικὴ*». «*Λαογραφία*» 29, 1974, 249.

Παπαχαλαράμπος, Γ.: «*Ἐθιμα, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τῶν Κυπρίων*». «*Κυπριακαὶ Σπουδαί*», 3, 1940, 13.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

“Εξι παράγραφοι	7
‘ Η προσφορά τοῦ Κύπρου Χρυσάνθη στὸν τομέα τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς	9
‘ Η σημασία καὶ οἱ δικαιοδοσίες τῆς δημόδους ἰατρικῆς	12
‘ Η κατὰ κεφάλαια διαίρεση τῆς δημόδους ἰατρικῆς	32
Μιά σωστὴ πρόταση τοῦ Δημήτριου Σ. Λουκάτου	34
‘ Ονομασίες τῶν ὀστῶν τοῦ ἀνθρώπινου σκελετοῦ	36
Οἱ ὀνομασίες τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους	40
Τὰ αἷτια τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους	60
Συμβολὴ στὶς ἐμβρυολογικὲς δοξασίες τῶν Κυπρίων	71
Κυπριακοὶ μῦθοι ποὺ ἀποδίδουν σὲ ζῶα τὴν ἀνακάλυψη φαρμάκων καὶ τὴν ἐπινόηση θεραπευτικῶν ἀγωγῶν	78
‘ Η γυναικία στὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ τῆς Κύπρου	82
Θηριακὰ τῆς Κύπρου	87
‘ Η πέτρα τῆς κουφῆς καὶ ὁ ὀφίτης λίθος τῶν ἀρχαίων	107
Τζιόγχος - σκαθθαρόχορτον - σκορπίδιν - χόρτον	111
Συμβολὴ στὴν μελέτη τῶν Κυπριακῶν γητειῶν	115
“Εμμετρες Κυπριακὲς γητειῆς	122
“Ενα Κυπριακὸ γιαιτροσόφι	126
“Ενα «Καραμανλίδικο» Κυπριακὸ γιαιτροσόφι	136
Προσωποποίηση τῆς πανώλους, φάουσας καὶ χολέρας κατὰ τοὺς Κυπρίους	141
‘ Η προσωποποίηση τῆς εὐλογιᾶς καὶ ὁ εὐλογιασμός κατὰ τοὺς Κυπρίους	143
Παλαιογραφικὰ	146
The magic numbers three, seven and seventy-two in Cypriote folk-medicine	147
The personification of plague and cholera according to the Cypriots	151
‘ Η νόσος «Ζηλικούρτιν»	158
Στοιχεῖα δημόδους ὀδοντιατρικῆς τῶν Κυπρίων	160
Τὸ περὶ φλεβοτομίας τοῦ ‘Ιωάννη	166

Τυπώθηκε
στα
Τυπογραφεία-Λιθογραφεία
«ΘΕΟΠΡΕΣ» Λτδ.,
Τηλ. 444940-448883
Λευκωσία

